

Кіровоградщині – 75

КІРОВОГРАДСЬКІНІ – 75

**Розробки уроків і позакласних заходів
для проведення Першого уроку
в 2013/2014 навчальному році**

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського*

КІРОВОГРАД
2013

ББК 74.200.585.44

УДК 372.48

К-43

Кіровоградщині – 75: Розробки уроків і позакласних заходів для проведення Першого уроку в 2013/2014 навчальному році: [методичний посібник] / Укладачі: Ю.В. Міщай, Ю.С. Митрофаненко, С.М. Пляка, Н.С. Черткова. – Кіровоград: Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2013. – 248 с.

Методичний посібник містить матеріали досліджень сторінок історії Кіровоградщини: заселення та формування території області, особливості її територіально-адміністративного устрою.

Вагомою складовою видання є розробки уроків та позакласних заходів для проведення Першого уроку в 2013/2014 навчальному році, присвяченого 75-й річниці утворення Кіровоградської області. Тематика та зміст запронованих матеріалів різняться структурою, вибором методичних прийомів і форм роботи. Їх зміст зорієнтований на пізнання історії рідного краю, розвиток почуття регіонального патріотизму.

Посібник адресований педагогам, працівникам методичних служб, краєзнавцям і музеєзнавцям, керівникам гуртків, учнівській молоді та батьківській громадськості, усім, хто зацікавлений у популяризації регіональної історії в освітніх закладах області.

Рецензенти:

Козир І.А. - проректор з науково-педагогічної роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історичних наук, доцент;

Жосан О.Е. - доцент кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, кандидат педагогічних наук.

Відповідальна за випуск – Корецька Л.В.

ББК 74.200.585.44

УДК 372.48

К 43

© КОІППО, 2013

ЗМІСТ

Передмова.....	5
----------------	---

РОЗДІЛ I З ІСТОРІЇ КІРОВОГРАДЩИНИ

<i>Шляховий К.В.</i> Формування території Кіровоградської області.....	7
<i>Ковальков О.Л.</i> Новгородський кірасирський полк у наполеонівських війнах.....	31
<i>Петренко І.Д.</i> Функціонування закладів освіти на Кіровоградщині в період нацистської окупації.....	39

РОЗДІЛ II СЛАВЕТНІ ПОСТАТІ НАШОГО КРАЮ

<i>Явтушенко Л.С.</i> Вічний слід Учителя на землі (лінійка пам'яті, присвячена В.О. Сухомлинському).....	53
<i>Кравченко Ю.В.</i> А.Б. Резнік – учений, педагог-новатор, сучасник і послідовник В.О. Сухомлинського.....	59
<i>Мельник Т.М.</i> Людина, яка створила сама себе (урок пам'яті для учнів 8-11 класів, присвячений Куценку Леоніду Васильовичу).....	62
<i>Буряк О.Б.</i> «...Зникає все – лише нетлінні Поети, простір і зірки!» (віртуальний журнал за творчістю Арсенія Тарковського для учнів 6-7 класів)...	65
<i>Окулов О.В.</i> Життєвий та творчий шлях Заслуженого художника України Бориса Вінтенка (урок-творчий портрет для учнів 7-8 класів).....	71
<i>Ігнат'єва Л.А.</i> Славетні постаті нашого краю (форум-театр для учнів 8-9 класів).....	76
<i>Ткаченко І.Г.</i> Найбільше багатство нашого краю – його люди (урок мужності для учнів 9-11 класів, присвячений Березняку Євгену Степановичу).....	80
<i>Матвієнко М.П.</i> Через терни – до зірок (година спілкування для учнів 10-11 класів, присвячена Кондратюку Юрію Васильовичу).....	84
<i>Любарський Р.Р.</i> «Не місце прикрашає людину, а людина місце» (творчий портрет кінорежисера Миколи Літуса).....	88

РОЗДІЛ III «ЗОЛОТИЙ, КІРОВОГРАДСЬКИЙ КРАЮ, БАТЬКІВЩИНИ ЧАСТКА СТЕПОВА!» (Розробки уроків та позакласних заходів, присвячених 75-річчю утворення Кіровоградської області)

<i>Третяк О.П.</i> Таємниця мого краю (урок-мандрівка для учнів 1 класу).....	93
<i>Левченко О.В.</i> Край степовий, Кіровоградщина моя! (урок-уявна подорож для учнів 2 класу).....	97

<i>Іванова О.М.</i> Веселкова мандрівка рідним краєм (урок-мандрівка для учнів 3 класу).....	102
<i>Залізник З.Ф.</i> Найкраще місце на землі для мене ти, моя Кіровоградщино! (урок-пошук для учнів 3-4 класів).....	106
<i>Горлова Л.В.</i> Кіровоградщина – рідна моя сторона (урок-екскурсія для учнів 3-4 класів).....	111
<i>Біляк Л.С.</i> Кіровоградщина – мій рідний край! (урок-гра для учнів 3-4 класів).....	114
<i>Діденко Т.В.</i> «Рідна земле, барвистий мій краю, дивна казка зелених дібров...» (урок-мандрівка для учнів 4 класу).....	117
<i>Давидова Л.П.</i> Край, оспіваний солов'ями та поетами (поетичний калейдоскоп Маловисківщини для учнів 5-6 класів).....	120
<i>Карабут І.І., Баранчук О.С.</i> Рідний край кохати – в поезії прославляти (поетичний віночок для учнів 6-8 класів).....	123
<i>Рибалка І.В.</i> Кіровоградщина – мій рідний край! (інтелектуально-пізнавальна гра для учнів 6-9 класів).....	131
<i>Федоров В.М.</i> Лісовими стежинами Чорного лісу (заочна подорож для учнів 7-9 класів).....	137
<i>Шаповал Т.М.</i> Моє село – моя історія жива (усний журнал для учнів 7-9 класів).....	147
<i>Бикова О.І.</i> Останні запорожці на території Кіровоградського району (краєзнавче віче для учнів 7-9 класів).....	158
<i>Баланда І.В.</i> З ювілеєм, рідний краю! (урок-гра для учнів 8-9 класів).....	164
<i>Мельник А.М.</i> Особливості фізико-географічного положення Кіровоградської області (урок-експедиція для учнів 8-9 класів).....	169
<i>Гнатенко С.П.</i> Любов моя безкрая, Елладо Степова (віртуальна екскурсія для учнів 8-9 класів).....	176
<i>Армашова Н.В.</i> Степова перлина України (краєзнавче турне для учнів 8-11 класів).....	184
<i>Філіпова С.М., Панкевич В.І.</i> Наш край в кінці ХІХ – на початку ХХ століття (інтегрований урок для учнів 9 класу).....	193
<i>Соколова В.М.</i> Моя Батьківщина (поетична мандрівка для учнів 9-11 класів).....	199
<i>Голик О.В., Осаулець Л.В.</i> Минуле. Сучасне. Майбутнє (усний журнал для учнів 9-11 класів).....	205
<i>Кизименко В.О.</i> Кіровоград – місто сюрпризів (гра на місцевості для учнів 9-11 класів).....	213
<i>Сокол В.М.</i> Наше село в роки Великої Вітчизняної війни (урок-дослідження для учнів 9-11 класів).....	226
<i>Іванов В.М., Іванов М.В.</i> Трипільські поселення на території Гайворонщини (уявна подорож для учнів 10 класу).....	232
<i>Митрофаненко Ю.С.</i> «Народне повстання» в Єлисаветграді 1918 року – історична основа повісті Ю. Яновського «Байгород» (інтегрований урок для учнів 10 класу).....	236
<i>Жванко В.І.</i> Недоспівана пісня Івана Кольчиби (година спілкування для учнів 10-11 класів).....	243

ПЕРЕДМОВА

«З крихіток і крапельок у духовному світі людини складається святе і непорушне, безмежно дороге й незрівнянне – доля Батьківщини», – зазначав наш земляк, відомий педагог Василь Сухомлинський.

Знання історії рідного краю – це вияв любові до Батьківщини, запорука формування регіонального патріотизму, усвідомлення причетності твоїх пращурів до подій загальнодержавного значення. Дослідження сторінок історії своєї області переконує в міцному зв'язку поколінь, визначної ролі земляків у становленні української нації, розкриває природні та історичні особливості мальовничого куточку України – Кіровоградщини.

10 січня 2014 року Кіровоградська область відзначатиме ювілей – 75-у річницю утворення. Традиційно на теренах нашого краю приділяється значна увага дослідженню сторінок його історії: видаються книги, проводяться конференції, вручаються премії за досягнення у царині регіональної історії. Важливо, щоб матеріал, напрацьований науковцями, краєзнавцями, педагогами, був поширений серед навчальних закладів та став у нагоді вчителям та учням.

Методичний посібник «Кіровоградщині – 75», до якого увійшли розробки уроків та позакласних заходів для проведення Першого уроку в 2013/2014 навчальному році, є ще одним кроком на шляху до пізнання історії рідного краю, розвитку почуття регіонального патріотизму. Приємно, що до його створення долучилися як фахові науковці-історики, так і вчителі. Основа видання – доробки педагогічних працівників шкіл та позашкільних навчальних закладів області, серед яких як знані педагоги, так і ті, чий напружений друкуються вперше. Збірник структуровано за розділами, в основу яких покладено проблемно-тематичний принцип.

У розділі I «З історії Кіровоградщини» за хронологічним принципом представлено статті відомих в області краєзнавців: працівників Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, обласного пошукового видавничого агентства «Книга Пам'яті України». Автори даних матеріалів – О. Ковальков та І. Петренко у 2013 р. стали лауреатами обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова. Їх дослідження публікуються вперше, ознайомлення з якими дозволить вчителям та учням дізнатися про маловідомі події XIX – XX ст. та використати ці знання не лише під час Першого уроку, а й в ході вивчення різних періодів історії рідного краю, опрацювання тем з історії України та всесвітньої історії.

Доопрацьований нарис К. Шляхового, одного з авторів розробленої символіки краю, дозволяє скласти цілісне уявлення про процеси заселення та формування території Кіровоградської області, особливості її територіально-адміністративного устрою, прослідкувати процес змін, які зазнавала область у процесі свого існування, визначити позитивні та негативні моменти подібних перетворень.

Вагомою складовою збірника є розробки вчителів для різної вікової категорії учнів. Ці матеріали розподілено на два розділи. Розділ II «Славетні

постаті нашого краю» містить матеріали, що стосуються як відомих постатей та подій, так і малодосліджених персоналій і фактів. Зокрема, читачі збірника, ознайомившись із цим розділом, зможуть поглибити свої знання з життєдіяльності таких знакових постатей, як А. Тарковський, В. Сухомлинський, А. Резнік, Л. Куценко, Ю. Кондратюк, Є. Березняк. А також дізнатися про життєвий шлях інших талановитих земляків: художника Б. Вінтенка, кінорежисера М. Літуса. Розмаїття запропонованих форм проведення заняття (урочиста лінійка, віртуальний журнал, урок-творчий портрет, форум-театр, віртуальний альбом) дозволить учителю обрати найбільш оптимальний варіант проведення.

Логічним продовженням вищезазначених матеріалів збірника є розділ III видання «Золотий, кіровоградський край, Батьківщини частка степова!», у якому вміщено розробки уроків та позакласних заходів для учнів різних вікових категорій. Ця частина збірника складається із напрацювань представників різних районів області. Тому поняття Кіровоградщина не обмежується лише історією обласного центру. Зокрема, у збірнику є матеріали, присвячені Гайворонщині, Знам'янщині, Маловисківщині, Новоукраїнщині, Бобринеччині, Олександрівщині, Петрівщині, Кіровоградському району, м. Знам'янці та м. Кіровограду. Їх авторами є знані в області учителі-методисти, лауреати престижних краєзнавчих премій та педагогічних конкурсів: А. Мельник, В. Жванко, Ю. Митрофаненко, С. Філіпова, Н. Армашова, С. Гнатенко, В. Кизименко та інші. Уроки та позакласні заходи змістовні, цікаві, логічно структуровані, їх зміст зорієнтований на формування регіонально-культурологічної компетентності учнів на різних ступенях школи. До кожної розробки вказується обладнання, навчальна і методична література, атласи, карти, фрагменти джерел; зазначається необхідне технічне забезпечення; пропонується музичний супровід, відеоряд та інша наочність; приділяється належна увага мультимедійним комплексам тощо. За формою організації діяльності учнів розробки представлені таким чином: урок-гра, урок-подорож, урок-дослідження, усний журнал, краєзнавче турне, інтелектуально-пізнавальна гра, поетичний калейдоскоп, уроки з використанням проблемно-пізнавальних методів та критичного мислення тощо.

Методичний посібник розрахований на педагогів, працівників методичних служб, краєзнавців і музеєзнавців, керівників гуртків, учнівську молодь та батьківську громадськість. Також посібник буде корисним для подальшого використання в роботі та популяризації регіональної історії в освітніх закладах Кіровоградщини.

***Л. Корецька,
директор Кіровоградського обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти імені Василя Сухомлинського***

РОЗДІЛ I З ІСТОРІЇ КІРОВОГРАДЩИНИ

*К.В. Шляховий,
старший науковий співробітник
відділу історії Кіровоградського
обласного краєзнавчого музею*

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кіровоградщина! Постійно пульсуюче середохрестя України з життєдайними артеріями Дніпра, Інгульця, Інгулу, Синюхи та Південного Бугу. Географічне диво, що поєднало в собі чарівливі кручі дніпровського узбережжя, таємничі нетрі Чорного лісу, золоті лани Поінгулля, яблуневий розмай Східного Поділля! Священний Екзампай, потайник державної бронзи, Степова Еллада!

Трипільські поселення, які представляють одну з найяскравіших археологічних культур доби енеоліту, виявлено біля сіл Данилової Балки, Луполового та Сабатинівки Ульяновського району. У районі села Небелівки Новоархангельського району міжнародна археологічна експедиція нині досліджує одне з найбільших трипільських (IV тисячоліття до н. е.) поселень-гігантів Стародавньої Європи. Знайдене археологами давнє поселення біля села Сабатинівки дало назву археологічній культурі пізнього періоду бронзової доби. Сабатинівська культура існувала у XIV-XII століттях до нової ери, мала характерну кам'яну архітектуру, розвинуту, як на той час, металургію та хліборобсько-скотарське господарство.

У 1949 році в Чорному лісі, біля села Богданівки Знам'янського району, було виявлене давнє городище, дослідженням якого займався професор О.І. Тереножкін. Передскіфську культуру, одним із важливих центрів якої було знайдене городище, за топонімічною прив'язкою знахідки археологи охрестили чорноліською. Чорноліська культура являє собою перехідний етап від бронзового до залізного віку та охоплює значний відрізок історії краю. Характеризується орним землеробством, скотарством, високим розвитком ремесел, серед яких особливе місце посідала бронзоліварна справа. У VII столітті до нової ери чорноліські племена, перебуваючи під сильним впливом скіфської степової культури, дали початок новому середньодніпровському землеробському народу – скіфам-орачам, перші писемні згадки про яких знаходимо ще у батька світової історії Геродота.

Узагалі, Кіровоградська земля багата розгаданими і нерозкритими ще таємницями, це наче непрочитана книга, що терпляче чекає на свого мудрого і дбайливого читача. Літера за літерою, рядок за рядком вітчизняні науковці старанно і наполегливо вчитуються у загадкову і, безперечно, багату історію українського степового краю.

Перший крок у вітчизняних наукових дослідженнях археологічних пам'яток краю було зроблено у 1763 році, коли за наказом останнього командира Нової Сербії генерал-поручика О.П. Мельгунова в урочищі Кучерові

Байраки (тепер – у Знам'янському районі) розкопали скіфський курган під назвою Лита Могила (початок VI століття до нової ери).

Найдавнішим з відомих за своєю назвою народів, чиє перебування (з XI століття до нової ери) на території Кіровоградщини зафіксоване істориками, були киммерійці. У VII столітті до нової ери Киммерію підкорили східні племена скіфів, що спромоглися створити власну державу з ефективною військовою організацією та самобутньою культурою.

До Великої Скіфії як окрема її область входила земля скіфів-орачів, що лежала у межах річки Дністра і Дніпра. На південь від території скіфів-орачів між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) простягалася земля алазонів. На межі цих двох народів знаходилася загадкова місцина Ексампей (Екзампай), яку греки називали Священними Шляхами, бо саме тут був загальноскіфський сакральний центр, де сходилися шляхи з усіх країв Великої Скіфії. Давньогрецький історик Геродот записав, що в Ексампеї стояв велетенський казан, відлитий за наказом царя Аріанта з наміром своєрідного перепису населення – кожний підвладний йому скіф мав принести по наконечнику стріли, з яких і був відлитий пам'ятник величі й могутності скіфської держави та її володаря. Місцевість Ексампай займала вододіл Чорного Ташлика та Мертвоводу, вершина якого з позначкою 269 метрів над рівнем моря знаходиться біля села Вільні Луки Кропивницької сільради Новоукраїнського району області. Це узвишся серед степів і було центром скіфського Космосу, де нібито стояв священний казан Аріанта. Сакральний центр співпадав з географічним центром Великої Скіфії, описаної Геродотом як тетрагон, що майже вписується у межі сучасної України. Не випадково, що й географічний центр нашої держави (за однією з методик його визначення) знаходиться біля селища Добровеличківки – центром сусіднього з Новоукраїнським району. Очевидно, Ексампай – найдавніша назва нинішньої Кіровоградщини.

У III столітті до нової ери скіфські народи були підкорені й асимільовані войовничими племенами сарматів. Виникла нова держава – Сарматія, котра відіграла важливу роль на міжнародній арені античного світу.

У першій половині III століття нової ери сарматські завойовники повторили долю скіфів, будучи підкореними племенами готів. Готія набула могутності у середині IV століття нової ери за правління короля Германаріха, довгий час залишалася впливовим гравцем античної історії, вдало воюючи з таким військовим гігантом, як Рим, проте супроти об'єднаного союзу східно-слов'янських племен – антів виявилася заслабкою. У 375 році ослаблена і виснажена постійними війнами Готія була розгромлена азійськими племенами гунів.

Легендарний цар гунів Аттила у V столітті нової ери створив могутню і величну державу, терени якої простягались від Волги до Рейну. Сарматія ввійшла до її складу під назвою Припонтійської Скіфії, управління якою жорстокий цар доручив своєму старшому синові – Еллаку. Після смерті Аттили (453 рік) імперія гунів розпалася.

Колишня Скіфія опинилася під владою нових завойовників – племен обрив (аварів). Далі естафету підкорення цих земель перехопив Хозарський каганат – федерація прикаспійських і причорноморських племен.

Чудова археологічна пам'ятка VII-VIII століть знайдена на Кіровоградщині біля села Глодоси Новоукраїнського району – знаменитий Глодоський скарб, поховання, за деякими висновками, слов'янського багатого і знатного вождя з великою кількістю срібних і золотих речей.

У IX столітті у південних степах з'явилися угри та вони невдовзі були витіснені войовничими печенігами. У середині X століття в результаті затятих війн зі слов'янами зникають і печеніги. Натомість у XI столітті сюди прийшли половці, які постійно нападали на Русь, що певною мірою спричинило її розпад на окремі князівства у першій половині XII століття. У 30-х роках XII століття північна окраїна сучасної Кіровоградщини належала Київському удільному князівству, але основна її територія перебувала у складі Половецьких земель, які об'єднав у єдину державу знаменитий хан Кончак.

У першій половині XIII століття князівські міжусобиці стали фатальними для руської землі: монголо-татарські завойовники розбили розрізнені війська руських князів, на території від Дунаю на заході до Обі та Сирдар'ї на сході постала одна з наймогутніших імперій світової історії – Золота Орда на чолі з ханом Батием. Завойовані монголо-татарами руські князівства не входили до складу Золотої Орди, але перебували у васальній залежності від неї. Половецька ж земля була повністю поглинута Батієвою імперією. Улусом, розташованим між Дніпром та Дністром, управляв онук хана Джучі темник Куремса. У 1256 році замість нього був призначений темник Бурундай. Підвладну намісникам територію й називали за їх іменами. Звичайно, Кіровоградщина не може претендувати на казкову Берендею, хоча свого часу існувала під схожою за звучанням назвою.

У 1362 році Київська земля на правах автономного удільного князівства ввійшла до складу Великого Литовського князівства – єдиної на той час сили, спроможної протистояти зростаючій могутності Золотої Орди. Ординці не хотіли миритися з втратою, але у битві при Синіх Водах, де за однією з версій 1362 року полчища трьох ординських ханів зіткнулися з литовсько-руським військом, очолюваним князем Ольгердом, потерпіли поразку і до складу Литви відійшла більша частина Поділля. Є вагомі наукові аргументи, що Синьоводська битва сталася на річці Синюсі неподалік від містечка Торговиці (тепер у Новоархангельському районі). Але якщо ця подія і мала місце в районі античної Ольвії на берегах синіх вод Дніпро-Бузького лиману, як вважають деякі автори, то цілком реальним фактом було переміщення традицій цього давнього торговища після його руйнації в район Синюхи, де ще впродовж кількох століть сходилися рубежі найбільш потужних держав Європи (Росії, Польщі і Туреччини).

1370 року великим князем Ольгердом було приєднане й південне Поділля. Якщо поглянути на сучасну карту, литовсько-ординський кордон у межах Кіровоградської області проходив по ледь вигнутій лінії Вільшанка – Світловодськ.

Після Кревської унії 14 серпня 1385 року почалося політичне зближення між Литвою та Польщею. Удільні князівства на території Великої Литви було ліквідовано, замість них утворено області на чолі з литовськими намісниками. Намісника Київщини було призначено 1394 року. У 20-х роках XV століття литовський князь Вітовт розширив межі свого князівства, завоювавши стратегічно важливий вихід до Чорного моря.

У 1440 році Київське удільне князівство, в якому тоді перебувала північно-східна окраїна нинішньої Кіровоградської області, було відновлено у складі Литви, а у 1471 році здобуло статус Київського воєводства Великого Князівства Литовського. Брацлавське Поділля (частиною якого тоді були землі сучасної Кіровоградщини, розташовані за річкою Синюхою) ще на початку 1430-х років ввійшло до складу Великого Князівства Литовського, а у 1566 році стало основою Брацлавського воєводства.

Утворене 1449 року внаслідок розпаду Золотої Орди Кримське ханство, претендуючи на ординську спадщину, поступово прибрало литовські причорноморські володіння. У 1478 році кримські татари визнали себе підвладними султанській Туреччині, що значно посилило їхні військові потужності. З XVI століття тут, у степах так званого Дикого Поля, почали селитися козаки – український військовий і селянський люд, який переходив на вільні землі, щоб позбутися зростаючого феодального гніту магнатів. Козацька колонізація краю відбувалася в умовах жорстокої боротьби з татарсько-турецькими суперниками.

Сумнозвісний Чорний шлях, котрим користувалися кримські татари для грабіжницьких набігів на Правобережну Україну, йшов із півдня і повертав на захід між верхів'ями Інгульця і Тясмину (тепер території Знам'янського та Олександрівського районів). Уже в XVII столітті на Чорному шляху стояв польсько-козацький форпост Верблюжка, який запобігав несподіваності татарських нападів на українські села.

За Люблінською унією (28 червня 1569 року), Литва і Польща об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту. Згідно з адміністративним поділом до Королівства Польського відійшли: землі сучасних Гайворонського, Ульяновського, Голованівського, правобережні (відносно річки Синюхи) частини Новоархангельського і Вільшанського районів – до Звенигородського повіту Брацлавського воєводства, північні виступи територій Новомиргородського та Олександрівського районів – до Чигиринського староства Київського воєводства, решта території – до козацької автономії Запорозької Січі.

З початком Визвольної війни 1648-1654 років полум'я козацьких повстань знищило польську адміністрацію і на українських землях був запроваджений полковий адміністративно-територіальний устрій. За ним території сучасних Гайворонського, Ульяновського, Голованівського і правобережна частина Новоархангельського та Вільшанського районів відносилися до Уманського полку, північні окраїни Новомиргородського, Олександрівського, Знам'янського та Світловодського районів – до Чигиринського полку, який був основою війська та держави Богдана Хмельницького. Пізніше правобережна частина теперішнього Новоархангельського району відійшла до сформованого гетьманом Петром Дорошенком Торговицького полку.

Чимало населених пунктів Кіровоградської області пов'язані з козацькою славою. Село Торговиця було центром Торговицького козацького полку (1669-1674 рр.), Крилов і Власівка – сотенними містечками Миргородського полку. Криловська сотня виникла ще у складі найстарішого козацького Чигиринського полку і відома з 1625 року, Власівська – заснована 1676 року. Весною 1648 року біля Табурища та Крилова гуртувалися загони озброєних повстанців, які

приєдналися до запорожців. 6 травня 1648 року біля урочища Княжі Байраки (поблизу с. Попельнастого Олександрійського району) повним розгромом польського загону Стефана Потоцького завершилася Жовтоводська битва – перша перемога повсталого козацького війська під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Творець Української держави за привілеєм короля Яна Казимира володів значною частиною земель нинішньої Кіровоградщини від Тясмину до Великої Висі. Зокрема в Бірках (тепер в Олександрівському районі) мав ставку, в якій збиралося для походів його військо, там же було місце перебування козацького військового обозу. На своїх пасіках у Чорному лісі збирав таємні наради, на яких зі старшиною планував майбутнє України.

У липні 1661 року біля села Торговиці загін полковника Івана Сірка дав відсіч татарам, які зчиняли грабівницькі набіги на східну Брацлавщину. У 1663 році в урочищі Цибульнику біля Крилова козаки знищили десятитисячне військо кримських татар і ногайців. У 1664-му загонали кошового отамана Івана Сірка, що базувалися поблизу Торговиці та на Побужжі, забезпечили охорону цієї території від нападів спільних польсько-татарських військ.

Деякі населені пункти Кіровоградщини виникли на місцях козацьких і чернецьких промислів – рибних ловів, пасік тощо. Це переважно села, розташовані у смузі лісів Чути і Чорного, де мав пасіки і Богдан Хмельницький. Пам'ять про володіння гетьмана ще довгий час зберігалася у назвах балки Богданки і Хмелевих байраків, де згодом у часи масового заселення краю постали села Богданівка і Хмельове (нині відповідно – Знам'янського та Маловисківського районів).

Землями біля міста Крилова володіли гетьман Данило Апостол та його син полковник Петро Апостол.

Брат останнього українського гетьмана і чоловік імператриці Єлизавети Петрівни генерал-аншеф граф Олексій Григорович Розумовський мав хутір біля містечка Цибулева.

За Білоцерківським мирним договором, укладеним між гетьманом України Богданом Хмельницьким і польським урядом 18 вересня 1651 року, козацькою територією визнавалося лише Київське воєводство, а у Брацлавське воєводство повернулося польське управління. Та вже у травні 1652-го гетьман анулював умови цього договору.

Після фатального проголошення рішення Переяславської ради 8 січня 1654 року про утворення воєнно-політичного союзу між Україною та Московією спалахнула московсько-польська війна 1654-1667 років.

Унаслідок невдалих спроб одного з найтрагічніших українських гетьманів Юрія Хмельницького продовжувати державотворчу справу свого великого батька (Слободищенський трактат 17 жовтня 1660 року) правобережні полки знову потрапили під владу королівської Польщі.

За Андрусівською угодою (9 січня 1667 року), Правобережна Україна (крім Києва) залишилася за Польщею, а Лівобережна ввійшла до складу Московського царства. Запорозька Січ мала перебувати під спільним контролем Варшави і Москви.

За Бучацьким мирним договором (18 жовтня 1672 року), яким закінчилася польсько-турецька війна 1671-1672 років, Польща втратила Поділля, а Брацлавщина і південь Київщини перейшли під владу гетьмана Петра Дорошенка. Існують перекази про перебування П. Дорошенка у кінці

1660-х – на початку 1670-х років у Торговиці та про існування там козацького монетного двору.

У квітні 1673 року відмова польського сейму затвердити умови Бучацького договору стала приводом до нової війни (1673-1676 років). Вона закінчилася Журавненським мирним договором (17 жовтня 1676 року), за яким Поділля лишилося у складі Османської імперії, значна частина Правобережної України, за винятком Білоцерківського і Паволоцького полків, визнавалася козацькою територією під протекторатом Туреччини. Цей договір також не був ратифікований польським сеймом, але наслідки його виявилися для українського козацтва трагічними. У результаті взяття турками Умані та окупації території були ліквідовані Торговицький (1674), Уманський (1675) і після руйнування Чигирин Чигиринський (1678) полки. Пізніше Уманський та Чигиринський козацькі полки відновлялися, та не надовго. Останню крапку в їх історії поставила Прутська угода 1712 року.

Після російсько-турецької війни 1677-1681 років Бахчисарайський мирний договір (13 січня 1681 року) закріпив Брацлавщину і південну Київщину за Туреччиною, а Лівобережну Україну та Запоріжжя – за Московією. Обидві сторони – польська і турецька, домовилися не заселяти землі між Південним Бугом і Дніпром. Бахчисарайський та наступний договори значною мірою загальмували заселення нашого краю. З якого боку не були спроби тут осісти, супротивна сторона нищила всі починання.

«Вічний мир» між Польським королівством і Московським царством, підписаний у Москві 6 травня 1686 року, підтвердив умови Андрусівської угоди стосовно Правобережної України і закріпив входження Лівобережної України і Запоріжжя до складу Московської держави. Поділля при цьому залишалося під владою Туреччини, Брацлавщина і південна Київщина мали стати незаселеною нейтральною територією.

За рішенням Карловицького конгресу, підписаного 16 січня 1699 року, Польща повернула собі Поділля з Брацлавщиною і південну Київщину. У червні того ж року польський сейм ухвалив постанову про ліквідацію територіальних полків у Київському та Брацлавському воєводствах.

Після війни 1686-1699 років, внаслідок довгих дипломатичних переговорів і проведення розмежування російських і турецьких володінь, 22 жовтня 1705 року був укладений Межевий трактат, за яким територія між Синюхою, Південним Бугом і Дніпром відійшла до Росії.

14 травня 1709 року за підтримку козаками переходу гетьмана Івана Мазепи на бік Карла XII згідно з наказом Петра I була ліквідована Запорозька Січ. Тим самим Москва втратила важливого союзника у протистоянні Порті й 1711 року прогнала чергову турецьку війну. Унаслідок цього Запорозькі землі втрапилися на користь Туреччини, що було обумовлено договором від 5 квітня 1712 та затверджено 13 квітня 1713 року. Таким чином, територія краю, за винятком Брацлавської та Київської частин, підпала під владу Османської імперії.

Поселення на південь від річки Тясмин, як і придніпровські села Правобережної України, згідно з політикою Петровського згону насильно були переведені на лівий берег Дніпра. Лише поодинокі оселі залишалися під виглядом пасік, сіножатей та інших промислів, ведення яких допускалося вищезгаданими договорами.

З 1725 року ці території почали самовільно займати поляки, які до 1728 року захопили майже всі землі на межі з Чигиринським староством. У 1732 році у відповідь на зухвалі дії заповзятих сусідів, Росія повернула собі втрачену внаслідок невдалого Прутського походу 1711 року територію. З метою зміцнення російських позицій та освоєння територій під проводом київського генерал-губернатора графа Йоганна Бернгарда фон Вейсбаха ці землі почали активно заселятися українськими переселенцями з Польщі та прилеглих сотень лівобережних полків Гетьманщини. Проте вже протягом 1735-1739 років ця територія була спустошена черговою російсько-турецькою війною, населення, що тільки почало обживатися на нових місцях, знову перевели на Лівобережжя.

Ця війна відзначилася важкими втратами і незначними результатами. В її боях і походах загинуло понад 100 тисяч російських вояків та запорозьких козаків. Головна стратегічна мета, здобуття виходу до Чорного моря, не здійснилася. Винуватцем невдачі можна вважати союзна Австрію, яка у самий кульмінаційний момент кампанії підписала мирну угоду з Туреччиною, тим самим самостійно вийшла з війни, залишивши союзника наодинці зі ще сильним ворогом. Але для нашого краю наслідки цих кровопролитних змагань були корисними – територія звільнилася від офіційного підпорядкування Оттоманській Порті, зафіксованого міждержавними документами 1712 та 1713 років. Треба зазначити, що провідну роль у війні 1735-1739 років зіграв російський генерал-фельдмаршал граф Бурхард Христофор фон Мініх, який порозумівся із запорозьким козацтвом і прозорливо зіперся на його силу. На початку травня 1737 року командувач військами в Україні Б.Х. Мініх переправився через Дніпро біля Кременчука та крізь наш край здійснив похід на Очаків, який захопив штурмом 12 липня. Цей перехід зафіксований у тогочасній мапі, яка є цінним джерелом вивчення історії цих теренів.

Белградським мирним договором від 18 вересня 1739 року, ратифікованим у Константинополі (Стамбулі) 28 грудня того ж року, запорозькі землі були повернуті до складу Росії. Ще до початку цієї війни у березні 1734 року запорозьке козацтво (депутація Олешківської Січі) отримало від російської імператриці Анни Іоаннівни дозвіл на відновлення Запорозької Січі. З ентузіазмом відбудовників козаки заснували Нову Січ, яка після війни була розділена на паланки (округи). За часів попередніх Січей паланками називалися козацькі форпости, а у період останньої вони вже стали адміністративно-територіальними одиницями. Терени між Бугом з Синюхою та Інгульцем належали Бугогардівській, між Інгульцем і Дніпром – Кодацькій паланкам. Треба зазначити, що фактично до січових паланок потрапила тільки південна окраїна території теперішньої Кіровоградщини, основна її частина контролювалася малоросійськими полками Гетьманщини та російськими військами. У цей період ними командували визначні воєначальники генерал-поручик Федір Штофельн (у 1739 році) та брат шотландського лорда генерал-аншеф Яків (Джеймс) Кейт (у 1740 році), який мав права малоросійського гетьмана.

Кордон з Польщею пролягав по річках Синюсі, Висі й Тясмину, а з Голти (тепер частина Первомайська) лунали по степу і Бугу заклики муєдзинів на молитву. Кордон із Туреччиною на Правобережній Україні визначив укладений на річці Великому Інгулі (Інгул тоді називався Великим, а Інгулець – Малим

Інгулом) російськими і турецькими комісарами 4 листопада 1740 року так званий Інструмент (акт), який відновив кордон, затверджений конвенцією 22 жовтня 1705 року. Розмежування володінь було затверджене Константинопольською конвенцією 26 серпня 1741 року. У 1740 році була складена мапа, на якій позначені російсько-польський та російсько-турецький кордони і територія, відвойована 1739 року. На цій мапі серед поселень, що існували до 1735 року, значиться слобода Цибулів (тепер – село Цибулеве Знам'янського району). 1735 року в Цибулеві герой Полтавської битви генерал від кавалерії граф Й.Б. фон Вейсбах домовлявся зустрітися з кошовим отаманом Запорозької Січі Іваном Малашевичем для спільного походу на татар, та його передчасна смерть зашкодила цьому.

1742 року на Правобережжі для охорони від вторгнень едисанських і буджацьких татар була створена Архангелогородська сотня Миргородського козацького полку з центром до 1750 року в Архангельському городку (тепер – Новоархангельск) і до ліквідації сотні 1752 року – у Новому Миргороді (тепер – Новомиргород). 1743 року Задніпровські місця були офіційно закріплені за Миргородським і Полтавським козацькими полками. Осадчі козаки Миргородського полку заснували Архангельськ (Новоархангельськ), Новий Миргород (Новомиргород), Усівку (Олександрію), десятки інших населених пунктів. На початку 1745 року ці землі належали Архангелогородській, Криловській (відновленої 1744 року), Власівській, Кременчуцькій, Потоцькій сотням Миргородського полку та Келебердянській сотні Полтавського полку. 1748 року понад Чорним шляхом була сформована Цибулівська сотня (центр – слобода Цибулів, тепер – село Цибулеве). Межею між Архангелогородською та Цибулівською сотнями була річка Інгул. Серед чисельних новозаснованих козачих слобод і хуторів у цей час тут доволі комфортно почували себе також пасіки київських монастирів – Видубицького і Михайлівського Золотоверхого, не говорячи вже про володіння та займища більш близьких Мотронинського та Пиво-Городиського монастирів. Активному заселенню краю сприяла по суті не займана природа, багата лісами, байраками та степовим різнотрав'ям. Однак українським козакам хазяйнувати тут довелося недовго. 1752 року задніпровські Криловська, Цибулівська та Архангелогородська сотні були скасовані.

24 грудня 1751 року вийшов указ імператриці Єлизавети Петрівни «О принятии в подданство Сербов, желающих поселиться в России и служить особыми полками, о назначении на границе со стороны Турецкой выгодных мест к поселению; об определении жалованья по окладу Гусарских полков конным, а пешим оклада полков пехотных, и о подчинении оных полков Военной Коллегии». З цієї дати починається історія військово-поселенської області, названої за етнічною ознакою основного ядра переселенців Новою Сербією. Заснована імператрицею для оборони південних рубежів від нападів турків і кримських татар Нова Сербія являла собою ряд захищених шанцями (земляними укріпленнями) поселень і охоплювала територію між річками Синюхою та Дніпром, на півночі була обмежена польським кордоном, який проходив по річках Великій Висі та Тясмину, на півдні – прямою лінією від гирла річки Кагарлика (притоки річки Синюхи) до гирла Омельника (притоки Дніпра).

Новосербські поселенці були вихідцями з так званого Військового кордону – вузької смуги землі на південній окраїні Угорського королівства, що входило до складу Австрійської імперії. Вибір Єлисавети пав на сербів не випадково – серби і хорвати з кінця XV століття охороняли кордон з Турецькою імперією, першими приймали удари численних ворожих вторгнень, віками накопичували досвід аванпостної служби та ненависть до ісламських агресорів.

Російський уряд швидко порозумівся зі зневаженими внаслідок угорсько-австрійської домінанти сербами – останні потребували поваги до своїх звичаїв і віри, обіцяних в одновірній православній Росії. Російська імперія у свою чергу мала потребу в охороні прикордонних земель. Контролювання цієї території запорожцями, яке здійснювалося головним чином пікетами (по-козацьки – бекетами), вже не відповідало тогочасним потребам, козаки ж не хотіли міняти уклад свого життя на поселенський. У них, як писав М.В. Гоголь, «були захищені безтурботні кордони, на видноті яких татарин показував прудку свою голову та нерухомо дивився турок у зеленій чалмі своїй». Тому ідея посилити прикордонну службу сербськими граничарами була доречною.

28 вересня 1751 року граф М.П. Бестужев-Рюмін відправив до Петербурга реляцію на основі прохання одного з лідерів переселенського руху, полковника Йована Хорвата щодо формування на російській території сербської військово-поселенської смуги у складі чотирьох полків на кшталт австрійського Військового кордону. Імператриця погодила проект.

Етнічний склад переселенців був дуже різноманітний – серби, волохи, молдавани, чорногорці, македонці, боснійці, герцоговинці, далматинці, болгары, угорці, навіть записані сербами українці. Але всіх їх об'єднувала одна віра та надія на кращу долю на новому місці проживання.

Кожний з утворених спочатку двох новосербських полків складався з двадцяти рот, які займали визначені ділянки території з ротними поселеннями у центрі. Більшість поселень була влаштована на вже заселених місцях, жителі яких (4008 дворів), згідно із сенатським указом від 29 січня 1752 року, повинні були в примусовому порядку продати свої будівлі прибульцям і повернутися туди, звідки прийшли сюди згідно виклику 1743 року.

Переселенцям дозволили перейменовувати на свій лад відведені їм селища, але найбільші й найдавніші з них (Ново-Миргород, Архангельськ, Цибулів, Крилов, Табурище, Крюків, Кам'янка, Дмитрівка, Глинськ) зберегли свої назви. Та за розпорядженням князя Г.О. Потьомкіна, який управляв цим краєм у 1774-1791 роках, завезені з-за кордону назви були замінені на місцеві. Хоч деякі з них устигли органічно прижитися на українській землі: села Надлак, Мартоноша, Панчеве, Каніж, Букварка (Вуковар), Суботці (Суботиця), Мошорине та Павлиш. Вже за радянських часів були перейменовані колишні новосербські шанці Сентове (Сента) – на Родниківку та Федварь (Фельдвар) – на Підлісне. Кілька сіл і досі місцевими старожилами називаються за номерами гусарських рот часів Івана Хорвата: Друга – Коробчине, Третя – Петроострів, Четверта – Надлак, П'ята – Кальниболота...

У 1754 році для захисту новосербських поселень з півдня була побудована фортеця Святої Єлисавети, що відразу стала серцем нового міста, яке згодом отримало назву Єлисаветграда.

Указ про створення на правому березі Інгулу фортеці підписаний імператрицею Єлисаветою 11 січня 1752 року. Проект затверджений 30 липня

1752 року. Вибір місця для нового укріплення обумовлений стратегічними розрахунками – воно було майже на рівній відстані від вже існуючих фортець – Архангельської на річці Синюсі та Мішуриноріжської на Дніпрі, що в комплексі з новосербськими шанцями та козацькими форпостами створювало цілісну систему оборони краю.

Місце для фортеці обирав артилерії генерал-майор І.Ф. Глебов, затверджувалося воно на засіданнях Сенату 21 березня та 1 квітня 1753 року. Проте у зв'язку з напруженою зовнішньополітичною ситуацією будівництво було відкладене. Урочисте закладання цитаделі відбулося 18 червня 1754 року. Будівельними роботами безпосередньо керував інженер-підполковник Л.І. Менцеліус під загальним контролем генерал-майора артилерії І.Ф. Глебова.

Фортеця складається з утвореного земляними валами шестикутника бастионних фронтів з шістьма рavelінами поперед куртин. Уся фортифікаційна система оточена глибокими сухими ровами, вздовж зовнішнього периметру яких проходила фортечна дорога, прикрита шістьома гласісами. На березі Інгулу для охорони водозабору в 175 сажнях від фортеці знаходився окремих горнверк – шанець Св. Сергія. Бастиони мають форму п'ятикутників із відкритими на фортечний плац горжами, рavelіни – форму ромбів. Всі верки (захисні споруди) у відповідності з останніми вимогами фортифікації споруджені земляними.

У фортеці було троє воріт зі сторожовими вежами та кордегардіями – Троїцькі (головні, тепер виїзд на Новоолексіївку), Пречистенські та Всесвятські. Бастиони фортеці названі іменами святих – Петра (перший від Троїцьких воріт за стрілкою годинника), далі послідовно – Олексія, Андрія Первозваного, Олександра Невського, Архистратига Михаїла та Катерини. Рavelіни також мали святих покровителів – Анни (навпроти Троїцьких воріт), потім по колу – Наталії, Іоанна, Пресвятих Печерських, Миколая та Федора.

Стурбована появою серйозного опорного пункту небезпечного супротивника турецька Порта заявила протест Росії на підставі відповідних статей останнього мирного договору. Не дивлячись на 100-верстову відстань від свого кордону, турки вважали фортецю Ілдізбеш (Зірка-гора), як вони її називали, такою ж важливою, як Белград на Дунаї. За донесенням особливого турецького емісара паші Девлет-Алі-Сеїт-Аги, який здійснив огляд фортеці Св. Єлисавети у вересні 1755 року, вона була вже побудована «міцно і надійно», але вали невисокі, у деяких місцях до 2 аршинів, а де й менше.

Не зважаючи на дипломатичні дебати, фортифікаційні роботи продовжувалися, але у 1756 році, у зв'язку з початком Семилітньої війни і небезпеки приєднання Туреччини до ворожої коаліції, вони були призупинені. Після війни 1756-1763 років фортеця продовжувала розбудовуватися та озброюватися. Артилерійський парк її тоді вже складався зі 120 гармат, 12 мортир, 6 фальконетів, 12 гаубиць та 6 мортир.

На території фортеці зародилося ціле військове містечко, центром якого була дерев'яна Свято-Троїцька церква. Гарнізон фортеці складався з трьох батальйонів і двох команд – артилерійської та інженерної. Тут знаходилися солдатські та офіцерські казарми, будинки коменданта та протопопа, цейхгаузи і порохові погреби, інші необхідні для служби і побуту будівлі. Величезний, на 14 кімнат, будинок резиденції князя Г.О. Потьомкіна, який він купив і перевіз із Миргорода, згодом слугував палатами для поважних осіб і послів, що були тут

частими гостями на шляху з Петербурга до Константинополя і зворотно.

У 1763 році у фортеці відкрилася школа для офіцерських дітей, у 1764 році – перша в Україні друкарня цивільного шрифту, у 1787-му за ініціативою князя Г.О. Потьомкіна розпочала роботу п'ята в імперії (перша – у Москві, друга й третя – у Петербурзі, четверта – у Кронштадті) медико-хірургічна школа, котра за необхідністю готувати лікарів для Української й Катеринославської армій та Чорноморського флоту стала першим в Україні вищим медичним навчальним закладом. Одним із відомих її випускників був Є.Й. Мухін – професор Московської медико-хірургічної академії та Московського університету, учитель геніального хірурга М.І. Пирогова, котрий неодноразово оперував хворих у фортечному шпиталі.

З історією фортеці пов'язано біографії багатьох видатних людей.

Улітку 1769 року тут разом зі штабом 2-ї армії перебував генерал-аншеф П.О. Рум'янцев.

Восени 1770 року фортеця гарматним салютом зустрічала тріумфатора Бендер графа П.І. Паніна. У складі його війська штурмував Бендерську цитадель і хорунжий Омелян Пугачов. Донський козачий полк Є.Д. Кутейникова, в якому він служив, після цієї надзвичайно кровопролитної баталії відійшов на зимові квартири до фортеці Святої Єлисавети. Звідси незнаний козак відправився на лікування, з якого вже не повернувся до армії, а став знаменитим самозванцем. За іронією долі приборкувач пугачовського повстання граф Петро Іванович Панін перебував тут разом із майбутнім Лжепетром III (також Івановичем), а потім переслідував його у безкраїх просторах Росії.

У 1779 році у фортеці побував член Військової колегії генерал-поручик І.І. Апухтін.

27 вересня 1782 року Єлисаветград уперше відвідав князь Г.О. Потьомкін, який потім подовгу жив у своєму фортечному будинку.

Під час війни 1787-1791 років у фортеці часто перебував генерал-майор М.І. Кутузов, в Єлисаветграді проживала його сім'я.

Славетний полководець О.В. Суворов неодноразово відвідував фортецю за службовими справами у 1786-1792 роках, після смерті князя Г.О. Потьомкіна (1791 рік) він шефствував над Єлисаветградською медико-хірургічною школою.

Знала фортеця й багатьох представників європейського шляхетства, від австрійського фельдмаршала принца Шарля де Ліня до французького герцога Лавалля де Монморансі, який, до речі, навіть був її комендантом.

Бували тут і кошові отамани (не виключено – й Петро Калнишевський) та січова старшина українського козацтва. Архів і зброя Запорозької Січі після її ліквідації у 1775 році деякий час зберігалися у фортеці.

Безпосередню участь у бойових діях фортеця брала лише одного разу. Сталося це під час російсько-турецької війни 1768-1774 років, перша кампанія якої розпочалася 1769 року навалом кримського хана Крим-Гірея на Єлисаветградську провінцію. 4 січня очолюване ним 70-тисячне турецько-татарське військо перейшло російський кордон біля Орловського шанця і 7 січня зупинилося біля фортеці Св. Єлисавети, в якій перебував начальник провінції генерал-майор О.С. Ісаков із гарнізоном та місцевими жителями. Орду зустрів вогонь фортечних батарей. Крим-Гірей не зважився на штурм, а

О.С. Ісаков не міг йому протиставити достатню військову силу для відкритого бою (розклад був приблизно один до десяти). Нападники розділилися на кілька загонів, знищили ближні села і пішли за польський кордон. З фортеці була зроблена вдала вилазка кінного загону князя І.В. Багратіона, який знищив ар'єргард татар.

Це було останнє татарське нашествя в Україну. Певну роль у його невдачі зіграла і фортеця Св. Єлисавети.

У кінці XVIII століття фортеця втратила своє стратегічне значення. Рескриптом імператриці Катерини II від 10 лютого 1784 року на ім'я генерал-фельдмаршала князя Г.О. Потьомкіна було повідомлено, що фортеця Св. Єлисавети перетворюється на внутрішнє місто.

Поступово протягом кількох років фортеця обеззброювалася. У 1794 році тут ще утримувалося 162 гармати, які обслуговувалися 277 артилеристами. Гармати та артилерійські припаси вивозили у прикордонні міста, головним чином у Херсон. У квітні 1795 року 5 гармат було відправлено у Новомиргород.

Тільки дві гармати збереглися у фортеці – вони встановлені на кам'яних п'єдесталах при в'їзді з колишніх Пречистенських воріт.

Повне скасування фортеці відбулося 15 березня 1805 року. Фортечний гарнізон був розформований, але в казармах ще багато років розміщувався нестройовий батальйон (три інвалідні роти).

Фортеця Святої Єлисавети була опорною базою відвоювання у турків земель, що отримали назву Новоросії. Таким чином, Єлисаветград можна вважати батьком усіх великих міст півдня України. Єлисаветградці будували й заселяли Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одесу тощо.

Фортеця Святої Єлисавети майже повністю збереглася до нашого часу. Сьогодні вона становить собою унікальну фортифікаційну пам'ятку XVIII століття, до якої інтерес науковців зростає з кожним роком. Це одна з небагатьох у світі земляних фортець вобанівської системи, що без будь-яких реставраційних чи консерваційних заходів майже повністю зберегла свою форму.

З 1753 року південніше фортеці почали виникати поселення українців, вимушених покинути місця свого проживання, відведені для переселенців Нової Сербії. Указом 14 травня 1754 року ці поселення стали сотенними слободами Слобідського козачого полку. Наприкінці 50-х років їх було 28. У 1759 році Слобідське козаچه поселення приєднане до Нової Сербії, але 1761 року воно відокремилася і після реформування Слобідський козачий полк складався вже з 20 сотень.

У 1764 році Нова Сербія і Слобідський козачий полк були скасовані, а їх території під назвою Єлисаветградської провінції ввійшли до складу утвореної указом 22 березня 1764 року Новоросійської губернії, губернська канцелярія якої до 26 березня 1765 року знаходилася у фортеці Св. Єлисавети, а після – у Кременчуці. Таким чином, Єлисаветград цілий рік фактично був губернським містом.

Єлисаветградська провінція складалася з 70 округів: 16 рот Чорного гусарського полку, 16 рот Жовтого гусарського полку, 20 рот Єлисаветградського пікінерного полку, 2 міських округів і 16 розкольніцьких слобод. Чорний і Жовтий гусарський полки були сформовані на базі гусарського та пандурського полків Нової Сербії, а Єлисаветградський

пкінерний – зі Слобідського козачого полку. Містами рахувалися Єлисаветград та Новий Миргород.

Того ж 1764 року втратило свій козацький статус останнє сотенне містечко краю – Власівка.

Території Власівської та Кременчуцької сотень Миргородського полку, що перейшли у Новоросійську губернію під час її утворення, за указом 26 лютого 1765 року повернуті у підпорядкування Малоросії і ввійшли до складу Дніпровського пікінерного полку.

У 1769 році в Єлисаветградській провінції розташувався Молдавський гусарський полк, сформований з турецьких підданих православного віросповідання, які перейшли на бік Росії під час російсько-турецької війни 1768-1774 років. Центром полку став споруджений за наказом командуючого 2-ю армією генерал-аншефа Петра Івановича Паніна Павлівський редут – згодом посад Павлівськ, Ново-Павлівськ, а тепер – Новоукраїнка. Брати Микита та Петро Паніни очолювали павлівську партію при дворі Катерини II і з цього можна зробити припущення щодо походження назви редуту.

За Кючук-Кайнарджійським мирним договором, яким закінчилася війна 1768-1774 років, Росія здобула межиріччя Південного Бугу і Дніпра з виходом до Чорного моря, що значно збільшило територію запорозьких паланок, але й майже нанівець звело їх прикордонне значення. 4 червня 1775 року за наказом імператриці Катерини II Запорозька Січ була ліквідована і її землі ввійшли до складу Азовської та Новоросійської губерній.

За переказами, у другій половині XVIII століття на лівому березі Сугаклеї Комишуватої колишні козаки-компанійці заснували село Компаніївку, яке згодом стало центром Компаніївського району. Компанійські полки складали гетьманську легку кавалерію, призначенням якої була сторожова та розвідувальна служба на південному та західному кордонах. Компанійці, що вийшли у відставку, повинні були приписуватися до соціального стану, відповідного обраному роду своїх занять, тобто у міщани, козаки чи селяни. Останні компанійські полки були реформовані у регулярні легкокінні полки 24 жовтня 1775 року. Цей процес став причиною значного оселення колишніх компанійців, імовірно, тоді й виникла Компаніївка.

1775 року в Єлисаветградській провінції склався такий адміністративний поділ: Чорний, Жовтий та Молдавський гусарський полки по 16 рот кожний, Єлисаветградський пікінерний полк із 20 рот та 7 округів державних поселян.

У 1775-1776 роках провінції Новоросійської губернії поділились, як і всі губернії Російської імперії, на повіти. Єлисаветградська провінція складалася з Єлисаветградського, Крюківського та Катерининського повітів.

До Єлисаветградського повіту ввійшла половина рот Чорного гусарського полку і частина рот Молдавського гусарського та Єлисаветградського пікінерного полків; до Крюківського – ввійшли роти Жовтого гусарського полку та більша частина рот Єлисаветградського пікінерного полку; до Катерининського – більша частина рот Молдавського гусарського полку та близько половини рот Чорного гусарського полку.

Частина території Молдавського полку, основними поселеннями якої були Інгульський шанець (Інгуло-Кам'янка) та слободи Куцівка (Новгородка) і Верблужка, ввійшли до Інгульського повіту Херсонської, згодом – Слов'янської провінції.

У 1783 році Новоросійську та Азовську губернії об'єднали в одну адміністративну територію під назвою Катеринославське намісництво, яке за указом 30 березня 1783 року повинно було поділитись на 12 повітів. Провінційний поділ, що мав напіввійськовий характер, скасували. Остаточна структура Катеринославського намісництва визначилася указами від 24 січня 1784 року, за якими воно було поділене на 15 повітів. На території колишньої Єлисаветградської провінції утворилися три повіти: Єлисаветградський, Ольвіопольський та Олександрійський. При реформуванні Крюківського повіту планувалося повітовим центром зробити Петриківку (тепер – Нова Прага Олександрійського району) як найбільший населений пункт на цьому терені. Але завдяки зручнішому в плані комунікацій розташуванню центром новоствореного Олександрійського повіту визначено колишній Бечейський шанець Жовтого гусарського полку (до сербів – козацький хутір Усівка). Центр Катеринославського намісництва спочатку знаходився у місті Кременчуці і тільки за указом від 1 червня 1789 року був переведений у спеціально побудоване місто Катеринослав.

За указом 4 вересня 1784 року адміністративним центром Ольвіопольського повіту стало місто Новомиргород, а повіт був перейменований на Новомиргородський.

У 1793 році внаслідок другого поділу Речі Посполитої у складі Російської імперії на територіальній основі Брацлавського і частини Київського воєводств створено Брацлавське намісництво, в якому опинилась територія майбутньої Кіровоградщини, що входила раніше до складу цих воєводств.

За указом 27 січня 1795 року з частини Брацлавського намісництва та Єлисаветградського, Новомиргородського, Херсонського повітів і Очаківської області Катеринославського намісництва було створене Вознесенське намісництво, адміністративним центром якого у 1795 році став тимчасово Новомиргород, у 1796 році – спеціально побудоване біля містечка Соколова на річці Південний Буг місто Вознесенськ. Майже рік Новомиргород, який тепер існує у якості районного центру і ледве втримує міський статус, свого часу був губернським містом. Вознесенське намісництво відкрите 13 червня 1795 року в складі 12 повітів: Вознесенського, Богопольського, Катеринопольського, Єленського, Єлисаветградського, Новомиргородського, Ольгопольського, Тираспольського, Уманського, Херсонського, Черкаського та Чигиринського.

Олександрійський повіт залишився у Катеринославському намісництві, але указом від 20 липня 1795 року його адміністративний центр був переведений у місто Крилов і, щоб не міняти назву повіту, останній перейменували на Олександрію.

За указом імператора Павла 12 грудня 1796 року, всі намісництва скасовані, з Катеринославського і Вознесенського намісництв була створена нова Новоросійська губернія, вона ділилася на 12 повітів. Указ, який остаточно визначив кордони губернії, виданий 29 серпня 1797 року.

Новоросійська губернія складалася з Бахмутського, Єлисаветградського, Катеринославського, Маріупольського, Новомосковського, Ольвіопольського, Павлоградського, Перекопського, Ростовського, Симферопольського, Тираспольського та Херсонського повітів. Олександрійський повіт був скасований і його територія приєднана до Єлисаветградського повіту.

Згідно з указом 12 грудня 1796 року були також створені Подільська

губернія (з центром у м. Кам'янці), до якої відійшли Ольгопольський повіт і частини Богопольського, Єленського та Тираспольського повітів, а також Київська губернія, до якої відійшли Катеринопольський, Уманський, Черкаський та Чигиринський повіти колишнього Вознесенського намісництва. За указом 26 вересня 1797 року, слобода Балта була передана до складу Подільської губернії і приєднана до міста Єленська з перейменуванням його на Балту.

Таким чином, станом на 1797 рік, основна територія нинішньої Кіровоградщини перебувала у складі Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів Новоросійської губернії, західна частина – у Балтському та Гайсинському повітах Подільської губернії, міжріччя Синюхи і Ятрані – в Уманському повіті, північні частини Новомиргородського та Олександрівського районів – у Чигиринському повіті Київської губернії.

Указом від 8 жовтня 1802 року Новоросійська губернія поділена на три – Миколаївську, Катеринославську і Таврійську. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів – Єлисаветградського, Ольвіопольського, Тираспольського та Херсонського.

15 травня 1803 року Миколаївська губернія була перейменована на Херсонську, а губернське правління переведене з Миколаєва до Херсона.

1 січня 1806 року з Єлисаветградського повіту виокремлено Олександрійський, у результаті чого у Херсонська губернія поділилась на 5 повітів.

21 серпня 1806 року Усівка знову стала Олександрією і повітовим центром, а місту Крилову повернуто його рідну назву.

1 січня 1806 року Катеринославський повіт Катеринославської губернії поділився на два – Верхньодніпровський та Катеринославський, у складі Верхньодніпровського повіту опинилася східна окраїна майбутніх Олександрійського та Онуфріївського районів Кіровоградської області, які до того знаходилися в Катеринославському повіті.

17 травня 1817 року посад Крюків Олександрійського повіту був переданий до складу Полтавської губернії і приєднаний до м. Кременчука.

У 1817 році в усіх, окрім Тираспольського, повітах Херсонської губернії та у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії почався процес формування округів військових поселень. Метою інституції військових поселень було зменшення витрат на війська шляхом передачі частини армії на сумісне із сільськими жителями утримання. Військові частини поселялися у сільській місцевості, допомагали селянам на господарчих роботах та, зі свого боку, привчали їх до військової служби, дисципліни та шикуння. Керував цим грандіозним проектом генерал від артилерії граф Олексій Андрійович Аракчєєв. Його запровадження на теренах нашого краю започаткував указ 16 квітня 1817 року про перетворення Бузького козацького війська на Бузьку уланську дивізію, що було здійснено 8 жовтня 1817 року з використанням кадрів двох полків (3-го та 4-го) Української уланської (до 26 жовтня 1816 року – козацької) дивізії.

Указами від 24 грудня 1817 року та 26 серпня 1818 року для поселення бузьких уланських ескадронів відведено території Єлисаветградського, Олександрійського, Ольвіопольського та Херсонського повітів Херсонської губернії. Улаштуванням Бузької уланської дивізії керував начальник

Української уланської дивізії генерал-майор граф Іван Йосипович де Вітт, який за успішне виконання своєї місії 6 травня 1818 року отримав чин генерал-лейтенанта, а з жовтня 1823 року очолив 3-й резервний кавалерійський корпус.

Указами від 11 грудня 1819 року, 27 лютого 1820 року, 1 січня 1821 року та 21 березня 1821 були відведені землі Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів для влаштування чотирьох полків Української уланської дивізії.

2 вересня 1820 року полки 3-ї кірасирської дивізії 3-го резервного кавалерійського корпусу – Орденський, Малоросійський, Новгородський та Стародубський були призначені на поселення у Херсонську губернію, куди для забезпечення квартирування направлено їхні запасні ескадрони та чотири ескадрони з кадрового складу.

12 грудня 1821 року території, визначені для розміщення цих кірасирських полків, названі округами військового поселення Орденського, Стародубського, Малоросійського та Новгородського кірасирських полків.

У результаті виникнення Новоросійського військового поселення більша частина майбутньої Кіровоградщини була поділена на 8 округів, у яких поселилися полки 3-ї кірасирської та 3-ї Української уланської дивізій 3-го резервного кавалерійського корпусу. Кожна дивізія складалася з чотирьох полків. Штаб корпусу розміщався в Єлисаветграді. Штаб кірасирської дивізії та управління перших чотирьох округів знаходилися у Новій Празі, до дивізії входили Орденський, Стародубський, Малоросійський та Новгородський кірасирські полки. Штаб Української уланської дивізії та управління 5-го, 6-го, 7-го та 8-го округів розташовувався у Новомиргороді, до дивізії входили 1-й, 2-й, 3-й та 4-й Українські уланські полки. Крім того у Вільшанці функціонували штаби 12-го округу та 4-го Бузького уланського полку, який був у складі Бузької уланської дивізії, що входила до зведеного резервного кавалерійського корпусу. Кожен округ ділився на три волості, у яких розміщалися ескадрони.

Передача багатьох поселень у військове відомство значно зменшила територію повітів Херсонської губернії і у 1828 році призвела до їх перерозподілу.

6 грудня 1828 року видано відразу два укази, згідно з якими міста Єлисаветград і Ольвіополь були передані у відомство військових поселень. Міста ці втратили статус повітових, їхні повіти скасовано, з їхніх частин було утворено новий Бобринецький повіт із адміністративним центром у місті Бобринці.

Частини повітів, що не ввійшли до округів військового поселення, були розподілені: Єлисаветградського повіту – між Олександрійським і Бобринецьким повітами, Ольвіопольського повіту – між Бобринецьким і Тираспольським повітами.

25 червня 1830 року поселенські уланські полки перейменовано: 1-й Український на Український, 2-й Український на Новоархангельський, 3-й Український на Новомиргородський, 4-й Український на Єлисаветградський, 1-й Бузький на Бузький, 2-й Бузький на Одеський, 3-й Бузький на Вознесенський, 4-й Бузький на Ольвіопольський.

Кірасирські та уланські полки, дислоковані на Олександрійщині та Єлисаветградщині, взяли активну участь у Польській кампанії 1831 року. За

мужність і доблесть, проявлені в боях, на честь цих полків імператор Микола I 2 квітня 1832 року звелів перейменувати населені пункти, де розташовувалися полкові штаби: м. Крилов – на Новогеоргіївськ, с. Аврамівку – на Новий Стародуб, посад Петриківку – на Нову Прагу, с. Куцівку – на Новгородку, посад Новопавлівськ – на Новоукраїнку, с. Михайлівку на Єлисаветградку. Таким чином, вони отримали назви від Орденського (ордена св. Георгія) кірасирського, Новостародубського кірасирського, Малоросійського кірасирського (особливо відзначився в бою біля варшавського передмістя Прага), Новгородського кірасирського, Українського уланського (сформованого з 1-го Українського уланського) та Єлисаветградського уланського (сформованого з 2-го Українського уланського) полків.

21 березня 1833 року армійська кавалерія була переформована, внаслідок чого 3-й резервний кавалерійський корпус і відповідно його дивізії (легка – уланська та важка – кірасирська) отримали № 2. Командиром 2-го резервного кавалерійського корпусу був відомий воєначальник генерал від кавалерії граф Дмитро Єрофійович Остен-Сакен, який дуже багато зробив для благоустрою міста (тоді корпусного) Єлисаветграда.

Наступна реформа була здійснена 31 грудня 1851 року. 2-й резервний кавалерійський корпус отримав № 1, 3-й резервний кавалерійський корпус став 2-м, а 1-й був розформований. При цьому новий 1-й резервний кавалерійський корпус отримав з колишнього 1-го корпусу 1-шу кірасирську дивізію (Катеринославський, Глухівський, Астраханський та Псковський кірасирські полки), 2-га уланська дивізія в його складі була перейменована на резервну уланську дивізію. Крім того, корпусу була додана 1-ша кінноартилерійська дивізія. У такому складі, не рахуючи фуштатських рот і військово-робочого батальйону 1-й резервний кавалерійський корпус зустрів Східну війну 1853-1856 років, у якій його полки брали участь в різних оперативних з'єднаннях. Командиром 1-го резервного кавалерійського корпусу був олександрійський гусар 1812 року, генерал від кавалерії Єгор Іванович Гельфрейх.

Після війни у Новоросії був сформований окремий резервний кавалерійський корпус. Він складався із звідної кірасирської дивізії (з полків колишніх 1-ї та 2-ї резервних кірасирських дивізій – Катеринославського, Глухівського, Астраханського, Псковського, Воєнного Ордена, Стародубського, Малоросійського та Новгородського), 2-ї, 4-ї, 5-ї та 6-ї легких кавалерійських дивізій (кожна складалася з трьох двополкових бригад – драгунської, уланської та гусарської), та Кінно-артилерійської дивізії (2-га, 4-та, 5-та, 6-та і звідна бригади та 1-й кінно-піонерний дивізіон).

3 липня 1856 року полки колишньої Української уланської дивізії, перейменованої на резервну уланську дивізію, були розформовані, а їхні перші дивізіони приєднані до колишніх полків Бузької уланської дивізії, тобто до Бузького, Одеського, Вознесенського та Ольвіопольського уланських полків. Вознесенський та Ольвіопольський уланські полки склали уланську бригаду 4-ї, а Бузький і Одеський уланський полки – уланську бригаду 5-ї легких кавалерійських дивізій, що ввійшли до складу останнього на цих теренах резервного кавалерійського корпусу.

Командував окремим резервним кавалерійським корпусом (від 8 листопада 1856 року до 12 грудня 1862 року) генерал від кавалерії барон Іван Петрович Оффенберг, який розпочав перехід військ на систему групування

у військових округах. Талановитий адміністратор, військовий педагог і зразковий кавалерійський начальник І. Оффенберг 1858 року заснував у Єлисаветграді офіцерське кавалерійське училище, яке 1865 року було перетворене на Єлисаветградське юнкерське кавалерійське училище.

Після невдалої Кримської війни 1853-1856 років, що призвела до необхідності перегляду військової доктрини взагалі, аналіз досвіду військових поселень показав їхню невідповідність викликам часу. За указом від 4 червня 1857 року Новоросійське військово-поселення підлягало скасуванню з передачею його округів у склад так званого Південного поселення, створеного на період переходу колишніх військових поселень у цивільне відомство. Остаточно Південне військово-поселення було скасоване за указами від 28 вересня та 25 жовтня 1866 року.

У період військових поселень були затверджені міські герби Єлисаветграда, Новогеоргіївська, Новомиргорода – 6 квітня 1845 року, Бобринця та Олександрії – 7 листопада 1847 року.

У 1865 році повітове правління з Бобринця переведено в Єлисаветград. Ольвіопольський повіт не відновився, його територія розподілилася між Єлисаветградським та створеним 1834 року Ананьївським повітами. Починаючи з цього моменту і до 1917 року в губерніях, до яких входила територія нинішньої Кіровоградщини, не здійснювалося радикальних адміністративно-територіальних реформ.

Після Лютневої революції 1917 року влада в Україні з 4 (17) березня 1917 року перейшла до Української Центральної Ради, яка 7 (20) листопада 1917 року проголосила створення з дев'яти українських губерній Української Народної Республіки у федеральному складі Росії. 6 (19) грудня 1917 року з'їзд Рад Херсонської губернії визнав губернію невід'ємною частиною Української Народної Республіки. 22 січня 1918 року Центральна Рада проголосила повну незалежність УНР.

2 березня 1918 року уряд УНР прийняв закон про новий територіально-адміністративний поділ держави на 30 земель, ухвалений Центральною Радою 6 березня 1918 року, але його не встигли запровадити. 29 квітня 1918 року був проголошений гетьманат Павла Скоропадського, який відмінив закони Центральної Ради, у тому числі й закон про територіально-адміністративний устрій. Грамота гетьмана П. Скоропадського від 29 квітня 1918 року оголосила нову назву країни – Українська Держава. Гетьманський уряд повернувся до старої адміністративно-територіальної системи, тільки замінив посади губернаторів та повітових справників на губернських та повітових старост.

Унаслідок політичної кризи гетьманату 14 грудня 1918 року влада перейшла до Директорії, яка відновила попередню назву держави (УНР) і республіканську форму державного ладу. Незважаючи на ухвалення закону про територіально-адміністративний поділ, запровадження нового устрою було відкладене. Схема адміністративно-територіальних одиниць гетьманату в основному збереглася, проте губернські та повітові староства були перетворені на губернські та повітові комісаріати.

У ході запеклого внутрішнього та зовнішнього протистояння керівництво УНР наприкінці 1920 року втратило контроль над політичною ситуацією і змушене було емігрувати.

Дуже складний період 1917-1920 років – Лютнева та Жовтнева революції

1917 року, світова війна, австро-німецька окупація 1918 року, інтервенція Антанти 1918-1919 років, війна з Польщею 1920 року, обтяжені жорстокою громадянською війною, нав'язаною ззовні, не дав можливості створити в Україні сталий адміністративно-територіальний устрій.

Коли у ході громадянської війни більшовики зайняли Єлисаветград, у ньому був створений губревком Херсонщини. Хоча пізніше у Херсоні організувався відповідний комітет, Єлисаветградський губревком ще певний час функціонував з ним паралельно. Вдруге в історії Єлисаветград отримав губернський статус та знову не надовго.

У травні 1919 року Херсонська губернія розділилася на дві – Одеську та Херсонську. Цей розподіл був підтверджений спеціальною постановою Всеукрревкому від 28 січня 1920 року. 13 березня 1920 року Херсонську губернію було перейменовано на Миколаївську з переведенням адміністративного центру до міста Миколаєва. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів: Дніпровського, Єлисаветградського, Миколаївського та Херсонського. Одеська губернія складалася з шести повітів: Одеського, Тираспольського, Ананьївського, Балтського, Первомайського та Вознесенського.

У травні 1920 року було створено Кременчуцьку губернію, укази ВУЦВК від 18 і 30 липня та 15 серпня 1920 року остаточно закріпили за нею території, які раніше входили до складу Київської, Полтавської та Херсонської губерній. Кременчуцька губернія складалася з шести повітів: Золотоніського, Кременчуцького, Олександрійського, Хорольського, Черкаського та Чигиринського.

Таким чином, у 1920 році основна частина майбутньої Кіровоградської області знаходилася в Єлисаветградському повіті Миколаївської губернії, Олександрійському і Чигиринському повітах Кременчуцької губернії та у Первомайському (у липні 1919 року рішенням ВУЦВК м. Ольвіополь Єлисаветградського повіту, с. Голта Ананьївського повіту Херсонської губернії та м. Богополь Балтського повіту Подільської губернії були об'єднані в одне місто – Первомайськ) і Балтському повітах Одеської губернії. Невеликі частини Кіровоградщини перебували у Гайсинському повіті Подільської губернії, Уманському повіті Київської губернії та у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії.

Адміністративно-територіальні зміни 1920 року виявилися недовговічними. У жовтні 1922 року Кременчуцька губернія була розформована, а Миколаївська приєдналася до Одеської.

Наступні великомасштабні адміністративно-територіальні перетворення були започатковані постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 року «Про впорядкування і прискорення робіт по адміністративно-територіальному устрою УРСР». 25 жовтня 1922 року друга сесія ВУЦВК затвердила основні принципи майбутньої грандіозної реформи, яка передбачала створення замість повітів округів з населенням від 400 до 600 тисяч осіб. Сесія визнала за необхідне спочатку передати частину повноважень губернських органів окружним, а потім ліквідувати губернії, переходячи на систему округ – район – сільрада. Реформа здійснювалася згідно з постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 року, затвердженою другою сесією ВУЦВК 12 квітня 1923 року. Згідно з цими документами замість 102 повітів було утворено 53 округи, а замість

1989 волостей – 706 районів.

У 1923 році були створені такі райони майбутньої Кіровоградської області: Бобринецький, Великовисківський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Єлисаветградківський, Єлисаветградський, Златопільський, Знам'янський, Кам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Підвисоцький, Рівненський, Устинівський, Хмелівський, Червонокам'янський та Чигиринський. Вони входили до різних округів – Єлисаветградського, Криворізького, Олександрійського, Кременчуцького, Первомайського, Уманського, Шевченківського (Черкаського). Округи входили до різних губерній – Одеської, Катеринославської, Київської.

Ще до районування 1923 року Єлисаветградський повіт мав досвід створення районів. VI Єлисаветградський повітовий з'їзд Рад прийняв постанову про створення районів, для чого обрав спеціальну адміністративно-територіальну комісію. Постановою міжвідомчої губернської територіальної комісії від 5 квітня 1921 року Єлисаветградський повіт був поділений на дев'ять районів – Бобринецький, Володимирівський, Єлисаветградський, Злинський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Плетено-Ташлицький, Устинівський та Федварський.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 24 червня 1921 року Володимирівський район ліквідовано, його волості ввійшли до складу Єлисаветградського району.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 22 лютого 1922 року Злинський, Плетено-Ташлицький та Устинівський райони також були ліквідовані. Замість восьми створено п'ять районів – Бобринецький, Єлисаветградський, Новомиргородський, Новоукраїнський та Федварський.

24 травня 1922 року розширений пленум Єлисаветградського повітового виконкому прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ.

У липні 1922 року з ліквідацією районів у Єлисаветградському повіті відбулося укрупнення волостей – замість 40 стало 24. Такий адміністративний поділ Єлисаветградського повіту існував до березня 1923 року. Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 року «Про адміністративно-територіальний поділ України» повіти і волості були ліквідовані.

Єлисаветградський повіт реорганізувався в Єлисаветградський округ Одеської губернії, до складу якого увійшли 13 районів: Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградський, Злинський, Компаніївський, Єлисаветградківський, Маловисківський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський.

Цією ж постановою Олександрійський повіт був реорганізований в Олександрійський округ Катеринославської губернії у складі чотирнадцяти районів: Аджамського, Верблюзького, Злинського, Знам'янського, Користівського, Червонокам'янського, Лихівського, Новгородківського, Новогеоргіївського, Новопразького, Новостародубського, Онуфріївського, Троїцького та Цибулівського.

У складі Первомайського округу Одеської губернії були Новоархангельський, Викторштадтський, Добровеличківський Вільшанський, Данилівський (Данилівська та Великотроянська волості) і Голованівський райони.

У Криворозькому окрузі Катеринославської губернії перебували Долинський, Лозоватський (Лозоватка, Аннівка, Корсунка, Гуровка) та Петрівський райони.

У Черкаському окрузі Київської губернії перебували Кам'янський, Златопільський, Олександрівський, Триліський (Триліська і Цвітнянська волості) та Чигиринський райони.

У складі Гайсинського округу Подільської губернії був Хашеватський район (Хашеватська, Устьянська і Бандурівська волості).

У 1924 році рішенням ВУЦВК від 8 липня 1924 року місто Єлисаветград перейменовано на Зінов'євськ.

У грудні того року Аджамський район Олександрійського округу перейшов до складу Зінов'євського району.

На підставі рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад про перехід на триступеневу систему управління та постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 року був скасований губерніяльний поділ. Крім того, здійснено укрупнення округів за рахунок восьми (в тому числі Олександрійського) округів. До Зінов'євського округу приєднано п'ять районів Олександрійського округу – Верблюзький, Знам'янський, Новгородківський, Новопразький та Цибулівський. Решта увійшла до Кременчуцького та Криворізького округів.

Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 20 жовтня 1926 року була затверджена ліквідація Цибулівського району, його сільради розподілилися між Знам'янським і Єлисаветградківським районами.

Станом на 1 жовтня 1926 року Зінов'євський округ складався з 17 районів: Бобринецького, Братського, Великовисківського, Верблюзького, Єлисаветградківського, Зінов'євського, Злинського, Знам'янського, Компаніївського, Маловисківського, Новгородківського, Новомиргородського, Новопразького, Новоукраїнського, Рівнянського, Устимівського та Хмелівського; у Кременчуцькому окрузі перебували Олександрійський, Глинський, Червонокам'янський, Новогеоргіївський, Онуфріївський та Попельнастівський райони; у Криворозькому окрузі – Долинський та Петрівський райони; у Первомайському окрузі – Голованівський, Грушківський, Добровеличківський, Новоархангельський та Хашеватський райони; в Уманському окрузі – Підвисоцький район; в Черкаському окрузі – Олександрівський, Златопільський, Кам'янський та Чигиринський райони.

9 грудня 1927 року рішенням Первомайського окрвиконкому був утворений Вільшанський район, задекларований ще у 1923 році.

У 1930 році постановами ВУЦВК та РНК УРСР від 13 червня 1930 року 13 округів та 12 вересня 1930 року решта округів ліквідовано, замість них встановлено двоступеневу систему управління (район – центр).

У зв'язку з цим на території Зінов'євського округу було створено чотирнадцять районів – Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградківський, Знам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський, Хмелівський. Зінов'євський район увійшов до

складу Зінов'євської міської Ради за винятком кількох сілрад, які передали Компаніївському району. Таким чином, Зінов'євськ виділився у самостійну адміністративно-господарчу одиницю.

У лютому 1931 року шість районів – Братський, Єлизаветградківський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський та Рівненський ліквідовані шляхом приєднання: Братського – до Бобринецького, Єлизаветградківського – до Знам'янського, Маловисківського – до Великовисківського, Новгородківського – до Новопраського, Рівненського – до Новоукраїнського та Компаніївського – до Зінов'євської міської Ради.

IV позачергова сесія ВУЦВК XII скликання 9 лютого 1932 року прийняла постанову про створення в Україні перших областей – Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Одеської та Харківської. Райони майбутньої Кіровоградської області розподілилися між Дніпропетровською, Київською, Одеською та Харківською областями. У Дніпропетровській області опинилися Новопраський район Зінов'євського округу, Долинський та Петрівський райони Криворізького округу, Олександрійський район Кременчуцького округу; у Київській області – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Чигиринський та Підвисоцький райони Шевченківського (Черкаського) та Уманського округів; у Харківській області – Новогеоргіївський та Онуфріївський райони Кременчуцького округу; решта – в Одеській області, в якій у тому ж році був утворений Гайворонський район.

У липні 1933 року з частин територій, що належали Зінов'євській міській Раді, Новоукраїнському та Рівненському районам, був відновлений Компаніївський район.

27 грудня 1934 року за політично інспірованим клопотанням громадськості місто Зінов'євськ перейменували на Кірово, про що у січні 1935 року ВУЦВК і ВЦВК прийняли відповідні постанови.

У 1935 році за постановами ВУЦВК від 23 січня та 17 лютого у складі Одеської області були утворені Витязівський, Єлизаветградківський, Маловисківський, Піщанобрідський та Тишківський райони.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 вересня 1937 року була утворена Миколаївська область, до складу якої ввійшли Бобринецький, Витязівський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Кіровський, Компаніївський та Устинівський райони з Одеської області і Долинський, Новопраський, Олександрійський та Петрівський райони – з Дніпропетровської області. Тим же указом була утворена і Полтавська область, до якої ввійшли Новогеоргіївський та Онуфріївський райони, котрі до того були у складі Харківської області.

10 січня 1939 року Указом Президії Верховної Ради СРСР була утворена Кіровоградська область, а місто Кірово перейменовано на Кіровоград. До складу Кіровоградської області увійшло 30 районів: 13 районів з Миколаївської області – Аджамський (виділився з Кіровського), Бобринецький, Витязівський, Долинський, Єлизаветградківський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Новгородківський (виділився з Новопраського), Новопраський, Олександрійський, Петрівський, Устинівський; 10 районів з Одеської області – Великовисківський, Добровеличківський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Піщанобрідський, Рівненський (виділився з Новоукраїнського), Тишківський, Хмелівський;

5 районів Київської області – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький, Чигиринський; 2 райони Полтавської області – Новогеоргіївський та Онуфріївський.

Під час німецької окупації 1941-1944 років Кіровоградська область була розділена на гебіти (округи), які ввійшли до складу Миколаївського генерального округу (генеральбецирку), підпорядкованого Райхскомісаріату України з центром у місті Рівне. Гебітскомісаріати знаходилися у Бобринці, Гайвороні, Долинській, Кіровограді, Новомиргороді, Олександрівці, Олександрії, Гайвороні. Кожен гебіт складався з чотирьох-п'яти районів: Бобринецький – з Бобринецького, Рівненського, Устинівського та Витязівського; Гайворонський – з Гайворонського, Голованівського, Грушківського (Ульяновського), Новоархангельського та Підвисоцького; Долинський – з Долинського, Новопразького, Новгородківського та Петрівського; Кіровоградський – з Кіровоградського, Аджамського, Великовисківського та Компаніївського; Новомиргородський – з Новомиргородського, Хмелівського, Маловисківського, Новоукраїнського та Златопільського; Олександрівський – з Олександрівського, Єлизаветградківського, Кам'янського та Чигиринського; Олександрійський – з Олександрійського, Онуфріївського та Знам'янського; Добровеличківський, Піщано-Брідський та Тишківський райони входили до Первомайського гебіту. Крім того, частина Гайворонського району (правобережна відносно Південного Бугу) перебувала у Трансністрії – окупаційній території, підпорядкованій румунському командуванню.

Червонокам'янський район виділився з Олександрійського району згідно з Постановою Оргкомітету Верховної Ради УРСР по Кіровоградській області від 28 січня 1939 року «Про розукрупнення Олександрійського району», але відповідний Указ Президії Верховної Ради УРСР вийшов тільки 17 січня 1945 року, тому в документах воєнного періоду він не фігурує.

Велика Радянська Енциклопедія у 1953 році подає склад Кіровоградської області у кількості 31-го району. Такий склад області зберігався до 1954 року.

У січні 1954 року на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1954 року про створення Черкаської області Златопільський та Кам'янський райони відійшли до нової області.

У лютому 1954 року, згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 лютого 1954 року, до Черкаської області відійшов Чигиринський район, а Вільшанський, Гайворонський, Голованівський та Ульяновський (колишній Грушківський) райони Одеської області – до Кіровоградської області.

За Указами Президії Верховної Ради УРСР відбулося укрупнення районів області, а саме:

7 червня 1957 року ліквідовано Тишківський район – його територія ввійшла до складу Добровеличківського району;

25 вересня 1958 року відбулося укрупнення Кіровоградського, Маловисківського та Новомиргородського районів за рахунок території сільрад ліквідованого Великовисківського району;

16 січня 1959 року ліквідовано Аджамський район – територія ввійшла до складу Кіровоградського району;

21 січня 1959 року ліквідовано Червонокам'янський район – територія ввійшла до складу Олександрійського району;

17 липня 1959 року ліквідовано Підвисоцький район – територія була розподілена між Голованівським і Новоархангельським районами;

12 листопада 1959 року ліквідовані Витязівський, Єлизаветградківський і Піщанобридський райони – території сільрад цих районів, залежно від розташування, відійшли до Бобринецького, Вільшанського, Знам'янського, Кіровоградського, Новоукраїнського, Олександрівського та Рівненського районів;

12 листопада 1959 року укрупнився Новомиргородський район – за рахунок міста Златополя і території дев'яти сільрад колишнього Златопільського району Черкаської області;

30 грудня 1959 року за Указом Президії Верховної Ради УРСР до складу Новомиргородського району була передана Пастерська сільрада Кам'янського району Черкаської області;

3 квітня 1962 року за рішенням № 238 Кіровоградського облвиконкому, Іваноблагодатнівська сільрада Маловисківського району передана до складу Кіровоградського району, а Веселівська Новомиргородського – до складу Маловисківського району.

Наприкінці 1962 року до складу Кіровоградської області входило 24 райони.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 року, відбулося подальше укрупнення районів області, у результаті якого було ліквідовано дванадцять районів: Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Компаніївський, Знам'янський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Онуфріївський, Рівненський, Устинівський та Хмелівський, їхня територія ввійшла до складу дванадцяти укрупнених районів – Бобринецького, Добровеличківського, Долинського, Кіровоградського, Кремгесівського (колишнього Новогеоргіївського), Маловисківського, Новоархангельського, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Петрівського та Ульяновського.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року, було проведено розукрупнення районів Кіровоградської області – замість 12-ти районів створено 18: Бобринецький, Гайворонський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Кремгесівський, Маловисківський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Петрівський та Ульяновський. А вже 1967 року були відновлені Вільшанський, Онуфріївський та Устинівський райони.

У 1969 році місто Кремгес (до 1832 року з перервою у 1795-1806 роках – Крилов, потім, до його перенесення на нове місце – Новогеоргіївськ, з 1954 року – селище гідробудівників, у 1955-1961 роках – селище Хрущов, у 1961-1962 роках – місто Хрущов, з 1962 року – Кремгес) було перейменоване на Світловодськ, Кремгесівський район відповідно – на Світловодський.

Межі Кіровоградської області остаточно визначилися на 1960 рік, а територіально-адміністративна структура – на 1968 рік. Подальші незначні земельні переділи проходили тільки на рівні сільських рад.

Область сформувалася у межиріччі середніх течій Дніпра і Південного Бугу, на терені священного центру Великої Скіфії та географічного центру

України, історично та економічно вона тяжіє до Буго-Дніпровської ділянки Чорноморського узбережжя, відвойованої в турків 1774 року силою і кров'ю полків, підготовлених або зібраних у фортеці Святої Єлисавети, та звитягою козаків Запорозької Січі.

В історичному аспекті територія області розвивалася від військово-політичного до господарчо-економічного принципу територіальної організації, які завжди включали географічний та соціально-етнічний аспекти.

Реальне адміністрування фундаментальної частини краю розпочалося з підпорядкуванням її Миргородському козацькому полку, який тоді очолював полковник Василь Петрович Капніст. Місто, що згодом стало обласним центром, було засноване завдяки виникненню фортеці Святої Єлисавети, побудованої для забезпечення переселенського проекту Нової Сербії. Козацького полковника В. Капніста, який героїчно загинув у бою під Грос-Єгерсдорфом 1757 року, та гусарського генерала І. Хорвата, що згинув у Вологодському засланні, можна без сумніву вважати батьками Кіровоградщини.

Як бачимо, шлях до остаточного і органічного об'єднання всіх земель сучасної Кіровоградщини в єдине ціле був складним і довготривалим. Межі різних географічних зон, історичних територій і держав залишили тут свої вікопомні автографи. Кіровоградська земля пережила три основні історичні культуроформуєчі етапи – додержавний, позадержавний та державний. Останній ще можна розділити на періоди у відповідності до часу і держав, яким підпорядковувалися частини цього надзвичайно привабливого для сусідніх і перехожих світів краю. За складністю історичного поступу, багатством природних ресурсів, різноманітністю мальовничих ландшафтів, мультикультурністю походження населення Кіровоградська область становить собою своєрідну модель європейської держави.

Степовою Елладаю назвав наш край Євген Маланюк. Видатний поет і культуролог як ніхто знав, що вкладається в цей гучний епітет.

Сьогодні Кіровоградська область становить єдиний гармонійно функціонуючий організм, кожна ланка якого зберегла своє історичне, економічне і соціальне значення, а разом вони консолідуються під егідою спільної державно-національної ідеї.

*О.Л. Ковальков,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої
історії КДПУ
імені Володимира Винниченка*

НОВГОРОДСЬКИЙ КІРАСИРСЬКИЙ ПОЛК У НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙНАХ

Один із районних центрів Кіровоградської області з 1832 року носить назву Новгородка (попередня назва – Куцівка). На гербі нинішнього Новгородківського району, затвердженому 2002 року, центральним елементом є зображення кірасирського палашу в піхвах. Виявляється, що назва селища та

тривала його історія першої половини XIX століття пов'язана з Новгородським кірасирським полком, який із грудня 1821 року був поселений у Куцівці та навколишніх селах [1]. Ці землі стали частиною округів військових поселень, а Куцівка була полковим селищем Новгородського кірасирського полку. Виходячи зі сказаного, інтерес до історії цього військового формування є цілком логічним і виправданим. До того ж Новгородський кірасирський полк відзначився у Наполеонівських війнах, по праву вважаючись одним із найкращих полків у російській важкій кавалерії. Ця стаття є спробою реконструкції участі Новгородського кірасирського полку в цих подіях.

Світова історія знає багато подій, про які написано тисячі наукових досліджень, науково-популярних і публіцистичних робіт, художніх творів та знято кінофільми. Саме до таких можемо віднести наполеонівські війни початку XIX століття. Глибокий інтерес викликаний у першу чергу тим, що вони торкнулися історії майже усіх європейських держав і народів. Не обійшли ці війни й Україну. Російська армія отримувала з українських губерній провіант, фураж і зброю. Значна її частина була укомплектована вихідцями з України, чимало полків свого часу були сформовані на її території.

У бойових діях проти Наполеона брали участь піхотні частини з Поділля й Київщини, Бузькі козачі формування, козачі полки з Полтавщини і Чернігівщини, загін ополченців В.П. Скаржинського, Чернігівський, Київський та Харківський драгунські полки, Новгородський, Стародубський та Малоросійський кірасирські полки, Чугуївський уланський полк, Сумський, Охтирський, Ізюмський, Ольвіопольський, Олександрійський, Маріупольський, Павлоградський, Лубенський та Єлисаветградський гусарські полки, які склали ядро російської кавалерії.

Війнам першої чверті XIX століття присвячена значна кількість наукових праць, що дозволяє припустити фактичну відсутність «білих плям» у їх висвітленні. Проте переважна більшість досліджень з історії наполеонівських війн, які з'явилися майже за двісті років вивчення проблеми, лише побіжно згадують про участь у війнах тих чи інших українських формувань. Не дивлячись на те, що є окремі невеликі за обсягом історичні праці, присвячені участі українського народу у війні 1812 року, проблема ідентифікації участі полків з України у боях і битвах окресленого періоду залишається не дослідженою. Поодинокі згадуються офіцери і рядові деяких з'єднань у контексті окремо взятих подвигів, без прив'язок до історії бойового шляху формувань, у яких вони несли службу.

Новгородський кірасирський полк був утворений 12 жовтня 1811 року в Пирятині Полтавської губернії з офіцерів та нижніх чинів, виділених від Глухівського, Орденовського, Малоросійського кірасирських, Інгерманландського, Каргопольського, Оренбурзького, Чернігівського, Сибірського, Харківського, Новоросійського, Київського драгунських, Сумського, Павлоградського, Маріупольського, Охтирського гусарських полків, а також із включених до його складу рекрутів. Як і решта кірасирських полків того часу, полк був приведений у п'ятиескадронний склад [2]. Честь створення полку належить генерал-майору Отто Федоровичу Кноррінгу. Він був родом з естляндських дворян, службу розпочав рядовим Астраханського карабінерного полку. Учасник російсько-турецьких воєн 1768-1774 і 1787-1791 років О.Ф. Кноррінг пізніше командував Казанським кірасирським полком, був

шефом лейб-кірасирського Його Величності полку. З 12 жовтня 1811 року став шефом Новгородського кірасирського полку. Командиром же полку було призначено полковника Б.С. Соковніна [3].

На той час кірасири були важкою кіннотою, призначенням якої було нанесення фронтального «шокового» удару по супротивнику. Напередодні російсько-французької війни кірасирські полки Російської імперії мали п'ятиескадронний склад. Штат полку включав у себе шефа полку, полковника, підполковника, двох майорів, двох капітанів, сім штаб-капітанів, десять поручників, 17 юнкерів, п'ять старших унтер-офіцерів (вахмістрів), десять прапорщиків, п'ять квартирмейстерів, 50 унтер-офіцерів, 660 солдатів, 17 музик, трьох служителів полкової церкви, десять лікарів, п'ять цирульників, 32 мастерових, профоса, 21 фурштатського. Полк мав також запасний ескадрон. У 1812 році кірасирські ескадрони отримали шості, а невдовзі й сьомі ескадрони [4, с. 5-6].

Кірасири були озброєні холодною і вогнепальною зброєю. Холодною зброєю кірасирів був прямий палаш із клинком довжиною 82 см, мідною гардою з трьома дужками і яблуком у вигляді голови орла [4, с. 8]. На озброєнні у них також були карабіни зразка 1809 року довжиною 128 см. [4, с. 9]. Мундир усіх кірасирських полків російської кавалерії був ідентичний. Кірасири носили двобортний колет із цупкої білої тканини – каразеї, на якому по кожному борту нашивалося шість металевих гудзиків з погоном відповідного для кожного полку кольору на лівому плечі. На парадах кірасири носили білі панталони із козиної або лосиної шкіри з високими ботфортами. Повсякденною формою ж були сірі або коричнево-сірі рейтузи і короткі чоботи. До 1812 року кірасири не мали захисного спорядження (власне кірас), амуніція виготовлялася із білої шкіри. У 1812 року повернулися кіраси, виготовлені із сталі. При загальній кірасирській формі Новгородський полк мав малиновий приборний колір і білий приборний метал. Ці кольори обов'язково були присутні як на мундирі, так і на зброї. Регламентувалася навіть масть коней для кірасирських полків. Так, коні Новгородського полку мали бути вороні, «допуская в числе их карие и темногнедые» [5, с. 21-27].

На початку 1812 року Новгородський кірасирський полк перебував у складі 2-ї бригади 2-ї кірасирської дивізії (командир – генерал-майор І.М. Дука) 4-го кавалерійського корпусу (командир – генерал-майор К.К. Сіверс) 2-ї Західної армії генерала від інфантерії князя П.І. Багратіона [6]. Приблизно у цей же час полк отримав полкові штандарти: один білий із зеленими кутами і чотири зелені з білими кутами (у вигляді овалів із вензелем імператора) [5, с. 28].

У червні 1812 року, тобто на початку російсько-французької війни, Новгородський кірасирський полк у складі чотирьох діючих ескадронів перебував у складі 2-ї кірасирської дивізії (її на той час очолював шеф полку О.Ф. Кноррінг) 8-го піхотного корпусу генерала-лейтенанта Бороздіна [7, с. 44]. На початку війни 8-й корпус 2-ї Західної армії розташовувався неподалік від Волковінська Мінської губернії [8, с. 143]. Звідси 17 червня і виступила 2-а армія у напрямку до Мінська, маючи на меті з'єднатися з 1-ою армією М.Б. Барклая-де-Толлі [8, с. 206]. Після того, як на шляху до Бобруйська князь П.І. Багратіон розділив армію на дві частини, 8-й корпус і 2-га кірасирська дивізія перебували при головній квартирі командувача [8, с. 314]. Аж до

з'єднання із 1-ою армією під Смоленськом частини полку неодноразово вступали в ар'єргардні бої місцевого значення, як це було, скажімо, під селом Романовим на початку липня 1812 року [8, с. 315-316]. У складі 2-ї кірасирської дивізії новгородці прикривали відхід основних сил Багратіона до Смоленська і дорогу на Москву [9, с. 75].

У ході російсько-французької війни 1812 року Новгородський кірасирський полк особливо відзначився у бою за Шевардинський редут 24 серпня та у Бородінській баталії 26 серпня 1812 року.

Бій за Шевардинський редут тривав упродовж усього дня 24 серпня 1812 року. Російські війська на чолі з генералом Горчаковим налічували 11 тисяч осіб при 46 гарматах. Їм протистояло 35 тисяч французьких військ при 180 гарматах. Захист редуту мав на меті зупинити наступ ворога з тим, щоб дати можливість основним силам російської армії підготуватися до генеральної баталії. Двічі французи вривалися в редут, проте кожного разу вони були вибиті російською піхотою. Уночі М.І. Кутузов дав наказ відвести війська. У цілому російські війська із поставленою задачею впоралися.

У битві при Шевардинському редуті кірасири, згідно з диспозицією, мали стояти в полкових колонах позаду гвардійського корпусу [10, с. 93] і вступити у бій за потреби підтримки піхоти. На початку бою кірасирська дивізія (загальна чисельність – 2300 осіб) стояла ліворуч від редуту у другій лінії. Безпосередньо у битву кірасири вступили лише у другій половині бою, коли французька дивізія Компана, витіснивши російські частини, зайняла редут. Кірасири спільно з драгунами рушили в контратаку, «кололи и гнали неприятеля», їх натиск змусив французів відступити, залишивши п'ять гармат [9, с. 222]. Таким чином, злагоджені дії кірасирів і драгунів у цьому епізоді битви не лише дали змогу повернути втрачений редут, але й захопити ворожі гармати. Генерал О.П. Єрмолов у своїх спогадах високо оцінив звитягу російської важкої кавалерії в цій битві. «Кірасирские полки не раз обращали сильнейшую кавалерию до самых батарей, за которыми она находила спасение», констатує, що при Шевардино «полки 2-й кирасирской дивизии покрыли себя славой» [11, с. 70]. У донесенні Олександрю I від 25 серпня 1812 року про бій при Шевардино М.І. Кутузов писав: «...2-я же кирасирская дивизия, должна будучи даже в темноте сделать последнюю из своих атак, особенно отличилась...» [12, с. 86].

Чотири ескадрони Новгородського кірасирського полку відзначилися і в одній із найбільш масштабних битв військової історії нового часу при Бородіно. Ця битва мала стати генеральною баталією, якої так прагнув французький імператор і полководець від самого початку «російської кампанії». Місце для неї вибрав особисто М.І. Кутузов – широке поле, пересічене ярами та річкою Колочею неподалік від села Бородіно під Москвою. До речі, не всі дослідники розділяють усталену точку зору про те, що Кутузов вдало обрав місце для генеральної битви. Головні події битви під Бородіно відбувалися навколо Багратіонових флешей, а потім – батареї генерала М.М. Раєвського.

Новгородський кірасирський полк на бородінському полі входив до складу 2-ї бригади (командир – полковник М.І. Талбузін) 2-ї кірасирської дивізії (генерал-майор І.М. Дука). Полком на початку битви командував полковник Б.С. Соковнін. Ескадрон шефа полку очолював майор Г.Г. Буткевич, ескадрон полкового командира – штаб-ротмістр С.І. Мікулін. Іншими двома

ескадронами командували майор І.І. Дреєр (після поранення Б. Соковніна він очолив полк, тому в ході битви на посту командира ескадрону його замінив поручник О.І. Рачевський) і майор П.І. Кохіус (після поранення у ході битви його замінив поручник Кноррінг 2-й, якого також із причини поранення замінив корнет Яковлев) [13, с. 19].

На Бородінському полі кірасири, за словами О.І. Михайловського-Данилевського, «вспомоществовали пехоте» [9, с. 238] біля «Багратіонових флешей». Близько восьмої ранку Багратіон спрямував 2-гу кірасирську дивізію у фланг французів, котрі вели наступ. Й. Мюрат з однією з кавалерійських дивізій рушив на зустріч російській важкій кінноті. Проте російські кірасири «опрокинули неприятеля и вслед за тем врубались в ряды французской пехоты» [14, с. 51]. В іншому епізоді бою, коли французи увірвалися на флеші, «пехоту поддержала тяжелая кавалерия 1-й и 2-й кирасирских дивизий. Стремительная контратака решила исход боя. Французы были выбиты из укреплений» [15, с. 38]. Після падіння флешей кірасирські дивізії відійшли до с. Семенівське, де прилучилися до розгрому російською гвардією корпусу Нансуті, рештки якого були відкинуті за р. Семенівку [14, с. 60].

Загалом же у ході Бородінської баталії втрати Новгородського кірасирського полку були значними. Був поранений і потрапив у полон командир полку Б.С. Соковнін. Полк очолив І.І. Дреєр, котрий після важкого поранення командира бригади М.І. Талбузіна водночас командував і 2-ю бригадою 2-ї кірасирської дивізії. У бою також загинули 3 унтер-офіцери, 23 рядових бійці, 188 стройових коней. Були поранені 4 унтер-офіцери і 53 рядові, а також 39 коней. Безвісти пропало 62 рядові [16, с. 189]. Щодо останніх, то це теж були загиблі, тіла яких не були знайдені на момент складання документа. Таким чином видно, що кірасири себе в бою не шкодували. Тут звернімо увагу ще на одну цікаву деталь: коні незмінно фігурують у зведеннях про втрати. Пояснюється це просто: бойовий кінь коштував дуже дорого, оскільки його підготовка забирала чимало зусиль і часу.

Взагалі ж, дослідники сходяться на думці, що бій за Шевардинський редут і битва при Бородіно стали одними з останніх битв, де кірасири справили визначальний вплив на їх підсумки. Війна 1812 року стала вершиною в розвитку важкої кавалерії, проте одночасно й її «лебединою піснею».

Не зважаючи на вище сказане, новгородські кірасири взяли участь і в подальших подіях війни 1812 року. При Тарутино 8-й корпус Бороздіна знаходився на лівому крилі розташування російських військ. Тут знаходилася і головна квартира російської армії на чолі із М.І. Кутузовим [17, с. 247]. Упродовж практично усієї осені під час руху військ від Тарутино до Малоярославця 2-га кірасирська дивізія знаходилася у складі головної армії: то у складі 1-ї колони Дохтурова, то у складі 2-ї колони Голіцина.

Наступною сторінкою військової звитяги Новгородського кірасирського полку у війні 1812 року стала битва під Красним 6 листопада. У цій битві 2-а кірасирська дивізія разом із корпусом графа Строганова знаходилися під командуванням князя Голіцина. Витримавши шалений натиск французів, Новгородський і Малоросійський кірасирські полки пішли в атаку на французьких вольтижерів, які звернулися в каре, проте були відбиті. Лише після того, як важкій кінноті на допомогу підійшла артилерія, опір французів був зламаний. У полон потрапили близько 7 тисяч французьких солдатів, було

захоплено 28 гармат [18, с. 10-15]. У рапорті про битву при Красному на ім'я Олександра І М.І. Кутузов писав: «...Равномерно 2-я кирасирская дивизия и Ревельский пехотный полк при вступлении неприятеля в Красное ложили целые колонны на месте» [19, с. 308]. А в журналі бойових дій за період з 3 по 7 листопада 1812 року знаходимо також опис епізоду баталії, коли французька піхота загрожувала батареї князя Голіцина. Французи «были поражены 2-ю кирасирскою дивизиею и Ревельским пехотным полком. В сем случае французской гвардии первый волтижерный полк совершенно был истреблен» [20, с. 316-317].

У подальшому Новгородський кірасирський полк брав участь у переслідуванні частин французьких військ, у тому числі і в подіях на р. Березині. Схоже, що станом на листопад 1812 року полк знаходився не в найкращому стані. Про це свідчить текст звернення М.І. Кутузова до Великого Князя Костянтина Павловича з приводу ситуації в Глухівському і Новгородському кірасирських полках, які «...по случаю смерти шефов, будучи командуемые разными чиновниками, приходят в приметное опущение и расстройку...». М.І. Кутузов також вказує на випадки «...часто недостаточного продовольствия людей и лошадей» [21, с. 434].

Напевне, через це у грудні 1812 року ми знаходимо полк у складі Резерву Головної армії, який очолював Великий Князь Костянтин Павлович [22, с. 517]. У лютому 1813 року командир полку Б.С. Соковнін за вмiле командування ввіреною йому бойовою одиницею отримав звання генерал-майора [23].

Звитяга особового складу Новгородського кірасирського полку у війні 1812 року була відзначена високою колективною нагородою. 13 квітня 1813 року Олександр І підписав указ «О пожаловании отличий разным полкам» [24]. Указ розпочинався словами: «Успехи и счастливые события нынешней кампании явили новые опыты мужества храброго Нашего воинства. Среди совокупных поражений неприятеля, по засвидетельствованию Генерал-Фельдмаршала Князя Кутузова Смоленского, особенно ознаменовали себя полки...» [24, с. 555]. Далі йде перелік військових формувань, з-посеред яких знаходимо і Новгородський кірасирський полк, котрому була пожалувана вища колективна військова нагорода Російської імперії – Георгіївські труби. Указ завершується словами: «Сии знаки отличия и чести да сохраняются в полках сих, как незабвенные памятники знаменитых военных подвигов и да возвестят они о славе их оружия» [24, с. 556]. Напевне, що додати тут нічого.

Новгородський кірасирський полк взяв участь і в закордонних походах російської армії. Так, полк відзначився у битвах при Люцені (20 квітня 1813 року); при Теплиці, Гісгюбелі, Гелендорфі, Цегісті, Кульмії (17-18 серпня 1813 року); Лібервольковіце, Лейпцигу, Вахау, Лінденау і Макерні (2-7 жовтня 1813 року); Лаоні (25-26 лютого 1814 року); Реймсі (1 березня 1814 року); Аріссі (8-9 березня 1814 року); Фер-Шампенуазі (13 березня 1814 року) [25, с. 124-127]. Під час закордонних походів шефом полку став генерал-майор Василь Васильович Левашов (1783-1848). Він був призначений на цей пост 15 липня 1813 року і перебував на ньому до 1 вересня 1814 року [23]. У битві під Лейпцигом В.В. Левашов отримав вогнепальне поранення в груди і шабельне поранення в руку [26]. На чолі ж полку 15 липня 1813 року Б. Соковніна змінив полковник Ф.І. Масалов, якого, у свою чергу, в березні 1814 року змінив полковник Фітінгоф [23].

Невдовзі після завершення наполеонівських воєн 2-га кірасирська дивізія була поселена на території Херсонської губернії. Як вже зазначалось, Новгородський кірасирський полк був поселений на території нинішньої Кіровоградщини. Після воєн 1805-1814 рр. російська армія перебувала в ореолі слави переможця військового генія Наполеона. Так вже сталося, що наступною військовою кампанією, в якій довелося брати участь новгородським кірасирам, стало придушення польського національно-визвольного повстання. У 1831 році полк було використано у якості жандарма під час придушення Польського повстання. З метою увіковічення сумнівної ратної слави полку на польських просторах (під час придушення повстання проти регулярної вишколеної армії воювало народне ополчення неіснуючої країни з неіснуючою армією) за височайшим повелінням Миколи I 2 квітня 1832 року його полкове містечко Куцівка було перейменовано на Новгородку.

Список використаних джерел:

1. Об исключении некоторых казенных селений Херсонской и Екатеринославской губерний с всеми их жителями и принадлежащими им землями и угодьями из числа казенных имений в военное управление // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 37. – № 28 832. – СПб., 1830. – С. 954.
2. О сформировании двух Кирасирских полков: Астраханского и Новгородского // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 31. – № 24 808. – СПб., 1830. – С. 862.
3. Кнорринг О.Ф. // Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812 – 1815 гг // Российский архив. – Т. VII. – М.: Студия «ТРИТЭ» Н. Михалкова, 1996. – С. 424-425.
4. Русская кавалерия. 1799 – 1814 гг. // Новый солдат. – 2002. – № 196. – 40 с.
5. Висковатов А.В. В кирасирских полках // Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – М., 1944. – Т. 20. – С. 19-29.
6. Шикин Г.М. Боевой состав регулярной кавалерии русской армии в июне 1812 г. // Сержант. – 2002. – № 1. – С. 3-4.
7. Габаев Г. Роспись русским полкам 1812 года. – К., 1912. – 298 с.
8. Михайловский-Данилевский А.И. Описание Отечественной войны в 1812 году: В 4 ч. – СПб.: Воен. тип., 1839. – Ч. 1. – 470 с.
9. Михайловский-Данилевский А.И. Описание Отечественной войны в 1812 году: В 4 ч. – СПб.: Воен. тип., 1839. – Ч. 2. – 450 с.
10. Диспозиция 1-й и 2-й Западным армиям. 24 августа 1812 г. // Бородино: Документальная хроника / Сос. А.М. Валькович, А.П. Капитонов. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 92-94.
11. Ермолов А.П. Из записок об Отечественной войне 1812 г. // России двинулись сыны: Записки об Отечественной войне 1812 года ее участников и очевидцев. – М.: Современник, 1988. – С. 62-73.
12. Донесение М.И. Кутузова Александру I о бое при Шевардино. – 1812. Августа 25. // Бородино. Документы, письма, воспоминания. – М.: Издательство Советская Россия, 1962. – С. 86-87.
13. Васильев А. Русская регулярная кавалерия в Бородинском сражении. Боевое расписание // Цейхгауз. – 1994. – № 3. – С. 19-21.

14. Жилин П., Ярославцев А. Бородинское сражение. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1952. – 100 с.
15. Богданов Л.П. На поле Бородинском. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1962. – 72 с.
16. Ведомость нижним воинским чинам бывшей 2-й Западной армии убитыми, ранеными и без вести пропавшими в сражении 26 августа 1812 года при селениях Бородино и Семеновке // Бородино. Документы, письма, воспоминания. – М.: Издательство Советская Россия, 1962. – С. 189-192.
17. Михайловский-Данилевский А.И. Описание Отечественной войны в 1812 году: В 4 ч. – СПб.: Воен. тип., 1839. – Ч. 3. – 430 с.
18. Михайловский-Данилевский А.И. Описание Отечественной войны в 1812 году: В 4 ч. – СПб.: Воен. тип., 1839. – Ч. 4. – 399 с.
19. Рапорт М.И. Кутузова Александру I о сражении при Красном. – 1812. Ноября 6. // М.И. Кутузов. Сборник документов. – Т.4. – Ч.2. (октябрь – декабрь 1812 г.). – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1955. – С. 307-309.
20. Журнал военных действий с 3 по 7 ноября 1812 г. // М.И. Кутузов. Сборник документов. – Т.4. – Ч.2. (октябрь – декабрь 1812 г.). – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1955. – С. 313-317.
21. Предписание М.И. Кутузова Великому Князю Константину Павловичу о назначении командиров и улучшении состояния Глуховского и Новгородского кирасирских полков. 1812. Ноября 21. // М.И. Кутузов. Сборник документов. – Т.4. – Ч.2. (октябрь – декабрь 1812 г.). – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1955. – С. 434.
22. Расписание армий, корпусов и отрядов действующих войск. 1812. Декабрь. // М.И. Кутузов. Сборник документов. – Т. 4. Ч.2. (октябрь – декабрь 1812 г.) – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1955. – С. 505-518.
23. Подмазо А. Шефы и командиры регулярных полков русской армии // [Электронный ресурс] / А. Подмазо. – Режим доступа : <http://www.museum.ru/1812/Library/Podmazo/index.html>.
24. О пожаловании отличий разным полкам // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 32. – № 25 370. – СПб., 1830. – С. 555-556.
25. Алфавитный указатель частей войск, участвовавших в делах и сражениях Отечественной войны 1812 г., войн 1813 – 1814 гг. и участников этих войск, командовавших войсками, убитых и раненых, награжденных и отличившихся в сражениях, а также Высочайших манифестов, рескриптов, указов, приказов по армиям и сражениям, начертанных по высочайшему повелению на стенах Храма Христа Спасителя в Москве / Сост. С.А. Хоминым и В.А. Афанасьевым. – СПб.: Военная типография, 1911. – 127 с.
26. Левашов В.В. // Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812 – 1815 гг. // Российский архив. – Т. VII – М.: Студия «ТРИТЭ» Н.Михалкова, 1996. – С. 449-450.

*І.Д. Петренко,
завідувач наукової редакції
обласного пошукового
видавничого агентства
«Книга Пам'яті України»*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Засади нацистської політики в галузі долучення поневолених народів до наукових знань базувалися винятково на прагматичних цілях окупантів на максимальну експлуатацію трудових ресурсів на підкорених територіях, а новітні технології та висококваліфікована праця підкорених гітлерівцям потребувалася лише в обмежених кількостях. Тому нацисти згодилися на відкриття в Україні шкіл тільки з однією метою: щоб населення здобувало елементарну грамоту винятково для прочитання наказів та розпоряджень окупаційної влади, для розуміння нескладних технічних креслень, інструкцій та завдань, для роботи в полі біля сівалки, але не більше.

Конфліктів між нацистською та українською владою в цьому питанні не існувало доти, поки представники української інтелігенції, розуміючи роль освіти для народу, не розпочали створювати свої шкільні програми, зокрема з української історії та літератури, що повинні формувати національно свідому людину. Головне завдання, що ставилося перед школою і як його розуміла українська влада в перші місяці окупації області, озвучила газета «Українські вісті» за 14 січня 1942 року в № 4: «...Учням з першого ж дня в цих школах доведено всю серйозність і велич тих завдань і вимог, що стоять перед ними в галузі набуття глибоких, ґрунтовних знань та їхньої поведінки, відповідно до завдань нової епохи в житті нашої рідної Країни. Це цілком зрозуміло. Учні мусять усвідомити всю відповідальність, яку вони несуть перед державою, школою, учителем і батьками за якість своєї навчальної роботи, відношення до неї і свою поведінку. Із школи учень повинен вийти цілком культурною людиною, в найкращому розумінні цього слова, озброєним справжніми знаннями... Побажаємо, щоб школа рішуче стала на шлях виховання гідних синів нашої дорогої вільної Батьківщини в дусі відданості справі національного відродження нашого многострадального народу».

Таке бачення завдань української школи викликало гостру протидію гітлерівців, які боялися формування національної свідомості в поневоленого народу та оволодіння ним глибокими знаннями з основ наук. Тож керівництво освітою нацисти перебрали на себе, до дріб'язку регламентуючи все шкільне життя: початок і закінчення навчального року, запровадження обов'язкової початкової освіти і повне ігнорування середньої і вищої, надання всіх пріоритетів вивченню німецької мови тощо. Відтак, будь-які публікації будь-де, зокрема на сторінках кіровоградської газети «Український голос», на теми української історії, як і рекомендовані нові шкільні програми, нацисти заборонили.

Попри все в роки окупації українська влада, перебуваючи під жорстким контролем нацистської, вибудувала систему керівництва освітою та організувала навчання дітей шкільного віку. Безпосередньо цією справою

опікувалися міські, районні та сільські управи.

Восени 1941 року відновили свою роботу обласний та всі районні відділи освіти (у 1942 році перейменовані на районні, міські та обласну шкільні інспектури). Зокрема, у шкільній інспектурі Кіровоградської міської управи в квітні 1942 року працювали 3 особи – найменше з-поміж усіх працюючих в органах тогочасної української влади. У жовтні 1942 року обласним шкільним інспектором Кіровоградського гебітскомісаріату призначили професора Горбова. Наказ про це підписав особисто гебітскомісар Родде. Обласного шкільного інспектора попередили, щоб той виконував вказівки винятково гебітскомісара. Розраховуючи на повноцінну роботу шкіл Кіровоградщини в умовах нацистської окупації, обласний відділ освіти 10 жовтня 1941 року замовив у відділі постачання Кіровоградської міської управи 90 тисяч зошитів та 300 пляшечок чорнила.

Відповідно до розпорядження багатьох районних управ (вересень 1941 року) всі державні приміщення з усім майном підлягали інвентаризації та охороні. Це стосувалося також приміщень шкіл та всього шкільного майна. Деякі школи та їхнє майно наприкінці літа – початку осені 1941 року гітлерівці використовували для своїх потреб: будівлі під казарми, а парти й меблі – на дрова для військових кухонь. Про події серпня 1941 року в с. Триліси Олександрівського району згадував Іван Логвинович Ратушній – директор місцевої середньої школи: «Третього дня на шкільне подвір'я заїхала військово-господарська німецька частина, що випікала хліб і ремонтувала машини для передових частин фронту... Я саме був на подвір'ї й гауптман тієї частини звернувся до мене, щоб я їм відкрив школу. Я зразу ж пішов у хату за ключами, але не встиг ще й винести ключі, як двері шкільного будинку були вирвані з завісами, а віконне скло, разом з рамами, з страшним брязкотом вилітало на подвір'я. Я з жаху прямо остовпів... Через вікна вилітали шафи, таблиці, лавки і все з гуркотом розбивалося об суху землю. А коли почали викидати й розбивати мікроскопи, барометри, вольтметри, амперметри й інше дороге навчальне приладдя... – зайшов до середини будинку... Увесь фізичний, хімічний і природничий кабінети ... тепер були зовсім розгромлені...».

Проте в багатьох населених пунктах як власне школи, так і шкільне майно, збереглися. Зокрема в Устинівській середній школі № 1 на 6 липня 1942 року налічувалося 538 парт, 32 вчительські столи, а для занять фізичною культурою школа приберегла спортивний інвентар. Для освітлення класів і коридорів використовували 31 гасову лампу. Школу ще й змусили поділитися своїм майном з військовим комендантом Устинівки, жандармерією, курсами трактористів, місцевою електростанцією, сільською управою, кінотеатром, Біржою праці та 9 приватними особами. Для них директор школи Зубенко змушений віддати (це зафіксовано в акті) 26 шаф, 23 столи, 23 лавки, а також стільці, ліжка та ін. У Березівській початковій школі Устинівського району, згідно з актом інвентаризації шкільного майна, на літо 1942 року числилося 63 найменувань предметів і навчальних посібників, серед них парти, дзеркало, мікроскоп, глобус, астролябія, колекції мінералів тощо. Незабаром відновилося навчання в Триліській школі – відкрилися чотири класи початкової школи. Учні старших класів пішли до десятирічної школи в сусіднє село Вищі Верещаки. В обох селах школи знаходилися в тих приміщеннях, що й до війни.

Попри всі численні негаразди перших місяців окупації, систему навчання

залишили на деякий час довоєнну тривісну функціювали 1-4, 5-7 та зрідка 8-10 класи. Згодом окупанти проголосили обов'язковим навчання тільки в 1-4 класах. Відвідування учнями старших класів всіляко обмежувалося, зокрема й економічними засобами. Так, дітей віком від 14 років примушували працювати, а якщо вони не мали роботи, то отримували занижені норми хліба та інших продуктів харчування.

З 10 жовтня 1941 року з відновленням занять, зокрема в Олександрівському та Єлизаветградському районах, встановлювалася відповідна плата за навчання. Голова Єлизаветградської районної управи підписав з цього приводу наказ № 9 такого змісту: «...Відвідування дітьми 1-7 класів є обов'язковим, а 8-10 класів добровільним. Плата з дозволу Коменданта встановлюється така: 1-4 класи – 10 крб. на місяць; 5-7 класи – 15 крб. на місяць; 8-10 класи – 20 крб. на місяць. Строки внесення плати до 15 числа кожного місяця. Гроші приймає сільська управа по списку учнів, який їм буде представляти керівник школи. ... Пільги на плату за навчання надано тільки Районній Управі на представлення керівників школи і старшини села. Використання грошей на ремонт і привіз палива забороняється». Плата з учнів за навчання в старших класах не винахід окупантів – гроші з них брала радянська влада до війни.

1 вересня 1941 року – традиційний день початку занять, – не став початком роботи всіх шкіл області. Хоча вчителі, зокрема Седнівської школи Устинівського району, до початку занять 1 вересня 1941 року готувалися, тож переписали всіх учнів 1-9 класів та поцікавилися наявністю в них підручників, бо шкільну бібліотеку було повністю знищено. З'ясувалося, що до 1 класу готувалися прийти 15 дітей, до 5 класу – 50 учнів, до 6 – 55, до 9 – 28, тобто до всіх класів від 1 до 9 включно. Однак школярі мали «на руках» тільки 40% підручників від потреби. Районні відділи освіти вимагали від директорів шкіл інформації про наявність вчителів. На 2 вересня 1941 року такі списки надійшли від Новоустинівської неповної середньої школи. Директор школи Галина Волосян склала не тільки списки вчителів, а й розподілила між ними навчальні предмети та тижневі навантаження. Так, вчитель А.П. Куряченко в 2, 3 та 5 класах викладав математику й ботаніку; В.Ф. Снігур в 5-7 класах читав фізику й математику; географію, історію та зоологію в 5-7 класах викладала сама директор.

Третього вересня 1941 року, отримавши інформації зі шкіл, Устинівський районний відділ освіти розіслав наказ № 1 з вимогою до всіх вчителів «негайно приступити до повного наведення порядку в школах самими вчителями; зробити облік наявності всіх підручників в учнів; привести в порядок бібліотеки; подати відомості про забезпечення шкіл паливом». Незаперечно, що заняття в школах Устинівського району розпочалися у вересні, але з деяким запізненням. На середину вересня 1941 року тільки одна школа Устинівського району – Седнівська НСШ, без поважних, на думку районної управи, причин припинила заняття, унаслідок чого директора школи В.З. Іванченка 21 вересня звільнили з роботи та призначили нового – О.І. Шевченка. Районний відділ освіти в особі його завідувача застеріг всіх керівників шкіл «...що коли буде виявлено саботаж в роботі і не бажання працювати, буде вжито більш суворі заходи». На 1 листопада 1941 року шкільна мережа, зокрема в Устинівському районі, налічувала 15 початкових шкіл з 1-4 класами навчання; 2 середні школи

з 1-10 класами; решта – 14 шкіл, семирічні з 1-7 класами. Загалом навчання в районі здійснювалося в 31 школі у 142 класах. Найбільшою, закономірно, була Устинівська середня школа № 1. У ній створили 17 класів-комплектів: 1, 6, 7, 9 та 10 класів було по двоє, а 8 класів – троє. Крім середньої, в Устинівці діяли НСШ № 2 та початкова школа № 3.

Станом на 1 січня 1942 року в Устинівському районі працювали вже 33 школи, де навчалися 2504 учні. До першого класу восени 1941 року пішли 319 школярів Устинівщини.

У деяких районах школи розпочинали заняття в жовтні, та, навіть, в грудні 1941 року. Навчання в школах Єлизаветградського району розпочалися у вересні 1941 року. Але тривали вони недовго: 24 вересня районна управа наказала тимчасово зачинити школи, а учнів від 14 років та вчителів відправити на польові роботи. 22 вересня 1941 року в школі с. Торговиця Підвисоцького району тільки розпочався ремонт. На цей день до школи, на прохання її директора К.О. Дупчевського, прибули шкляр, 6 мазальниць, 2 чоловіки, які готували глиняний заміс, та 4, які заносили до класів парти. Допомогу в ремонті школи надала національна рада (так називалася сільська управа) с. Торговиці.

13 жовтня 1941 року запрацювала Маловисківська середня школа. До 10 класу прийшли 18 учнів. Школа через тісноту приміщень та велику кількість дітей працювала в дві зміни. Схоже, що навчання в 43 школах Хмелівського району та в 28 школах Новоархангельського району теж розпочалися в жовтні місяці. До Покровської середньої школи Аджамського району в перший день занять – 25 жовтня 1941 року, – з'явилися 225 учнів. Школа на цей час виявилася розграбованою місцевими мародерами: вікна не мали скла, кругом протяги, кабінети розграбовані й холодні, про завезення палива ніхто не потурбувався. Про таку сумну картину в сільській школі повідомила газета «Український голос» в номері за 15 листопада 1941 року. У таких несприятливих умовах заняття в Покровській школі тривали до 5 листопада. Потім Аджамська районна управа наказала припинити навчання для учнів 5-10 класів. «Багато учнів зі слізьми залишали школу» – писала обласна газета. Однак вже 12 листопада до Аджамки надійшов наказ з Кіровограда відновити роботу цієї сільської школи.

4 листопада 1941 року голова Онуфріївської райуправи Соломко повідомив всіх директорів шкіл та голів сільуправ, що в районі запроваджується навчання за 7 класів та просив допомогти вчителям залучити всіх учнів до відвідування шкіл. Майже аналогічним виявилось розпорядження Новопраської райуправи. Її голова Вібе наказав відправляти дітей до школи з 7 років, обов'язкове навчання тривало до 7 класу, і воно було безкоштовним. За навчання в 8-10 класах Новопраського району встановлювалася плата в 150 крб. за навчальний рік. Батьків попередили про накладання на них штрафів у випадку ухиляння від навчання своїх дітей.

Навчання в деяких школах м. Кіровограда (№№ 1, 2, 15, 17, 27, 32 та 33) розпочалися тільки 25 листопада 1941 року. Цього дня до школи пішли багато дітей шкільного віку з окраїн міста – Кушівки, Катранівки, Новоолексіївки, Новомиколаївки, Завадівки, Масляниківки та Бикової. Однак навчання в школах № 2, 15 та 27 відразу й припинилися. Учні, які проживали в центральній частині міста, були позбавлені можливості навчатися. Головна причина в тому, що шкільні будівлі зайняли окупанти. Зокрема в школі № 6

міста Кіровограда розташувалася військова комендатура, згодом у ній влаштували склади макулатури.

До війни в с. Суботці Знам'янського району діяли дві школи. У грудні 1941 року навчання розпочалися тільки в одній – для учнів 1-8 класів. Якщо до війни школу відвідували 206 дітей, то наприкінці 1941 року до неї повернулися 178 учнів. Дивним чином директор Суботцівської школи Жуковський одночасно числився і начальником сільської охорони (поліції). До початку грудня 1941 року приміщення середньої школи с. Новгородки остаточно відремонтували, районна управа подбала про завезення палива, а 8 грудня розпочалися заняття в 5-10 класах. Інакше до справи навчання поставилися в с. Новостародуб Петрівського району. У двох сільських школах, де директорами працювали Кошик і Равич, учні до школи майже не ходили – в класах було холодно, на всіх не вистачало парт, тож сільській управі довелося в січні 1942 року організувати навчання тільки в одній школі, а іншу – зачинили. Восени 1941 року в м. Новогеоргіївську запрацювали чотири школи: середня з 15 вчителями, 2 неповні (16 вчителів) та 1 початкова, де навчання здійснювали 4 вчителів.

Терміни зимових канікул не порушували ті школи, які розпочали роботу впродовж вересня-жовтня. Зокрема, передноворічні вакації в школах Устинівського району розпочалися 24 грудня і тривали вони по 2 січня 1942 року. Відділ освіти наказав відсвяткувати Різдво Христове впродовж 25-27 грудня. Для цього рекомендувалося підготувати вчителями і учнями українські народні пісні, танці, здійснити постановки п'єс. Після свят 28 та 29 грудня для всіх учителів на базі Устинівського районного відділу освіти проведено нараду.

Навчання в школах, зокрема Устинівського району, тривали до літа 1942 року. 28 травня 1942 року шкільний інспектор Устинівського району наказав припинити заняття в 3-4 класах з 5 червня, а потім «вчителі та учні працюють на прополці та збиранні лікарських рослин. Заняття в 1-2 класах продовжуються без перерв». У Маловисківському районі в червні 1942 року закінчилися заняття в 34 школах. Районна та сільські управи забезпечили навчання дітей у 34 перших класах, у 34 других класах, у 28 третіх та в 20 четвертих класах. Упродовж 1941-1942 навчального року 82 вчителі Маловисківського району сумлінно виконували свої професійні обов'язки. Серед 34 шкіл кращою за всіма показниками визнали Новопиську, де директором працював Томко. Учні ще й збирали брухт кольорових металів. До заготконтори РСС від шкіл Маловисківського району його надійшло 2500 кг. Серед 29 шкіл Кіровоградського району, які в червні 1942 року припинили навчання і відправили на канікули 1200 дітей 1-4 класів, кращими визнали Бережинську, Соколівську та Лелеківську початкові школи. Діти, звичайно, свої канікули провели на сільськогосподарських роботах чи на збиранні лікарських трав – кореня валер'янки, кропиви, чистотілу та ін.

Коли багато шкіл області вже закінчували заняття, то з дозволу міського комісара навчання в школах №№ 2, 15, 27 м. Кіровограда розпочалися лише 27 квітня, а в школі № 6 – в травні 1942 року. Також запрацювала початкова школа в дитячому будинку № 1 м. Кіровограда.

За системою, встановленою ще до війни, школи звітували про свою роботу. Зокрема у звіті Устинівської середньої школи за I півріччя 1941-1942 навчального року зазначалось, що навчанням охоплено 303 учнів 1-

10 класів. Школу з різних причин не відвідували 12 учнів. Успішність досягла 78,8%. Повноцінне заняття в старших класах розпочали пізно – з 1 грудня 1941 року. З фізики, хімії відсутні наочні прилади та реактиви, а з географії – карти. Найгірше навчалися учні 5 та 6-х класів. В школі діяли два гуртки – співочий та драматичний.

Про свою роботу прозвітували і з Світлопільської неповної середньої школи Новопраського району. До грудня 1942 року 1-6 класи відвідували 93 учні. 6 учнів зарахували до «невстигаючих». Загалом у школі викладалося 15 предметів і серед них – українська мова усна і письмова (успішність учнів 92% та 89,7%), німецька мова – успішність 92,5%, каліграфія – успішність 89,7%, історія – успішність 91,65%, фізика – успішність 95% тощо. Стовідсоткову успішність учні мали тільки з чотирьох предметів: музичного виховання, малювання, креслення та фізкультури. Така система звітності за своєю суттю нічим не відрізнялася від довоєнної радянської, де на перший план виступали виключно відсотки.

Директори шкіл звітували і про відвідування учнями школи. Так в інформації зі школи с.Базелеве Бобринецького району (дата в документі відсутня, але мова йде, напевне, про 1941 або 1942 рік) повідомлено таке:

	16 грудня		17 грудня		18 грудня		20 грудня	
	по списку	від-відують	по списку	від-відують	по списку	від-відують	по списку	від-відують
1 клас	20	11	20	13	20	14	20	15
2 клас	15	7	15	8	15	9	15	11
3 клас	9	5	9	6	9	6	9	7
Загалом	44	23	44	27	44	29	44	33

Ситуація з відвідуванням учнями занять, коли до класів з'являлися половина з них, схоже, виявилася типовою для багатьох шкіл області. Нині важко встановити причини ігнорування перш за все батьками такого важливого моменту в житті власних дітей, як їх навчання в школі. Однак, беззаперечним є те, що влада на це реагувала відповідно. Так, 19 січня 1942 року Єлизаветградська районна управа надіслала до всіх старост сільських управ та кожному директору школи наказ. Його отримали і у Весело-Кутській сільуправі: «Райуправа, інспектура народної освіти неодноразово нагадувала Вам, що навчання дітей є обов'язковим і що Ви повинні прикласти максимум енергії, щоб всі діти шкільного віку були охоплені школою. Все ж до цього часу по сільуправі не охоплено навчанням в 1-5 класах 58 дітей. Райуправа пропонує вжити заходи: 1. По подвірних списках перевірити наявність дітей, які повинні вчитися в 1-5 кл. Скласти списки усіх дітей з зазначенням в якому класі дитина учиться. А якщо не учиться, то вказати причину цього і вжити заходів з боку учителів і сільських управ. Скликати в сільуправі нараду учителів, на якій обговорити питання про боротьбу за охоплення всіх без винятку дітей навчанням в 1-5 класах...».

Також нехтували відвідуванням уроків й учні Шнейдерівської школи Устинівського району. Так, до 15 листопада 1942 року перший клас відвідували 10-11 учнів з 16, а пізніше – тільки 3 дітей, а в 4 класі з 14 учнів школу відвідували лише 6. За такого ставлення батьків до навчання своїх дітей директор школи наполіг, щоб сільуправа оштрафувала їх за недбайливе виконання своїх батьківських обов'язків щодо навчання власних дітей. Схоже,

що деякі батьки неохоче відправляли своїх дітей на навчання і в Онуфріївському районі, тож німецький комендант Онуфріївки Екерт 14 листопада 1941 року розповсюдив оголошення, в якому повідомив всіх нерадивих батьків про те, що їх штрафуватимуть на 50 крб., якщо їхні діти не ходитимуть до школи. 2 червня 1942 року гебітскомісар Олександрії-Інгульця, а до складу цього гебіту входило кілька районів, зокрема Онуфріївський, наказав штрафувати всіх батьків, які ухиляються від навчання своїх дітей (10 крб. за кожен день пропущених учнями занять).

Штрафами влада намагалася покращити відвідування учнями шкіл і в Новогеоргіївському районі. Так, 4 травня 1942 року Новогеоргіївська міська управа розіслала батькам зобов'язання негайно відправити до школи № 4 своїх дітей, які перед цим регулярно пропускали навчання. Загалом зобов'язання отримали 24 батьків. Списки злісних невідвідувачів школи та адреси їхніх батьків дирекції шкіл № 1, 2 та 3 теж передали до Новопраської міської управи. Так, до школи №3 вперто не ходили 17 учнів, школи № 1 та 2 загалом не відвідували 97 учнів. Попередження й розмови з батьками в міській управі позитивного результату щодо відвідування дітьми школи, мабуть, не дали. Тож Новогеоргіївська міська управа, отримавши дані з шкіл міста про відвідування занять учнями в новому 1942-1943 навчальному році, 7 жовтня 1942 року вирішила покарати батьків, зокрема тих учнів, які навчалися в школах № 1 та № 2, примусовими роботами в лісі впродовж 6 діб. До лісу на заготівлю дров під конвоєм відправилися жителі Новогеоргіївська, загалом майже 100 батьків.

Практика посилення батьків, які ухилялися від навчання своїх дітей, на примусові роботи, набула великого поширення в Новогеоргіївському районі. Так, 17 жовтня 1942 року Новогеоргіївська районна управа оштрафувала 37 громадян с. Золотарівка примусовими роботами в лісі впродовж 3-х днів з тієї причини, що їхні діти не відвідували школу. 24 жовтня 1942 року Новогеоргіївська райуправа оштрафувала 23 батьків з с. Табурище по 50 крб. кожного, бо «не посилали дітей до школи». Сума, яку вони загалом внесли до каси сільуправи, складала 1150 крб.

Відділи освіти, згодом шкільні інспектори, здійснювали контроль за роботою шкіл. Для цього директори шкіл викликалися в райони на наради, надсилали письмові звіти, до шкіл з метою їхньої перевірки виїжджали шкільні інспектори. Так, Устинівський районний відділ освіти 19 жовтня 1941 року організував нараду за участю директорів шкіл, де, зокрема, керівники відзвітували про ремонти шкіл, про забезпечення паливом, про наявність підручників, про здійснення обліку дітей 1-4 класів, про укомплектування педагогічними кадрами. 27 жовтня 1941 року директори звітували Устинівському районному відділу освіти про осінні роботи вчителів і учнів у колгоспах, про забезпечення шкіл і вчителів паливом, про відвідування учнями школи. 1 листопада 1941 року до відділу освіти надійшли чергові звіти, цього разу про укомплектування шкіл учнями, формування класів. 28 грудня відділ освіти запросив вчителів Устинівщини на дводенну нараду. Так у роки окупації здійснювався контроль за діяльністю шкіл. Напевне, що подібна система діяла не тільки в Устинівському районі, а по всій Кіровоградщині.

Після закінчення 1941-1942 навчального року сільські управи, виконуючи розпорядження районної влади, взялися за ремонти шкільних будівель. Зокрема в липні 1942 року Ворошилівська сільська управа Устинівського району

найняла жінок та чоловіків на ремонт Брильцівської школи. Жінки обмазали школу зовні білою та рудою глиною (250 крб.), помазали й побілили школу зсередини (150 крб.), чоловіки поремонтували парти (70 крб.), а також здійснили ремонт горища та лежаків (100 крб.). Всі роботи, які для сільської управи коштували 600 крб., директор школи Г.Ф. Пікуль та староста сільуправи А.М. Фішер визнали «добрими». Директор Широкобалківської початкової школи Устинівського району І.В. Жбанов ремонт школи організував сам. Для цього він 3 серпня 1942 року звернувся до Устинівського відділу освіти з проханням видати йому 700 крб. готівкою. Того ж дня, 3 серпня 1942 року, директор необхідну суму коштів – 700 крб., отримав без будь-яких зволікань.

Де в цей час перебували сільські вчителі? Напевне, що на роботах в громадських дворах. Зокрема, голова Устинівської районної управи Штромаєр розіслав на школи району «роз'яснення», за яким «всі вчителі, технічні працівники, керівники шкіл, якщо закінчився ремонт шкіл, повинні працювати в колгоспі на польових роботах до початку навчального року. За роботи розплачується колгосп». Учителі, які не працювали влітку в громадських дворах, на яку-небудь допомогу від господарства – підводою, дровами, соломною, зерном, могли не розраховувати. Їх про це повідомили деякі старости сільських управ.

Крім праці в полі, вчителі виконували й інші види робіт. Так, у квітні 1943 року директор Торговецької школи Підвисоцького району К.О. Дупчевський працював, напевне що в позаурочний час, у сільуправі, де нараховував плани здачі м'яса жителями села, складав списки і на здачу молока та списки на наділення односельців городами.

На районні та сільські управи покладалося завдання забезпечення шкіл та вчителів паливом. У багатьох випадках місцеве керівництво до цього ставилося доволі байдуже. У вересні 1941 року Седнівська школа Устинівського району не мала жодного кілограма палива. Подібна ситуація виникла і в школах Єлизаветградського району. Тому Єлизаветградська районна управа 17 листопада 1941 року надіслала всім старостам сіл застереження такого змісту: «За відомостями, які є в Райуправі, відомо, що окремі старости сільуправ відмовляються від проведення ремонту шкіл та заводу палива. Райуправа роз'яснює, що ремонт шкіл і завіз палива проводиться за рахунок колгоспів і ніякі посилення на відсутність коштів у сільських управ не може бути причиною відсутності в школах палива».

18 листопада 1942 року директор Шнейдерівської школи повідомив шкільного інспектора Устинівського району, що з колгоспу «Пролетарій» для школи завезли 65 ц палива, а з бувшого колгоспу ім. Калініна не завезли 25 ц. «Прошу допомогти – вказавши старості сільуправи пану Димиденку». У прохолодних класах у зиму 1942 року навчалися учні Устинівської середньої школи № 1, адже, як звітував директор, «палива до школи завезли на 40%, а останнє не завезено через безвідповідальне ставлення керівництва сільуправи». У школі містечка Олександрівка взимку 1942 року взагалі деякий час не топили. Газета «Українські вісті» 28 січня 1942 року навіть надрукувала з цього приводу критичну замітку такого змісту: «Олександрівська школа вже тиждень як припинила навчання за відсутністю палива, яке ніяк не може завезти староста громадського двору Тимофієнко. Цей староста більш важливою справою вважає послати в сусіднє село пароконні сани з людьми за горілкою,

ніж привезти соломи для школи. Свій вчинок він обумовлює тим, що, мовляв, «без горілки працювати не можу». Холодні шкільні класи взимку – не рідкість в умовах окупації.

Місцева влада дбала про виплати заробітної плати шкільним інспекторам, директорам шкіл, учителям. Для цього керувалися циркуляром від 5 квітня 1942 року «Про врегулювання заробітної плати вчителів», підписаним Рейхскомісаром України Е. Кохом. Так, тижневе навантаження для учителів-чоловіків встановили від 28 (мінімальне) до 32 уроків (максимальне), для учителів-жінок – від 26 до 30 годин на тиждень. За однакової кількості щотижневого навантаження жінки в школах отримували 90% від зарплати вчителя-чоловіка. Не оминули надбавок за стаж. Так, тим вчителям, які відпрацювали в школі 25 і більше років, нараховували 10% до зарплати, за наявності 30 і до 35 років стажу надбавки становили 20%. Квартири для вчителів надавалися владою на умовах оплати. Учителям дозволили тримати городи площею, що не перевищувала 1 га. За землю вони сплачували по 30 коп. за 0,01 га.

Так, районний шкільний інспектор у 1942 році отримував 1000 крб. щомісячної зарплати, його заступник – 700 крб. Директор Криничуватської неповної середньої школи Устинівського району І.Д. Чупуштан у листопаді 1941 року, до затвердження циркуляру від 05.04.1942 року, отримав 556 крб. 50 коп. заробітної плати. Учителька 5-6 класів цієї ж школи Г.П. Сесмій за листопад отримала 572 крб. 98 коп. зарплатні: 515 крб. 55 коп. їй нараховували за уроки, 64 крб. – за перевірку зошитів, 30 крб. – за класне керівництво, загалом нарахування склало 609 крб. 55 коп. З цієї суми вирахували 36 крб. 57 коп. на «охорону здоров'я», тож вчителька отримала майже 573 крб. «чистої» заробітної плати. Її тижневе навантаження тоді становило 29 годин.

Окрім заробітної плати, учителям ще видавали продуктивні пайки. Так, вчитель школи с. Степанівка Устинівського району Г.І. Волков у листопаді 1941 року отримав 112 кг жита, прибиральниця школи Наталка Гуненко отримала 360 кг жита.

Заробітна плата вчителів упродовж усієї окупації залишалася доволі значною. Так, у вересні 1943 року вчителям В.-Андрусівської школи Новогеоргіївського району нараховували такі зарплати:

Прізвище, ім'я, по батькові	Посада	Нараховано	Утримано	До виплати
Кітляр Микола Олекс.	Зав.учит.	780	58,55	721,45
Податель Степан Яков.	Учит.	900	71,05	828,95
Доненко Ананій Семен.	-//-	720	58,55	661,45
Ковтун Івга Іванівна	-//-	810	71,05	738,95
Живолуп Сава Федор.	-//-	780	58,55	721,45
Рижик Марія Леонт.	-//-	810	71,05	738,95

Технічному персоналу – завідувачам шкільними господарствами та прибиральницям класних кімнат, сторожам та пічникам, – спочатку встановили нарахування зарплати в трудоднях з виплатою за них з колгоспних та радгоспних кас. Так, за миття однієї шкільної кімнати Єлизаветградська районна управа встановила оплату в жовтні 1941 року в 15 трудоднів. З

1942 року технічний персонал увели в штати шкіл і виплати їм, доволі низькі, здійснювали з бюджету районних управ. Зокрема завгоспу Великоандрусівської школи Новогеоргіївського району Григорію Ільковичу Полтавцю у вересні 1943 року нарахували 200 крб. зарплати, двом техпрацівницям видали зарплату 180 та 150 крб. (у п'ять разів меншу за зарплату вчителів).

На час канікул учителі отримували 50% зарплати від ставки. Ці виплати заміняли відпускні. На деяких учителів влада накладала штрафи, однак не за невиконання навчальних планів чи порушення ними трудової дисципліни під час роботи школи, а зовсім з інших причин. Зокрема влітку 1943 року Устинівська районна управа наказала старості сільської управи оштрафувати вчителя В.-Михачівської школи Ризуненка на 200 крб. за те, що той вчасно не прозвітував про роботу учнів на просапних роботах у громадському дворі.

Всі школи фінансувалися з районних бюджетів, а ті, в свою чергу, наповнювалися через податки та штрафи. Кошторис витрат, зокрема Устинівського відділу освіти, на період з 1 січня по 1 квітня 1942 року становив 175 тис. 192 крб. 10 коп. Ця сума передбачалася на утримання двох шкільних інспекторів, 34 директорів і завідувачів шкіл, 55 учителів 1-4 класів, 59 учителів 5-7 класів, 14 учителів 8-10 класів, 32 прибиральниць. 5 тис. крб. запланували на придбання учнівського приладдя і 1 тис. крб. – на інвентар.

Контингент учителів зберігся довоєнний, хоча дехто з них, особливо чоловіки, пішли добровольцями на фронт, деякі записалися до наспіх створених партизанських загонів. Були серед педагогів й такі, які перейшли на роботу до нових органів влади – райуправ, бірж праці, поліції та віддано слугували німцям.

Упродовж вересня 1941 року всіх педагогів взяли на облік. 1 жовтня 1941 року Кіровоградський обласний відділ народної освіти наказав усім завідувачам районних відділів направити до області дані про наявність учителів у кожній школі та попередив, що віднині призначати на посади педагогічних працівників має право тільки він. Всупереч такій системі комплектування шкіл дефіцит педагогічних кадрів спостерігався впродовж всього періоду окупації. Так, тільки для шкіл Маловисківського району не вистачало впродовж 1941-1942 навчального року 17 вчителів.

З часом багатьох національно налаштованих вчителів гітлерівці заарештували – масові арешти припали на весну-літо 1943 року. Їх відправили до тюрми «СД» м. Кіровограда, де одних стратили, а інших переправили до німецьких концтаборів. «... Арештовані майже самі вчителі середніх шкіл разом з їх завідувачем й інспектором районного відділу освіти. Привезли до тюрми біля 60-ти осіб», – згадував про літо 1943 року І.Л. Ратушній. На той час його, директора агрономічної школи с. Івангород Олександрівського району, заарештували та нещадно катували в кіровоградській тюрмі «СД». Такаж участь випала на долю шкільного інспектора Олександрівського району Шевченко.

У жовтні 1941 року особисто від завідувача обласного відділу освіти Луб'яного на районні відділи освіти надійшли «Тимчасові тижневі навчальні плани по школах Кіровоградської області з українською мовою навчання» на I чверть 1941-1942 навчального року. Плани передбачали запровадження деяких нововведень, зокрема музичного виховання в усіх класах (з 1 по 10) по

1 годині на тиждень. На уроках музичного виховання та в позакласній роботі учнів навчали співів, організовували хори, залучали до музичних та танцювальних гуртків. Увага до вивчення німецької мови в умовах окупації не ослабла, а, навпаки, посилилася: її наказали вивчати з 3 класу по 3 години на тиждень.

Змін зазнали і деякі інші предмети. Зокрема 5 листопада 1941 року всі школи Устинівського району, та, напевне, й інших районів області, отримали роз'яснення щодо вивчення історії України в 3-4 класах – її необхідно вивчати винятково за працями історика Грушевського. Одночасно наказали директорам шкіл вилучити з шкільних бібліотек книги письменників революційного часу, але не знищувати їх, а зберігати. Твори українських дореволюційних письменників звеліли залишити, а всю політико-економічну літературу з шкільних бібліотек вилучити і привезти до Устинівки.

Восени 1942 року запрацювали комісії вчителів та працівників відділів освіти з виправлення шкільних довоєнних підручників, за якими учні вчилися і в період нацистської окупації. З жовтня 1942 року така комісія розробила свої рекомендації вчителям Устинівського району. Члени комісії пропонували внести в підручники багато коректив. Так, у Букварі (1 клас) на стор. 3 потрібно заклеїти портрети Леніна і Сталіна; на стор. 10 – не використовувати слово «піонер», натомість вживати «учень»; на стор. 47 не розглядати малюнок та статтю тощо. У Читанці комісія рекомендувала вчителям стор. 3-7 зовсім не використовувати для читання; на стор. 12-15 не користуватися статтями «Ім'я Леніна», «Мавзолей», «Москва»; на стор. 22 і 23 оминати статтю «Київ», «Комуністична партія»; на стор. 47 не читати оповідання «Про товариша Ворошилова». Зміни в Читанці стосувалися загалом 58 сторінок. На уроках з української мови комісія радила не вживати в написанні слова «Чапаєв, Ленін, Сталін, жовтень, піонер», речення «Хай живе Червона Армія» тощо. Значні зміни внесені й в підручник з арифметики. Десятки завдань і задач, які мали «комуністичне забарвлення», комісія пропонувала не розв'язувати на уроках, не давати учням як домашні завдання тощо. Уже після війни багато членів таких комісій опинилися в радянських концтаборах. Практика внесення виправлень в шкільні підручники розпочалася задовго до війни: вчителів і учнів змушували замальовувати портрети «ворогів народу», закреслювати їхні прізвища, заклеювати сторінки з біографіями репресованих.

Новий 1942-1943 навчальний рік у багатьох школах розпочався 1 вересня. Школи до цього дня готувалися. Так, Устинівська районна управа ще 5 серпня 1942 року наказала директорам шкіл «зробити контрольний облік дітей 1930-1935 років народження в районі діяльності школи». Керівників шкіл та старост сільуправ, зокрема Єлизаветградського району, про дату початку занять попередили з районної управи: «Районна управа повідомляє, – говорилося в зверненні до них, – що згідно розпорядження повітового комісара з 1.09.1942 року розпочинається навчання в 1-4 класах українських шкіл. Вам необхідно перевірити стан готовності шкільних приміщень до навчання, звільнити класні кімнати, якщо вони зайняті і перевірити списки дітей, які підлягають навчанню та забезпечити 100% явку їх до школи».

В Олександрівському, Єлизаветградському, Кам'янському та Чигиринському районах команду розпочинати навчання 1 вересня дав

гебітскомісар Ланге. Для цього навіть розвісили по селах звернення до батьків. Гебітскомісар їх попередив, що навчання розпочнеться в 1-4 класах 1 вересня, що школу повинні відвідувати діти 1934 (першої половини) – 1935 року народження та старші, наголошувалось на тому, що навчання є обов'язковим. «Батьки, які не пошлють своїх дітей, або ж відриватимуть їх від школи, будуть суворо покарані», – говорилося насамкінець у зверненні гітлерівського чиновника. У Витязівському районі навчання в 27 школах розпочалося 15 вересня 1942 року. До 1-4 класів з'явилися 639 учнів. «По закінченню сільськогосподарських робіт кількість учнів ще збільшиться», – запевнила читачів газета «Бобринецький голос» у номері за 26 жовтня 1942 року.

Навчання в 28 школах школах Кіровоградського району попри те, що упродовж літа їх відремонтували, забезпечили меблями, укомплектували учительськими кадрами, розпочалися лише 1 жовтня 1942 року.

1942-1943 навчальний рік – найспокійніший за увесь період окупації. Однак багато дітей шкільного віку м. Кіровограда до школи так і не пішли. Причина одна – їхні довоєнні шкільні будівлі окупанти все ще використовували для своїх потреб. Кіровоградська міська управа змушена запровадити навчання в школах №№ 17, 2, 3, 27, 15, 1, 12, 21 у дві зміни. «Більше шкіл відкриватися не буде», – повідомив гебітскомісар міста через газету «Українські вісті» 28 жовтня 1942 року.

Літо 1943 року школярі провели на польових роботах. 21 серпня 1943 року інспектор шкіл Новогеоргіївського району Мусієнко розіслав наказ усім школам району про закінчення 31 серпня учнівських канікул і про початок занять в усіх школах району 1 вересня. Однак навчання, зокрема в Олександрівському та Єлизаветградському районах, тривало недовго. 26 листопада 1943 року гебітскомісар Ланге надіслав районним старшинам наказ припинити навчання в усіх школах, мотивуючи це тим, що дров на опалення приміщень установ та організацій катастрофічно не вистачає, тож всі початкові школи мають припинити свою роботу, а паливо передати підприємствам. Вже за тиждень після цього наказу с. Єлизаветградку та увесь район визволила радянська армія. Деякі інші райони області визволили ще раніше. Зрозуміло, що за умов ведення запеклих бойових дій заняття в школах припинилися. Вже в повоєнний час в школах з'явилися такі учні, яких називали «переростками» – вони на кілька років були старшими від своїх однокласників. Це свідчення того, що в період окупації такі діти не відвідували школу з різних причин. Їх, «переростків», виявилось багато.

Крім початкових та подекуди середніх шкіл, створювалися спеціальні школи профтехнічного спрямування: агрономічна школа в Івангороді, столярна школа в Онуфріївці, діяли курси підвищення професійної кваліфікації, зокрема курси бухгалтерів для громадських дворів (в м. Бобринці та м. Долинській). Замість зоотехнічної школи, що діяла до війни в с. Ерделівка Хмельницького району, у роки окупації заснували садово-городню з терміном навчання 3 роки. На 1-ий курс брали учнів з освітою 7 класів. Багато МТС області організували курси з вивчення тракторної справи.

У Кіровограді та, напевне, що в кожному районному центрі, запрацювали курси з вивчення німецької мови. Їх відвідували службовці державних установ, учителі шкіл та багато молоді.

У грудні 1941 року відновив роботу Бобринецький сільськогосподарський технікум. Поряд із професійними знаннями, учням 1-го та 4-го курсів викладали курс української літератури. З 15 грудня в технікумі розпочали роботу хоровий і музичний гуртки. Випуск агрономів з IV курсу запланували зробити в березні 1942 року. 15 жовтня 1942 року технікум знову запрацював. Всіх учнів, які з'явилися на заняття, поселили в гуртожиток. При технікумі діяли підготовчі курси для учнів з обсягом знань за 5-6 клас. На I курс зарахували юнаків із освітою не нижче 7 класів. Технікум готував середніх агроспеціалістів широкого профілю. Про роботу цього навчального закладу та про умови вступу на навчання періодично повідомляла газета «Українські вісті». 28 жовтня 1942 року технікум здійснив перший випуск – 15 колишніх учнів отримали дипломи «молодших агрономів».

Наприкінці серпня 1942 року розпочався прийом заяв на I та II курси до Шамівського агротехнікуму. Для вступу учням запропонували здати екзамени з математики, фізики, української мови та географії в обсязі знань за 7 класів. Екзамени розпочиналися 15 вересня і тривали 10 днів. 1 жовтня 1942 року технікум планував розпочати роботу. Учителів початкових класів готували в учительській семінарії м. Олександрії.

Улітку 1942 року розпочався прийом заяв від 13-16-річних юнаків з освітою не нижче 6 класів до Кіровоградського ремісничого училища. Училище готувало майстрів ливарної справи, ковалів, токарів, слюсарів, теслярів, електромеханіків. Термін навчання був розрахований на 3 роки. Реміснича сільськогосподарська школа відкрилася і в м. Олександрії. До неї брали учнів віком від 15 до 30 років з освітою 7 класів і вище.

З 1 вересня 1942 року передбачалося відкриття середньої сільськогосподарської школи з 4-річним терміном навчання в м. Новогеоргіївську. Завдання школи – готувати фахівців з усіх галузей сільського господарства. Також з 1 вересня 1942 року планувалося розпочати навчання в ремісничій школі по дереву й металу в м. Новогеоргіївську та вищепочаткової школи з ремісничим відділенням по дереву в с. Микільському Новогеоргіївського району. Чи дослухався Олександрійський гебітскомісар до пропозицій старшого інспектора народної освіти Мусяєнка, – невідомо.

Тяжке передвоєнне життя та власне війна посиротили тисячі дітей – жителів області. Сиротами, опікувалися дитячі будинки, створені ще до війни в Кіровограді, Олександрії, Новоукраїнці, Новогеоргіївську, в с. Липовеньки Голованівського району. Усі вони діяли і в роки окупації. Влада (як окупаційна, так і українська) справу нагляду за дитбудинками переклала на відділи освіти. Велику матеріальну допомогу дитбудинкам надавали Комітети Допомоги, які для сиріт збирали пожертвування.

Так, особливу турботу громадськості викликали умови проживання вихованців дитячого будинку № 2 м. Кіровограда, що діяв по вул. Миргородській. Комісія з лікарів, які в жовтні 1942 року перевірили дитбудинок щодо санітарного стану, констатували тяжкі умови проживання сиріт: відсутня білизна, твердий та м'який інвентар, в кімнатах брудно, санобробка дітей вчасно не здійснюється, відсутнє мило, діти брудні, обірвані, босі. І це в той час, коли на утримання дитбудинку для сиріт № 2 Комітет Допомоги витрачав досить великі суми, зокрема на зарплату 20 працівникам

(стільки їх працювало на 10 листопада 1942 року).

Ніхто не міг зарадити сиротам-євреям. Їх нацисти виявили і всіх знищили. Ця страшна трагедія відбулася в дитбудинках с. Липовеньки та в м. Новоукраїнці.

Інших сиріт, переважно в селах, «патрунували». Вони перебували в набагато кращих умовах, ніж вихованці дитячих будинків, хоча і їхнє життя було доволі складним. «Патруновані» жили або в гуртожитках, або на квартирах в односельчан. Тільки в Новогеоргіївському районі на «патрунуванні» в травні 1942 року перебували 160 сиріт. Усіх їх переписали, поцікавилися причинами сирітства, встановили їхній вік та умови проживання. Так, по Ревівській сільуправі «патрунованих» проживало 6 дітей, по Іванківській – 9, по Скелівській – 8, в с. Григорівка проживали 8 сиріт, привезених перед війною з м. Харкова, по Андрусівській сільській управі сиріт числилося 10 (5 хлопців і стільки дівчат). У травні 1942 року Новогеоргіївська райуправа замовила в райспоживспілці 116 пар дитячого взуття для дітей-сиріт, однак у червні замовлення збільшили до 160 пар – відповідно до кількості «патрунованих». Для 77 хлопців і 83 дівчат замовили фактично один вид взуття – ботинки. Все літо сільські сироти працювали в громадських дворах, отримуючи норму харчування на вироблені трудовні.

29 вересня 1942 року Новогеоргіївська райуправа направила в села листи, в яких наказала сільським старостам «над всіма круглими сиротами та безпритульними встановити чіткий контроль за їх поведінкою та роботою і перевірити по списку, хто з них є соціально та політично небезпечним, що може красти, робити злочини, виступати проти існуючого порядку». Всіх «небезпечних» наказали передати до жандармерії. Зі 160 «патрунованих» дітей тільки двоє, які проживали в с. Подорожнє, виявилися схильними, як про це повідомили з сільуправи, до «антисоціальних вчинків».

Отже, функціонування переважно початкових шкіл в роки нацистської окупації свідчило про те, що гітлерівці впроваджували політику деградації жителів області в освітньому плані. Відлучення дітей і молоді від досягнень світової науки, позбавлення більшості з них права оволодівати точними і природничими науками яскраво свідчило про те, що діючий механізм духовного пригнічення народу планомірно знищував його розумовий потенціал.

РОЗДІЛ II СЛАВЕТНІ ПОСТАТІ НАШОГО КРАЮ

*Л.С. Явтушенко,
заступник директора
з виховної роботи
Павлівської ЗШ I-III ступенів № 1
імені В.О. Сухомлинського
Онуфріївської районної ради*

ВІЧНИЙ СЛІД УЧИТЕЛЯ НА ЗЕМЛІ (лінійка пам'яті, присвячена В.О. Сухомлинському)

Кіровоградщина відома самобутніми, талановитими особистостями, які творили її історію, розбудовують і збагачують економічний і духовний потенціал, визначають особливості спільноти регіону, яка консолідується під егідою спільної державно-національної ідеї.

Серед них – Василь Олександрович Сухомлинський – педагог, вчений, філософ зі світовим іменем, мудрий учитель, Громадянин.

Він не лише навчав дітей, а й виховував у кожному з них найкращі якості: доброту, чуйність, людяність, патріотизм, любов до батьків, до людей і до рідної землі.

Мета: ознайомити учнів з життям, діяльністю та творчою спадщиною відомого земляка В.О. Сухомлинського; формувати патріотичні почуття та морально-духовні якості; популяризувати педагогічну та творчу спадщину видатного педагога.

Обладнання: портрет В.О. Сухомлинського; плакат, на якому написані його слова: «Людина народжується для того, щоб залишити після себе слід вічний».

Хід заходу

(Учні шикуються на шкільному майданчику, запрошені гості займають свої місця на трибуні).

1 ведучий. «Ходімо, діти, до школи, – сказав загадковим голосом учитель і помандрував у сад вузькою стежкою.

– Наша школа буде тут, під голубим небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушею. Скиньмо ось тут черевички і підемо босі, як звикли ви бігати ціле літо...»

2 ведучий. Незвичайна школа. Незвичайний учитель.

Школа під голубим небом. Школа радості. А створив її В.О. Сухомлинський, людина великої душі, людина, наділена талантом Вчителя і безмежною любов'ю до дітей.

Читець.

Не зігне, не зіб'є, не змете нас лихий буревій.

На героїв багатий народ український:

Є у нас Корольов, той звіздар Мудроокий Сергій,

Серцезнавець є, вчитель Василь Сухомлинський.

1 ведучий. Він з нами завжди. Усім своїм талантом, усім своїм мудрим розумом, роботящими руками, всім гарячим серцем своїм, до останку відданим дітям, всією правдою і совістю вчителя.

2 ведучий. Диву даєшся, скільки встигла зробити за своє не таке вже й довге життя ця зранена, хвороблива людина з тихим, лагідним голосом, з добрими, розумними, трохи сумними очима – директор школи, талановитий учений і, може, перш за все, просто вчитель. До останніх днів своїх – учитель.

Читець.

Він жив лише дітьми – своїми й чужими.

Та, власне, усі вони стали, як рідні,

Бо долі були їх для нього земними,

Їх радощі, болі, тривоги й надії.

Він серце по крихті умів роздавати,

Засівав з нього зерна в дитячі душі.

Умів краще батька з дітьми розмовляти,

Любив сині ранки і зоряні ночі.

Не прагнув до слави і шаноби,

Був просто він людяним, добрим учителем.

Плекать людські душі Вітчизна довірила,

І був до останнього їх покровителем.

(Виступи гостей).

1 ведучий. Звідки черпав великий Учитель оту безмежну любов, оту справжню, а не показну доброту, що переливав із свого великого серця в маленькі довірливі дитячі сердечка?

2 ведучий. І любов, і доброту, і щирість передали синові його батьки – Олександр Омелянович та Оксана Овдіївна.

1 ведучий. Були вони хліборобами з діда-прадіда. Все життя трудилися на землі, рослили хліб. А ще виховували чотирьох дітей – Василя, Івана, Сергія, Меланію.

Батько кохався у музиці, у вільний від роботи час майстрував музичні інструменти. Мати любила співати, особливо народних пісень.

2 ведучий. Це була дружна, весела сім'я, батьки ніколи не сварилися, дотримувалися традицій народної педагогіки.

1 ведучий. Уявімо на хвилину таку картину: проста селянська хата, прибрана вишиваними рушниками, засушеними квітами. Пахне свіжоспеченим хлібом. Ледь блимає каганець. Молода мати гойдає дитячу колиску і щось стиха шепоче немовляті...

Читець.

Десь за полями широкими,

Десь за морями глибокими

Вже спочиває сонечко,

Не загляда у віконечко.

Слухай мою порадоньку,

Рідний синок чубатенький,

Цвіте мій, любий Василечку,

Спи, засинай, мій синочку.

1 ведучий. І тихий, лагідний материнський голос переходить у ніжну колискову.

(Звучить «Коліскова»).

2 ведучий. В душі його часто звучав голос матері, яка читала вірш

незабутнього Тараса Шевченка:

...Розкажи, як за горою

Сонечко сідає,

як у Дніпра веселочка

воду позичає.

Як широка сокорина

віти розпустила...

А над самою водою

Верба похилилась.

1 ведучий. І пригадувалась передвечірня година. На квітці рожі, що полум'яніла під вікном, трепетав великий барвистий метелик, шелестіло листя на тополі, а в блакитному небі пливла біла хмаринка. Заходило сонце, від ставка пливла хвиля прохолоди... І вчувалася в душі материна пісня...

(Звучить українська народна пісня).

2 ведучий. І така прекрасна була та пісня, що, здавалось, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу. Ту хвилину він запам'ятав на все життя.

1 ведучий. Дуже близькими для Василя Олександровича були в дитинстві його дідусь і бабуся. В книзі «Як виховати справжню людину» він згадує...

Читець. «Найближчою людиною була для мене бабуся Марія – чудова людина, якій я зобов'язаний усім, що ввійшло в мою душу гарного, чесного, мудрого. Вона померла, коли їй було 107 років. Вона відкрила переді мною світ казки, рідного слова і людської краси... Усе найскладніше вона вміла пояснювати казкою».

2 ведучий. Бабуся так цікаво, вдумливо і захоплююче розповідала казку, що Василькові здавалося, ніби вона її бачить, і він просив показати йому ту казку. І не дивно, що словами прощання бабусі Марії зі своїм дорослим онуком, уже вчителем, були саме слова з казки: «Людина вмирає, а роки її доброї праці залишаються, якщо тільки вона справжня людина».

1 ведучий. Дуже любив і поважав Василь Олександрович свого діда Овдія, який, переказуючи цікаві оповідання на історичні теми, розкрив йому красу людської праці, прищепив любов до рідної природи, Батьківщини. Дідові очі завжди світилися добротою.

Пізніше він згадуватиме дідові слова: «Хто дітей любить, той добрий чоловік».

Читець.

Сказав мудрець:

– Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Хай оживає істина стара –

Людина починається з добра.

2 ведучий. Ось так звичайна селянська сім'я стала життєдайним джерелом натхнення і самовідданої праці на благо іншим людям для Василя Олександровича та його братів і сестри, бо всі вони обрали професію вчителя.

1 ведучий. «На важкий шлях ступаєш, Васильку. Щастя ж тобі на ньому. Вчитель – то людська надія і правда», – такими словами благословила мати сина, проводжаючи його на перший урок.

2 ведучий. І пішов син тим важким шляхом, і світилися теплом і любов'ю до дітей його добрі, ласкаві очі, і на кожен урок ішов з тими же трепетом і хвилюванням, як і на перший.

1 ведучий. Ставши учителем, Василь Олександрович вибрав нелегку дорогу до дитячих сердець.

Своє відкрите, щире серце,
Усе, що мав, любив і знав,
Натхнення, працю і турботу
Учитель дітям віддавав.

2 ведучий. Сімнадцятирічним юнаком Сухомлинський переступив поріг, школи як учитель, а потім – директор. І залишився в ній до кінця життя. Тільки війна відірвала на деякий час від улюблене справи.

1 ведучий. Вона підірвала його здоров'я. Тяжким було поранення у праву руку. Хірурги хотіли її ампутувати. Про це сказали Василю Олександровичу. «Ой, ні! Будь-що, а руку треба залишити». «Навіщо тобі рука, ти що – артист?» – запитав його старенький хірург. «Ні, я – вчитель». І це були не просто слова.

2 ведучий. Це – подвижництво. Це труд і піт, і вічний бій, бо така вже вона – вчительська доля.

Вчительська доля	Вчительська доля
Мудрістю вкрита.	Дощем раннім вмига.
Дзвенить вона сміхом	Вона для людей
Дитячих сердець.	Буде вічний взірець.

(Звучить пісня «Вчительська доля»).

1 ведучий. Повчальне саме життя Сухомлинського, яке не стелилося килимом під ноги, а бралось боєм. Сільський хлопчина виріс у видатного вченого завдяки щоденній невтомній праці, постійному пошуку.

2 ведучий.

Він в спадщину нам залишив
Чисті джерела науки.
Нас з тих джерел напоїв
Духом безмірно високим.

1 ведучий. 35 років працював В.О. Сухомлинський учителем і директором школи. 22 роки незмінно очолював нашу школу. Саме туту розкрився талант Сухомлинського – вчителя, керівника, вченого, письменника. Саме тут він знайшов однодумців, з якими творив історію Павлівської школи.

Читець.

Павлівській школі він віддав тепло
Й неспокій, бо собі він не належав.
Хотів, аби в усіх в душі цвіло –
За школою очима серця стежив.

(Виступ ветерана педагогічної праці).

2 ведучий. 32 роки Василь Олександрович вів педагогічний щоденник, в якому записував свої роздуми й спостереження, які потім ставали книгами й статтями.

Для наймолодших він написав понад 1500 мініатюр-казок, оповідань, легенд, притч, новел.

1 ведучий. Та найчастіше звертався Сухомлинський до жанру казки, бо

сам виховувався на них, а ще тому, що любив у казковій формі про всі речі оповідати власним дітям – Сергієві та Ользі.

2 ведучий. «Казка – це свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови», – казав Василь Олександрович.

Отож, давайте підемо зачарованою стежиною до дивної країни казок.

1 ведучий.

Казку в гості кличем нині –

Так ведеться споконвік.

День, який почнеться з чуда,

Буде щедрим цілий рік.

2 ведучий. Але де ж знаходиться ця дивна країна? Хто нам підкаже?

Читець.

Веди, стежинко, нас туди.

Ми підем лісом, лугом

І пісню просимо: «Ходи,

Будь нашим вірним другом.

(Звучить пісня «Павлиські казкарята»).

Ти з нами трішки погуляй

І будемо вертатись».

Від нас, стежинко, не тікай,

Ми не дамо схватись.

Читець.

Приходить осінь, і тумани

Нам сірії вона несе.

Кущі, дерева і паркани

Від нас ховає геть усе.

Це Дід Осінник ходить краєм,

Бо вже прийшла його пора.

(Учениця читає казку В.О.Сухомлинського «Дід Осінник»).

Жовтіє листя й опадає,

І вкрила луки сивина.

Сидить під дубом на узліссі

І тихо-тихо щось співа.

Прислухайся, бо то ж не пісня –

Сердитий вітер завива.

1 ведучий.

Його казки для нас повчальні,

Бо їх писав письменник-педагог.

Вони веселі і печальні,

Їх корінь мудрості не всох.

(Інсценізація казок В.О. Сухомлинського «Де ночує водяна ліля», «Бджілка і фіалка»).

2 ведучий. «Пам'ятай, що ти – людина». Це були не просто слові це був смисл його життя як особистого, так і вчительського.

А людина починається з добра, з розуміння краси. Бо людина стала Людиною відтоді, коли зачарувалась красою оточуючої; світу, коли почала вдивлятися в саму себе. Краса – це глибоко людське.

Читець. «Людина стала Людиною тому, що побачила глибин блакитного неба, мигтіння зірок, рожевий розлив вечірньої заграви багрянний захід сонця, безкраю далечінь степів, журавлиний ключ і голубому небі, фіолетову хмаринку на кущі бузку, ніжну стеблинку голубий дзвіночок проліска – побачила і, вражена, пішла по землі створюючи нову красу. Зупинись і ти в захопленні перед красою – і в твоєму серці розквітне благородство» (В.О. Сухомлинський, «Листи до сина»).

1 ведучий.

До Сухомлинського припавши світлих дум,

Збагачуючись мудрою красою,

Ми стверджуємо: його життя –
Могутній струм,
Що подвиг вчителя освячує собою!

2 ведучий. Василь Олександрович виховував у своїх учнів глибоку пошану і любов до матері, бо безмежна материнська ласка, ніжність, любов. Бо без матері чого ми варті? Бо у неї вірне і чуйне серце – в ньому ніколи не згасає любов.

(Читець читає оповідання В.О. Сухомлинського «Прийшла мама»).

1 ведучий. Це і багато інших оповідань присвятив Василь Олександрович матерям. Він був добрим, ніжним, люблячим сином. Ось лише кілька рядків з його листа воєнних літ до неньки: «Люба мамо, коли я отримав звістку про те, що ви живі – я заплакав од радощів щастя. Мандри, усякі поневіряння, страждання – і все це ви знесли Люба наша, кохана, бережіть себе».

Він любив пісню про чорнобривці, що уособлювали для нього і образ матері, і образ Батьківщини.

(Звучить пісня «Чорнобривці»).

2 ведучий. Якось, фотографуючись разом з матір'ю, Василь Олександрович сказав: «Усміхайтеся, мамо. Як будуть фотографувати, то усміхайтеся. Вас не буде, а ми вас будемо бачити». Але на знімок дивилася мати, яка прожила більше 100 років, а не син.

1 ведучий. Поломеніють квіти на його могилі, і сонце кладе свої вінки на могилу Добротворця, золоті і срібні вінки, які викували його ковалі-велети на щастя, щоб по всій землі було світло і сонячно.

2 ведучий.

Вчитель-Добротворець. Він красиво жив:

Дітям, школі, людству чесно він служив.

Пам'ять його квітне вдячністю й теплом.

Ми в серцях несемо радість і добро.

1 ведучий. Йому судилося народитися і вмерти у вересні, коли тихою ходою ступає на нашу землю золотокоса осінь... Мабуть, тому він так любив цю пору.

2 ведучий.

Вересніє Павлиш,

Опромінює землю зорями,

Золотою живицею

Сотень провісних книг.

Зачитались народи

Василя Сухомлинського творами.

Всі ми учні його,

Доки літ миготітиме біг.

1 ведучий. Прощуміли теплими зливами, холодними заметілями відкружляли роки над Павлишем. Мов гриби після дощу, вирости діти й понесли з собою в життя світлий образ Учителя, понесли часточку його палкого серця, до останку відданого дітям.

2 ведучий.

Хай сурмою в наших серцях виграє,

Квітує рожевим суцвіттям

Живе невмирущеє серце твоє –

До крапельки віддане дітям.

(Звучить пісня «Учитель з Павлиша». Закриття лінійки).

*Ю.В. Кравченко,
завідувач науково-методичної
лабораторії суспільствознавчих
дисциплін КОІППО
імені Василя Сухомлинського*

А.Б. РЕЗНІК – УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ-НОВАТОР, СУЧАСНИК І ПОСЛІДОВНИК В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Розбудова української держави вимагає модернізації та розвитку вітчизняної системи освіти, потребує глибокого вивчення, осмислення, теоретичних надбань та практичного досвіду нагромадженого у 50-70-х роках ХХ століття. Саме в ці роки на терені Кіровоградщини виникають центри новаторської педагогічної думки, високоефективної організації навчально-виховного процесу.

Творчий доробок педагогічних колективів Павлівської, Богданівської № 1, Гайворонської № 5, Новоукраїнської № 6, Маловисківської № 3, Новгородківської № 2, Комишуватської, Созонівської, Новопраської, Олександрійських № 2, 10, 13 середніх шкіл був відомий у Радянському Союзі та за його межами. У цей період зростає плеяда творчих, ініціативних керівників шкіл: І.Г. Ткаченко, А.Б. Резнік, Н.А. Калініченко, П.Ф. Козуль, С.Г. Максютін, Г.М. Перебийніс, М.І. Кодак, Г.К. Настасьєв та ін. Вони створили колективи педагогів однодумців та досягли високих результатів у навчально-виховному процесі учнівської молоді. Серед них – Арон Борисович Резнік (1919-1995), талановитий освітянин, кандидат педагогічних наук, який з 1963 по 1979 рік очолював Гайворонську загальноосвітню школу № 5. Він у числі тих, хто започаткував в області систему вивчення і реалізацію ідей В.О. Сухомлинського про розумове виховання учнів. Створена ним оригінальна творча лабораторія Гайворонської школи № 5 стала відомою за межами області, а також у республіках колишнього СРСР. У 70-ті роки ХХ ст. досвід шкільного колективу був представлений на обласних, республіканських виставках, на III та IV Всесоюзних педагогічних читаннях (2 – Всесоюзних, 8 – республіканських та 16 – обласних конференціях), висвітлювався в плакатах та методичних рекомендаціях обласного ІУВ, в 10 книгах, численних брошурах, у союзній та республіканській пресі [5, с. 18].

А.Б. Резнік – автор 6 окремих видань, 86 статей у 26 журналах, понад 200 статей у 22 газетах, загальний тираж книг – понад 250 тисяч примірників. Неопублікованими залишилися його книги: «Творчий потенціал шкільного життя» (1991 р., 238 стор.), «Наука вчителювання» (1994 р., 97с).

Арон Борисович Резнік народився 27 травня 1919 року на Миколаївщині в родині службовця. У 1936 році він став студентом філологічного відділення Одеського державного університету. Навчання і роботу перервала Велика Вітчизняна війна, в якій він брав участь, був поранений, лікувався у шпиталі, продовжив службу зв'язківцем, начальником рації. Після закінчення війни Арон Борисович успішно закінчує університет. У 1946 році направляється на роботу в Гайворон і працював майже півстоліття. Його учительська кар'єра почалася у місцевій залізничній школі № 14. У 1946 році Резніка переводять в апарат райкому партії: він завідує парткабінетом, далі – бібліотекою, а з

1954 року – відділом пропаганди і агітації. Паралельно викладає російську та українську мови і літератури в школі. У 1963 році А.Б. Резнік стає заступником директора, а незабаром і директором Гайворонської середньої школи № 5. Це був період творчих пошуків, натхненної та плідної праці, активної новаторської діяльності. Про нього писала вчителька англійської мови, а потім його наступник на посаді директора О.І. Чабан: «Арон Борисович зумів згуртувати навколо себе колектив педагогів-однодумців. Якимось тільки йому притаманним чуттям він знаходив у кожному з нас ті якості, які в подальшому розкрив і старанно вирощував».

У 1977 році у Москві він захищає дисертацію на тему «Спільна діяльність педагогічного колективу та комсомольської організації з формування у старшокласників готовності до самоосвіти». З 1980 до 1983 року працював науковим співробітником НДІ трудового навчання та профорієнтації АПН СРСР. Очолював науково-методичну лабораторію «Проблеми інновацій навчально-виховного процесу і вчительської діяльності в умовах сільського району» у Гайвороні.

Знаменною подією в освітянській галузі став вихід у світ у видавництві «Педагогіка» збірника «Педагогічний пошук», що вмістив відомі роботи педагогів-новаторів: Ш.О. Амонашвілі, С.М. Лисенкової, І.П. Волкова, В.Ф. Шаталова, Є.М. Ільїна, Т.І. Гончарової, А.Б. Резніка, І.П. Іванова, О.О. Дубровського.

У ньому вперше зібрані у своєрідну антологію новаторського і передового педагогічного досвіду роботи тих авторів, зусиллями яких, не дивлячись на супротив чиновників від педагогіки, сформувався особливий напрямок, який отримав назву педагогіки співробітництва.

Академік М.Н. Скаткін у передмові до цієї книги писав: «Книги самих учителів-новаторів, що діляться досвідом роботи, розмірковують, сперечаються, доводять, немов би вводять читачів у свою творчу лабораторію, яка сьогодні притягує увагу багатьох колег-учителів. Адже скільки днів та безсонних ночей віддано новаторами для того, аби кожному з них вдалося створити свою систему навчання і виховання, що дає нерідко дивовижні результати у педагогічній практиці учителя!» [2, с. 7].

А.Б. Резнік як педагог-новатор ретельно аналізував процеси реформування освіти, давав об'єктивну оцінку її здійсненню і у своїх нових поглядах випереджав час, прогнозував її майбутні шляхи щодо якості навчання та виховання школярів. Це відображено в його статтях: «Перспективна програма дій», «Не ожидає директив», «Реформа школи: проблеми і труднощі її реалізації», «Тести й тестування», «Гражданское становление школьников», «Інтеграція в педагогіці», «Перестройка проходит через школу», «История в школе», «Вторгаясь в диалог», «Куди йдемо?», «Не хотим быть пасынками», «Придивляймося до доріг, які вибираємо».

Колишній завідувачий Гайворонським районним відділом народної освіти І.Л. Мудрий згадує: «Споглядаючи життєвий і творчий шлях А.Б. Резніка, не можу не поставити на чільне місце його діяльність як педагога-вченого, коли він досяг вершин педагогічної мудрості. Діяльність на посадах керівника науково-методичних лабораторій засвідчила його талант як педагога-новатора, вченого. На початку 90-х років ми з Арном Борисовичем часто обмірковували ситуації, що склалися в народній освіті на теренах молоді незалежної

Української держави. Зрозуміло, що нас гостро хвилював занепад, який переживала тоді освіта у зв'язку з розпадом Радянського Союзу» [3, с. 14].

Про нього згадує колишній учень, вчитель, науковець П.І. Самовол: «Арон Борисович був природженим оратором. Та не це змушувало учасників наради чи конференції слухати його з великою увагою. Резнік ніколи не виходив на трибуну даремно, бо у нього завжди було що сказати, він знав, що турбує багатьох присутніх. Інколи думаю, в чому ж феномен Арона Борисовича, його педагогічного довголіття? Однозначної відповіді немає. Але одну з його якостей спеціаліста я хотів би назвати: йому властиве дуже сильне інтелектуальне поле» [3, с. 210].

Як згадує колишня вчителька школи № 5, відмінник народної освіти РРФСР Г.О. Кін, А.Б. Резнік був справжнім учителем учителів, з яким не завжди було легко і просто. Але він завжди був на гребені педагогічної науки і вчив нас пізнавати її суть та втілювати на уроках, у позакласній роботі і в повсякденному житті [3, с. 210].

Арон Борисович здобув широке визнання як в Україні, так і за її межами. Він був знаний як педагог-новатор, науковець, керівник педагогічного колективу, громадський діяч. З його ім'ям пов'язані значні результати в організації розумового, громадянського виховання учнів, створення моделі школи з гуманними, гармонійними стосунками, в основі чого лежить педагогіка співробітництва [1, с. 6].

Завдяки А.Б. Резніку та педагогічному колективу, який він очолював, Гайворонська середня школа № 5 стала творчою педагогічною лабораторією, відомою далеко за межами України. Як вчитель-новатор Арон Борисович висунув та обгрунтував педагогічні ідеї, що мали продуктивний вплив на вдосконалення самоорганізації і життєтворчості шкільних колективів.

А.Б. Резнік творчо реалізував педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського, створив ефективну систему розумового виховання, розвитку пізнавальної активності школярів, яка озброювала їх уміннями й навичками самоосвіти, сприяла формуванню активної життєвої позиції громадянина-патріота.

Неоціненним є його досвід управлінської діяльності як директора школи, завідуючого науково-методичною лабораторією з проблем інновацій навчально-виховного процесу і вчительської діяльності в умовах сільського району, як вчителя-новатора суспільствознавства.

Дослідження педагогічної спадщини А.Б. Резніка свідчить, що у своїй науковій та практичній діяльності він надавав велику увагу розробці теорії і методики самоосвіти учнів, насамперед, старшокласників і вчителів, дав чіткі відповіді на питання, які стоять перед нинішнім поколінням учителів: як зробити навчання і учіння цілісним, результативним і творчим процесом.

В результаті своєї багаторічної педагогічної діяльності А.Б. Резнік здійснив подальше обгрунтування основних принципів керівництва школою, зокрема, чітко визначив стратегію управління школою як складною динамічною системою, розвитком педагогічного і учнівського колективів, розвитком особистості вчителя і учнів. На основі глибокого педагогічного аналізу вдосконалив систему планування роботи школи і власної управлінської діяльності. Він гармонійно поєднував у своїй роботі наукові дослідження з інноваційно-продуктивною практикою. Інноваційними підходами відзначалась, зокрема, його діяльність щодо керівництва процесом професійного становлення

вчителя. Педагогічні ідеї, досвід роботи А.Б.Резніка – цінне надбання педагогічної думки України [4, с. 5]

Він у числі тих, хто створював педагогічний імідж України. Зокрема листування з учительською елітою того часу свідчить про захоплення мовою, освітою України. І сьогодні крізь призму епістолярію А.Б.Резніка можна зробити висновки, якими були знайомими, популярними визначні постаті освітянського олімпу Кіровоградщини. Листи помережані схвальними відгуками, інтересом до новаторських ідей: «Арон Борисович, в чем секрет успеха украинских школ? Вот и «Учительская газета» пишет в основном о директорах украинских школ». «Вообще у Вас, на Украине, как видно по учительским конкурсам АПН, педагогической печати, творческая мысль бьет ключом. Пока что Ваша Украина дала стране великих педагогов».

Список використаних джерел:

1. Гуріна Л. Школа Арона Резніка/ Л. Гуріна //Освіта України. – 2003. – № 86. – С. 6.
2. Скаткин М.Н. Педагогический поиск. – М.: Педагогика, 1988. – 541 с.
3. Мудрий І.Л., Поліщук В.П., Постельняк А.І., Романюк Т.Б. А.Б. Резнік – вчений, талановитий педагог-новатор. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво. – 2011. – 266 с.
4. Калініченко Н.А. Ідеї випередили час // Освітнянське слово. – 2004. – № 5. – С. 5.
5. Постельняк А.І. Педагогіка творчості В.О. Сухомлинського, досвід А.Б. Резніка в дії. Феномен Гайворонської п'ятої. – Кіровоград, 2006. – С. 25-26.

*Т.М. Мельник,
учитель історії
Вільхівської ЗШ І-ІІІ ступенів
імені Леоніда Васильовича Куценка
Ульяновської районної ради*

ЛЮДИНА, ЯКА СТВОРИЛА САМА СЕБЕ (урок пам'яті для учнів 8-11 класів, присвячений письменнику, досліднику історії рідного краю, доктору філологічних наук Куценку Леоніду Васильовичу)

Мета: розширити знання учнів про життя та творчість Л.В. Куценка, показати яскравий приклад людини, яка все своє життя присвятила рідному народу, його історії; на прикладі життя і творчості Леоніда Васильовича прививати патріотизм, гордість за український народ; виховувати кращі моральні риси, повагу та любов до видатних постатей рідного краю.

Обладнання: портрет Л.В. Куценка, фотовиставка, вислови, фонограми пісень, відеофільм про Л.В. Куценка.

Хід уроку

Учитель. Доброго дня, дорогі учні та гості. З чого починається Батьківщина? Рідний край. Дорога серцю земля батьків, дідів, прадідів наших.

Оспівані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси і доли, високі блакитні небеса. Хіба є на світі щось дорожче?! Простяглась широка вулиця в шумних деревах, вона веде до школи. Звідси починається твій рідний край – твоя Батьківщина.

Край Кіровоградський –
Шум зелених нив.
Піснею крилатою
Серце полонив.

На цьому уроці ми з вами згадаємо нашого односельця, видатного літературознавця, доктора філологічних наук і просто Людину з великої літери, людину, чиє ім'я носить наша школа – Леоніда Васильовича Куценка.

У час духовної занедбаності суспільства, у пору лукавих манівців від офіційних патріотів, неймовірно зростає роль особистості, котра сповідує патріотизм як роботу – наполегливу, послідовну, негаласливу і совісну. Саме такі люди формують сучасний енергетичний простір, у якому розвивається нація. Вони – охоронна грамота її безперервного буття в часі.

Леонід Куценко належав до таких сподвижників. Він народився 15 лютого 1953 року в нашому рідному селі Вільхове.

Батьки Леоніда Куценка – педагоги. Василь Никонович був і директором школи, і головою сільради. У селі їх називали талановитими вчителями. Тож син увібрав у себе чимало з їхнього таланту та таланту багатих на вдачу односельців.

Леонід Васильович дуже любив своїх батьків та рідне село.

Учень 1.

Люблю матусю, батька люблю.	Садок, з якого грушку несучу,
Люблю хатину рідну свою,	Горбок, де білі вівці пасу.
І рідну школу, і вчителів,	Бо ті горбочки, лани, ліси
Місто, де вперше сонце зустрів,	Для мене повні добра й краси.
Люблю в криниці блакитну глиб,	Бо все, що бачу навколо я, –
І лан, що родить для мене хліб	То любя, рідна моя земля.

(Фонограма пісні «Хата моя, біла хата»).

Учитель. Він любив степ, обожнював Синюху. Захоплено ділився знахідками з історії цієї землі. Писав про земляків – знаменитих і звичайних людей. І скрізь знаходив діамант, що давав змогу по-новому глянути на відоме або уявити невідоме. Мав око пильне, душу чуйну, розум гострий. А ще – руки невтомні, які все вмiли робити.

Так, він любив свій край і навіть не допускав думки, щоб покинути його й податись у світи, хоча охоче працював у бібліотеках і архівах Праги, Варшави, Нью-Йорка. В інтерв'ю, яке було опубліковане за кілька днів до трагічного кінця й виявилось останнім, він сказав: «Я не виживу в їхньому світі, не виживу без нашого полину, без степу, без запаху річки і зілля. Я страшенно закоханий у рідну землю...».

Майже все його свідоме життя пов'язане з Кіровоградським державним педагогічним університетом імені Володимира Винниченка. Тут він закінчив філологічний факультет (1978 р.) Тут набував громадянського гарту в ролі комсомольського ватажка. Об'їхав півкраїни з будівельними загонами й групами мандрівників-любителів.

З 1982 року працював на кафедрі української літератури, пройшовши

шлях від асистента до професора. Довгі роки очолював філологічний факультет.

Учень 2. «Ця людина створила сама себе», – таке визначення зробив професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», член Національної спілки письменників України Володимир Панченко – надійний друг, доброзичливий колега по роботі й перу.

«Коли ми познайомилися чверть століття тому, Льоня Куценко був імпульсивним, життєрадісним, енергійним юнаком, викладачем-початківцем, який ще сумнівався в своїх наукових можливостях, але йшов час, і сталося те, про що кажуть так: ця людина створила сама себе. Створила працею і талантом. І ще – болісною самокритичною внутрішньою роботою. Він не дозволяв своїй душі лінуватися. Йому було притаманне загострене почуття відповідальності за взятую на себе роботу.

Він був одним із кращих, найсумлінніших знавців історії степової України, Єлисаветграда-Кіровограда – міста, до якого приїхав юнаком, щоб залишитися тут назавжди».

«Ми чесно йшли, у нас нема зерна неправди за собою», – це сказано про таких, як він», – так згадує про Леоніда Васильовича Володимир Панченко.

Учень 3.

Земле рідна! Мозок мій світліє,
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.
Я живу тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе й перейду,

Під твоїм високочолім небом
Гартував я душу молоду.
Хто тебе любов'ю обікраде,
Хто тебе в турботах обміне –
Хай того земне тяжіння зрадить
І з прокляттям безвість проковтне!

В.Симоненко

(Пісня «Як же нам жити на рідній землі»).

Учитель. Це була людина енциклопедичних знань, мудрий й непересічний викладач, талановитий вчений.

«Він був самим собою», – так визначив діяльність Леоніда Куценка Василь Марко, професор та колега по роботі.

Учень 4. Євген Баран, колега по перу з Івано-Франківщини, згадує про Леоніда Куценка.

«Ми познайомились на Шевченківських днях, які проходили у травні 2001 року на Івано-Франківщині.

Леонід Куценко за останні роки (фактично останні п'ять років свого життя) став однією із найяскравіших постатей українського літературознавства. Одним із найталановитіших інтерпретаторів творчості Євгена Маланюка та багатьох інших подвижників українства. Власне він сам був отим подвижником: чесним, порядним, інтелігентним і відданим. Надзвичайно делікатна і ранима людина, людина слова, яка ніколи не ставала у позу метра від літературознавства. Шляхетність відчувалася у всьому: у його працях, у його мові, вчинках, жестах. Це було таке вроджене шляхетство, яке неможливо у собі наростити, воно органічно виповнювало усю поставу і психологічний портрет Леоніда Куценка».

Учитель. Леонід Куценко був відомим краєзнавцем, відкритою й відвертою Людиною, порадиником й натхненником. «Його образ формуватиме одержимих», – про це сказав Василь Бондар, голова Кіровоградської обласної

організації Національної спілки письменників України.

Далекого 1984 року викладач Куценко презентував студентів Коліснику свою першу книжку з дарчим написом: «Сергію Олександровичу, будь!» Це найкоротший автограф з усіх, які були. І в ньому – весь Леонід Васильович. Спалахово – як постріл, і неосяжно – як вічність: будь – і вкладай будь-що у це слово: сином, батьком, хорошим другом, коханим, учителем, просто людиною – будь!

Улюблений вчитель. Як він захоплював студентів своїми розповідями на лекціях. Стільки в ньому було енергії, життєрадісності, мудрості! Студенти розуміли його. На лекціях встигали і посміятися, і поплакати, а головне – набратися неоціненного досвіду. Він ніс у собі потужну енергію добра, любові, правди.

Вони є свідками виходу в світ його книг. Читаючи їх, переконуються у багатогранності науковця, у тому, яка копітка й наполеглива робота за кожним написаним ним рядком.

День зимового сонцестояння 22 грудня 2006 року, коли зима повернула на літо, у трагічній миті надвечір'я по-своєму прокреслив перспективу майбутньої весни в житті Леоніда Куценка, забравши на ангельські крила душу людини, яка вміла любити.

(Перегляд відеофільму про Л.В. Куценка).

Учитель. Леонід Васильович був людиною світу, європейцем, який любив і знав кожен куточок Кіровоградщини – своєї батьківщини. Він досконало володів словом, бо через слово формував душі майбутньої нації.

Леонід Васильович Куценко був оптимістом, переповненим творчими задумами. **Був, є і буде з нами у книгах, у справах, у вдячній пам'яті.**

Список використаних джерел:

1. У житті, творчості, спогадах: методико-бібліографічне видання / уклад. Л. Настояща. – Кіровоград, 2007.

О.Б. Буряк,
учитель світової літератури
Катеринівської ЗШ I-III ступенів
Кіровоградської районної
державної адміністрації

«...ЗНИКАЄ ВСЕ – ЛИШЕ НЕТЛІННІ ПОЕТИ, ПРОСТІР І ЗІРКИ!»

**(віртуальний журнал за творчістю Арсенія Тарковського
для учнів 6-7 класів)**

Мета: ознайомити з основними віхами життєвого і творчого шляху поета Арсенія Тарковського; дати стисло характеристику творчої та громадсько-політичної діяльності родини Тарковських; презентувати багатогранну літературну та театральну діяльність родини; розвивати ерудицію, навички виразного читання; виховувати інтерес до творчості митців та любов до рідного краю.

...Зникає все – лише нетлінні
Поети, простір і зірки!
Осип Мандельштам

Творчим групам учнів, які сформовані заздалегідь, пропонується здійснити та презентувати дослідження за темами:

1-а група: Зв'язок родини Тарковських з «театром корифеїв».

2-а група: Життя та творчість Арсенія Тарковського.

3-а група: Життя та творчість Андрія Тарковського.

4-а група: Внесок родини Тарковських у світову культуру.

Хід уроку

I. Організація класу

II. Мотивація навчальної діяльності учнів, оголошення теми і мети уроку

III. Сприйняття та засвоєння навчального матеріалу

Вступне слово вчителя. Є багато митців, що народилися і провели дитинство та юність в Україні, але вважаються надбанням лише російської культури. До цих митців належать Микола Гоголь та Анна Ахматова, Арсеній та Андрій Тарковські. Але хто такі Тарковські? Що зробили вони такого, що потрібно не лише про них пам'ятати, але й шанувати їх творчість? Арсеній Тарковський – письменник зі світовим ім'ям, а Андрій Тарковський – всесвітньо відомий сценарист та режисер. Батько і син. Такі різні долі та творчі шляхи. Але мало хто знає, що їх Батьківщиною є Єлисаветград (нині Кіровоград).

2012 рік на Кіровоградщині було оголошено роком Тарковських у зв'язку з цілою низкою ювілеїв членів цієї славетної родини. У березні виповнилося 160 років від дня народження Надії Тарковської – першої дружини І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича), ім'ям якої названо колишній хутір, а нині – музей-заповідник Хутір Надія. У квітні відзначено 80-річчя непересічного російського кінорежисера Андрія Тарковського, у червні – 105-річчя його батька, знаного російського поета Арсенія Тарковського, у жовтні – 150-річчя від дня народження народовольця, активного діяча колишньої єлисаветградської «Громади» Олександра Тарковського (батька Арсенія Тарковського).

Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого у 2007 році відгукнувся на ювілей одного з кращих поетів ХХ ст., нашого земляка Арсенія Олександровича Тарковського виставкою «А я горел, я жил и пел когда-то...».

Тож, хто вони – митці родини Тарковських?

Виступ 1-ої та 2-ої груп.

Учитель. Спробуємо перегорнути сторінки уявного літературно-історичного журналу «Нетлінні зірки».

Сторінка перша – «Арсеній Тарковський».

Учень 1. Родина Тарковських була дуже відомою в місті. Батька Арсенія, Олександра Карловича, виховувала старша сестра Надія, яка була дружиною самого Карпенка-Карого. І відомий хутір «Надія», де вони жили, був посагом Тарковської. Олександр навчався в реальному училищі разом із Садовським і Саксаганським, писав вірші і друкувався в місцевій газеті, знав сім мов.

Історик. Цікава і кумедна історія пов'язана з другим шлюбом Олександра Карловича (перша дружина померла, залишивши дочку Леонілу). Він освідчувався своїй коханій, домашній вчительці Марії Рачковській чотирнадцять (!) разів. І стільки ж разів вона йому відмовляла. Одного разу вони випадково зустрілися на весіллі, де Олександр зробив ще одну спробу. Після чергового «Ні!» він пригрозив впасти на підлогу, кричати і бити ногами. Дівчина не повірила, але він так і зробив. І тоді Олександр Карлович почув бажане «Згодна!»

Учень 2. Це була високоінтелігентна сім'я, в якій звичайним було писати одне одному листи і присвячувати дружні вірші. У такій атмосфері любові і затишку зростали діти Валерій (народився у 1903 році) і Арсеній (1907 рік), які вже змалку відчували потяг до музики та літератури. Але батько був упевнений, що саме молодший син Арсеній зробить сім'ю відомою. Мабуть, він уже тоді бачив паростки таланту майбутнього письменника. А впевненість у тому, що він стане поетом, народилася в Арсенія після відвідування у шість років літературного концерту поетів Ф. Сологуба та І. Сєверянина.

Історик. Хочу зауважити, що зі старшим братом Валерієм (Валею) маленький Арсик спілкувався найчастіше. Брати розповідали один одному таємниці, і, можливо, Арсеній успадкував захоплення старшого брата астрономією на все життя. Валерій загинув у 1919 році від руки одного з бандитів Григорьєва. (Арсенію тоді було 12, а Валі – лише 16).

Еще в ушах стоит и звон и гром:
У, как трезвонил вагоновожатый!

Туда ходил трамвай, и там была
Неспешная и мелкая река –
Вся в камыше и ряске.
Я и Валя
Сидим верхом на пушках у ворот
В Казенный сад, где двухсотлетний дуб,
Мороженщики, будка с лимонадом
И в синей раковине музыканты.
Июнь сияет над Казенным садом.
Труба бубнит, бьют в барабан, и флейта
Свистит, но слышно, как из-под подушки –
В полбарабана, в полтрубы, в полфлейты
И в четверть сна, в одну восьмую жизни.

Мы оба (в летних шляпах на резинке,
В сандалиях, в матросках с якорями)
Еще не знаем, кто из нас в живых
Останется, кого из нас убьют.
О судьбах наших нет ещё и речи,
Нас дома ждет парное молоко,
И бабочки садятся нам на плечи,
И ласточки летают высоко.

Учень 3. У своїх спогадах Арсеній Тарковський пише: «У дітей має бути золоте дитинство. В мене воно було. Головне у світі – це пам'ять добра. Мене

дуже любили». І це при тому, що він хлопчиком пережив і першу світову, і революцію, і громадянську війну. Та незважаючи на все, сім'я залишалася маленькою планетою, де батьки безмежно любили і поважали своїх дітей.

Мати виховувала хлопчиків за модною тоді теорією відомого педагога Макса Фребеля. Відповідно до неї, хлопчиків до п'яти років слід було вдягати в дівчачі сукні і не карати їх тілесно.

Історик. Цікаво, що через це одного разу з Арсенія пожартував улюблений дядько хлопчиків – Володимир Ільїн (чоловік їхньої тітки), військовий офіцер. Він дав потримати шаблю старшому брату, а молодшому – ні, бо той, мовляв, дівчинка. Арсеній розплакався, тому що мати одягала його в сукні проти його волі. Тоді дядько Володимир порадив хлопчику порвати сукню і попросити перешити її на штанці. Хлопчик так і зробив, і відтоді його вже не одягали в дівчаче вбрання.

Учень 2. Вчився Арсеній у чоловічій приватній гімназії Мелетія Крижановського з 1916 по 1920 рік. Сам директор був відомим педагогом, наставником і улюбленцем учнів, які ніжно називали його «наймиліший Чорномор». Себе вони, звісно, ототожнювали з тридцятьма трьома богатырями з казки Пушкіна...

Учень 3. Дім-музей Тарковського, як його ще називають, розміщений в одній із будівель Кіровоградського колегіуму не тільки тому, що він тут навчався. У цьому будинку жила його перша муза – Марія Фальц, його перше кохання. Вірші про неї Арсеній Олександрович писав і через багато років після її смерті. А спогади про цей дім є у його творах:

Невысокие, сырые	Три окошка, три ступени
Были комнаты в дому	Темный дикий виноград.
Называть её Марией	Бедной жизни бедный гений
Горько сердцу моему.	Из окошка смотрит в сад...

Історик. Арсеній познайомився з Марією, коли йому було шістнадцять років. Вона була на вісім-дев'ять років старшою, до того ж «солом'яною вдовою» – її чоловік зник безвісти під час громадянської війни. Марія Густавівна була надзвичайно розумною, освіченою, мала особливу, внутрішню красу. Багато читала і обожнювала поезію, грала на роялі, тож не дивно, що вона приваблювала чоловіків.

Учень 4. У біографії Арсенія Тарковського зазвичай майже не приділяють уваги елісаветградському періоду. Але ж саме середовище, де він провів дитинство і юність, сформувало майбутнього письменника. І все життя він пам'ятатиме рідне місто і буде за ним сумувати:

А всё-таки жалко, что юность моя
Меня заманила в чужие края,
Что мать на перроне глаза вытирала,
Что этого я не увижу вокзала ...

У 1955 році, коли Арсеній Тарковський востаннє приїхав до рідного міста, він поїхав на хутір «Надія». Дорогою попросив зупинитися. Став на коліна і поцілував рідну землю... Він вже ніколи не повернеться сюди, але завжди пам'ятатиме місто свого дитинства, яке для нього було найкращим у світі...

Был домик в три оконца
В такой окрашен цвет,
Что даже в спектре солнца
Такого цвета нет.

Поныне домик чудный,
Чудесный и чудной,
Зеленый, изумрудный,
Стоит передо мной.

Он был еще спектральной,
Зеленый до того,
Что я в окошко спальни
Молился на него.

И ставни затворяли,
Но иногда и днем
На чем-то в нем играли,
И что-то пели в нем,

Я верил, что из рая,
Как самый лучший сон,
Оттенка не меняя,
Переместился он.

А ночью на крылечке
Прощались и впотьмах
Затепливали свечи
В бумажных фонарях.

Учень 5. Протягом усього життя поет підтримував добрі стосунки з багатьма діячами української культури. Він дружив з Максимом Рильським, режисером Житомирського театру Миколою Станіславським, київською поетесою Євдокією Ольшанською, спілкувався з відомими українськими письменниками Дмитром Павличком, Борисом Теном, Леонідом Вишеславським, Іваном Драчем, кінорежисером Миколою Мащенко. Листувався з Леонідом Первомайським та Володимиром Базилевським. Разом з онуками І.К. Карпенка-Карого Андрієм та Назаром піклувався про музей-заповідник Хутір Надія. Арсеній Тарковський про Кіровоград написав стільки, скільки не написав жоден із письменників, які тут жили.

3. Виступ 3-ої та 4-ої груп.

Учитель. Батько і син. Такі талановиті, такі різні. Кожен з Тарковських є яскравим представником свого століття.

Сторінка друга – «Андрій Тарковський».

Учень 6. Він увірвався в кінематографічний світ у двадцяти дев'ятирічному віці. Він – син Арсенія Олександровича Тарковського, видатного російського поета. «Це були важкі часи. Мені завжди не вистачало батька. Коли він пішов із сім'ї мені виповнилось три роки. Життя було важким у всіх смислах», – скаже в кінці життєвого шляху, вже титулований режисер, Андрій Тарковський.

Андрій Арсенович Тарковський (4 квітня 1932 р. – 29 грудня 1986 р.) – російський кінорежисер, сценарист. На думку багатьох зарубіжних критиків, це другий за вагомістю внеску в світове кіномистецтво та впливом на його історію радянський режисер після Сергія Ейзенштейна. Його твори – «Каток і скрипка» (1960), «Іванове дитинство» (1962), «Андрій Рубльов» (1972), «Соляріс» (1972), «Дзеркало» (1974), «Сталкер» (1979), «Ностальгія» (1984), «Жертвопринесення» (1986) – отримали численні відзнаки критиків та призи на кінофестивалях. Фільм «Іванове дитинство» на Венеціанському кінофестивалі отримав відзнаку «Золотий Лев», а стрічка «Соляріс» – спеціальний приз журі Канського фестивалю.

Учень 7. Але за талантом ховалася туга за батьківщиною, похмура самотність. Сьогодні ми спробуємо розповісти про Тарковських не лише як про представників культури свого часу, а й як про звичайних людей з їх проблемами, радістю, болем, коханням.

Журналіст. Із спогадів італійського кінорежисера Донателли Багліво.

- Ви пам'ятаєте Вашу першу зустріч з Андрієм Тарковським? Як це сталося?

- *Моя перша зустріч з Андрієм Тарковським відбулася в саду, що прилягає до кінозалу RAI (іт. Radiotelevisione Italiana). Я була запрошена переглянути один фільм. Це якраз був типовий комерційний фільм, який мені взагалі не сподобався. Я вийшла з залу і пішла в сад, щоб зачекати свого колегу, який залишився додивлятися фільм. В саду був хлопець, худий такий, що нервово ходив туди-сюди, він був одягнений в штани зеленого мілітарного стилю та в курточку. Він дивився на мене, намотуючи круги, і мені було якось ніяково від такої ситуації, тому вдавала, що щось пишу. Закінчився фільм, вийшов мій колега та й каже: «А зараз познайомлю тебе з моїм другом». Другом виявився якраз цей хлопець. Він тоді майже не розмовляв італійською, а з його акценту я зрозуміла, що це росіянин. Так почалася наша довголітня дружба з Андрієм Тарковським.*

- Чи розповідав Вам Андрій Тарковський про своє українське коріння?

- *Думаю, Вам буде цікаво те, що Андрій дуже часто розповідав мені про своє українське коріння по лінії батька. Ми планували колись здійснити разом навіть подорож автомобілем з Риму до Москви через край його предків – Україну. Ідея була така: зняти фільм, роблячи кінозйомки під час подорожі та розповідаючи про відомих письменників цього краю, серед яких мав бути його батько – поет Арсеній Тарковський.*

- А на кого рівнявся у своїй творчості Андрій Арсенович?

- *Звичайно ж, на творчість першого українського кінорежисера Олександра Довженка.*

Учень 8. Творчість, митець, поет... За цими слова ми можемо побачити лише історію, проблеми століття, злами, падіння та надбання певного народу. А що ми знаємо про саме життя Андрія Тарковського, про його родину, кохання, сум?

За словами Марини Арсеніївни, «і батькові, і Андрію не дуже пощастило з жінками». Поет написав у листі до сина: «Не будь листком на вітрі. І не кидайся в пристрасть, як у глибоку криницю...»

Обидва були кілька разів одружені, але нащадки Тарковських, крім Марини Арсеніївни, не особливо цікавляться творчою спадщиною своїх предків. Із сином Андрія від першого шлюбу Арсенієм, хірургом за фахом, Марина підтримує теплі стосунки. Син кінорежисера від другого шлюбу Андрій живе в Парижі, він – президент Міжнародного інституту мистецтв ім. Андрія Тарковського.

Учень 9. Доля була немилосердна до Андрія. Спочатку визнання, слава на батьківщині. Потім найстрашніше – забуття, нерозуміння, пошуки, чужа країна.

У 1983 році він поставив на сцені Лондонського театру «Ковент Гарден» пушкінського «Бориса Годунова».

Останній фільм «Жертвоприношення» Тарковський знімав в Голландії та Швеції. Вже тоді, у вересні 1985 року, на стадії монтажу фільму здоров'я Тарковського різко погіршилося. Він захворів. Курс обстеження виявив, що в режисера рак легень.

У 1986 році «Жертвоприношення» – останній фільм Андрія Тарковського – побачив світ. Його одразу було титуловано на Канському кінофестивалі.

Андрій працював до останнього. Книгу «Відображений час» він закінчив за дев'ять днів до смерті.

29 грудня 1986 року Андрій Тарковський помер. Режисера поховали на православному кладовищі в чужій могилі. На білому камінному хресті з написом «Володимир Григор'єв» з'явилась табличка з іменем режисера. Згодом він був перепохований. І тільки у 1994 році на могилі з'явився надгробний камінь з написом: «Людині, яка бачила Янгола».

IV. Підсумок уроку.

Учитель. «Кожна людина – творець своїх справ». Ці слова письменника епохи Відродження Мігеля де Сервантеса такі ж актуальні сьогодні, як і багато років тому, в XVI столітті, коли були написані. Ми можемо лише доповнити фразу: «... та творець історії своєї епохи».

Рефлексія. Технологія «Мікрофон».

- Що найбільше запам'яталося особисто кожному сьогодні на уроці?
- Як родина Тарковських була поєднана з театром «корифеїв»?
- Який внесок, на вашу думку, зробили в українську культуру батько і син Тарковські?
- Як ви вважаєте, чому епіграфом до нашого уроку стали саме ці рядки російського поета О. Мандельштама? Як ви їх розумієте?

Учитель. Сьогодні ми з вами перегорнули перші сторінки літературно-історичного журналу. Ми дізналися про родину митців Тарковських. Пошуки триватимуть. Ми йдемо далі.

V. Творче завдання.

Розпочати творчо-пошукову роботу за напрямками:

- Нащадки Тарковських.
- Музеї родини Тарковських.
- Музи Арсенія та Андрія Тарковських.

*О.В. Окулов,
учитель історії
Катеринівської ЗШ I-III ступенів
Кіровоградської районної
державної адміністрації*

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЗАСЛУЖЕНОГО ХУДОЖНИКА УКРАЇНИ БОРИСА ВІНТЕНКА (урок-творчий портрет для учнів 7-8 класів)

Мета: познайомити учнів з життєвим та творчим шляхом нашого земляка, Заслуженого художника України Б.М. Вінтенка; виховувати почуття патріотизму та любові до рідного краю, мистецтва, повагу до традицій народу.

Обладнання: портрет Б.М. Вінтенка, репродукції картин, презентація «Філософ та співець степового краю», музичний супровід.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми та мети уроку

III. Основна частина уроку

Його пензлем водила любов	Про любов можна криком кричать.
До гаїв, до полів, до вишневих садочків.	Колотить себе в груди до болі.
До осяяних сонцем дібров.	Але тут треба тільки мовчати
До найменших Вітчизни куточків.	І душею молитись любові.
Світять золотом зрілі поля	Майстре любий! Спасибі тобі
І сміються барвінкові хащі –	За цю пісню, барвисту і щиру,
Це все наша родюча земля,	За простори небес голубі,
Найрідніша, най-най і найкраща,	Пензлезвучну, правдивую ліру.

М. Паровін, січень 1993 р.

Учитель. Творчість Бориса Михайловича Вінтенка (1927-2002) засяяла на мистецькому небосхилі світлом яскравої зірки. Його ім'я увійшло в життя нашої країни з потужною хвилею національного відродження в часи руйнування ідеологічних табу, в часи новітнього переосмислення минулого та сучасності.

Великий художній талант і висока культура в поєднанні з безкомпромісністю, відвагою, гордістю, і, врешті, жертовністю – саме це утвердило художника як унікальну постать рідної культури. Б.М. Вінтенко був людиною рідкісної моралі. Він доносив даровану йому іскру Божу з безкомпромісною відвагою, доносив невтомно і правдиво. Безсумнівно, що він був людиною легендарною – досягнувши високої мети, виконав своє призначення, він перемиг, бо й справді здійснилася його заповітна мрія – бачити незалежною власну Вітчизну в майорінні блакитно-золотих прапорів.

Саме за значний внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва та високу професійну майстерність Борису Вінтенку було присвоєне почесне звання «Заслужений художник України». Борис Михайлович отримав це високе звання саме за часів незалежної України: «Звичайно ж, я не сприймаю звання заслуженого художника як аванс, звання – то справді підсумок багаторічної праці. Працюючи над полотном, я турбуюся найперше про те, щоб робота над ним продовжувалася якомога довше, щоб постійно існувала потреба подальшого заглиблення в нього. Тому і твір свій хочу бачити таким, щоб глядачеві при ознайомленні з ним так само все більше хотілося заглиблюватись у його тематику, знаходити все нові й нові деталі, відтінки, нюанси. Якщо робота хоча б чимось мені не подобається, я зчищаю фарби і розпочинаю все спочатку. Я ніколи і нікого не копіював і не повторював, хіба що прислуховувався до власного серця».

Учень. Народився Борис Михайлович Вінтенко 25 липня 1927 року в селі Обознівка Кіровоградського району Кіровоградської області в селянській родині. Отже тема села для нього не випадкова. Художник закоханий у поле, у верби та тополі, в мудрих і добрих своїх земляків, тому не одну свою роботу митець присвятив цій темі: «Українська хата» (1956), «Жито досягає» (1959), «На краю села» (1962), «Колгоспник» (1968), «На краю села Обознівки» (1970), «Моє село» (1971), «Рідне село» (1972), «Сніги затримують» (1975), «Рідний край» (1988) та ін.

Ці полотна уособлюють – образ рідної степової України. Це пейзажі – картини, в яких завжди присутній митець зі своєю ліричною інтонацією, почуттям єдності людини і природи.

Учениця. Коли Борису було три роки, родина переїхала в Кіровоград. Батько працював спочатку на заводі, згодом – на військовому аеродромі. 33-го року направлений на навчання до Москви. Звідти він привіз малому Борису олійні фарби та пензлі, фактично, став для сина першим вчителем малювання.

Учень. Цікавість до малювання Борис Михайлович проявляв із самого дитинства. Дуже любив малювати, перемальовував картини, які були в будинку, де мешкала сім'я. Саме картини, намальовані рідним дядьком, викликали у Бориса бажання малювати «по-справжньому». Щасливий збіг обставин: по сусідству із сім'єю Вінтенків жив художник. Борис часто ходив до нього, спостерігав, як той малює, роздивлявся його картини. Інколи художник дозволяв Борису малювати фарбами та пензлями.

Учениця. Саме бажання навчитись малювати привело Бориса Вінтенка до Кіровоградського обласного Палацу піонерів в художній гурток. Тут він вперше побачив, як малюють з натури.

Учень. У 1941 році Б. Вінтенко вступає до Одеського державного художнього училища ім. М.Б. Грекова. Під час Великої Вітчизняної війни – перерва в навчанні. Тільки у 1944 році він поновлюється в списках студентів училища. Саме завдяки наполегливості та старанності Вінтенко стає одним із кращих учнів. Йому поталанило, адже вчителями Б.М. Вінтенка були відомі одеські художники – представники блискучої південноросійської школи живопису Є.О. Буковецький (1866-1948), М.А. Павлюк (1901-1971), Т.Б. Фраерман (1883-1957). На все життя він запам'ятав написані в душі імпресіонізму, наче пронизані сонцем та повітрям, етюди видатного одеського живописця початку ХХ ст. – Т.Я. Дворнікова (1862-1927).

Ще в училищі Вінтенко експонував свої роботи на виставках в Одесі «Автопортрет» (1947), «Парад на Тушинському аеродромі» (1948).

Учениця. Після закінчення у 1948 році живописного відділення Одеського державного художнього училища ім. М.Б. Грекова, Б.М. Вінтенко повертається до рідного Кіровограду.

Протягом трьох років працює в Кіровоградському Палаці піонерів керівником художнього гуртка. Серед його вихованців – відомі художники: визнаний лідер українського необароко Ю.П. Луцкевич (1934-2004; м. Київ), Е.Б. Заденюк (1940 р.н.; м. Санкт-Петербург), С.А. Коваленко (1939 р.н.; м. Кіровоград).

З 1951 року Б.М. Вінтенко працює оформлювачем в Кіровоградських художньо-виробничих майстернях Художнього фонду України.

Учень. Живописець постійно працює над пошуком власної художньої мови – створює безліч етюдів, низку цікавих творів, присвячених будівництву Кременчуцької ГЕС: «Шлюз КремГЕСу» (1958), «Будівники КремГЕСу» (1958), «На Кременчуцькому морі» (1959).

Учениця. У 1966-1967 рр. Вінтенко створює ряд керамічних робіт, які відображають історію українського козацтва, – «Українська бандура» (1966), «Козацька книжка» (1966), «Козацька люлька» (1967), а також художні твори, які репрезентують його як художника, в творчості якого чільне місце займає

тема славної української історії – «Три лицарі» (1967), «Дніпровські пороги» (1967), «Наші діди» (1968).

Учень. З 1966 р. по 1972 р. Борис Вінтенко майже щорічно працює в творчих групах Республіканського будинку творчості «Седнів», прислухається до дружніх порад великих майстрів пензля: народних художників України М.П. Глуценка, Т.Н. Яблонської, Ф.З. Захарова. Створює багато творів, які визначили подальший шлях художника: «Літо» (1969), «Стара дзвіниця» (1969), «Берези» (1970), «Весна» (1970), «Повінь» (1971) та ін. В 1969 році Б.М. Вінтенко дебютує на Республіканській художній виставці («Літо»).

З 1973 року він перший на Кіровоградщині член Спілки художників СРСР.

Учениця. У 1974 році два літніх місяці Вінтенко працював у колгоспі «Росія» Новоукраїнського району, і як наслідок – понад шістдесят робіт – портрети, етюди, малюнки, що експонувалися на виставці в м. Кіровограді та в колгоспі «Росія». Двадцять один портрет було вручено на виставці механізаторам, трактористам, бригадирам. Таким чином Вінтенко один з перших на Кіровоградщині започаткував виставки, які стали наслідком довгочасного перебування митця у виробничому колективі.

Учень. В 1976 році у газеті «Молодий комунар» надруковано статтю Вінтенка «Знайди свій образ», в якій художник знайомить читачів з творчою молоддю області, з тими проблемами та перспективами, які стоять перед молодими художниками.

В 70-80-х роках ХХ ст. митець плідно працює в різноманітних графічних техніках. Незалежно від того, в якій техніці виконані роботи (чи то травлений штрих, акватинта, мецо-тинто, суха голка, ліногравюра), вони створюють особливий ліричний настрій: «Проліски» (1980), «Музей Степняка-Кравчинського» (1974), «Нарциси» (1977), «Вечір на Інгулі» (1980).

Учениця. В 80-90-х роках Борис Вінтенко пише ряд живописних творів (саме живопис приніс художнику визнання), які здобули визнання на обласних та республіканських виставках. Це поетичні натюрморти «Флора» (1984-1986), «Степові квіти» (1985), а також панорамні композиції: «Мій рідний край» (1986), «Веселка» (1988-1990), «У рідному краї» (1985), «Вічність» (1994), «Споконвіку» (1995).

Учень. Творча манера Бориса Михайловича полягала не у формотворенні, а у прагненні знайти таку форму, котра б якомога більше відповідала змісту картини. А зміст завжди пов'язаний із життям, минулим і сьогоденням, оточуючою природою, рідною землею і всім тим, що дороге кожній людині. Тож його художня мова близька і зрозуміла.

Учениця. Полотно «Моя Україна» (1989) Борис Михайлович вважав одним із найголовніших досягнень, йому він присвятив кілька років праці. Це ідеалістичний сільський пейзаж, який є усвідомленням художника належності до свого народу, зв'язку поколінь, розуміння відповідальності за збереження батьківської спадщини. Разом з тим воно синтезує багаторічний досвід і творчі пошуки митця.

Учень. За значний внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва та високу професійну майстерність у 1993 році Борису Михайловичу Вінтенку присвоєно почесне звання «Заслужений художник України». Борис

Михайлович дуже пишався, що він став заслуженим художником саме незалежної України.

Учениця. 24 серпня 2001 року в м. Києві в Центральному будинку художника було відкрито виставку «Історія і сучасність в образотворчому мистецтві України», присвячену 10-річчю незалежності України. Творчий доробок Б.М. Вінтенка на цій виставці було представлено епічно-пейзажною композицією «В Україні милій» (2001).

В Кіровоградському обласному художньому музеї в постійно діючій експозиції є три полотна Б.М. Вінтенка: «Григорій Сковорода» (1972), «Флора. Атрибути мистецтва» (1978), «Після дощу» (1999). Твори художника зберігаються в приватних колекціях України, Італії, Словаччини, Німеччини, США, Польщі, Росії та ін.

Учень. Життя художника було присвячене мистецтву та підпорядковане одній великій меті – творчій праці. Він говорив: «Головне для художника – його душа, а творчий пошук – це пробудження душі. І у справжнього художника є одне замовлення – це замовлення його душі».

Учениця. Борис Михайлович Вінтенко пройшов нелегким, незвіданим, тернистим шляхом. Для нього творчість не була сходинкою до вершини слави, а повсякденною потребою всього життя, і в тій повсякденній творчості ним керувала Любов. І в цьому весь Вінтенко. Поет сонячного пензля, митець, який завжди був в дорозі.

15 жовтня 2002 року Борис Михайлович Вінтенко відійшов у вічність...

Учитель. Борис Михайлович – не лише видатний митець, непересічна людина, а й рідкісний працелюб. Головний секрет його досягнень – невинна щоденна праця. Саме вона багато в чому визначила пошуки і здобутки майстра. Він цінував кожну мить, адже лише у творчій праці людина здатна реалізувати себе.

Творчий доробок Бориса Вінтенка неосяжний. Його ім'я безумовно стоятиме у перших рядах тих, хто творив художню біографію нашого краю в другій половині ХХ століття. Мелодія серпанкового живопису досі бринить на повний голос, оскільки Борис Михайлович продовжує жити, жити у своїх прекрасних та захоплюючих картинах.

Автор висловлює глибоку вдячність працівникам Кіровоградського обласного художнього музею, зокрема завідуючій відділом культурно-просвітницької та масової роботи Степанок О.В., за надані матеріали, які були використані при підготовці уроку.

Список використаних джерел:

1. Босько В. Освідчення в любові // Народне слово. – 21.01.1993. – № 7.
2. Вінтенко Б.М. Знайди свій образ // Молодий комунар. – 14.12.1976. – № 148.
3. Гончаренко В. Поет сонячного пензля // Кіровоградська правда. – 06.02.1993. – № 6.
4. Гончаренко В. Веселка в тумані // Вечірня газета. – 26.11.1993. – № 59.
5. Здір Л. Малює художник веселку // Народне слово. – 28.11.2000. – № 134.
6. Єльцева Н. Творчий шлях Заслуженого художника України Бориса Вінтенка: Реферат. – К., 2002.

7. Куманський Б. Він любив Україну, молився за неї // Нова газета. 25.10.2002. – № 43.

8. Куманський Б. З погляду вічності // Народне слово. 14.05.1998. – № 54.

9. Підлісний К. Райдуга на планеті // Народне слово. 12.12.1992. – № 149.

10. Виставка творів художника Вінтенка Бориса Михайловича : Каталог. – К., 1992.

Л.А. Ігнат'єва,

учитель історії комунального закладу

«НВК ЗШ I-II ступенів № 34 –

економіко-правовий ліцей «Сучасник» –

ДЮЦ Кіровоградської міської ради

Кіровоградської області»

СЛАВЕТНІ ПОСТАТІ НАШОГО КРАЮ

(форум-театр для учнів 8-9 класів)

Мета: ознайомити учнів з історією рідного краю, славетними іменами видатних елисаветградців, розвивати творче мислення та акторські здібності дітей, виховувати повагу до рідної історії, спонукати учнів до подальшого вивчення та вшанування історичних пам'яток краю.

Обладнання: карта Кіровограда, зображення символіки міста, книга «Исторический очерк г. Елисаветграда», портрети та фото пам'ятників видатним діячам нашого краю, презентація.

Підготовка заходу: 2-3 учня готують презентацію за планом учителя, декілька артистичних учнів заздалегідь готуються виступити у ролі видатних осіб, які завітають на захід – міський голова Олександр Пашутін (вийде зі своїми нарисами про Єлисаветград), письменник і політичний діяч Володимир Винниченко (елементи одягу – вишиванка та бриль), підприємці з Англії брати Ельворті Роберт та Томас (розмовляють англійською з перекладачем).

Хід заходу

Учитель. Рідний край – найсвятіше, що є у кожного в серці. Тож давайте згадаємо його минуле, пройдемося його вулицями, прислухаємося до чарівної застиглої музики його архітектурних споруд, познайомимося з людьми, які прославили нашу землю. Сьогодні ми зможемо визначити, хто найкраще знає історію рідного краю та його визначні пам'ятки.

Один елисаветградський архітектор, ознайомившись з містом, скептично написав: «Городок был неважный с 15 тыс. жителей. Сам внешний вид города далеко неказист...».

- Як звали міського архітектора середини ХІХ століття?

- У листах до кого він описував наше місто? (Відповіді учнів).

Учитель. Архітектора звали Андрій Достоевський, і листи він писав рідному брату Федору Михайловичу Достоевському, видатному російському письменнику. Саме завдяки наполегливості Андрія Михайловича в місті з'являється бруківка та шосейне покриття, вуличне освітлення. Єлисаветград

став містом з європейським обличчям. На початку 60-х рр. XIX ст. Єлисаветград мав 21 вулицю, проте забруковані були лише дві центральні.

(Вчитель показує на карті ці вулиці).

- Хто може назвати ці вулиці?

(Відповіді учнів: вулиці Велика Перспективна та Дворцова).

Учитель. Після 1861 року починається бурхливий розвиток капіталістичних відносин, в місті вже було 23 тис. жителів. У промисловості краю домінували цукрова та борошномельна галузі. Згодом з'являється і сільськогосподарське машинобудування. До нас завітали одні з перших підприємців краю – брати-англійці Роберт та Томас Ельворті!

Ми дуже вдячні за те, що ви прославили наше місто на весь світ. Розкажіть, будь ласка, в чому секрет вашого успіху?

Роберт Ельворті. *(Вітання англійською мовою, потім продовжує українською).* Наше підприємство зайняло перше місце у 1900 році в Парижі на Всесвітній виставці сільськогосподарської продукції. Секрет успіху дуже простий – на перші рядкові сівалки і всю техніку мали власний патент, все випускали тільки з доброякісних матеріалів. А головне – ми дуже любили свою справу, своїх працівників і ваше чудове місто!

Учитель. Це правда, що ваша продукція отримала найвищу винагороду «Державний герб» на Всеросійській виставці у Нижньому Новгороді у 1896 році?

Роберт Ельворті. Так, а в Парижі у 1900 році ми отримали «Золоту медаль»! У краєзнавчому музеї, який знаходиться в колишньому будинку Барського, є документи та грамоти, які засвідчують ці події.

Учитель. Ми дуже пишаємося, що у 1888 році на вашому заводі було сконструйовано першу в Росії рядкову сівалку. Скажіть, будь ласка, шановні Роберте та Томасе, а прості селяни були спроможні купувати ваші сівалки та молотарки?

Томас Ельворті. Селянам ми надавали пільги при купівлі техніки або продавали у кредит. А чи всі ваші учні знають, коли був засноване Акціонерне товариство «Р. і Т. Ельворті»?

(Відповіді учнів: 1874 рік).

Томас Ельворті. У ваших архівах повинні зберегтися примірники міської газети тих часів «Єлисаветградский вестник». Поцікавтеся, і ви будете знати, як жили тоді мої працівники. Середня зарплата робітника була 50-70 карбованців. При тому, що 27 копійок коштував кілограм м'яса, а на 10 копійок можна було купити 100 штук помідорів.

Учитель. Ваш завод надовго став флагманом російського, а потім і радянського сільгоспмашинобудування. Крім того, брати Ельворті були відомими меценатами в Єлисаветграді, створили належні умови праці й відпочинку для робітників. Згодом на заводі Ельворті була створена і футбольна команда. Та мало кому відомо, що ви, шановний Роберте, захоплювалися фотографією. Саме завдяки вашим аматорським фото ми можемо мати уявлення про те, яким було наше місто 150 років тому.

(Перегляд старовинних фотографій міста у презентації).

Учитель. До нас завітав ще один наш видатний земляк. Давайте спробуємо впізнати цю людину.

Володимир Винниченко. Доброго дня! «Скажу про себе, що народився в степах... В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя».

Батько мій був селянин. Дуже жалкую, що будинок наш не зберігся. Навчався у Єлисаветграді в класичній гімназії. За радянських часів моє ім'я було заборонено. Я був політичним діячем доби Української Народної Республіки. Дуже приємно взнати, що моїм ім'ям названо один з найкращих навчальних закладів та один з проспектів міста.

(Учні називають письменника і політика).

Учитель. Шановний Володимире Кириловичу, за часів незалежної України до нашого міста було повернуто колекцію ваших речей із-за кордону. Вони зберігаються у спеціальній кімнаті обласного краєзнавчого музею. За шкільною програмою учні вивчають тепер вашу діяльність часів Української революції, у бібліотеках є ваші твори. Проте, нам дуже цікаво дізнатися, яким ви були у шкільні роки?

Володимир Винниченко. В дитинстві я був дуже жвавим хлопцем і гарно малював. Мене все цікавило і захоплювало. Був здібним до наук, проте, скажу вам відверто, мене було виключено з гімназії у 1899 році.

Учитель. Невже таке могло бути? А чим же ви дошкуляли викладачам?

Володимир Винниченко. Все було – і бешкетував, на екзамені одягав український одяг, солом'яний бриль. Ніколи не забуду, як вчителі сварилися за це зі мною і казали: «Ми тебе тут вчимо не на свинопаса, а на чиновника!»

Та дозвольте і мені задати вашим учням деякі запитання. Чи зберігся будинок, де я навчався – класична чоловіча гімназія?

(Відповіді учнів: зараз це Будинок офіцерів по вулиці Шевченка, колишня Петрівська).

Володимир Винниченко. Мене дуже цікавить, які навчальні заклади міста тих часів вам відомі? Чи збереглися їх будівлі?

(Відповіді учнів: Єлисаветградське земське реальне училище – нині Кіровоградський машинобудівний коледж КНТУ; Єлисаветградське духовне училище – зараз це школа № 14; Жіноча гімназія – на місці школи № 6 – будівля не збереглася).

Володимир Винниченко. Мені дуже приємно, що педагогічний університет та один з проспектів міста назвали на мою честь, встановили гарний пам'ятник. А чи зможете ви назвати ще одного видатного випускника чоловічої класичної гімназії, на 15 років молодшого за мене, патріота, вченого, лауреата Нобелівської премії. Його пам'ять теж було вшановано у місті зовсім недавно.

(Відповіді учнів: видатний фізик, учений-ядерник, академік Ігор Євгенович Тамм).

Учитель. У 1897 році у друкарні братів Шполянських вийшла незвичайна книжка – «Исторический очерк г. Елисаветграда». Під заголовком значилося: «Составил и издал А.Н. Пашутин». Але найкраще розповідь про це сам Олександр Миколайович, який майже тридцять років віддав нашому місту.

Олександр Пашутін. Дуже радий завітати до вас, шановне юнацтво! Я був міським головою майже все своє життя. Так вийшло, що ця посада стала у моїй родині майже спадковою. Якщо до ваших рук потрапить ця книжка – ви зможете дізнатися багато цікавого з історії Єлисаветграда. Тут історія міста над

Інгулом за 142 роки його існування. Дозвольте, юні земляки, стисло звітувати вам про свою роботу з 1878 по 1905 рік. Не все вдалося зробити, проте в цей час у місті з'явилися: міський водогін, електричний трамвай, телефон, два відділення при міській лікарні, амбулаторія, камера для дезинфекції, пожежний обоз, скотобійня, кам'яні лавки, міський бульвар, чоловіча та жіноча гімназії, шість будинків для народних училищ та багато іншого.

Учитель. Найкращу характеристику нашому міському голові дав колишній херсонський губернатор Олександр Ерделі: «Я добре і давно знаю Олександра Миколайовича, він дуже скромний, навіть сором'язливий, хто хоч трохи знайомий з його діяльністю, знає, як багато він пропрацював для Єлисаветграда».

У нас сьогодні присутні наші земляки, які жили в той час, коли містом керував наш шановний міський голова, тож надамо їм слово.

Роберт Ельворті. Не можу не зазначити, що Олександр Пашутін був одним із найзаможніших людей міста. Його нерухоме майно 1880 році оцінювалося майже у 27 тисяч карбованців золотом. Воно щороку приносило величезні прибутки. Та всі ці гроші наш шановний міський голова спрямовував на благодійництво.

Томас Ельворті. Перерахувати всі щедрі дарунки Пашутіна місту неможливо. Це і металева решітка з гранітними колонами, якою було огорожено міський бульвар вартістю шість тисяч карбованців, домово церква при чоловічій гімназії вартістю майже три тисячі карбованців. Ці, та багато інших коштів Олександр Миколайович завжди вносив особисто.

Володимир Винниченко. За час головування Олександра Миколайовича у нашому місті значного розвитку набули освіта, медицина, культура. До початку 20-х років минулого століття Єлисаветград був одним з найбільш благоустроєних міст півдня України. За свою службу та громадську діяльність наш міський голова був нагороджений кількома орденами (в тому числі два ордена св. Володимира). На моїй пам'яті далекий 1888 рік, коли громадськість Єлисаветграда урочисто відзначала десятилітній ювілей перебування Пашутіна на посаді міського голови. На той час у місті перебував імператор Олександр III, який брав участь у чергових маневрах, що проводилися під Єлисаветградом. Він нагородив ювіляра перстнем, прикрашеним діамантами і присвоїв йому звання Почесного громадянина.

Учитель. Сьогодні ми познайомилися з видатними постатями історії нашого краю, які жили тут на рубежі XIX-XX століття. Не випадково цей період називають «золотою добою» Єлисаветграда. Вивчаючи рідну історію ми з кожним разом все більше переконуємося в тому, що Кіровоградщина – це красива і багата земля. Край унікальних чорноземів і безмежно талановитих і творчих людей. Більше читайте і дізнавайтеся про тих, хто звеличував цей степовий край.

Завершити нашу зустріч сьогодні хотілося б словами заповіту Олександра Пашутіна – **«СЛУЖІННЯ ГРОМАДІ МАЄ БУТИ МЕТОЮ ЖИТТЯ».**

*І.Г. Ткаченко,
методист методичного кабінету
відділу освіти, молоді та спорту
Добровеличківської
райдержадміністрації*

НАЙБІЛЬШЕ БАГАТСТВО НАШОГО КРАЮ – ЙОГО ЛЮДИ
*(урок мужності для учнів 9-11 класів,
присвячений Березняку Євгену Степановичу)*

Мета: розширити знання учнів про діяльність легендарної групи «Голос», що врятувала від знищення польське місто Краків, її керівника – Березняка Євгена Степановича – «Голоса», капітана Михайлова, «майора Вихора», людини-легенди; виховувати патріотичні почуття, зокрема любов до України, пошану до тих, хто воював за нашу Батьківщину на фронтах і здійснював подвиги в глибокому тилу.

Місце проведення: шкільний музей, класна кімната.

Обладнання: портрет Є.С. Березняка, газетні публікації, книги-спогади автора.

*І дотепер учуся в школі
під назвою Життя.
І кожен день відкриваю
для себе щось нове.*

Є. Березняк

Хід уроку

Ведучий. Мій рідний краю, моя земле, перлино степу, Кіровоградщина! Прекрасна ти весною в білопінному цвітінні садів, і влітку, коли золотий килим стиглих хлібів зливається із синім небокраєм, і восени, коли дерева схиляють до самої землі свої віти з налитими соком плодами, і взимку, коли, щедро віддячивши людям за невтомну працю, спочиваєш під пухким покривалом снігу.

Ведуча. Багаті твої надра, родюча земля! Недаремно вона зберігається в музеї еталонів у Парижі як зразок найкращого у світі чорнозему.

Ведучий. Та найбільше багатство, гордість і слава мого рідного краю – люди. Мужні, талановиті, працьовиті життєлюб-степівчани.

Ведуча. Десятки імен наших земляків відомі в усьому світі. Серед них ім'я Євгена Степановича Березняка – «Голоса», капітана Михайлова, «майора Вихора» – живої історії, живої легенди наших днів і високого взірця вірного служіння рідному народу і Батьківщині.

Учитель. Більше 20 років про подвиг Є.С. Березняка та його групи ніхто нічого не знав. Війна все глибше й глибше входила в історію. Країна відкривала нові імена героїв. І тільки ім'я Євгенія Березняка і членів його групи, як і раніше, було засекречено. На папці з документами про дії підпільно-диверсійної групи «Голос» в архіві Міністерства оборони колишнього СРСР стояв напис: «Зберігати вічно. Знищенню не підлягає». Навіть дружина Євгенія Березняка, Катерина Кузьмівна, не знала, що тривалий час вона живе з легендарною людиною, хоробрим розвідником.

Народився Євген Степанович 25 лютого 1914 року в місті Дніпропетровську. Але саме на Кіровоградщині проторував він свою першу життєву стежину – від батьківського порога, з села Олексіївки Добровеличківського району до залізничної семирічної школи № 19 міста Помічної (нині Помічнлянська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1). За порадою улюбленого вчителя вступив до педагогічного технікуму в м. Кіровограді, який закінчив у 1928 році. У 1933 році – Учительський інститут у місті Бердянську. Свої перші кроки на педагогічній ниві юнак теж зробив на Кіровоградській землі, ставши вчителем семирічної школи села Іванівки.

Євген Степанович відзначився на всіх освітянських щаблях – від учителя до старшого наукового співробітника Центрального інституту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Учень 1. Війна змусила Євгена Степановича на деякий час змінити професію – стати захисником Вітчизни. У 1941-1943 роках він жив сповненим тривог і небезпек життям підпільника на Дніпропетровщині. Та найбільший подвиг ще був попереду. Після визволення Дніпропетровська Євгена Степановича було направлено до Московської школи розвідки Головного розвідувального управління. Успішно закінчивши її, Березняк під іменем капітана Михайлова був призначений керівником групи військових розвідників «Голос». У ніч з 18 на 19 серпня 1944 року вона десантувалася на територію Польщі. За 156 днів ціною ризику своїм життям вдалося повністю розвідати краківський укріплений район, виявити склад боєприпасів, дислокацію штабу 17-ої німецької армії та всіх її дивізій. У бойових операціях було знищено понад 100 і взято в полон 17 гітлерівських солдат і офіцерів, пущено під укіс кілька військових ешелонів, підірвано 4 мости.

Учень 2. Група «Голос» врятувала від повного знищення древнє місто Краків, яке за красу називають «польськими Афінами». Ризикуючи життям, розвідники дізналися про план замінування міста і цим врятували не лише місто, а і його жителів та радянських бійців. Адже, по задуму гітлерівців, їх мали впустити в Краків і зірвати його разом з воїнами. Врятування Кракова в січні 1945 року вписано в історію як одну з найуспішніших операцій військової розвідки в Другій світовій війні.

Учень 3. Після закінчення війни Є.С. Березняк повернувся до педагогічної роботи. У 1947 році закінчив Львівський університет за спеціальністю «Історія». У 1945-1952 роках – завідуючий Львівським міським відділом народної освіти. У 1952-1954 роках – начальник відділу навчальних закладів Львівської залізниці. З вересня 1954 року по вересень 1984 року працював начальником Головного управління шкіл в Міністерстві освіти УРСР. У квітні 1998 році завершив трудову діяльність на посаді старшого наукового працівника Академії педагогічних наук України і вийшов на пенсію.

Учень 4. Держава високо відзначила трудовий та бойовий подвиг Березняка Євгена Степановича. Указом Президента України від 21 серпня 2001 року № 702 за особисту мужність і відвагу, героїзм і самопожертву, виявлені при виконанні особливо важливих завдань під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. розвіднику (майору «Вихору») Євгену Степановичу Березняку присвоєно звання Герой України з врученням ордена «Золота Зірка».

Учень 1. Заслужений учитель УРСР (1965), кандидат педагогічних наук (1968), генерал-майор (2005).

Нагороджений радянськими нагородами: орденом Жовтневої революції (1976), орденами Вітчизняної війни I (1965) та II (1985) ступеня, орденом трудового Червоного прапора (1966), орденом «Знак пошани» (1971), двома медалями «За трудову доблесть» та іншими медалями, Почесною Грамотою Верховної Ради УРСР (1984). Українськими нагородами: орденом «За заслуги» I ступеня (2009), за особисту мужність, виявлену в боротьбі з фашистськими загарбниками, вагомий внесок у розвиток ветеранського руху, патріотичне виховання молоді та з нагоди 95-річчя від дня народження), Почесною відзнакою Президента України (орден «За заслуги» III ступеня (1994), за особисті заслуги в розвитку ветеранського руху, активну громадську діяльність та з нагоди 50-річчя визволення України від фашистських загарбників), орденом Богдана Хмельницького I, II та III ступеня.

Учень 2. Іноземними нагородами: орденом «Віртуті Мілітарі» (1964), орденом «Партизанський хрест» (1986, Польща), орденом Дружби (2004, Росія), «За заслуги перед Отечеством» IV ступеня (2007, Росія). Громадськими нагородами: орденом «За бойові і трудові досягнення III ступеня» (2001, «Золота Фортуна»), золотим знаком міста Кракова. За роботу в освіті нагороджений медалями імені Н. Крупської, К. Ушинського, А. Макаренка, удостоєний звання «Заслужений учитель».

Учень 3. Почесний громадянин Києва, Кракова, Дніпропетровська, Новомосковська Дніпропетровської області, почесний співробітник Головного управління розвідки Міністерства оборони України, почесний член Фонду ветеранів військової розвідки. Автор понад 100 наукових праць з питань управління в системі народної освіти, навчання та виховання учнів: «Шляхи розвитку освіти на Україні», «Керівництво роботою школи», «Керівництво сучасною школою». Автор книг-спогадів: «Я – Голос», «Пароль Dum Spiro», «Операція «Голос», виданих українською, російською, польською, болгарською, узбецькою мовами загальним накладом близько 2 мільйонів примірників.

Учень 4. Про діяльність групи Є. Березняка у Кракові знято кінофільми: «Майор Вихор» (СРСР), «Врятувати місто» (Польща), документальні фільми: «Тепер їх можна назвати» (СРСР), «Операція «Голос» (Польща), «Майор Вихор. Правда історія» (Україна).

Учитель. Живе Євген Степанович в Києві, має велику родину, бере активну участь у ветеранському русі. Будучи членом Київської міської ради ветеранів України, часто зустрічається з солдатами, курсантами й офіцерами української армії, учнями шкіл та студентами вищих навчальних закладів. Раніше часто бував на Добровеличківщині, зараз підтримує зв'язки зі школами міста Помічної, зокрема, Помічнлянською ЗШ I-III ступенів №1 та Помічнлянською ЗШ I-III ступенів №3, у музеях яких розміщені фотографії Є.С. Березняка, копії Указу Президента про присвоєння звання «Герой України» з врученням ордена Золотої Зірки, посвідчення про присвоєння звання «Заслужений вчитель України», диплом про присвоєння звання «Почесний громадянин м. Києва», авторські книги, вибрані педагогічні праці Євгена Степановича з підписом автора, публікації в періодичних виданнях про

життєвий і творчий шлях героя.

У жовтні 2002 року Є.С. Березняк завітав на Добровеличківщину, де розповів не тільки про героїчні, а й трагічні сторінки своєї біографії: «Коли я повернувся із завдання в Москву, мені вручили пакет, який був для мене дуже неприємним. Після десантування в Краків я потрапив на державну перевірку, потім – за колючий дріт в Подольск – табір НКВС. Справа в тому, що я сам побував в застінках гестапо. У гестапівській катівні вмирала остання надія на порятунок. Та на стіні смертників серед інших написів прочитав: «Dum spiro – spero!» «Поки дихаю – надіюсь!» Ці слова вдихнули впевненість і віру. Мені вдалося втекти. Сюди ж потрапила моя радистка Ольга, якій допомогли вибратися з тюрми самі гестапівці. Потім німці почали співпрацю з нами. Наші органи не могли повірити в те, що це правда. Коли на Червоній Площі в Москві проходив військовий парад, присвячений дню Перемоги, я в цей час вантажив вугілля на залізничній станції Подольська. Визнання моїх заслуг та заслуг моєї групи прийшло значно пізніше, в 2001 році мене було нагороджено Орденом «Золотої Зірки». Після численних перевірок і за клопотанням ГРУ ГШ він був звільнений і демобілізований.

У березні 2007 року делегація Помічнлянської ЗШ I-III ступенів № 1 взяла участь у презентації трьохтомника вибраних педагогічних праць Є.С. Березняка, що відбулася в Будинку вчителя м. Києва. Напередодні 60-річчя дня Перемоги на приміщенні школи відкрито меморіальну дошку, яка засвідчує, що Є.С. Березняк навчався в цій школі.

Ведучий. Мабуть, Євген Степанович має таке яскраве і довге життя тому, що найдорожчою в його серці була, є і завжди буде Вітчизна: «Навіть в лиху годину, – говорить він – я вірив у свою Вітчизну: коли вона була окупована і пограбована німцями, коли вона відбудовувалася з руїн. Я люблю її й тепер. Я люблю її, тому що вона моя. Я вірю, що наші внуки будуть жити краще. Від вас, молоді люди, залежить доля майбутніх поколінь, доля нашої країни».

Ведуча. Євген Степанович і сьогодні вчитель. Кожною миттєвістю свого майже сторічного життя він вчить нас любити Вітчизну, віддавати їй свої сили, знання, уміння, таланти, а в разі потреби – мужність, відвагу, стійкість, щоб стала Україна сильною, могутньою, квітучою державою.

Список використаних джерел:

1. Березняк Є.С. Миттєвості мого життя. – К.: «Генеза», 2002.
2. День партизанської слави у Добровеличківці // Сільське життя. – 2002. – № 74.
3. Дороги Майора Вихора // Сільське життя. – 2003. – № 19.
4. Матеріали музейної кімнати Помічнлянської ЗШ I-III ст. № 1.
5. «Не було б перемоги – не було б України» (інтерв'ю з Березняком Є.С.) // Сільське життя. – 2 жовтня 2002 р.
6. Чижевський Б. Євген Березняк: «Поки живу – сподіваюся, борюся!» // Освіта України. – 2003. – № 83.
7. «Я – майор Вихор» // Сільське життя. – 19 грудня 2001 р.

*М.П. Матвієнко,
учитель історії
Маловисківської гімназії
Маловисківської районної ради*

ЧЕРЕЗ ТЕРНИ – ДО ЗІРОК
*(година спілкування для учнів 10-11 класів,
присвячена Кондратюку Юрію Васильовичу)*

Мета: ознайомити учнів із сторінками життя, творчою діяльністю та науковими розвідками одного з теоретиків космонавтики Ю.В. Кондратюка; розкрити значення наукового відкриття Ю.В. Кондратюка для людства; виховувати почуття поваги та гордості до видатних особистостей нашого краю.

Обладнання: документальні матеріали Московського тижневика «Совершенно секретно» (№ 4, 1993 р.), листи і фотографії сім'ї і родичів Кондратюка в ЗМІ району, наукова розвідка Б.І. Романенка «Юрій Васильович Кондратюк» (1988 р.).

*В можливості в найближчому майбутньому
почати по-справжньому господарювати на
нашій планеті і слід бачити основне значення
для нас в завоюванні просторів Сонячної
системи.*

Ю.В. Кондратюк

Хід уроку

Вступне слово вчителя. Кіровоградська земля багата талановитими людьми. Багато з них відомі за її межами, але є такі, про кого ми почали згадувати нещодавно. Їх імена, життя та діяльність були приховані від нас. Читаючи ці біографії, ми відкриваємо їх для себе по-новому. Сьогодні поговоримо про одного з теоретиків світової космонавтики, довгий час замовчуваного офіційною владою, Ю.В. Кондратюка, доля якого пов'язана з Кіровоградщиною.

Вдумайтесь лише в значення його слів, поставлених епіграфом до нашої бесіди: «В можливості в найближчому майбутньому почати по-справжньому господарювати на нашій планеті і слід бачити основне значення для нас в завоюванні просторів Сонячної системи».

Не ототожнюючи даний висновок з висновком І.В Мічуріна про природу, ми можемо твердити, що сьогодні фахівці не тільки визнають правдивими передбачення Ю.В. Кондратюка в галузі космічних досліджень, а й безпосередньо використовують його поради.

Так, при виборі схеми польоту людини на Місяць американські спеціалісти, як вони потім визнали, зупинились на схемі, запропонованій свого часу Ю.В. Кондратюком. Це і сприяло поверненню із забуття імені вченого.

Визнання ж вченого на всіх рівнях (в тому числі і партійному) розпочалося лише після урочистого засідання в Полтаві 12 червня 1987 року, присвяченого 90-річчю від дня народження вченого, коли тодішній секретар обкому КПРС Ф.Т. Моргун сказав: «Под двойной тайной долгие годы были скрыты имя и дела Ю.В. Кондратюка. Все чувствовали, как над этим именем

наслаивался панцирь запретности не только для прессы, но и для всех нас, и в придаток шла еще какая-то суета вокруг его биографии... Сейчас, когда наше общество очищается и из всего делаются уроки правды, мы говорим открыто и про эту долгое время запретную сторону жизни Ю.В. Кондратюка. Ведь немногие даже из полтавчан знали, что имя, данное ему родителями, было Александр».

Учитель. Тривалий час у школах Малої Виски досліджують життєвий шлях вченого, ознайомлюються з його науковими розвідками. Ми знаємо, вивчаємо і шануємо пам'ять про Юрія Кондратюка.

Може, саме це і спонукало О.Т. Гончара в одному з листів у 80-х роках до Маловисківського музею зазначити в дещо іронічній формі: «...Мала Виска, виходить, зовсім не мала, якщо вона колись з такою щедрістю душі прихистила Юрія Кондратюка і сьогодні так чудово ставиться до його пам'яті».

Ми не можемо відповісти на всі запитання, пов'язані з життям Юрія Кондратюка, але окремі сторінки його життя ми повинні знати. По-перше, його подвійне прізвище. Це пов'язано з його біографією.

Учень 1. Народився Ю.В. Кондратюк (справжнє ім'я – Шаргей Олександр Гнатович) у 1897 році в м. Полтаві. Його батько – Гнат Бенедиктович Шаргей, який навчався в трьох вищих навчальних закладах (двох в Росії і одному в Німеччині), жодного з них не закінчив. Мати – Людмила Львівна Шліппенбах, ще коли Олександр був маленьким захворіла і померла в будинку для душевно хворих в самій Полтаві, а батько одружився вдруге на Олені Петрівні Карєєвій та одразу ж після народження вже зведеної сестри Сашка Ніни помер у 1910 році.

Залишившись круглим сиротою, малий Сашко тепер проживав у сім'ї Катерини Кирилівни та Якіма Микитовича Даценків і навчався в Полтавській чоловічій гімназії. Після закінчення гімназії (зі срібною медаллю) Олександр Шаргей вступає до Петербурзького політехнічного інституту, але невдовзі його призвали в армію і відправили на фронт I світової війни. Настав 1917 рік – рік революційних потрясінь як в Росії, так і на Україні. Шаргей не проявляє особливого ентузіазму воювати, тікає з армії (хоче займатись улюбленою справою, розпочатою ще з гімназії – теорією космічних перельотів). Але його знову силоміць призивають до денікінської армії (як царського офіцера). З цієї армії він теж тікає. І тепер залишився на роздоріжжі. Після перемоги більшовиків його мала ждати в'язниця як царського офіцера або як ворога народу через участь в денікінській армії. Існує чимало версій зміни прізвища. Найбільш вірогідною версією потреби змінити прізвище, мабуть є, все-таки, страх за своє життя. Хоч завідувач науково-дослідним сектором Полтавського музею авіації і космонавтики Сильвестр Гордійович Шафарчук згадує і про інші версії, які теж базуються на певних документах. Це і страх за майбутнє сестри по батькові, Ніни; це і матеріальні нестатки, що часто змінюють життя людей. Ми ж можемо вважати першу версію найбільш вірогідною.

Учень 2. Нове прізвище дісталось від померлого від туберкульозу київського студента Георгія Кондратюка з Луцька, який ніякого відношення до космонавтики не мав. Завдяки наполяганням Олені Петрівні Карєєвої документи цього студента і погодився взяти Олександр Шаргей. Так Олександр Шаргей став Юрієм Кондратюком. Після громадянської війни Юрій Кондратюк через знайомих своєї мачухи приїздить до Малої Виски.

Спочатку він проживає в будинку Лашинських і працює в млині Лашинського, а потім останній влаштовує Юрія Кондратюка працювати на Маловисківський цукрозавод. Тут він працює кочегаром, машиністом, механіком і у вільні від роботи години займається удосконаленням окремих частин своєї першої друкованої праці: «Тим, хто буде читати, щоб будувати», а також готує напрацювання, які стануть складовою його книги «Завоювання міжпланетних просторів», що вийшла в Новосибірську в 1929 році.

Учень 3. Ті, хто вперше знайомиться із спадщиною цієї людини, звертають увагу на його звичайний вигляд. Немає особливої показовості в одязі. Саме тут доречна характеристика Кондратюка, дана тим же О.Т. Гончарем у його новелі «Геній в обмотках», яка вміщена у книзі «Спогад про океан»: «...Все матеріальне він мав за ніщо..., зате в чому-небудь посприяти іншій людині, хай і малознайомій, чимось зарадити їй, о, тут механік наш давав волю своїй винахідливості!».

Може, це і несуттєва риса людини, але вона напрочуд вдало свідчить, що Кондратюк був простою людиною в буденному (малому) житті і генієм у великому.

Учень 4. 1921-1923 роки були голодними на Україні. Саме в цей час і працював на нашому цукрозаводі Юрій Васильович Кондратюк. З цим періодом пов'язана ще одна сторінка його біографії. Спробувавши напівголодного життя в Малій Висці, Юрій Васильович вирішив покінчити з цим і відправитись в Данію в пошуках коренів свого родоводу. Як ми вже згадували, дівоче прізвище його матері було Шліппенбах. Корені цього роду тягнуться з Данії десь з XVII-XVIII століття. У час так званої Північної війни з Росією шведський король Карл XII у свою армію закликав вірних своїх підданих. Данія в той час була завойована шведами. Так, родич Людмили Львівни – барон Шліппенбах – потрапив до армії Карла XII і під Полтавою в 1709 р. здався в полон російським військам, про що згадує навіть О.С. Пушкін у своїй знаменитій поемі «Полтава».

- А чому, як ви думаєте, він здався в полон?

(Одні твердять, що він помстився Карлу XII за сплюндровану свою Батьківщину, інші – сподобалась земля Російської імперії, треті – ситуація змусила, коли на війні вибирають між життям і смертю тощо.

Це питання може бути темою для спеціального дослідження гуртківців).

У голодний 1922 рік Ю. Кондратюк відправляється в Данію в пошуках кращої долі. Але по дорозі захворів тифом і змушений був повернутися до Малої Виски. Продовжуються будні, пов'язані з Маловисківським цукрозаводом.

Учитель. У 2012 році світова громадськість відзначала 115-річчя від дня народження Юрія Васильовича Кондратюка.

Нагадаємо, що з нагоди його 100-річного ювілею та з метою увічнення пам'яті вченого (1997 р.) встановлено меморіальну дошку на будівлі Маловисківського цукрового заводу. У 2008 році дошку пренесено до Маловисківської гімназії.

Сьогодні важливим і перспективним напрямком нашої роботи є дослідження життєвого та творчого шляху вченого-винахідника.

Учень 5. Окремо хотілося б згадати про дослідників діяльності і життя Ю.В. Кондратюка. Зокрема, у районній газеті «Маловисківські вісті» ще в 70-ті роки з'явилися публікації про Ю.В. Кондратюка, авторами яких були редактор газети Г.О. Красний та журналіст Д.П. Путієвський.

Одними з перших авторів публікацій про Кондратюка були Г.М. Перебийніс, Заслужений учитель України, краєзнавець, лауреат обласної краєзнавчої премії імені В. Ястребова, та О.С. Ковтун, педагог-краєзнавець. А сьогодні все частіше про цю непересічну людину пишуть Л. Калієвський із Злинки, С.Г. Шафарчук з Полтави, А. Михайлов з Києва та ін.

На думку Ярослава Голованова, оглядача журналу «Совершенно секретно», одержимим і найблагороднішим у високому значенні цього слова можна вважати дослідника і очевидця, який особисто знав і працював з Кондратюком, Б.І. Романенка. Справді, історичному дослідженню біографії Ю.Кондратюка він віддав 33 роки. Основні відомості про вченого він подав у книжці «Ю.В. Кондратюк».

Борис Іванович знайшов офіційне підтвердження того, що Ю.В. Кондратюк не загинув в 1941 році, а воював і в 1942 році. А після 1942 року зник назавжди. Це і породило багато версій про зникнення Кондратюка.

Учень 6. У 1988 році Б.І. Романенко повідомив ще одну особисту таємницю Кондратюка. Коли той пішов на фронт, то у сестри Ніни залишив для зберігання свої рукописи. Під час окупації України німцями чемодан з рукописами зник. Це і породило безліч версій навколо питання про життя і зникнення рукописів Кондратюка, а, може, просто домислів, спростувати які ми поки що не можемо.

Учитель. Початок дослідження даної теми вже зроблено. У 2008 році учень нашої школи Бойко Андрій став одним з переможців обласного конкурсу-захисту юних дослідників з роботою «Геній в обмотках».

Перед вами стенд, на якому є спеціально відведені місця для інформації і дослідництва. Найкращі дослідження будуть представлені ось на цьому стенді. Все це для того, щоб через дослідництво ми могли дізнатися все більше і більше про цю дійсно незвичайну людину. Про цю незвичайність особливо влучно звучать слова нашого земляка, почесного громадянина м. Малої Виски, поета Володимира Яковича Бровченка:

...Не бачили ні мертвим, ні живим
Його, ні до, ні після перемоги.
Так і пощез безвісним рядовим
Першозв'язківець між Землею й Богом...
Творці новітніх незбагнених див,
Не вищітесь бундючно та пихато.
Той Армстронг, що по Місяцю ходив,
Злетів до нього від моєї хати...

Ми повинні вивчати, знати і шанувати цього «дивного чоловіка» як одного з теоретиків космонавтики, який народився, виріс, страждав і творив в Україні та на Кіровоградщині.

Список використаних джерел:

1. Бровченко В.Я. Мала Виска. Дивний чоловік. – К., 2004.

2. Голованов Я. Совершенно секретно/ Маловисківські вісті. – 28 липня 1993 р. – № 4.
3. Гончар О.Т. Спогад про океан. – К., 1995.
4. Романенко Б.І. Ю.В. Кондратюк. – М., 1988.

*Р.Р. Любарський,
спеціальний кореспондент газети
«Народне слово», поет, літератор*

**«НЕ МІСЦЕ ПРИКРАШАЄ ЛЮДИНУ, А ЛЮДИНА МІСЦЕ»
(творчий портрет кінорежисера Миколи Літуса)**

У травні 2012 року на запрошення редакції газети «Народне слово» та Кіровоградської обласної державної телерадіокомпанії наше місто відвідав відомий український кінорежисер, творець фільмів «Королева бензоколонки», «Дні льотні», «Пароль знали двоє» та інших, член Національної спілки кінематографістів України, Заслужений діяч мистецтв України, учасник Великої Вітчизняної війни Микола Гнатович Літус.

За участі та організаційної підтримки дирекції ОУННБ імені Д. Чижевського зустріч з митцем проходила в одному з читальних залів бібліотеки. Зауважимо, що остання подібна творча зустріч з кіровоградцями відбулася близько 30 років тому. З огляду на це ми поставили за мету оновити в пам'яті кіровоградців образ знаного земляка. Адже Миколу Гнатовича більше знають за фільмами, які робили історію радянському й українському кінематографу. На думку режисера, найцікавіші з них не соромно передивитися і сьогодні. Вони пройшли випробування часом, залишили трепетні почуття, яскраві образи та вислови.

Тому зустріч і почалася з уривків кінохіта 1960-х років «Королева бензоколонки». А Микола Гнатович прокоментував: «Тоді ж критики її швиденько обгудили, назвавши банальною, вульгарною, безідейною. Навіть у рецензіях на фільми про революцію 1905 року неодмінно згадувалася «Королева бензоколонки» як зразок безідейності та легковажності. Але нам хотілось, щоб втомлені від повоєнної розрухи і відновлення народного господарства люди нарешті змогли відпочити, розважитися. У той же час мовою комедії прокритикували і актуальні проблеми того часу: бюрократизм, хамство, байдужість, безкультурність».

Не могли ж ідеологи «Советского екрана» зізнатися, що картина, якій присвоїли третю категорію, обійшла черговий шедевр Герасимова чи Бондарчука: за рік її подивилися понад 53 мільйони глядачів, які принесли в бюджет Держкіно понад 15 мільйонів карбованців.

Також розповів режисер і про зйомки кінострічок «Веселка», «Мій друг Наврузов», «Дні льотні», «Дачна поїздка сержанта Цибулі», «Пароль знали двоє», «Випадок з газетної практики», «Зірка шерифа» та інших. Про плідну творчу співпрацю з режисером Олексієм Мішуріним. Про те, що таке режисерський сценарій. Про підбір акторів. До речі, він став першим, хто дав

путівку у велике кінематографічне життя таким славетним акторам, як Микола Олялін та Віра Алентова. Цікавою була історія, що розкрила секрет його незвичного для українців прізвища.

Насамкінець зустрічі митець зізнався: «Війна мене пощадила. Потім я сорок років займався улюбленою професією. І ні на що б її не проміняв».

Таємниця прізвища

У діда з батькового боку було чотири сини. Коли він помер, а це сталося 1912 року, їм відповідно було десять, вісім, шість і чотири роки. Який тягар ліг на бабусю, уявити не важко. Два роки вона утримувала і годувала їх лише завдяки співчуттю і допомозі сільської громади. Але прийшла межа, за якою починався голод...

Та якось з-під станції Хирівка приїхав лісник разом з дружиною. Дітей у них не було, тому й попросили бабусю віддати їм на виховання двох старших хлопчаків. Таким чином Гнат і Антон отримали прізвище Літус. А Кирило і Кость залишилися Шерстюками.

Поки росли, брати продовжували бачитися і спілкуватися. Адже Хирівка (нині станція Чорноліська) і Цибулеве розташовані поруч.

Рідня

Батько навчався добре. Після школи він працював на станції, а потім пішов служити в армію. Там закінчив школу молодших політруків. Після армії залишився служити у залізничній частині, що забезпечувала охорону колій, мостів, пакгаузів, обладнання та вантажів Південно-Західної залізниці. Одружився з Оксаною Бондаренко із села Цибулевого, де 15 січня 1925 року і народився Микола Гнатович Літус.

Батько трагічно загинув у грудні 1945 року.

Дядько Антон перед війною жив у Кіровограді і працював на заводі «Червона зірка», де відповідав за протипожежну охорону. Микола Гнатович навіть пригадав його адресу: вулиця К. Маркса, будинок №4. Коли його призвали в армію, дядько Антон потрапив на корабель Волзької річкової флотилії. А загинув під Сталінградом, рятуючи підбите фашистами судно.

Перший виступ

Здібність до акторського мистецтва Микола виявив десь у п'ять років. До цього мати вже навчила його складати літери у слова. Так він самотужки вивчив вірш.

На якесь свято у сільському клубі (колишній церкві с. Цибулевого) поставили в центрі високий табурет. На нього – Миколку, який дзвінким голосом мав читати вірш, що починається рядками:

В куркуля працював,

Відпочинку не мав,

А за це він за все

Нагая діставав.

Але останній рядок в його виконанні отримав інше звучання:

А за це він за все

На «гов'ядину» став.

Реготу було чимало, але малому це сподобалося – він привернув увагу.

Хоча мати потім довго докоряла Миколку «гов'ядиною».

Перші уроки

У тому краю Цибулевого, де жили Літуси, у період боротьби за лікнеп організували початкову школу. В ній зібрали усю малечу. Привели туди і Миколку.

Якось учитель наказав: «Не підходьте і не заглядайте в колодязь!». Наступного дня порушника поставили на коліна в куток. При цьому вчитель запитав: «Хто ще хоче зазирнути в криницю?». Миколка одразу підняв руку. І його поставили на коліна до кінця уроку.

Попри покарання хлопчик був собою задоволений. А суворий вчитель порадив батькам припинити навчання неслухняного малюка.

Отже, велика красива кам'яна школа, що була на іншому боці села і яку йому лише показували, залишилася лише у Миколчиних мріях.

Командир і політрук

1930 року батька як військовослужбовця перевели у В'ятку (Кіров). Там Микола і пішов у перший клас. Вчився непогано. Та найбільше захоплювався заняттями в драмгуртку. Хоча мати була від цього не у захваті – професію актора вона вважала несерйозною справою.

Виховання в сім'ї будувалося так: мати – командир, батько – політрук. Мати діяла наказом, батько – переконанням. Звичайно, Микола більше тягнувся до батька. І не тільки тому, що поважав його методи впливу. Його дедалі більше приваблювали військові. Кожні канікули Микола проводив у частині батька: разом з усіма вивчав статут, матеріальну частину зброї, їздив на полігони та стрільбища.

Сім'я мала повернутися в Україну. Та почалася війна...

1941-1945

Закінчуючи школу, Микола Літус вже знав, куди лежить його шлях. Хоча у шпиталях, де він виступав з іншими школярами в концертах, його декламацію та гру на балалайці сприймали дуже схвально, 1942 року юнак вступає у 2-ге Ленінградське піхотне військове училище.

Після прискороного випуску лейтенанта Літуса призначили командиром взводу 82-міліметрових мінометів. У той час готувався наступ Ленінградського фронту, тому у всіх підрозділах проводили навчання. На одному з них взвод відпрацьовував зміну позицій. Треба сказати, що ствол міномета, який важить 18 кілограмів, вставляється у спеціальне гніздо за плечима і кріпиться ременями, під час бігу повсякчас б'є в потилицю. Хоча справа була влітку, командир наказав бійцям надіти шапки-ушанки. В цей час сюди під'їхав командир дивізії і здивувався, чому вони не в пілотках. Взвод вишикували і комдив запитав, хто дозволив надіти шапки. Микола Літус сміливо відрпортував, що це зробив він за порадою їздового Хазова. Комдив подумав-подумав і наказав нагородити обох медаллю «За відвагу».

Коли старшого лейтенанта Літуса тяжко поранило під Кенігсбергом, 53-річний Єгор Іванович Хазов проскакав на коні без сідла 15 кілометрів, аби провідати свого командира і передати йому торбинку цукру та пачечку чаю. Так турботливо він опікувався своїм юним командиром. Адже знав: хтось потурбується і про його двох синів, які воюють на іншому фронті. Потім після

одужання, коли мінометники розташовувалися в лісовому маєтку Геринга, Єгор Іванович знайшов десь скрипку і приніс її командирю, бо чув, як той справно грає на балалайці. Розчулений Микола Літус подякував їздовому і спитав, де той її узяв. Потім пішов у ліс і удавав із себе скрипача. Тут акторська натура знову взяла гору. Попри все, розуміючи ціну цієї скрипки, офіцер не залишив її собі, а повернув на місце.

Всесоюзний державний інститут кінематографії

Коли старшого лейтенанта Миколу Літуса тільки-но представили до звання капітана, медична комісія прийняла рішення комісувати його за станом здоров'я.

Дев'ятнадцятирічний юнак повертається додому і одразу вступає на історичний факультет Кіровського педагогічного інституту. І тут акторські здібності не дають йому спокою – Микола активно виступає на студентських вечорах, капусниках. Після третього курсу здійснює першу спробу вступити до Всесоюзного державного інституту кінематографії.

Лише 1950 року, заочно закінчивши істфак, він потрапляє на акторське відділення, де навчається разом з Миколою Рибниковим, Кларою Рум'яною, Аллою Ларіоною, Юрієм Беловим, Руфіною Ніфонтовою, Георгієм Юматовим, Надією Рум'янцевою та іншими. На другому курсі (за пропозицією керівництва) Микола Літус переводиться на режисерське відділення в майстерню Григорія Александрова та Михайла Ромма.

Навчання було насиченим і серйозним. Доводилося вивчати багато предметів – як основних, так і додаткових.

Першою стрічкою, де Микола Літус виступив як асистент режисера, став фільм-казка Олександра Зархі «Нестерка». А першою самостійною роботою «Веселка», де грали Володимир Дальський, Галина Яблонська, Михайло Задніпровський, Лариса Борисенко, Андрій Сова та інші. Більшість з них представляли Київський академічний український театр ім. Франка.

«Королева» та її свита

З Надією Рум'янцевою Микола Літус потоваришував ще у студентські роки. Надія була простою, хорошою, доброю, чуйною, працьовитою дівчиною. Вона допомагала групі студентів ВДІКУ – вихідцям з України, – Майї Булгаковій, Валентині Дубині (Владимировій), Олексію Пархоменку і Василю Фущичу готувати дипломний фільм. А оскільки фільм знімали українською, вивчати мову їй допомагав Андрій Сова.

«Королева бензоколонки» стала, власне, лебединою піснею Надії Рум'янцевої. Хоча спочатку на роль Людмили Добрийвечір пробувалася актриса Терє Луйк. Але Рум'янцева обійшла її за темпераментом, як висловився Микола Літус.

Ось ми бачимо, як Людмила на роликівих ковзанах плавно ковзає по середині жвавої автостради. «Чому їдете по осьовій?» – запитує, висунувшись з вікна автобуса «Київ – Ялта», веселий водій (Юрій Белов). «А можливо, я саме і шукаю цю осьову лінію... свого життя!» – значущо відповідає Людмила. Через декілька хвилин все обертається так, що вона вимушена зменшити тон і сісти в цей автобус. «І не набридає вам увесь час їздити?» «Набридає? – дивується шофер. – Траса – ось де краса! Ялта, Карпати, сади Вінниці, золоті хліби

Полтавщини, пісня коліс». Слава Кошовий – так звати шофера – схвально киває, почувши, що батько Людмили монтажник, працює на будівництві в Індії. Проте дізнавшись про балетні амбіції дочки монтажника, він повчально говорить: «Не місце прикрашає людину, а людина місце».

У пошуках місця зйомок режисери Мишурін та Літус об'їздили усю Україну – ніде не могли знайти відповідну сучасну автозаправку. Нарешті знайшли в Пирятині. Але виявилось, що на заправці знімати не можна. У них теж виробничий план. А освітлювальна апаратура небезпечна – завжди щось іскрить, дроти димлять. Припало поруч будувати свою АЗС, бутафорську. Вона була настільки схожа на справжню, що одного дня вранці, коли ще не встигли розгорнути апаратуру, на цю «АЗС» звернула з траси вантажівка, і водій зажадав її заправити. Надія Рум'янцева, не змигнувши оком, сказала: «Вашу машину заправляти не буду. Вона брудна, водій неголений». У того мову відняло. Підійшов Андрій Сова у формі автомобіліста. «Ви начальник?» – запитав шофер. «Так, я», – серйозно відповів Андрій Корнійович. – «Та що ж це ви поставили тут це опудало, цю фітюльку, яка вимагає, щоб я поголився? Мені ж вантаж везти в Київ!» – «Правильно вимагає, по інструкції». – «Я скаржитимуся!»

Тут з'явився «міліціонер» Павло Вінник: «Кому скаржитися, пред'явіть ваші права». Коротше, довели людину до кипіння і зрозуміли, що продовжувати вже просто непристойно. Нарешті сказали: «Даруйте, ми жартували, це декорація, кіно знімаємо». Але водій не повірив! «Та дивіться ж – це ж Надя Рум'янцева, та, що не «піддається!» (Уперше актриса набула широкої популярності після фільму «Неподдающиеся».)

Дуже смачно зіграла буфетницю Рогнеду Карпівну українська актриса Нонна Копержинська. Попадання в неї, як і в Андрія Сову, було дуже точним. Прекрасна актриса, Копержинська мала і надзвичайне почуття гумору. «Одягнули Нонну Кронидівну перед зйомкою в костюм буфетника, – згадує Микола Літус. – Дивимося з Мишуріним на фартушок: потрібно б його приталити. А Нонна Кронидівна відповідає: «Ні, хлопці. Оце що нема, то нема». І тут же розповідає: «Ще під час навчання в театральному інституті якимось на уроці танців педагог каже: кавалери, беріть своїх дам за талію. Я й кажу партнерові: шукай, Гришо, якщо найдеш – твоя буде. Так що, вибачайте, талії нема».

Микола Федорович Яковченко у фільмі знімався лише в одному епізоді – в ролі одного з двох керівників-бюрократів, що провалилися в річку разом із занедбаним мостом, який не хотіли ремонтувати. І коли обидва артисти вибиралися з води, він покارتав усіх: «Що ж ви, хлопці, не попередили, що місток провалився, я ж плавати не вмію».

РОЗДІЛ III
«ЗОЛОТИЙ КІРОВОГРАДСЬКИЙ КРАЮ,
БАТЬКІВЩИНИ ЧАСТКА СТЕПОВА!»
(Розробки уроків та позакласних заходів,
присвячених 75-річчю утворення Кіровоградської області)

О.П. Третяк,

*учитель початкових класів
комунального закладу
«НВК ЗШ I-II ступенів № 34 –
економіко-правовий ліцей
«Сучасник» – ДЮЦ
Кіровоградської міської ради
Кіровоградської області»*

ТАЄМНИЦЯ МОГО КРАЮ

(урок-мандрівка для учнів 1 класу)

Мета: розширити і поглибити уявлення першокласників про рідне місто Кіровоград: назву міста, визначні місця, найважливіші підприємства міста; формувати почуття гордості за історичне, культурне та духовне життя наших предків; викликати бажання вивчати, берегти і примножувати багатство рідного краю; розвивати увагу, пам'ять, зосередженість, мовлення учнів.

Обладнання: ІКТ, ілюстрації, пазли плану фортеці Святої Єлизавети, фотографії пам'ятних місць Кіровограда, видатних людей свого краю; ілюстрації рослин і тварин.

Хід уроку

I. Організація класу

Створення сприятливого психологічного комфорту.

Візьмемось за руки

Та станемо в коло!

Радість та усмішки

Хай сяють навколо!

Учитель. Доброго дня! Ми раді зустрічі з вами! Сьогодні ми зібралися на першій у вашому житті урок-мандрівку. Мета нашої мандрівки – дати можливість кожному з вас відчути себе школярем, ближче познайомитися з класом та більше дізнатися про

Але спочатку розкажіть:

- Чи хотіли ви йти до школи?

- Чим відрізняється школа від дитячого садочка?

- Чому б ви хотіли навчитися у школі?

(На дошці прикріплені фотографії, листівки з краєвидами міста, архітектурними спорудами, пам'ятниками Кіровограда. Учитель пропонує розглянути їх).

Ви вже напевне здогадалися, що під час нашої мандрівки йтиметься про наше рідне місто Кіровоград.

II. Актуалізація опорних знань учнів

Бесіда.

- Як називається наше місто?
- Чи подобається вам наше місто? Чим саме?
- Як називається головна вулиця нашого міста?
- Що ви зробили б для того, щоб наше місто стало ще кращим?
- За якою адресою проживаєте ви?
- У якому будинку ви живете?
- Чим ваш будинок відрізняється від інших?
- Що виготовляють у нашому місті?

III. Повідомлення теми уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Учитель. Сьогодні на уроці ми познайомимось з рідним краєм, його видатними людьми, культурним і духовним скарбом, природою.

Ми повинні знати свій край, його історію.

IV. Сприймання і усвідомлення учнями нового матеріалу

1. Зупинка «Моє місто Кіровоград».

(Учні читають вірші).

1-й учень.

В самому центрі України
Є місто сонця, місто-сад.
Тут Батьківщина, тут родина,
Це місто – наш Кіровоград.

2-й учень.

Століття швидко промайнули,
Стоять фортечні вали.
Козацький рід свій не забули,
Вітчизни дочки і сини.

3-й учень.

Вишикувались ніжні квіти
На клумбах міста у рядок.
Крокують поряд мами й діти,
По тротуарах у садок.

4-й учень.

Буяють зеленню тополі,
Каштани й вишні між доріг.
Єдиним прагненням до волі,
Козацький рід все переміг.

Учитель. У кожній людині, сім'ї, родині, села, міста є своя цікава історія. Має її і місто Кіровоград.

На початку XIX століття основна частина території нинішньої Кіровоградщини входила до Єлисаветградського повіту. А місто Кіровоград мало назву Єлисаветград. З часом місто змінювало назву на Зінов'євськ, потім Кірово.

А вже 10 січня 1939 року Указом Президії Верховної Ради СРСР місто Кірово перейменовано на Кіровоград та утворено Кіровоградську область.

Отже, в січні 2014 року ми відзначатимемо 75-річчя утворення Кіровоградської області.

2. Зупинка «Культура рідного краю».

(Уявна мандрівка. Розгляд ілюстрацій пам'ятних споруд міста).

Учитель. Зараз ми здійснимо уявну мандрівку від нашої школи у центр міста.

(Під керівництвом учителя діти здійснюють уявну мандрівку вулицями

міста. Називають, що зображено на слайдах: пам'ятники Б. Хмельницького, Т. Шевченка, В. Винниченка, О. Пашутіна; краєзнавчий музей, філармонія, театр ім. М.Л. Кропивницького, обласний театр ляльок, річка Інгул, дендропарк, фортеця Св. Єлисавети. Учитель коментує зображене).

Учитель. (Розповідь з елементами бесіди). Наші предки залишили нам у спадок багату землю, свою історію, культуру, освіту і традиції. Наше завдання – зберегти цей скарб і примножити його. Ми повинні добре вивчити й пізнати минуле нашого народу, краю. Зараз ми поговоримо про культуру рідного краю. Як ви гадаєте, що таке культура?

Культура – це все, що людина створила власними руками, а не одержала від природи. В іншому розуміння, культура – це творчі та духовні надбання народу, передані з покоління в покоління.

- Яку людину називають культурною?

Культурною називають людину, яка знає правила поведінки і виконує їх, уміє цінувати прекрасне, може розрізнити добре і погане.

Фізкультхвилинка.

Встаньте, діти, посміхніться,
Землі нашій уклоніться
За щасливий день вчорашній!
Всі до сонця потягніться,

Вліво, вправо нахиліться,
Веретенцем покрутіться.
Раз присядьте, два присядьте
І за парти тихо сядьте.

Зупинка «Пам'ятки мого краю».

А) Фортеця Святої Єлисавети. Історична довідка.

(Розповідь учителя з показом слайдів).

Фортецю Св. Єлисавети було побудовано для оборони Південної України від нападів турків і кримських татар. Указ про створення на правому березі Інгулу фортеці підписаний імператрицею Єлисаветою 11 січня 1752 року. Офіційне закладення фортеці відбулося 18 (29) червня 1754 року, у зв'язку з чим цей день вважається днем народження міста.

Фортеця складалася з утвореного земляними валами шестикутника. Вздовж зовнішнього периметру проходила фортечна дорога. У фортеці було троє воріт, облаштованих сторожовими вежами. На території фортеці було розбудоване ціле місто, в центрі якого стояла дерев'яна Свято-Троїцька церква.

В 1763 році у фортеці було відкрито школу для офіцерських дітей, у 1764 році – засновано першу на Україні друкарню, у 1787-1788 роках Г.О. Потьомкін заснував тут один з перших на Україні медичних навчальних закладів – медико-хірургічну школу.

Фортеця Св. Єлисавети є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст.

Б). Робота в парах. Гра «Пазли».

(Учитель пропонує учням за малюнком скласти з пазлів план фортеці Св. Єлисавети).

V. Осмислення учнями знань

Зупинка «Видатні люди мого краю»

Вчитель задалегідь готує у вигляді презентації інформацію з фотографіями про видатних людей Кіровоградщини. (Наприклад: Р. Ельворті,

В. Винниченко, О. Пашутін, М. Кропивницький, родина Тобілевичів, В. Григорович, В. Сухомлинський, родина Тарковських, Ю. Яновський та інші).

Зупинка «Рослини та тварини мого краю»

А). Відгадування кросворда «Рослини».

Наш край багатий різними рослинами. Наш край потопає у вишневих, яблуневих садах, що дарують нам смачні соковиті плоди.

- А які рослини ростуть у лісах ми дізнаємось, коли відгадаємо кросворд.

1.	Б	Е	Р	Е	З	А		
	2.	Р	О	М	А	Ш	К	А
		3.	С	У	Н	И	Ц	Я
			4.	Л	И	П	А	
		5.	Я	Л	И	Н	А	
	6.	К	А	Л	И	Н	А	
7.	Л	І	Щ	И	Н	А		

За допомогою ілюстрацій відгадати кросворд: 1 – береза; 2 – ромашка; 3 – суниця; 4 – липа; 5 – ялина; 6 – калина; 7 – ліщина.

(Учитель розповідає про лікарські рослини та їх значення).

Б). Розповідь учителя про тварин, які поширені у нашому краю.

VI. Підсумок уроку

А). Гра «Павутинка»

- Пропоную об'єднатися в групи за допомогою кольорових кружечків.

(Учні вибирають кружечок улюбленого кольору і об'єднуються у п'ять груп).

Завдання для кольорових кружечків:

Жовтий – прикріпити листівки з пам'ятками культури міста Кіровограда.

Зелений – вибрати фотографії з видатними людьми краю.

Червоний – прикріпити малюнки рослин, які ростуть у нашій місцевості.

Блакитний – скласти з розрізної азбуки назву річки, яка протікає містом.

Фіолетовий – прикріпити малюнки тварин, які поширені у нашому краю.

(Учитель разом з учнями складає павутинку до слова Кіровоград).

Б). Закінчіть речення:

- Я живу на вулиці...
- Моє місто називається...
- Центральна вулиця міста...
- У Кіровограді виготовляють...
- Поруч зі мною живуть...

Завершується наш Перший урок. Ви зробили крок на шляху до знань – стали першокласниками. Нехай цей шлях буде для вас радісним і цікавим! Нехай наша школа стане для вас другою домівкою!

- Що вас найбільше зацікавило?
- Що нового ви дізналися про наше місто?
- Які у нашому місті є пам'ятки культури?
- Що потрібно робити кожному жителю міста, щоб Кіровоград став ще кращим?

Список використаних джерел;

1. Босько В.М. Визначні постаті степової елади / В.М. Босько. – Кіровоград : Видавничий центр «Інформаційна мережа», 2004, – 37 с.
2. Кизименко П.М. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П.М. Кизименко. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр «Мавік», 2003. – 246 с.
3. Матівос Ю.М. Вулицями рідного міста / Ю.М. Матівос. – Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 104 с.
4. Шевченко С.І. Кіровоградщина – козацький край / С.І. Шевченко. – Кіровоград : Кіровоградське державне видавництво, 2001. – 28 с.

О.В. Левченко,

*учитель початкових класів,
Капітанівської ЗШ І-ІІІ ступенів
Новомиргородської районної ради*

КРАЙ СТЕПОВИЙ, КІРОВОГРАДЩИНА МОЯ!

(урок-уявна подорож для учнів 2 класу)

Мета: поглибити знання учнів про Кіровоградську область; формувати національну свідомість школярів; розвивати пізнавальні інтереси; виховувати почуття любові до рідного краю, його історичного минулого і сучасного.

Обладнання: карти України і Кіровоградської області, малюнки дітей, фото визначних місць Кіровоградської області.

*Кіровоградщина моя,
Пишаємось тобою!
Ти наша гордість і краса,
Хай незалежність сяє над тобою.*

Хід уроку

I. Організаційна частина

1. Віршоване привітання дітей.

Любі друзі, у наш клас
Завітали гості щирі.
Привітайте в добрий час
Гостей усмішкою й миром.

Ми вам раді, добрі люди,
І вітаєм щиро вас.
Тож запрошуємо щиро
На перший урок до нас.

2. Вітання від вчителя.

Хай щаслива вас чекає днина,
Хай лиш радість принесуть знання!
1 вересня – День знань, чудове свято,
Тож дозвольте всіх вас привітати –
Час настав перший урок почати.

II. Повідомлення теми і мети уроку

1. Слово вчителя.

Людина народжується на світ і разом із життям отримує в спадок, мабуть, найбільше і безцінне багатство – Батьківщину. Доля подарувала нам щасливу можливість народитись, жити в одному з найчудовіших куточків української землі.

Край степовий, Кіровоградщина моя,
Стоїш ти в центрі України
Така велична і проста,
Як ягідка червоної калини.

Ми сьогодні здійснимо уявну подорож рідною Кіровоградщиною. Її історія – це діяння людей, звитяжна праця хлібороба й шахтаря, мужність солдата, слово вчителя, думка вченого, пісня, що йде від серця.

2. Вправа «Асоціативний куш» (діти прикріплюють записані на листочок слова, які асоціюються у них з Кіровоградщиною).

К І Р О В О Г Р А Д Щ И Н А

(Ліси, степи, поля, доброзичливість, родючі чорноземи, природа, дружба).

III. Основна частина

1. Перша зупинка «Подорож картою України».

(На дошці карти України та Кіровоградської області, фото визначних місць Кіровоградської області).

- Яке місто є нашим обласним центром? *(Кіровоград).*

Учитель. Погляньте на карту України. Знайдіть Кіровоградську область. Наша область розташована у центральній частині України. Кіровоградщина межує з Черкаською, Полтавською, Дніпропетровською, Миколаївською, Одеською та Вінницькою областями. На сьогодні область включає: 21 район, 4 міста обласного значення, 8 міст районного значення, 27 селищ міського типу, 19 селищ, 984 села.

Учень 1.

Моя Кіровоградщино, –
Квітуча, степова.
З діда-прадіда спадщина
У серці ожива.
Центральною зветься

Вона ж бо не проста.
Бо центр України тут міститься – ось так!
Усе тут рідне серцю, все душу звеселя.
Моя Кіровоградщина,
Мій край, моя земля.

(Демонструється карта Кіровоградської області та визначається її територія на карті України).

2. Друга зупинка «Історична».

Учень 2. На початку ХІХ століття основна частина території нинішньої Кіровоградщини входила до Єлисаветградського повіту. А місто Кіровоград мало назву Єлисаветград.

У 1924 році історичну назву міста змінили на Зінов'євськ. У 1934 році Зінов'євськ перейменували на місто Кірово. А вже 10 січня 1939 року Указом Президії Верховної Ради СРСР місто Кірово перейменовано на Кіровоград та утворено Кіровоградську область.

Отже, в січні 2014 року ми відзначатимемо 75-річчя утворення Кіровоградської області.

Учень 3.

Кіровоград – місто історичне,
Йому вже багато літ!
А воно красиве, вічне,
Серед зелені і квіт.

Кіровоград – центр України
Найкраще місце на землі,
Хоч пройшов усякі зміни, –
Гарний все – в зимі, чи в літі.

3. Третя зупинка «Символіка рідного краю».

Учень 4. Особливості історії та природи краю відображає його символіка: герб та прапор. Центральною фігурою герба є степовий орел. Золотий орел символізує рідну землю, спадковість її поколінь, духовне відродження.

Золоте пшеничне колосся в оздобленні герба підкреслює багатство хліборобського краю, дубове листя – могутність і витривалість.

(Діти співають пісню «Кіровоградщина – перлина України». Автор – Наталія Абравітова).

Поміж степів широких і вздовж лісів барвистих,
Де серце України кипить, як водограй,
Немов орел могутній, розкинув свої крила
Багатий і родючий кіровоградський край!

Приспів:

Кіровоградщина – перлина України!
Це щирі люди і їх праця клопітка!
Кіровоградщино, ти гордість Батьківщини!
Тримає часу пульс твоя легка рука!
Кіровоградщино, ти можеш все зробити
З відкритим серцем і з добром до всіх людей!
Таланти кожного і здібності розкрити
І народити світ нових ідей.

У тебе є майбутнє, великі перспективи,
Твої запаси в надрах – насправді золоті!
Тебе природа щедро від Бога наділила!
Твої міста і села – воістину святі!

Мрійливо колоситься тут золота пшениця!
Край рідний захищає хай аура добра!
На цій землі велика енергетична сила!
Врожай хай буде щедрим, зростає дівтора!

4. Четверта зупинка «Гордість і слава Кіровоградщини».

- Кіровоградщина – це край Василя Олександровича Сухомлинського.
- Що ви знаєте про Василя Сухомлинського?
- Які твори Василя Сухомлинського ви читали?
- Чого вони вас навчили?

(Розповідь учителя про видатного педагога Василя Сухомлинського, презентація книжкової виставки «В.О. Сухомлинський – дітям»).

- Віками славиться наш край родючими ґрунтами, працьовитими і щедрими людьми. Візитною карткою області є гірничодобувна галузь. Кілька поколінь кіровоградців створювали потужний урано-видобувний комплекс: шахти «Інгульська», «Смолінська», «Новокостянтинівська».

У 2011 році розпочав свою трудову вахту колектив «Велта» в Новомиргородському районі.

- Вагоме значення у розвитку економіки Кіровоградщини мають заводи та підприємства: ПАТ «Червона зірка», який розробляє сівалки і культиватори; ПАТ «Гідросила», що спеціалізується на виробництві гідроагрегатів для комбайнів, тракторів і будівельно-дорожніх машин; ПАТ «НВП «Радій», де розробляються та виробляються захисні установки для атомних електростанцій.

- Слава кіровоградців гартується сьогодні у творчих злетах та перемогах на престижних міжнародних фестивалях і конкурсах народного хореографічного ансамблю «Пролісок» та народного ансамблю бального танцю «Конвалія». По всьому світу гастролює Академічний театр пісні, музики і танцю «Зоряни». Прославила Кіровоградщину талановита молодь у танцювальному шоу «Майданс».

- Спорт – ще одна сторінка життя нашого краю. На весь світ нині гучно лунають імена кіровоградців: Алли Мальчик, Олесі Дудник, Наталії Снісаренко (гімнастика); Юрія Андрюшина, Анни Товстої (плавання); футбольних клубів «Зірка», «Олександрія», «УкраАгроКом».

Учитель. Цей перелік можна продовжувати і продовжувати, адже він дуже довгий. Може колись хтось з нашого класу теж поповнить його своїм ім'ям, своїми здобутками.

Учень 6.

Квітує, мій рідний край,
Де дух козацький не згасає,
Слава твоїх захисників
Ніколи не вмирає.

Візитна картка в тебе є:
Квітує соняшник у полі,
Талановитий твій народ,
Жита шумлять, як хвилі в морі.

5. П'ята зупинка «Берег дитинства».

Учитель. Кожна людина з великою любов'ю згадує місце, де народилася, де пройшло її дитинство. Таке місце ще називають Берегом Дитинства.

Тут мама наспівувала першу коліскову, вишивала барвисті рушники, висаджувала квіти під вікном. Тут тато збудував хату, в якій завирувало родинне життя. На призьбі вечорами збираються всією сім'єю. І слухаєш – не переслухаєш то бувальщину з татових вуст, то чарівний голос мами, як починає вона співати українську пісню.

- А чи пам'ятаєте ви пісні, які співає ваша мама? Наспівайте їх.

- Берег Дитинства є у кожної людини. Що ж це за берег?

(Таке місце називаємо отчим краєм, маленькою Батьківщиною. Це і рідна хата, і журавель над криницею, і золотисте поле, і стежка, яка завжди веде додому).

- А де ж ваш дім? Де ви живете?

- Як зветься населений пункт, яка його адреса?

Учень 7.

Босоніж стежка побіжить

Левадою в городи...

Як любо тут, як славно жити

Серед цієї вроди.

Кохаю край мій дорогий,

Що зветься Капітанівка.

Село моє, в степу перлина...

За що тебе я так люблю?

Десь тут колише Україна

Народну долю і мою...

6. Фотозагадка. *(Учитель демонструє краєвиди села, споруди, а діти називають даний об'єкт).*

IV. Підсумок уроку

- Що сьогодні було для вас цікавим?

- Про що ви вже знали?

- Що дізналися нового?

- Про що бажали б дізнатися?

Кіровоградщина сьогодні – це земля хліборобів і енергетиків, шахтарів і машинобудівників, митців і спортсменів. У них, в їх праці, мріях і любові – її слава, її гордість, її майбутнє!

Кіровоградщино моя!

Пишаємось тобою!

Ти наша гордість і краса,

Хай незалежність сяє над тобою.

Список використаних джерел:

1. Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб.: [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровогр. обл.]; / за ред.: І.А.Козир. – Кіровоград: Імекс-ЛТД. – 304 с.

2. Кривенко В., Сибірцев В. Символіка адміністративних районів та міст обласного значення Кіровоградщини / В. Кривенко, В. Сибірцев. – Кіровоград: РА «Антураж А», 2004.

3. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України (том II) / Б. Кузик, В. Білошапка. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005.

*О.М. Іванова,
учитель початкових класів
ЗШ I-III ступенів с. Хащувате
Гайворонського району*

ВЕСЕЛКОВА МАНДРІВКА РІДНИМ КРАЄМ *(урок-мандрівка для учнів 3 класу)*

Мета: дізнатися про минуле своєї малої Батьківщини, познайомитись з видатними людьми, які прославили рідний край; удосконалювати навички роботи в парах, групах; розвивати уяву, фантазію, творче мислення; формувати позитивне ставлення до оточення, довкілля; виховувати любов до Батьківщини, прагнення вивчати та досліджувати історію рідного краю.

Обладнання: карта Гайворонського району, карта села Хащувате; квітка-семицвітка з паперовими пелюстками кольорів веселки, на яких записані напрямки досліджень; скотч, папір для записів, маркери, олівці, фломастери, аркуші з інформацією про с. Хащувате формату А3, фотокартки із зображенням об'єктів села; аркуші з інформацією про видатних людей Гайворонщини, фотоматеріали; картки зі словами для створення «асоціативних кущів».

Хід уроку

I. Організація класу, вітання

II. Розминка «Сонячна мелодія»

- Який у вас зараз настрій?
- А що робить людина, коли у неї гарний настрій?
- Якого кольору сміх, як ви гадаєте?

Учитель. Давайте посміємося. Усміхніться: як кіт сонечку; як клоун у цирку; як пес господареві; як ви усміхаєтеся мамі; як дорогим гостям.

У вас були дуже гарні посмішки. Ми опинилися на чудовій галявині чарівних посмішок. Подивіться, як чудово навкруги, як привітно і лагідно посміхається до нас сонечко. Воно грає різними веселковими барвами і дарує неповторну мелодію.

Ця мелодія різноманітна, але завжди рідна і близька, бо це мелодія душі, мелодія рідного краю, що ввібрала в себе історичне минуле і майбутнє; радість і смуток наших пращурів. Вона назавжди залишається солодким спогадом дитинства, який щемко озивається у серці і повертає з далеких світів, з вічних доріг на Батьківщину, кличе додому, до маминої вишні, до батьківського порогу; стає світлим оберегом пам'яті, життя, любові.

III. Актуалізація знань

Учитель. Як ви вже зрозуміли, нас чекають незвичайні зустрічі, веселкова мандрівка рідним краєм. Отож, вирушаймо!

Наша зустріч – кольорова,	Ми проводили дослідження, –
Наша зустріч чарівна!	Справа зовсім не мала.
Веселковими сходами	Додамо нові сторіночки
Ми крокуємо щодня.	До літопису села.

(На дошці – квітка-семицвітка, на кожній пелюстці якої знаходиться певний надпис. Учитель обирає пелюстку червоного кольору, на якій написано

«Пофантазуємо»).

З нами разом фантазує
Загадкова ця сторінка.
Незбагненна і мрійлива;
Радість тут лунає дзвінко.

Гра «Асоціації» (робота в групах).

- З чим асоціюється карта Гайворонського району?

(У кожній групі – аркуші з зображенням карти Гайворонського району і кольорові олівці. Учні розфарбовують зображення, фантазуючи, на що вони схожі. Після завершення роботи презентують свої мініпроекти, пояснюють що означає їхнє зображення).

Рис. 1

Рис. 2

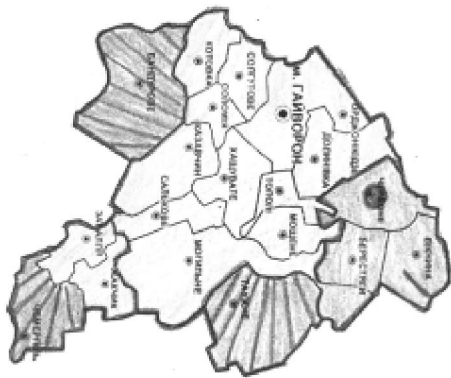

Рис. 3

Рис. 4

1. *Контури району нагадують птаха.* Можливо, тут водяться рідкісні види птахів; або ж у районі добре розвинене сільське господарство.

2. *Контури району нагадують череп людини.* Отже, можливо, наш район багатий на археологічні знахідки; можливо, багатий на розумних і талановитих людей.

3. *Контури району нагадують рибу.* Можливо, район багатий на рибні ресурси.

4. *Контури району нагадують бурячок чи редиску.* Отже, можливо, район аграрний.

Учитель. Якщо наші асоціації не випадкові і обриси кордону Гайворонського району є символічними знаками, закодованою інформацією?

Звернімося до серйозних наукових джерел та проаналізуємо результати нашого «дослідження».

IV. Основна частина

(Клас об'єднується в групи. Кожна група опрацьовує відповідний матеріал. Відбувається захист творчих проєктів, підготовлених групами).

1. Творчий проєкт, підготовлений групою «Екскурсоводи». Тема: «Незвичайна екскурсія».

Учитель. Обираємо пелюстку помаранчевого кольору, на якій написано «Незвичайна екскурсія».

До минулого торкнися,
У мандрівку не спізнися.
Гід умілий поведе;
Розповідь: Як? Що? і Де?

Погляньте уважно на карту Гайворонського району. Що написано в центрі? ХАЩУВАТЕ! Цим усе сказано! Хащувате – серце району, найкоштовніша і найпрекрасніша перлина у разку намиста Гайворонщини.

Хащувате... Скільки легенд, переказів, віршів та пісень складено про нього. І не дивно. Де ще побачиш таку красу, таке дивовижне поєднання різноманітних ландшафтів?! «Друга Швейцарія», «Мала Одеса» – так називають село не лише його мешканці, а й гості.

Тут кожна травинка, квітка, гілочка береже ніжні спогади дитинства. Кожна стежинка вабить-кличе за собою і повертає з чужих далеких доріг в рідну домівку, улюблене село, що розкинулося на лівому березі річки Південний Буг.

Село наше, мов писанка. Обрамлене зеленими кучерями садів та алей, завітчане барвистими квітниками, засіяне шовковими ковдрами пшеничних і ячмінних полів, золототканими гобеленами соняшників.

Блакитно-зеленавою стрічкою поміж кам'янистих пагорбів в'ється загадкова річка Південний Буг. Подейкують, що тут водяться русалки, яких можна побачити лише літньої місячної ночі на Івана Купала... А на пагорбах буяє різнотрав'я, в якому можна заблукати. Саме тут дівчата-чарівниці знаходять цілюще зілля, щоб бути гарними та розумними...

2. Творчий проєкт, підготовлений групою «Історики-дослідники». Тема: «Зустріч з історичним минулим».

Учитель. Обираємо пелюстку жовтого кольору, на якій написано «Зустріч з історичним минулим».

Сторінок торкнемось жовтих –
Тут історія села.
Враз постане з віковіччя
Сива, славна давнина.

Хащувате. Цікаво, а чому саме така назва? Колись давно-давно іменувалося наше село Качучинка, а починаючи з початку XV століття стало називатися «містечко Хащевата». Як стверджує Ю. Сіцинський у книзі «Труды Подольского историко-статистического комитета», назва походить від слова «хащі». Це слов'янське слово означає площу, що залишилась після вирубаного лісу.

Нашому селу виповнюється нині вже 651 рік. Відоме воно ще з сивої

давнини. У 1362 році поселення входило до складу Великого князівства Литовського. У ті часи тут була споруджена фортеця для захисту від нападів татар. Під селом збереглись підземні ходи. Ці своєрідні катакомби були вириті у XIV-XVII століттях і використовувались для схованок людей від чужинців...

Багато цікавих подій, знаменних дат, героїчних вчинків та видатних імен містить у собі проста назва – Хашчувате. У цій назві – велика безсмертна любов простого люду до рідної землі, ніжність і краса замріяних берегів, могутність річки Південний Буг, завітчані хати, добрі люди, віра і надія. У ній – вічне сплетіння минувшини, сьогодення і майбуття.

3. Творчий проект, підготовлений групою «Природоохоронці-дослідники». Тема: «Природа рідного краю».

Учитель. Обираємо пелюстку зеленого кольору, на якій написано «Природа рідного краю».

Сторінки гортай зелені –
Тут природа і натхнення.
Краще рідний край пізнай
І його оберігай!

Робота зі словником.

- Що означає слово «екологія»? Що вивчає наука екологія?

4. Творчий проект, підготовлений групою «Кореспонденти». Тема: «Видатні особистості Гайворонщини».

Учитель. Обираємо пелюстку блакитного кольору, на якій написано «Видатні особистості Гайворонщини».

Ось – натхненні та привітні,
Гарні сторінки блакитні.
Честь, хвала усім по праву,
Хто селу приносить славу!

- Як ви вважаєте, кого можна назвати видатною особистістю?

- А кого з односельчан ви назвали б видатною особистістю?

- Сьогодні наш календар поповниться новими записами, які ви підготували.

5. Творчий проект, підготовлений групою «Музикознавці». Тема: «Музичні таланти моєї Батьківщини».

Учитель. Обираємо пелюстку синього кольору, на якій написано «Музичні таланти моєї Батьківщини».

Сині, гарні ці сторінки
Заспівають пісню дзвінко.
Бо щасливий, будем знати –
Мрію хто знайшов крилату.

- Хто такий композитор? Кого з композиторів ви знаєте?

- Хто з односельчан є самодіяльним композитором?

- Сьогодні наш календар поповниться новими іменами, новими записами.

6. Рефлексія.

Учитель. Обираємо пелюстку фіолетового кольору, на якій написано «Цікавинки-намистинки».

Фіолетові перлинки,
Цікавинки-намистинки.

Тут є творчість осяйна
Юних «зірочок» села.

Сьогодні ми святкуємо Веселковий День Творчості. Давайте пофантазуємо, що це за день. *(Відповіді учнів)*.

Колись ви станете дорослими і ваша іскринка таланту обов'язково переросте в гаряче полум'я творчості, яке яскраво засяє.

Гра «Асоціативний куш».

(Діти отримують картки, на яких записане слово. Потрібно швидко назвати, з чим асоціюється записане слово. Наприклад, соняшник – олія, сонце, мед; калина – дівчина, намисто, Україна).

7. Презентація та обговорення творчих проектів.

V. Підбиття підсумків та заключне слово

Учитель. Ми щасливі, що зуміли доторкнутися серцем до вічного і величного, засвітили в своїх душах промінці радості, любові. Наше життя набуло нового змісту, засяяло новим немеркнучим світлом розуміння суті, глибини. Ми стали більш упевненими, чесними, відкритими, творчими...

Ви виростете, станете дорослими, адже життя вирує, продовжується, іде своїм шляхом, але прекрасні роки дитинства залишаться назавжди. Яблуневий сад, схвильований дитячий лан творчості й свободи вже не покинуть вас, оберігатимуть і даватимуть наснагу протягом усього життя.

З.Ф. Залізник,

учитель початкових класів

Долинської ЗШ I-III ступенів №4

НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ ДЛЯ МЕНЕ ТИ, МОЯ КІРОВОГРАДЩИНО!

(урок-пошук для учнів 3-4 класів)

Мета: поглибити знання учнів про рідний край, його історичні пам'ятки; показати красу, багатство рідного краю; розвивати пізнавальні інтереси, пам'ять, допитливість, зв'язне мовлення; виховувати любов до Батьківщини, його історичного минулого.

Обладнання: карти України, Кіровоградської області, Долинського району, фото рідного краю, дитячі малюнки.

Хід уроку

I. Організація класу

II. Актуалізація знань

1. Бліц-опитування.

- Країна, а також місцевість, де людина народилася називається ... *(Батьківщина)*.

- Як називається наше місто? *(Долинська)*.

- До якої області воно входить? *(Кіровоградської)*.

- На якій вулиці розташована наша школа? (*Щорса*).
- Яка річка протікає територією району? (*Боковенька*).
- В честь кого названо наше місто? (*О.Ф. Долинської*).
- Яку назву має дендропарк у селі Іванівка? (*«Веселі Боковеньки»*).
- Скільки років нашому місту? (*140*).
- Скільки шкіл у Долинській? (*4*).

2. Складання учнями тематичної «павутинки» «Моя Батьківщина».

(*Кіровоградщина, рідний край, домівка, держава, тато, мама, ліс, струмок, земля, пісенька, ...*).

По завершенні роботи прикріплюється учителем на дошці.

III. Повідомлення теми та мети уроку

Учитель. Ви вже зрозуміли, що ми сьогодні будемо говорити про те місце на землі, де ви народилися, де ви живете, де навчаєтесь. Батьківщина – це казки, які розповідала тобі бабуся. Це зелена травичка і блакитний ставок. Це квітник біля школи. Це безмежні лани. Наша Батьківщина – це Кіровоградщина. Наша рідна, чарівна, незрівняна область, де ви зростаєте, дорослішаєте і мужнієте. Де з кожною вулицею, провулком, сквером пов'язані наші перші дитячі враження і почуття, переживання, мрії і сподівання.

Той, хто хоч раз побував у Кіровограді, запам'ятає його на все життя. Незабутня панорама міста: невисоке узгір'я спускається в просторі рівнину, де протікає річка! Нашій області – 75! А нашому Долинському району – 90!

IV. Основна частина уроку

1. Повідомлення учнів творчої групи про рідне місто.

1 учень. 20 серпня 1873 року через станцію Долинська новозбудованою залізничною віткою Знам'янка – Миколаїв пройшов перший потяг. Ця подія визначила дату народження нинішнього міста. Станцію названо іменем маловодянської землевласниці О.Ф. Долинської, яка надала притулок будівельникам залізниці.

2 учень. У селищі побудували церкву, залізничне училище (1891), відкрили земську школу (1901).

У 1901-1902 роках учнем телеграфіста на станції працював відомий український письменник-демократ Архип Тесленко, а в залізничному училищі в 1911-1914 роках – Антон Макаренко, відомий радянський педагог і письменник.

3 учень. Нині м. Долинська – великий залізничний вузол, південні залізничні ворота Кіровоградщини. У літньо-осінній період через нього проходять більше 40 пасажирських потягів, серед яких міжнародні Херсон-Санкт-Петербург, Сімферополь-Мінськ та ін.

У місті є чотири школи, працюють дитячі садки, Молодіжний центр дозвілля і відпочинку «Червона Калина», районний Будинок культури, районна Школа мистецтв, дві бібліотеки, музеї історії Долинського району та меморіально-педагогічний музей А.С. Макаренка, стадіон, Центральна районна лікарня. Будується Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат окислених

руд. За даними 2011 року в місті проживає 19319 чоловік.

4 учень. У місті народилися соціолог О. Бочковський; доктор наук економіст І. Ковтун; історики П. Стоян і В. Брехуненко; фахівець права М. Данількевич; доктор медицини і державний діяч О. Лук'яненко; заслужений лікар України, Герой Соціалістичної праці Н. Ленгауер; льотчик, Герой Радянського Союзу Т. Лядський; диригент, народний артист України Г. Вазін; поет П. Косенко, російська дитяча письменниця Л. Коростіна; живописці К. Заруба та В. Коптєв. З Долинською пов'язане ім'я майстра спорту міжнародного класу, спринтера І. Страха.

Сьогодні місто має герб і прапор.

2. Повідомлення учнів з проблеми «Історія моєї родини – історія мого краю».

Бойко Артем. Я пишаюся моїм прадідусем Задорожнім Хомою Степановичем. Він народився і прожив життя в селі Баштині Долинського району (з 1976 року – Петрівський район).

Виросли не одне покоління людей, що не знають війни, для нас вона – історія. Але і сьогодні немає в нашій країні сім'ї, яка б не зберігала пам'яті про війну, мужність і стійкість усього народу в грізній битві з фашизмом. Мій дідусь був на війні з 1943 року по 1946 рік. Його бойовий шлях розпочався з визволення Кіровоградської області і закінчився в Австрії в 57 армії 73 гвардійської стрілкової дивізії. Він має бойові нагороди.

Прадідусь відроджував наш район після війни. Спочатку довгий час працював в рідному селі трактористом, а пізніше – бригадиром тракторної бригади. За відданий труд в 1973 році він нагороджений орденом Трудового червоного прапора, а в 1976 – орденом Леніна. Мені є ким гордитися.

Майстренко Дмитро. Мій дідусь, Майстренко Григорій Іванович – майор міліції. Він присвятив службі у відділі карного розшуку Долинського РВ УМВС в області майже 20 років, пройшов шлях від оперуповноваженого до начальника служби.

Коли дідусь пішов на заслужений відпочинок, мій тато продовжив його справу. У 2009 році він був нагороджений відзнакою МВС України «За відзнаку в службі» II ступеня. Та не тільки нагороди є показником у службі – професіоналізм мого тата, вдячність від людей, повага від колег.

Дідусь і тато мене постійно навчають, що обираючи професію, треба її любити. Тож історію карного розшуку я думаю продовжу.

3. Робота в групах.

Учитель. Ви – майбутнє нашої держави, вам її будувати і творити в ній. Від вашої праці, ваших бажань, умінь і сердець залежить те, якою вона стане. Давайте трішечки помріємо...

- Якою би ви хотіли бачити нашу Долинщину? Оберіть найбільш бажані епітети, напишіть їх на крилах метеликів та прикріпіть на карту.

(Щаслива, квітуха, багата, могутня, велика, щедра, красива, ...)

4. Творча робота «На хвилях спогадів».

(Учитель пропонує дітям згадати учнів старших класів, які мають здобутки участі в конкурсах, олімпіадах, змаганнях тощо).

Наші досягнення. Бойко Артем – переможець II районного етапу Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика.

Мої відкриття. Майстренко Дмитро – учасник фінального етапу Всеукраїнського конкурсу експериментально-дослідницьких робіт з природознавства «Юний дослідник» з роботою «Календарні свята та обряди українського народу» (секція: «Народознавство, краєзнавство»).

Мої перемоги. Грамоти за навчальні досягнення: Бойко Артем, Загородній Олександр, Павленко Анна, Майстренко Дмитро. Нагороди за спортивні досягнення: Бойко Артем, Загородній Олександр, Майстренко Дмитро, Четвертак Дмитро, Бондарь Андрій. Грамоти та дипломи з хореографії та вокальних здібностей отримали: Ліщишина Дар'я, Мітленко Влада, Скрипченко Уляна, Пугач Карина, Павленко Анна, Компанієць Тетяна.

Найяскравіші враження. *(Розповіді учнів).*

5. Творча робота «На крилах мрій».

Учитель. Сформулюйте побажання собі на цей навчальний рік (якими ви повинні бути, щоб ваші мрії здійснилися), запишіть їх на пелюстках квітів та прикріпіть на карту.

(Розумні, цілеспрямовані, працьовиті, освічені, здорові, завзяті, правдиві, порядні, активні, кмітливі, сміливі, людяні).

6. Гра «Продовжіть прислів'я».

Людина без Вітчизни, ... *(як соловей без пісні).*

Кожному мила ... *(рідна сторона).*

Без сім'ї немає щастя ... *(на землі).*

Від родини йде життя ... *(людини).*

Добре тому, хто в своєму ... *(домі).*

Всюди добре, а вдома ... *(найкраще).*

Кожен край має свій ... *(звичай).*

Рідна земля і в жмені ... *(мила).*

Що країна, ... *(то родина).*

7. Розгадування кросворда (робота в групах).

Учитель. У кросворді по вертикалі приховане слово, яке рідне і миле кожному з вас. Розгадавши кросворд, ви зможете прочитати це слово.

1. На ставках області водиться і цей птах. *(Лебідь).*

2. Вид транспорту, який пов'язаний з виникненням міста Долинської. *(Потяг).*

3. На гербі Кіровоградської області зображено цього птаха. *(Орел).*

4. Території суші, які мають рівну поверхню, називаються саме так. *(Рівнина).*

5. Назва місцевої газети. *(«Провінція»).*

6. Річка на території нашого району. *(Боковенька).*

7. Прізвище земляка, майстра спорту міжнародного класу, спринтера.
(І. Страх).

8. Український поет, який працював у навчальних закладах Долинського району.
(М. Родинченко).

9. Відомий педагог, письменник, ім'я якого присвоєно одній із шкіл міста
(А. Макаренко).

Слово по вертикалі – *Долинська*.

1.	Л	Е	Б	І	Д	Ь							
				2.	П	О	Т	Я	Г				
		3.	О	Р	Е	Л							
		4.	Р	І	В	Н	И	Н	А				
	5.	П	Р	О	В	І	Н	Ц	І	Я			
						6.	С	Т	Р	А	Х		
		7.	Б	О	К	О	В	Е	Н	Ь	К	А	
8.	Р	О	Д	И	Н	Ч	Е	Н	К	О			
				9.	М	А	К	А	Р	Е	Н	К	О

8. Області-сусіди (робота в парах).

Учитель. Кожна область, з якою ми межуємо, чимось відома, або асоціюється.

Наприклад, наша Кіровоградська область – регіон, що має порівняно великі запаси деяких мінеральних ресурсів. З паливних ресурсів тут є поклади бурого вугілля в м. Олександрії. Відкриті в останні десятиріччя золоторудні родовища – основа для створення в майбутньому золотовидобувної та золотопереробної галузі в області.

За даними геологів, існує ймовірність відкриття родовищ платини, алмазів, хрому та рідкісних металів. Вагоме енергетичне значення мають значні (світового масштабу) поклади уранових руд. Є значні запаси підземних вод.

Окрасою краю та місцем відпочинку є лісові насадження, чотирьохсотлітні дуби, цілющі джерела. Загальна площа лісового фонду становить 179,1 тис. га. Основні рекреаційні ресурси на Кіровоградщині – оздоровчі (м'який клімат, мальовничі береги річок і водосховищ). Діють 3 санаторії та пансіонати, 4 будинки відпочинку, численні бази відпочинку, профілакторії та дитячі табори відпочинку.

В області добре розвинене сільське господарство, провідна галузь – рослинництво; розвинений залізничний транспорт, машинобудування, металообробка.

- Напишіть на аркушах паперу, що ви знаєте про наших сусідів.

Дніпропетровська область (*залізна руда, металургійні заводи, ...*);

Миколаївська (*суднобудівельний завод, виноградники, ...*);

Полтавська (*пишмянський розпис, машинобудування, корисні копалини: газ і нафта, ...*);

Черкаська (музей Т. Г. Шевченка, видобувають кам'яне вугілля, ...);
Вінницька (туризм, фонтан Рошен, ...);
Одеська (Потьомкінські сходи, найбільше озеро України Ямпул, туризм, суднобудування, ...).

9. Поетична хвилина.

(Учні читають вірші поетів рідного краю про Кіровоградщину М. Родинченка та В. Журби).

V. Підсумок уроку

- Що сьогодні було для вас цікавим?
- Про що ви вже знали?
- Що дізналися нового?
- Що ви бажали б дізнатися про Кіровоградську область?

VI. Творче завдання

Підготуйте фотозвіт про цікаві місця Кіровоградщини.

Список використаних джерел:

1. Базарницька І., Сапун Г. Тестові завдання з курсу «Я і Україна. Природознавство», 4 клас // Початкова школа. – 2008. – № 11. – С. 27-30 .
2. Бутрім В. Пташці – крила, кораблю – вітрила, а людині – знання. 4 клас // Початкова освіта. – 2006. – №29. – С. 19-22 .
3. Іваннікова І. Україна на планеті Земля // Початкова освіта. – 2007. – № 45. – С. 16-17.
4. Маруценко В. Це наша історія // Долинські новини. – 2007. – № 41. – С. 2.
5. Стратілат І. У країну знань та мрій // Початкова освіта. – 2010. – № 25. – С. 7-10.

Л.В. Горлова,

*учитель початкових класів
Катеринівської ЗШ I-III ступенів
Кіровоградської районної
державної адміністрації*

КІРОВОГРАДЩИНА – РІДНА МОЯ СТОРОНА

(урок-екскурсія для учнів 3-4 класів)

Мета: поглибити знання дітей про Кіровоградщину; продовжити ознайомлення учнів з історією виникнення рідного села Катеринівки; формувати національну свідомість; розвивати пізнавальний інтерес; сприяти вихованню почуття любові до рідного краю, поваги до людей праці.

Обладнання: карта України та Кіровоградської області, презентації «Кіровоградщина – перлина степу» та «Моє село Катеринівка», ілюстрації, фотографії, картки із завданням для індивідуальної та групової роботи.

Хід уроку

I. Організація класу

1. Привітання.

2. Поздоровлення з Днем знань.

Фонограма «Школярія».

Пролунав і стих дзвінок, починається урок.

Він і перший, і цікавий, і гостей зібрав чимало –

Тож і ми часу не гаймо – вже роботу починаймо!

II. Створення ситуації успіху

Учитель. Прочитайте вірш:

Куди не глянь, де не спитай,

І кожен скаже:

Рідний край –

Об'ємна моя сторона,

Велика, бо вона моя.

Ошатна квітами земля,

Гляди, вона така одна!

Ріднішої ніде нема!

А ще я називаю її рай,

Де красить все: степи і гай,

Щиросердечні люди знамениті,

Надра багаті, чорноземи ситі,

А ще, бо тут родилась я і вся моя рідна сім'я!

Л. Горлова

- Про що говориться у вірші? (*Про Кіровоградщину*).

- Як інакше можна назвати цей вірш? (*Акровірш*).

- Чим цікаві для нас акровірші? (*Коли скласти перші букви кожного рядка, утворюється слово*).

- Яке слово утворилося? (*Кіровоградщина*).

Учитель. Тож, напевно, ви здогадалися, про що йтиметься мова на нашому першому уроці? (*Про нашу Батьківщину*).

III. Повідомлення теми і мети уроку

Учитель. Тема нашого уроку: «Кіровоградщина – рідна моя сторона». Ми з вами будемо подорожувати нашим краєм, а також зупинимось і в рідному селі Катеринівка. Ви багато дізнаєтесь нового.

IV. Актуалізація знань учнів. «Мозковий штурм».

Учитель. Кожна людина любить той край, де народилася і живе. Кожен пишається своєю рідною землею. Завжди хоче сказати про неї найкраще. А ми поспробуємо її описати.

(Учні по черзі називають слова, вчитель записує на дошці).

V. Основна частина

1. Презентація «Кіровоградщина – перлина степу».

Презентація здійснюється за планом: історико-географічна довідка (за картою України); промисловість; сільське господарство; транспорт і зв'язок;

споживчий ринок; освіта; охорона здоров'я; культура і спорт; пам'ятки архітектури.

2. Бесіда за наслідками перегляду презентації.

3. Робота в парах. (Розмістити малюнки, відповідно до теми).

<p>Промисловість</p> 	<p>Сільське господарство</p> 	<p>Транспорт</p>
<p>Зв'язок</p> 	<p>Споживчий ринок</p> 	<p>Охорона здоров'я</p>
<p>Освіта</p> 	<p>Культура і спорт</p> 	<p>Пам'ятки архітектури</p>

Фонограма «Україно моя!».

4. Поетичний аукціон.

Учитель. Діти, а які ви знаєте вірші про Батьківщину? Можливо, хтось склав свій вірш про наше село? (Діти розповідають напам'ять вірші про Батьківщину).

Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі,
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти.
Але є одна країна –
Найрідніша нам усім –
Катеринівка прекрасна,

Нашого народу дім.
У всьому світі кожен зна —
Є Батьківщина лиш одна.
І в нас вона одна-єдина —
Кіровоградщина любима.
Тут народились ти і я,
Тут прожива наша сім'я.

5. Перегляд презентації «Моє село Катеринівка».

6. Творче завдання «Продовж речення». (Робота учнів за індивідуальними картками).

Моє рідне село називається ... (Катеринівка). Його засновником був поручик... (Димитров). Першим забудовником сучасного села став ... (Іван Петрович Крутенко). У селищі є..., ..., ..., (двоповерхові будинки, велика школа, дитячий садок, магазин, аптека...). Протікає річка ... (Грузька). За селом діють кар'єри з видобутку вогнетривкої глини, яка називається ... (каолін). Займається добуванням глини підприємство... («Кіровоградське рудоуправління»). Моє село дуже гарне навесні та влітку, коли цвітуть різними барвами ..., ..., (назви квітів). Я ... (люблю) свій рідний край.

7. Фізкультхвилинка.

Батьківщина – рідний край: поле, річка, синій гай.

Любо стежкою іти. Тут живемо я і ти.

8. Дослідницька робота. (Учні працюють з картою Кіровоградщини і визначають населені пункти).

- Знайдіть на карті своє село. Які є поруч інші села?
- Укажіть міста Кіровоградської області.
- Укажіть обласний центр Кіровоградщини.
- Де він розміщений на карті Кіровоградської області?

9. Практична робота. (Робота учнів у групах з контурною картою).

- Позначте на карті обласний центр – місто Кіровоград, наше село та кордони області.

VI. Підсумок уроку

Учитель. Ми пишаємося своєю рідною землею. Безмежні простори, родючі ґрунти, різноманітні корисні копалини, сучасні міста, мальовничі села, повноводні ріки та озера, багаті ліси, а найбільша цінність – добрий, працьовитий український народ.

Я впевнена, що ми побудуємо краще майбутнє, де світ буде добрим, справедливим, радісним, даруватиме дітям і дорослим щасливе життя.

- На своїх квіточках напишіть побажання для нашої Батьківщини та рідного села Катеринівки.

- Яким би ви хотіли бачити своє село в майбутньому?

Фонограма «Країна мрій». (Діти записують на квіточках побажання, прикріплюють їх на свої карти та озвучують).

Л.С. Біляк,

учитель початкових класів

Рівнянської ЗШ I-III ступенів № 5

Новоукраїнської районної ради

КІРОВОГРАДЩИНА - МІЙ РІДНИЙ КРАЙ!

(урок-гра для учнів 3-4 класів)

Мета: формувати мотивацію учнів щодо вивчення історії рідного краю; виховувати почуття патріотизму, громадянськості, морально-духовні якості; ознайомити з життєвим шляхом та діяльністю видатних людей Кіровоградщини; розвивати комунікативні здібності.

Обладнання: географічний атлас «Кіровоградська область», карта України, зображення герба та прапора області, ножиці, клей, кольоровий папір, фотоматеріали, таблиці, саджанець «дерева бажань».

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку

Урок проводиться на подвір'ї школи. Діти утворюють велике коло, сідають на стільці.

II. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми й мети уроку

Вступне слово вчителя. Як швидко промайнуло літо, канікули. І ось ми знову разом. Звичайно, вам хочеться поділитись враженнями, обійнятись. Тому наш урок незвичний. Ми проводимо його на шкільному подвір'ї. Це урок-гра «Тісне коло». Умови гри такі: коли ви почули щось нове, то робіть маленький крок вперед, і в кінці уроку ми утворимо тісне родинне коло, всі обіймемось!

Наш перший урок присвячений 75-й річниці утворення Кіровоградської області, його тема «Кіровоградщина – мій рідний край». Ми поговоримо про історію, символіку, природу, видатних людей нашої області.

III. Основна частина уроку

1. Читання та обговорення вірша.

В світі є краї багаті,
Та дорожчий той, де в хаті
Слухав ти пісні матусі,
Де zostались кращі друзі,
Де спинався ти на ноги,
І куди тебе дороги
Знов ведуть, немов до Рима,

Де душа твоя незримо
Вже давно перебуває, –
Кращих бо країв немає...
Для одних – то сиві гори,
для онаких – синє море,
А для нас, синів козацьких, –
Спів степів Кіровоградських!

Учитель.

- Яка головна думка вірша?
- В якій області ми живемо? В якому районі?
- Чи любите ви рідний край? Чому?

2. Робота з картою України.

Учитель. Далекого 1939 року на карті України з'явилась Кіровоградська область. Вона утворилась із районів південної Київщини і північної Херсонщини. Ці землі від сивого Дніпра до каменистого Південного Бугу, вздовж трьох з половиною сотнею кілометрів поєднали і мрійливий затінок невеличких гаїв, і шепіт різнотрав'я сонячного степу.

Місце Кіровоградщини особливе – на її території розташований географічний центр України, а саме у Добровеличківському районі.

(Учитель пропонує учням переглянути фотографію з пам'ятним знаком «Географічний центр України»).

На півночі наша область межує з Черкаською, на північному сході – з Полтавською, на сході і південному сході – з Дніпропетровською, на півдні – з Миколаївською, на південному заході – з Одеською, на заході – з Вінницькою областями України.

3. Робота в групах (учні об'єднані в 2 групи).

Учні, дивлячись на зразок листівки (фотографії, малюнка), виготовляють аплікацію і описують символіку Кіровоградщини: герб та прапор області.

Учитель уточнює і доповнює відповіді дітей.

Опис герба

Центральною фігурою герба є скіфський степовий орел – символ мужності, справедливості, сили. У скіфів (найперших поселенців краю) орел був символом бога Папая, пов'язувався з культом батька. Золоте колосся підкреслює багатство степового краю, золоте дубове листя – могутність і витривалість. Усі використані кольори з давніх козацьких традицій.

Опис прапора

Прямокутне полотнище з двох вертикальних смуг: малинової та жовтої. На малиновій смузі – зображення жовтого орла.

4. Робота з таблицею «Населення Кіровоградщини».

- Які відбулись зміни в чисельності населення за останні 5 років? (1224,8 – 995,2 тис. осіб).

- Яке співвідношення міського і сільського населення? (міське населення – 62%; сільське – 38%).

- Який національний склад населення нашої області?

(Українці, росіяни, поляки, молдавани, білоруси, євреї, вірмени, болгары, роми, греки та інші).

(За бажанням та відповідної підготовки дітей можна виконати український, російський, молдавський, циганський та інші народні танці).

5. Усний журнал «Наша історія». (Використовуються фотоматеріали).

Колись давним-давно на наших землях жили племена скіфів, пізніше степами Кіровоградщини проходили сармати, готи, гуни, авари, хозари. Вони займались скотарством, землеробством. У Новоукраїнському районі знайдена князівська могила, що відноситься до періоду ранніх слов'ян. Багато також збереглось пам'яток доби козацтва: хрести, люльки, зброя, ікони. З тих часів почалось інтенсивне заселення краю переселенцями з лівобережної України. Наш край пережив багато воєн. У роки Другої світової війни Кіровоградщина втратила 92 860 чоловік. Пам'ятаймо про це!

(Учні розповідають про земляків, які захищали рідну землю від німецьких загарбників, згадують воїнів-інтернаціоналістів).

6. Практична робота.

Учитель. Дуже різноманітний у наших краях рослинний і тваринний світ.

(За описом рослини діти повинні відшукати її на території школи і зробити колективний букет – конюшина, бузина, полин, нагідки, спориш, деревій, липа, кульбаба, ромашка лікарська).

7. Гра «Так! Ні!».

Учитель або учні називають тварин, серед яких є ті, що мешкають на території Кіровоградщини. Дітям потрібно визначити «Так!» чи «Ні!».

8. Видатні люди нашої області.

Діти заздалегідь отримали завдання на період літніх канікул та підготували повідомлення про видатних людей Кіровоградщини: М.Л. Кропивницький, родина Тобілевичів, В.І. Григорович, В.О. Сухомлинський, родина Тарковських, Ю.І. Яновський, Л.І. Попов та інші.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

Вправа «Географічний крос». *(Учням потрібно закінчити вислів).*

- Степовою перлиною називають ...
- Кіровоградська область утворилась у ...
- У Добровеличківському районі знаходиться ...
- Найбільші міста Кіровоградщини ...
- Крім українців, у нас проживають...

V. Підсумок уроку

Практична робота «Я прославлю свій рідний край!».

(Діти пишуть на аркушах побажання, прикріплюють до саджанця і

колективно садять «дерево бажань»).

Учитель. «Тісне коло», яке ми хотіли утворити, вийшло. Разом можна всього досягти!

(Діти беруться за руки і повторюють за вчителем слова Г. Сковороди).

Пізнай свій край, себе, свій рід, свій нарід, свою землю – і ти побачиш свій шлях у життя...

Т.В. Діденко,
учитель початкових класів
Лозуватської ЗШ I-III ступенів
Компаніївського району

**«РІДНА ЗЕМЛЕ, БАРВИСТИЙ МІЙ КРАЮ,
ДИВНА КАЗКА ЗЕЛЕНИХ ДІБРОВ...»**
(урок-мандрівка для учнів 4 класу)

Мета: поглибити знання учнів про Україну, рідний край, традиції та звичаї свого народу; розширити зміст поняття громадянин України; розвивати мовлення учнів; виховувати патріотичні почуття приналежності до українського народу.

Обладнання: карта України; карта Кіровоградської області; колосся пшениці і калина, український рушник з хлібом-сіллю.

Девіз уроку: «Забудеш рідний край – твоє коріння всохне!».

Хід уроку

I. Організація класу

Є багато країн на землі,
В них озера, річки і долини,
Є країни великі й малі,
Та найкраща завжди – Батьківщина.

II. Актуалізація опорних знань

1. Інсценізація вірша П. Воронька «Журавель».

(Виходить журавель)

Облітав журавель
Сто морів, сто земель.
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.
Ми спитали журавля:

– Де найкраща земля? *(Всі діти промовляють разом).*

Журавель відповідає:

– Краще рідної немає.

2. Вправа «Мікрофон».

Учитель. Діти, подумайте, чому так відповів журавель.

Друже, спробуй, відгадай,

Де знаходиться цей край.

Ти, напевно, здогадався,

Восени в лісі гриби,

Наче вирости з води,

Ще й травичка зелененька,

Хоч раніше помилявся,
Що лани, гаї квітучі,
Ще й степи, поля родючі,
Річка з назвою Інгул.
У садах плоди рясненькі,

На ній квіточка гарненька,
Не одна – суцільний килим,
Що весною став красивим.
Все це рідна Україна –
Лозуватка рідний край.

III. Основна частина

1. Гра «Місце, де я почуваюся щасливим».

1) намалюйте місце, де вам найбільше подобається бути;

2) розкажіть про нього своєму товаришеві.

Учитель. А тепер на карті нашої Батьківщини спробуємо знайти ту маленьку батьківщину, де ми з вами живемо. Кожна людина живе в селі чи у місті, і саме вони складають нашу велику Батьківщину, що зветься Україною.

- Чи знаєте ви, скільки людей проживає в Україні? (*Близько 46 млн.*).

Учитель. У кожної людини є свій рідний куточок на землі. Це край, де вона народилася, живе. І називається він – Батьківщина. Наша мала Батьківщина – це село Лозуватка. Наш рідний край – Кіровоградщина. Кожна людина повинна знати минуле свого краю. Дізнавшись про історичне минуле Лозуватки, ви зрозумієте, що це село самобутнє, незвичайне, чудове. І всі прекрасні пам'ятки та споруди створили люди, які тут жили і проживають.

2. Групова робота з прислів'ями.

З давніх-давен людина висловлювала свою повагу та любов до рідної землі в легендах, піснях, приказках та прислів'ях. Давайте пригадаємо декілька прислів'їв.

* Кожному мила своя сторона.

* За рідний край життя віддай.

* Рідна земля і в жмені мила.

3. Сторінками історії. Заочна мандрівка.

1) «Мій край - моя історія».

Чому село названо Лозуваткою? Ще коли була Запорозька Січ на берегах річки Інгул оселялися козаки-запорожці. Трава тут росла така, що вершник міг сховатись. Козаки оберігали степовий край від набігів татар і турків. Ще й тепер у полі височать могили із залишками веж. То на них запорожці запалювали сигнальні вогні, щоб попередити Січ про напад ворога.

Маленькі зимівники запорожців-сторожів обростали хатами. Виросло в долині ріки козацьке село. А через те, що Інгул густо був оброслий вербам та верболозами, то село так і назвали – Лозуватка.

2) «Свідки сивої давнини».

За селом, серед степу, височить високий курган – могила, як кажуть у селі. Хто її насипав ніхто не знає, вже в ті часи, коли люди оселились в цих місцях, їх десятки стояли серед степу.

Старожили кажуть, що це козацькі могили. Таким чином козаки вшановували своїх бойових побратимів, які героїчно полягли в боях з поневолювачами. Інші кажуть навпаки, що могили тут стояли з давніх давен, і насипані народом, який прожив тут в незапам'ятні часи.

За давніми переказами, на село були великі набіги ворогів. У степу могили – там було все стоять верхові козаки і виглядають орду. Як тільки побачать здалеку куряву – ото вже знай, що орда не далеко. Козаки тоді й дають знати в слободу або кошовому. Уночі, бувало, припаде козак до землі та

й слухає. Як стугонить земля, то суне орда. Тоді козаки розкладають на могилах вогнища, а самі на коней та й скачуть до свого табору.

3) «Геологічні пам'ятки».

На правому березі річки Інгул, впродовж 400 м від східної частини с. Лозуватки розкинулись гранітні скелі площею 2 га. Вони дуже красиві, незвичайної форми, важкодоступні. Граніти розсічені жилами молочно-білого кварцу, потужністю 0,2-0,5 м. Геологічна пам'ятка має наукове та естетичне значення, входить до геологічної пам'ятки «Інгульська жила».

4) «Казьонний міст».

За Лозуваткою в долині стоїть кам'яний міст. Ніхто ним не користується, хіба що худобу переженуть з одного краю долини в інший. І дороги там немає, хіба якийсь путівець на приінгульські поля. Для чого ж тоді цей міст?

Старі люди розповідають, що давно його побудували кріпаки. За козацькими хутірцями, які поховалися у вербах та високих травах, при Інгулі, вела дорога з Петербурга в Єлисаветград. У військовому форті часто зупинялися карети із стольного града.

А коли сама цариця зібралася до Єлисавета, тоді (дорога) й міст спішно збудували кріпаки, щоб дорога, була рівною і безпечною. А при дорозі, недалеко від Казьонного моста (так його і досі називають), стояла корчма, де зупинялися подорожні.

Немає вже давно корчми і руїн її не залишилось, забули про дорогу, розорали. Тільки міст чудовий стоїть як пам'ятник будівничим – кріпакам.

5) Поетична сторінка.

Учениця.

Я народилась в Лозуватці
І почала життя своє.
Тут небеса високі й сині,
На що не глянеш – все моє!
Трава для мене зеленіє,
Для мене світлі дні ясні.

І сонце пестить та леліє,
Летять до серденька пісні.
Тут кожна квіточка співає,
Струмочок ніжно жебонить.
І краю кращого немає,
Де б я могла так вільно жити!

Учень.

Багато різних сіл на світі,
Але мені миліш за все
Моя Лозуватка привітна,
Тут все для мене рідне й дороге.

Тут – замріяна діброва,
Там – березовий гайок,
Запашні поля квітують
Та виблискує ставок.

Нашим селом чудовим
Я крокую восьмий рік.
Бачив всі місця казкові:
Тиху річку і дрімучий ліс.

І куди б я не поїхав,
Де б не був, ходив, ти знай,
Лозуватка – наймиліша,
Бо це рідний сердцю край.

IV. Узагальнення вивченого

Тест «Кіровоградщина – серце України» (робота в парах).

1. Напиши, як називається отча земля, рідний край, де ти народився.
2. Визнач головне місто твоєї малої Батьківщини:
 - а) Харків
 - б) Москва
 - в) Львів
 - г) Кіровоград
3. Визнач, на березі якої річки розташоване твоє рідне село.
 - а) Дністер
 - б) Дніпро
 - в) Інгул
 - г) Прип'ять

4. Назви головну вулицю твого рідного села
5. Закінчи речення. Я впевнений, що мій рідний край у майбутньому буде Для того, щоб мій край став багатим, потрібно... .

V. Підсумок уроку

- Які види роботи більше сподобались?
- Що вас найбільше зацікавило?
- Про що ви б хотіли дізнатися більше?

*Л.П. Давидова,
учитель української мови
та літератури
Маловисківської ЗШ № 31-III ступенів
Маловисківської районної ради*

КРАЙ, ОСПІВАНИЙ СОЛОВ'ЯМИ ТА ПОЕТАМИ *(поетичний калейдоскоп Маловисківщини для учнів 5-6 класів)*

Мета: ознайомити учнів з творчістю письменників-земляків; з історією та географічним положенням Маловисківського району; виховувати любов до рідного краю, повагу до славетних земляків Маловисківщини та шанобливе ставлення до загиблих у роки війни.

Оформлення класу: етнографічна виставка; виставка дитячих малюнків та віршів «Маловисківщина – рідна сторона»; плакат з написом «Маловисківщина – яблунева гілка Кіровоградщини», зображення гербів Кіровоградської області, Маловисківського району, міста Малої Виски, карта області.

Усі поетичні твори, використані у сценарії, належать перу поетів Маловисківщини – С. Шевченку, Т. Краснову, О. Степаненку, В. Бровченку, Т. Андрушко).

Хід заходу

(Звучить мелодія пісні «Моїй Малій Висці». Виходять ведучі).

1-й ведучий.

Я – з Маловисківського краю,
Що від краю до краю
Білим цвітом оббілений,
Хмільним хмелем обплетений,
Солов'ями оспіваний,
Земляками – поетами.

2-й ведучий.

Я від сонця пекучого,
І від поля пахучого,
І від лугу трункого,
І від Висі стрімкої,
Від синиць і від соколів
Іду, лугами, полями,

Крізь співучі гаї:
Добрий день вам, вищани,
Земляки ви мої!

1-й ведучий. Маловисківщина... Це для мене і мамина колискова, і перший крок по споришевому подвір'ї, і теплий, животворний дотик батькових долонь. Ніде я не смакувала таким запашним хлібом, такою дивовижною водою з місцевого джерела, ніде не зустрічала таких добрих, гостинних людей.

2-й ведучий. І справді, мало дякувати Богу, що народилися і вирости, звили родинні гнізда на цій багатій, прекрасній землі.

(Учениця в українському костюмі на фоні ліричної мелодії декламує вірш В. Бровченка «Земленко моя»).

1-й ведучий.
О, Виско рідна! Ти перлина
Славетної і древньої землі,
Що зветься величаво Україна,
Тут родять щедрі й добрі врожаї,
Дощі рясні ідуть,
Сади буяють,
Найкращі в світі тут пісні лунають.

2-й ведучий. Мала Виска – це місто районного значення, де проживає близько 12 тис. осіб. На території населеного пункту розташовані 7 промислових підприємств, 2 фермерських господарства.

Наша земля дала Україні та світу відомих людей, видатних громадських діячів, учених, письменників, композиторів.

Звання «Почесний громадянин міста Мала Виска» присвоєно:

- Перебийносу Григорію Миколайовичу – Заслуженому учителю України, краєзнавцю;

- Бровченку Володимирі Яковичу – поету, автору творів про Маловисківщину, відомому громадському діячу;

- Подашевській Тетяні Леонідівні – першій жінці в Україні, якій присвоєно звання «генерал-майор міліції», Заслуженій журналістці України.

(Звучить лірична мелодія).

1-й ведучий.
Де соняхи з очима золотими,
Джерел гайдайських сила струменить,
Трипільські коні гривами густими
Колись мели отут небес блакить.
На нову зустріч з гроном виноградним,
Альтанкою, булькатим ліхтарем.
Задумливо, замріяно, відрадно
Вдивляється в майбутнє Хмельове...

2-й ведучий.
Люблю село я Лозуватку,
Бо у нім гарні дуже люди.
І хочуть жить усі в достатку,
А якщо хочуть, так і буде.

1-й ведучий.
Мала Виско, мій чудовий краю,

Ніжна радість тихо промениться,
Як до тебе знову повертаюсь,
Наша чудова чарівнице.

2-й ведучий.

Копанки, моє рідне село,
Мальовниче стоїш над річкою,
Щедро дбаєш, щоб в нас все було,
Зігриваєш мене добротою.

1-й ведучий.

Квітують Вищанські села і міста,
Полонять красою своєю.
Світанків заграва у небі, мов стяг,
Що край наш підняв над землею.

(Пісня «Мій край» слова Інни Рябченко, музика Петра Лойтри).

2-й ведучий. Як сиві дніпровські води, збігають роки. Журавлинними
ночами відлітають у далекий вирій дні. А навкруги вирує вічне життя.

1-й ведучий. Давно відлунали канонади грізних боїв. І тільки все світле
зберігає пам'ять народна.

(Звучить мелодія воєнних років).

2-й ведучий.

Задихалося літо від спеки,
І сивіли від спраги лани.
В сірім небі закружляли лелеки,
А земля – димовищі війни.

Війська фашистської Німеччини окупували Маловисківщину. Край
трудолюбів, слави й непокори не став на коліна. Сини нашого народу мужньо
боролися з фашизмом.

(Звучить пісня «Журавлі» на слова Р. Гамзатова).

1-й ведучий.

Чорнобривці, які чорнобривці,
Заквітчали вищанський ви край
Коцюбинського квіти ви любі,
Разом з вами у серці розмай.

(Звучить пісня «Чорнобривці»).

2-й ведучий. Дорогі друзі! До вашої уваги віночок дитячих віршів,
написаних нашими талановитими поетами-земляками.

*(Читання поезій учнями: Г. Андрушко «Тане сніг»; В. Левченко-Дигас
«Донечка», «Дерево роду»; Г. Красний «Не будьте байдужі»).*

1-й ведучий.

Україно моя неозорна –
Життєдайна квітуча земля.
Ніжна пісня дзвінка і прозора!
Рідна мати! Вітчизно моя!

2-й ведучий.

Бути вдячним – замало, я знаю,
Кожен подих віддам я тобі.
Мала Виско, коханий мій краю!
Рідна мати! Вітчизно моя!

*І.І. Карабут, О.С. Баранчук,
учителі української мови
та літератури
ЗШ I-III ступенів № 7
імені О.С. Пушкіна
Кіровоградської міської ради*

РІДНИЙ КРАЙ КОХАТИ – В ПОЕЗІЇ ПРОСЛАВЛЯТИ
*(поетичний віночок творів сучасних митців Кіровоградщини
для учнів 6-8 класів)*

Мета: ознайомити учнів з історією створення Кіровоградської області, зацікавити творчістю талановитих поетів-земляків, розкрити самотність їх віршів, викликати бажання більше дізнатися про рідний край та людей, які його ушляблюють; розвивати вміння виразно читати поетичні твори, сприяти вихованню любові до рідного краю, плекати почуття гордості за наших земляків.

Обладнання: карта Кіровоградщини, ілюстрації та фотографії мальовничих куточків степового краю, портрети поетів-земляків, виставка їх збірок.

*Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без Батьківщини.
М. Чернявський*

Хід уроку

I. Організаційний момент

(Забезпечення емоційної готовності до уроку. «Побажай мені удачі» - в парах, усно).

Учитель. Веселе, галасливе літо вже відшуміло, відцвіло і чарівниця-осінь покликала нас до школи. Ми не зогледілись, як і подорослішали, змужніли, набралися снаги і сили для нових звершень, нових досягнень на ниві шкільної науки.

Сьогодні ми починаємо новий навчальний рік, а в народі кажуть, що починати будь-яку нову справу треба з гарним настроєм. Мені здається, що кожен новий навчальний рік – це, як нова справа, і починати його треба з гарним настроєм. То ж побажайте один одному гарного настрою, удачі, високих оцінок і міцного здоров'я на цілий рік. Я також вам бажаю здоров'я, миру, злагоди, удачі, здійснення всіх бажань і, звичайно ж, нових успіхів у навчанні.

II. Мотивація діяльності. Оголошення теми й мети уроку

1. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань.

(Робота з асоціаціями: ключове словосполучення – батьківщина, складання віночка «Моя Батьківщина»).

Учитель. Сьогодні свято, а яке ж свято без пісні? Прошу вас ще трохи відпочити і послухати гарну пісню.

(Звучить пісня про Україну).

Учитель.

- Який настрій викликала у вас пісня?

- Про що вона? (*Про рідну землю, про Україну, про Батьківщину*).

- А що для вас є батьківщина? Свої відповіді запишіть у серединках ось цих гарних квіточок і передайте мені. Давайте разом складемо віночок думок «Моя Батьківщина».

(Діти називають: Україна, рідна земля, рідна хата, квіти у квітнику, рідне місто, вулиця, річка, що протікає поруч, стежка до школи, рідна школа, запах липи і тополі, тато, мама, сім'я; учитель прикріплює квіти на дошці у формі віночка.)

2. Робота з епіграфом.

Учитель. М. Чернявський сказав:

Нема без кореня рослини,

А нас, людей, без батьківщини.

- Як ви розумієте ці слова?

- Чи згодні з автором?

3. Оголошення теми і мети уроку.

Учитель. Діти, земля, де ти народився, вперше став на ноги і промовив перше слово, назавжди залишається рідною і дорогою, куди б тебе впродовж життя не занесла доля. Кожна людина, ким би вона не стала, де б їй не доводилося працювати, тягнеться серцем до рідного краю, який починається з широкої вулиці в мрійливих липах і тополях, із стежки, що веде до школи, з шкільної лави, з річки, що протікає поруч, зі співу солов'я.

І сьогодні на уроці ми поговоримо про мальовничий куточок нашої славної України – про маленьку нашу батьківщину – Кіровоградщину, попрямуємо її просторами, заглянемо в кожен її незабутній куточок, познайомимося з талановитими людьми, поетами-земляками, і сплетемо віночок любові нашому краю з їхніх неперевершених поетичних рядків, адже 10 січня 2014 року наша область буде святкувати своє 75-ліття.

75 років, діти, для області – це, звичайно ж, пора молодості, однак і за цей порівняно короткий час вона заявила про себе.

- А що ви знаєте про наш край?

III. Опрацювання нового матеріалу

1. Довідка про географічне положення Кіровоградщини.

(Учень та учениця підходять до карти України і карти Кіровоградської області, розповідаючи по черзі, звертаються до карти).

Ведучий 1. Між Дніпром та Південним Бугом із сходу на захід, від лісостепової Черкащини до степової Миколаївщини з півночі на південь, на висоті 108-269 м над рівнем моря на площі 24,6 тис. квадратних кілометрів, у центрі України простягається хвиляста рівнина. Саме тут розташована Кіровоградська область.

Ведучий 2. Кіровоградська область розташована в центральній частині України. Саме тут, в околицях смт Добровеличківки (центрі одноіменного адміністративного району) знаходиться географічний центр нашої держави. Це місце відмічене символічним пам'ятним знаком, встановленим у 1990 році.

Ведучий 1. За розмірами Кіровоградщина посідає 14 місце в Україні. Переважна більшість території області знаходиться на Правобережжі Дніпра, винятком є лише смт Власівка, розташоване на лівому березі. Крайня західна точка області лежить на південний захід від м. Гайворона, східна – на березі Дніпродзержинського водосховища поблизу с. Куцеволівка Онуфріївського району, північна – знаходиться на узбережжі Кременчуцького водосховища, південна – розташована на південь від с. Юр'ївки Бобринецького району. Область простягається із заходу на схід на відстань 335 км, а з півночі на південь – майже на 150 км.

Ведучий 2. Кіровоградська область була утворена 10 січня 1939 року з 12 районів Миколаївської, 10 – Одеської, 5 – Київської, 2 – Дніпропетровської та 2 – Полтавської областей. З того часу її межі неодноразово змінювалися.

Межує Кіровоградщина з шістьма областями – Черкаською на півночі, Полтавською на північному сході, Дніпропетровською на сході, Миколаївською та Одеською на півдні, Вінницькою на заході.

У межах Кіровоградської області виділено 21 адміністративний район і 4 міста обласного значення.

Ведучий 1. Благодатна земля Кіровоградська багата й на талановитих, відомих усьому світові людей. Серед славетних земляків: корифеї українського професійного театру Марко Кропивницький та Іван Карпенко-Карий, його брати – Панас Саксаганський, Микола Садовський, сестра – Марія Садовська-Барілотті, актори Іван Мар'яненко та Гнат Юра, музикант Генріх Нейгауз, видатний педагог Василь Сухомлинський та відомі вчені – ботаніки професори, О.Л. Липа та А.М. Окснер; географ, професор О.М. Маринич; зоолог, професор О.П. Корнеєв.

Ведучий 2. Уславлюють нашу малу Батьківщину поети і прозаїки. Витоки їх творчості – у безмежності духмяного степу, у синій глибині високого неба, а головне, у народній душі, у серці, сповненім любові і пристрасті, у праці, що творить добро і красу.

Кіровоградщина літературна пишається іменами Юрія Яновського, Євгена Маланюка, Володимира Винниченка, Володимира Базилевського, Григорія Гусейнова, Сергія Степняка-Кравчинського, Тереня Масенка, Сави Голованівського, Юрія Олеси та багатьох інших наших земляків, чия любов до рідного краю безмежна.

Учитель. «Степовою перлиною України» нерідко називають Кіровоградщину, розташовану у межиріччі Дніпра і Південного Бугу, на Правобережжі. Обрамлені розкішними лісосмугами незорі лани золотавої пшениці. Неквапливі тихоплинні ріки і джерела кришталевої води. Крутобокі долини і балки, уквітчані духмяними шавліями, волошками та іншим барвистим різнотрав'ям. Шовкові косиці ковили, пахуче повітря, зачучерявлені рясними вербами ставки, що у надвечір'ї хвилюють рибалок сплесками риби. Чепурні села в садках. Невеликі ліси і переліски у долинах річок... Так виглядає мальовнича Кіровоградська земля, що зачаровує красою і дивовижними природними скарбами і надихає поетів на неповторні віршовані рядочки, які вміли «рідний край кохати – в поезії її прославляти»:

Кіровоградщино, як я тебе люблю!
Твої луки, твої степи розлогі,
Річок мрійливих тиху течію,
І хвилі золоті твоїх ланів шовкових.

Тож, давайте серцем і душею доторкнемося до чарівного світу поезії про нашу рідну Кіровоградщину.

2. Виразне читання поезій про Кіровоградщину.

(Під час читання учнями поезій на екрані з'являється зображення мальовничих куточків Кіровоградщини і портрет поета, а вчитель на дошці прикріплює квіточку з ім'ям автора так, щоб утворився віночок).

Учитель. Безмежна любов до людей, до рідного краю звучить у поезії Анатолія Петровича Чечеля, який народився в с. Ново-Стародуб Петрівського району.

Учень 1.

МОЯ ЗЕМЛЯ

Моя земля, Кіровоградський крає,
Де пахнуть медом трави край села,
Радіє серце, і тобі бажає,
Щоб ти з роками кращою була.

Лани широкі, сині небосхили,
Степи в шовкових хвилях ковили...
У цьому краї ми росли й мужніли,
Тому до нього серцем приресли.

Моя земля, Кіровоградський крає!
Пливуть жита у берегах ланів...
В твоїх степах мужніє і зростає
Славетний рід, плеяда трударів.

Моя земля, Кіровоградський краю!
В тобі талантів ллється водоспад.
Перед тобою голову схиляю,
Молюсь за тебе, мій Кіровоград.

Учитель. Не можна собі уявити Кіровоградську землю без розлогих степів, зелених лісів і мальовничих сіл, які з великою синівською любов'ю оспівали у своїх віршах Володимир Могилюк, Микола Пироженко, Станіслав Стриженюк, Сава Голованівський.

Учениця 1.

СТЕПОВІ

Степе, – я твоє чадо і гострий твій біль,
Хоч століттями славсь під комонних і піших,
Я виорювавсь вкупі з череп'ям трипіль,
Я випалювавсь глиною пишних опішних.

Учень 2.

КІРОВОГРАДЩИНА МОЯ

Кіровоградщина моя!
Широкі ниви, хліб в долонях.
Тобі цілком належу я,
З дитинства до сивин на скронях

Кіровоградщина моя!
Віддам тобі я спалах серця.
Нехай для всіх людей сія,
Й луною в душах одізветься.

Кіровоградщина моя,
У кожній думці, в кожному слові,
Тобі, мій крає, зичу я
Цвісти, як мальви світанкові.

Кіровоградщина моя!
Широкі ниви, стигле жито,
Родюча батьківська земля,
Де я живу і буду жити!

Я – твоєї Січі непогасла зоря,
Я – вишневі сузір'я твоїх вишиванок,
Вже твої сім вітрів – то луна Кобзаря,
Вже Дніпровий потік – оселедець Богданів.

Степе, я – спадкоємець просторів твоїх,
Затяжких лихоліть і переспівів гожих...
Вже ніхто не злякає моїх солов'їв,
Вже ніхто петриківок моїх не потрошить...

Володимир Могилюк

Учениця 2.

Степи, стеги... І зір не обійма.
Як розказать вам про любов, не знаю.
Ні, тут нема екзотики, нема.
Та я її, повірте, й не шукаю.

Люблю стеги, як вечір догорить
І жито колос обважнілий схилить.
В цей час багато вміють говорити
Козацькі запечалені могили.

В моїй душі ні крапельки жалю,
Що тут не так, як в Африці далекій.
Стеги... Я по-синівськи їх люблю,
До них лечу, як до гнізда лелека.

Оці стеги я ще в дитинства дні
За щедрість і за широчіть сподобав.
Бо цим вони нагадують мені
Широку й щедру душу хлібороба.

Микола Пироженко

Учитель. Дорога серцю земля батьків, дідів і прадідів наших. Оспівані в піснях народних квітучі сади, зелені ліси і доли, високі блакитні небеса. Хіба ж є на світі щось краще за рідне село, батьківську хату, за сліпучо-червоний куц калини під вікном?

Учень 3.

Родовід мені не на заваді –
Все своє вертається на круг.
Народився я не в Ленінграді,
Предок хоч воздвиг Санкт-Петербург.

За свого мене земляк щоб визнав,
Я пишаюсь, що б там не було,
Що моя Вітчизна і дідизна –
У степах загублене село. Скільки літ!

Учень 4.

А хата рідна сниться.
Щоб не сталось, ах, товариші, –
Те село і є свята столиця
Власної держави і душі.

І тому я прагну, щоб нащадок
Через сотні літ в мій бік сказав:
– Україну він мені у спадок,
Мов живу легенду передав.

Станіслав Стриженюк

Учень 5.

ПІСНЯ ПРО ДИТИНСТВО

Понад рідним селом
Хмара віє крилом,
Тане в присмерку поле безкрає.
Знову ніч настає і дитинство моє
Із мандрівки додому вертає.
Через ніч і пільму
Я вклоняюсь йому

За повернення в пізні хвилини,
За далекий той світ, що з-за пагорбів літ
З ним прийшов до моєї хатини.

Учениця 3.

Де батькова хата - там сонця багато
І терен цвіте навесні.
Там соняхи й мальви, і тато, і мама
Всміхаються радо мені.
Там квітне калина чарівно, дитинно,
І небо зірки нахиля
Над райдужну хату, де батько і мати
Колишуть внучат-журавлят.
І в душі ожива,
Наче радість нова,
І шумує, як стигле колосся,
Тихе щастя в полях,
Де почався мій шлях
І життя молоде почалося.
Подаруй хоч у сні
Милу юність мені,
Давня пісне пори золотої!
У хиїлину лиху захисти на шляху
Тихим дзвоном співучої зброї.

Сава Голованівський

Учениця 4.

До рідної хати спішу завітати
І в радісні дні, і в сумні
Там соняхи, й мальви, і тато, і мама
Всміхаються радо мені.

Катерина Горчар

Учениця 5.

ВДОМА

Сміється день, немов дзвінка сопілка,
Він сумніви й сум'яття віджене,
І голубе вікно, й брунатна гілка –
Все привітає радісно мене.
І клен старий: у нього нині свято,
Він стільки років гойдалку беріг...
І бабця - піч , і рушнікова хата,
І спогадами клечаний поріг.
Тут рідне все й таке близьке до болю,
І куц калини, й мальви, і квітки...
Немов з дитинства, з першої любові
Несуть у душу щєбіт ластівки.

Потисну батьку бережно правицю,
Погладжу скроні в мами край воріт.
А скроня в батька інеем сріблиться
А коси в мами – як вишневий цвіт.

Катерина Горчар

Учитель. Якщо уважно поглянути на карту Кіровоградщини, то можна побачити, як майстерно вона вимережана синіми стрічками. Це життєдайні, невтомні потоки річок, що протікають широкими просторами нашого краю. Синюха, Ятрань, Велика Вись, Інгул та Інгулець, Чорний Ташлик, Тясмин – такі ріки несуть свої води Кіровоградською землею.

- Діти, а чи знаєте ви походження назв цих річок?

Учень. Однією з найромантичніших і чистих річок нашого краю є Синюха, назва якої походить від кольору її води. Синюха утворюється злиттям річок Велика Вись та Тікич і тече Придніпровською височиною на протязі 111 км. Уздовж берегів Синюхи простилаються мальовничі пейзажі, які надихали на поетичні рядки багатьох наших земляків, наприклад, видатного українського письменника Євгена Маланюка:

Що мені телефони, версалі, експреси?
Нащо грім Аргентини? Чудеса Ніагар? —
Сниться синя Синюха і верби над плесом,
Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар.

Учень. Я знаю, що з правого берега у Синюху впадає р. Ятрань, а з лівого – річки Чорний та Сухий Ташлики.

На протязі близько 60 км Ятрань в'ється серед кристалічних відслонень. Співають у нас мелодійну народну пісню – «Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каміння б'є вода...»

(Звучить пісня).

Учитель. Завдяки цій пісні Ятрань стала однією з найвідоміших річок Кіровоградщини, і тому її назву носять друкарські машинки, цукерки, заслужений ансамбль танцю, село у Новоархангельському районі, колись так називався кінотеатр у нашому місті.

Учень. Мені тато розповідав, що територією нашої області течуть кілька Ташликів – Чорний, Сухий, Гнилий, Плетений і просто Ташлик. «Ташлик» у перекладі з тюркської означає «ріка серед чорних каменів». Чорний Ташлик має довжину 135 км, він прямує до Синюхи від с. Григорівки Новоукраїнського району скелястою долиною.

Учениця. А я читала, що річка Велика Вись бере початок біля с. Оникієве Маловисківського району і несе свої води територією області протягом близько 60 км. Це – типова рівнинна річка з добре виробленою долиною, її річище досить часто має пороги, а місцями – губиться серед широкої заболоченої заплави у високих заростях очерету. По течії Великої Висі збереглися природні заплавні ландшафти, що охороняються у складі цілої низки заповідних територій і об'єктів як загальнодержавного, так і місцевого значення («Велика Вись», «Карпенків край», «Острів», «Гусиний острів», «Вила»). Ця річка також надихала поетів:

Звідки береш ти соки,
Щоб лан золотий колосивсь?
Що ж у тобі високе,
Вись моя, матінко Вись?

Володимир Бровченко

Вись моя, Височко, Висонько,
Звідки течеш і куди?
З серця мого, моя річенько,
Витекла жилкою ти.

Михайло Миценко

Учитель. А чи відомо вам, діти, що на просторах нашого краю протікає 438 річок (5558 км), крім того: нараховується 1074 річечок та струмочків загальною довжиною 2595 км, збудовано 2185 ставків і 84 водосховища. Переважають так звані малі річки – водотоки довжиною до 10 км, багато з них навіть не мають назв.

З давніх-давен люди цінували воду, ставилися до неї, так як до безцінного природного дару. Оберігали річки, озера, болота, джерела, складали про них легенди і пісні. Адже вода – це колиска життя.

Учень.

ВИСЬ

Зелена моя коліскова,
Селище рідне мое
З гарною назвою Виска
Посеред степу встає.
Звідки береш ти соки,
Щоб лан золотий колосивсь?
Що ж у тобі високе,
Вись моя, матінко Вись?

Літо в поживклому рясті
Пшеничні сплітає вінки.
Тягнуть, аж чорні з нещастя,
Ручку косарську жінки.
В борону, в плуга, в сівалку
З коровами люди впряглись...
Такою я взнав тебе змалку,
Вись моя, матінко Вись.

В каторзі прадіди наші
Голови гордо несли.
За це їх поміщик Улашин
Під різки валив на ослін.
Звивайся, червона пташко,
Востаннє щоб пан звеселявсь!
Встає, піднімається важко
Вись моя, матінка Вись.

Знов зацвітають черешні
(З податків згинались, було),
І по масштабах тутешніх
Ти місто уже – не село.
І люди не тужать, нівроку,
Й будинки веселі звелись.
Духом народу висока
Вись моя, матінка Вись.

IV. Рефлексія

Учитель. Ось і добіг наш урок до кінця, а ми з вами пройшлися літературними стежками нашого степового краю, доторкнулися серцем і душею до ніжних, щирих рядочків, написаних нашими поетами-земляками, і разом з ними сплели віночок любові своїй рідній землі, своїй Вітчизні. Сподіваюсь, що сьогоднішня розмова надовго залишиться у вашій пам'яті і буде спонукати вас до нових звершень в ім'я свого народу, своєї землі. І завершити наш урок мені б хотілося словами Івана Хоменка, нашого земляка із с. Зелене Петрівського району:

Я тільки колосок на лані,
А ти, Вітчизно, лан.
Я тільки хвиля в океані,
А ти, Вітчизно, океан.

Дубовий жолудь я в долині,
А ти, Вітчизно, дуб-краса.
Я зірка у небесній сині,
А ти Вітчизно, небеса.

Живіть, діти, і робіть так, щоб небеса нашої Вітчизни завжди були чистими, світлими і веселковими.

(Звучить пісня про Кіровоград).

V. Підсумок уроку

Творче завдання.

1. Підготуватися до виразного читання віршів поетів-земляків *(на вибір)*.

2. Скласти власну поезію про рідний край *(за бажанням)*.

Список використаних джерел:

1. 20 x 20. Письменники сучасної Кіровоградщини. – Кіровоград: Антураж-А, 2004. – 188 с.

2. Блакитні вежі: хрестоматія творів письменників Приінгульського краю у двох томах. – Кіровоград: Мавік, 2011. – Т. 1: Поезія. – 508 с.

3. Заповідні куточки Кіровоградської землі / за заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – К.: Арктур-А, 1999. – 240 с.

4. Чечель А. Таємна мить і пам'яті, і слова: Вірші і пісні українською і російською мовою / А. Чечель. – Кіровоград: ТОВ Імекс-ЛТД, 2006. – 150 с.

***І.В. Рибалка,**
завідувач ДЮЦ «Лідер»,
керівник гуртка «Юний ерудит»
комунального закладу
«НВО «ЗНЗ I-III ступенів
№ 16 – ДЮЦ «Лідер»
Кіровоградської міської ради
Кіровоградської області»*

КІРОВОГРАДЩИНА – МІЙ РІДНИЙ КРАЙ!

(інтелектуально-пізнавальна гра для учнів 6-9 класів)

Мета: поглиблення знань учнів про Кіровоградську область та місто Кіровоград; виховання в учнів почуття патріотизму, шанобливого ставлення до своєї Батьківщини та власної історії; оволодіння основними навичками роботи в колективі, команді; розвиток пізнавальної активності учнів та нестандартного мислення.

Обладнання: картки із запитаннями, бланки для відповідей, система для гри «Своя гра».

Учасники: команди учнів 6-9 класів, журі, глядачі, гості, батьки.

Місце проведення: актовий зал закладу.

Хід заходу

Ведучий І. Доброго дня, шановні діти, вчителі, батьки. Сьогодні ми зібралися з вами, щоб ще раз пригадати історію нашої маленької Батьківщини, нашої Кіровоградщини.

Ведучий II. А також пригадати історію заселення цих земель, пригадати, з чого починалась історія самого Кіровограда.

Ведучий I.

На землі козацькій,
Де шляхи чумацькі,
Де був край Лебедія колись,
Над Інгулом сивим
Серед трав похилих
Запорозькі слободи звелись.

Ведучий II.

Там осів Лелека,
Мамай недалеко,
По сусідству кум їх Северин,
А іще Завада –
Отака бригада
Над Інгулом стала в ряд один.

Ведучий I.

Згодом на Подолі,
Де всього доволі,
Де вода прозора – і линки,
Де стрімка Біянка –
Славна Молдаванка,
А за нею Балка і Млинки.

Ведучий II.

Вулиці мов стрічки,
В'юняться до річки –
Харківська, Полтавська, Січова...
Поміж верб плакучих
На високих кручах
Запорозька слава ожива.

Ведучий I. Щоб вшанувати пам'ять людей, які віддавали всю свою душу служінню громаді та створенню нашого чудового краю, давайте ще раз пригадаємо основні історичні події, пов'язані з Кіровоградщиною. Наша сьогоднішня гра складатиметься із 3 турів:

I тур – «Вірю-не вірю».

II тур – «Своя гра».

III тур – «Що? Де? Коли?»

Оцінювати конкурс буде журі (*представлення членів журі*).

Ведучий II. У I турі кожній команді пропонується бланк із тезами про певні події або факти, пов'язані з Кіровоградщиною. Командам дається 2 хвилини, щоб прочитати тези. Після чого напроти кожної тези потрібно поставити знак «+», якщо ви згодні із запропонованим твердженням, або знак «-», якщо ви незгодні. За кожну правильну відповідь команда отримує 10 балів. Максимальна сума, яку можете отримати в цьому конкурсі, – 100 балів.

Таким чином ми перевіримо, чи добре ви знаєте свою історію.

Картка гри «Вірю – не вірю»

1. Річка Інгул не входить до десяти найбільших водних артерій України.
2. На території сучасної Кіровоградської області за часів Київської Русі жили племена угличів.
3. На території сучасної Кіровоградської області у другій половині XVI століття не існував Кушівський курінь Запорозької Січі.
4. Козаком Кушівського полка з 1772 року був Григорій Потьомкін, записаний під прізвиськом Грицька Нечоси.
5. 4 січня 1752 року був підписаний наказ про будівництво фортеці Святої Єлисавети.
6. Площа фортеці Святої Єлисавети займала майже 1 гектар.
7. На озброєнні у фортеці Святої Єлисавети були корабельні гармати XVI століття, відлиті з чавуна.
8. Назва міста Знам'янка походить від дерев'яної церкви в ім'я Знамення

Господнього, яку в XVIII столітті привезли старовіри з Росії.

9. Сучасна Новоукраїнка починалась як Павлівська фортеця .

10. Вулицю Верхню Пермську в м. Кіровограді названо на честь Пермського драгунського (карабінерного) полку, солдати якого селилися в цьому місці.

Ключ до гри «Вірю – не вірю»

1. – (входить, її загальна довжина 354 км).
2. +
3. – (існував).
4. +
5. +
6. – (майже 60 гектарів).
7. +
8. +
9. +
10. +

(Ведучий оголошує правильні відповіді, а члени журі – кількість балів, яку отримала кожна команда).

Ведучий І. Ми переходимо до наступного конкурсу, який називається «Своя гра». Грати ви будете командою, відповіді записувати на спеціальному бланку. Вам оголошуються тема туру та умовна «вартість» кожного запитання – 10, 20, 30, 40, 50 балів.

Якщо відповідь правильна, то команда отримує стільки балів, скільки оголошується, якщо неправильно – мінус стільки балів.

«Своя гра»

Тема 1. «Кіровоградська область».

10. Географічний центр цієї держави знаходиться в Кіровоградській області.

20. Саме по цій річці проходить більша частина кордону між Кіровоградською та Полтавською областями.

30. Після Кіровограда це найбільше місто за кількістю жителів у Кіровоградській області.

40. Місто Кіровоград стоїть на цих трьох річках.

50. Саме так до 1924 року називався Кіровоград.

Відповіді до теми 1.

1. Україна.
2. Дніпро.
3. Олександрія.
4. Інгул, Сугоклея, Біянка.
5. Єлисаветград.

Тема 2. «Символіку не обирають, її успадковують».

10. Цей девіз написаний на гербі Кіровоградщини.

20. Саме це означає шестикутна зірка з вензелем «СЄ» у центрі герба.

30. Злиття цих трьох річок змальовано на нашому гербі.

40. Малиновий (червоний) колір на нашому гербі символізує саме це.

50. Це символізує золота корона – вежа на гербі Кіровоградської області.

Відповіді до теми 2.

1. З миром та добром.

2. Фортецю Святої Єлисавети.

3. Річки Біянка, Сугоклея, Інгул.

4. Місцезнаходження фортеці на землях Вольностей Війська Запорозького.

5. Що цей герб належить місту регіонального (обласного) рівня.

Тема 3. «Театральна галерея».

10. У цьому місті 1882 року було відкрито перший український професійний театр.

20. Засновником першого українського професійного театру був саме він.

30. Родове «гніздо» цього великого актора та драматурга – маєток Надєждівка (хутір Надія).

40. Це театральне свято щорічно відбувається на хуторі Надія.

50. «Хто б не ступав на цю священну для української культури землю, нехай згадає, що тут Карпенко-Карий написав кращі свої твори». Ці рядки, відвідавши хутір Надію, написали саме вони.

Відповіді до теми 3.

1. Єлисаветград.

2. Марко Лукич Кропивницький.

3. Іван Карпенко-Карий (Тобілевич).

4. «Вересневі самоцвіти».

5. Юрій Яновський, Петро Панч.

Тема 4. «Славетні люди й Кіровоградщина».

10. Саме цей педагог серце віддавав дітям.

20. Ця людина очолювала міську думу Єлисаветграда з 1878 року протягом 30 років.

30. Цей знаний градоначальник Одеси врятував Єлисаветград від чуми у ХІХ столітті.

40. Цей відомий полководець Вітчизняної війни 1812 року у 1773-1794 роках бував у фортеці Святої Єлисавети.

50. Відомий фізик, академік, лауреат Нобелівської премії, який свої дитячі роки провів у Єлисаветграді.

Відповіді до теми 4.

1. Василь Олександрович Сухомлинський.

2. Олександр Миколайович Пашутін.

3. Дюк Рішельє (Арман Емманюель дю Плессі, герцог де Рішельє).

4. Михайло Іларіонович Кутузов.

5. Ігор Євгенович Тамм.

Тема 5. «Мій Кіровоград, як тебе звали?»

10. Саме таку назву має наше місто з 1939 року.

20. Саме таку назву носило наше місто до 1924 року.

30. Саме таку назву мало наше місто з 1924 по 1934 рік.

40. Саме таку назву носило наше місто з 1934 по 1939 рік.

50. Саме в цьому році утворилася Кіровоградська область.

Відповіді до теми 5.

1. Кіровоград.
2. Єлисаветград.
3. Зінов'євськ.
4. Кірове.
5. 1939 рік.

Тема 6. «Райони нашого міста».

10. Цей район Кіровограда виник у другій половині XVII століття, вірогідно 1674 року, і названий на честь козака Куща.

20. Цей район міста до 1774 року був слободою, в якій переважна кількість чоловіків були ковалями.

30. На честь купця Масленнікова, який збудував перший в Україні і другий в Росії цукровий завод, названо цей район.

40. Ці три райони Кіровограда розташовані недалеко один від одного, названі на честь козаків.

50. Ці вулиці – найстаріші в нашому місті.

Відповіді до теми 6.

1. Кущівка.
2. Ковалівка.
3. Масленіківка.
4. Лелеківка, Мамайка, Северинка.
5. Биківська і Пермські вулиці.

(По завершенню туру картки з відповідями подаються журі, яке оголошує кількість балів, що отримала кожна команда).

Ведучий II. Ми переходимо до III туру нашої гри – «Що? Де? Коли?»

Команди уважно слухають запитання. Після чого вони мають одну хвилину на обдумування і десять секунд для того, щоб записати відповідь на спеціальну картку. Картку із відповіддю команди подають журі. Після цього ведучий оголошує правильну відповідь. За кожну правильну відповідь команда отримує 10 балів.

Запитання до гри «Що? Де? Коли?»

1. За одними джерелами, назва цієї річки походить від татарського слова «Ені-гел» («Нове озеро»), інші пов'язують її зі слов'янським словом «гул» («ліс»), треті – з латинським «хунгуліс». А як ми називаємо цю річку? *(Ингул).*

2. Як називали поселення, створені за розпорядженням царського уряду на території України для оборони від турків та татар, зважаючи на те, там було багато уродженців з Балканського півострова? *(Нова Сербія).*

3. Яким числом датована грамота про заснування фортеці Святої Єлисавети? *(4 січня 1752 року).*

4. В якому році почали споруджувати фортецю і ця дата є офіційним початком існування нашого міста *(1754 рік).*

5. Якої форми була фортеця Святої Єлисавети? *(Шестикутної зірки).*

6. Які видатні російські полководці кінця XVIII – початку XIX ст. бували у фортеці Святої Єлисавети? *(Михайло Кутузов, Олександр Суворов).*

7. У цій балці переховувалися солдати-втікачі з фортеці, яким набридла муштра. Звідси вони нападали на поміщицькі садиби, грабували та підпалювали їх. Мешканці вважали їх розбійниками та злодіями. Яку назву отримала балка? До речі, її називають так і дотепер. (*Злодійська балка*).

8. Такий район, як не дивно, існував не тільки в Києві, а й в Єлисаветграді. Знаходився він нижче від фортеці і був на території сучасного центру міста. Як називався цей район, співзвучний із назвою частини спідниці? (*Подол*).

9. Ці шотландські підприємці у 1888 році випустили в Єлисаветграді 10 рядкових сівалок оригінальної конструкції під назвою «Росія», аналогів яким не було у світі. Хто вони? (*Роберт і Томас Ельворті*).

10. Праці цього славетного українця перекладені на 29 мов світу і складають 32 томи. Його називають учителем учителів, видатним педагогом сучасності. 6 березня 1998 року йому присвоєно звання почесного громадянина міста. Хто він? (*Василь Олександрович Сухомлинський*).

Ведучий І. Поки журі підраховує бали, послухайте вірш про наш рідний Кіровоград

Кіровоград – місто моєї мрії

Дзвінки солов'ї у гаях прозвучать,	Поля хліборобів і вільних ідей.
Струмки голосні в лугах зажурчать,	Кіровоград – безсмертна земля
І місто прокинеться знову від сну,	Козацької слави жевріє зоря.
Мій Кіровограде, тебе я люблю!	Верхівки злоті православ'я звучать,
Величний і гордий існуєш в віках,	Пісні українські по місту летять.
Могутня фортеця стоїть на Валах,	Люблю я з дитинства свою сторону,
Мала Батьківщино, мов сонцем ясним,	Бо хлібом тут пахне, і тут я живу.
Крізь час ти проходиш, не згинеш, як дим!	Хай квітне це місто із року у рік,
Місто моє з добром до людей,	Прославить воно Україну навек!

Ведучий II. Зараз ми надаємо слово журі для оголошення остаточних результатів.

(*Після оголошення загальних результатів гри відбувається церемонія нагороджує переможців*).

Ведучий І. Сподіваюсь, що ви дізнались багато нового про наш рідний край, про нашу славетну Кіровоградщину.

Ведучий II. На цьому наша зустріч добігає кінця. До побачення, до нових зустрічей.

Список використаних джерел:

1. Вахрив Т.З. «Своя гра» для інтелектуального дозвілля школяра. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 144 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К: Просвіта, 1972. – 257 с.
3. Матівос Ю.М. Місто на сивому Інгулі. – Кіровоград: ТОВ Діаграма, 2004. – 296 с.

В.М. Федоров,
учитель географії та біології
Добронадіївської ЗШ I-III ступенів
Олександрійської районної ради

ЛІСОВИМИ СТЕЖИНАМИ ЧОРНОГО ЛІСУ (заочна подорож для учнів 7-9 класів)

Мета: поглибити знання учнів про природу рідного краю, історичне минуле Чорноліського лісового масиву; визначити особливості його рослинного та тваринного світу, видовий склад; формувати екологічну компетентність учнів, навички поведінки в навколишньому природному середовищі.

Обладнання: фізична карта України, таблиці «Рідний край», книга «Заповідні куточки Кіровоградщини» (під редакцією докт. біол. наук Т.Л. Андрієнко), підручник «Географія рідного краю», фонограма «Ранок у лісі», відеофільм «Лісовими стежинами», відеомагнітофон, презентації.

Хід заходу

(На фоні музичного супроводу).

Коли б не ліс, не знали б ти і я,
Як сон цвіте й конвалії у маї,
Не слухали б ми пісню солов'я,
Що понад неї кращої немає...

Ведучий 1. Обрамлені розкішними лісосмугами незорі лани золотої пшениці. Неквапливі тихоплинні ріки і джерела кришталевої води. Крутобокі долини і балки, уквітчані шавліями, волошками та іншим барвистим різнотрав'ям. Шовкові косиці ковили, пахуче повітря, закучерявлені рясними вербами ставки, що у надвечір'ї хвилюють рибалок сплесками риби. Вишневі сади, квітучі поля соняшнику, калинові гаї. Пахуче солодке повітря під південним небом... І все це наша рідна Кіровоградщина.

Ведучий 2. Серед такої дивовижної краси є місця, де величезні дерева, густі хащі закривають тоненькі промені сонця, де чути чаруюче різноголосся птахів, таємничий стукіт дятла, де лякають своїм виглядом повалені вітром дерева, де величезні дуби і красуні-берізки надихають тебе на прекрасне.

Ведучий 1. Чарівний ліс з його дивовижною природою, з чистою росою на молодих травах можна побачити подорожуючи.

Ведучий 2. Сьогодні наша подорож у ліс, а точніше – в урочище Чорний ліс Знам'янського району. Ми з вами пройдемо незвіданими стежинами цього лісового масиву, познайомимося з його історією, з минулим та сучасним, побуваємо в місцях, де не часто ступає людська нога.

Перша зупинка подорожі «Чорний ліс – найбільше урочище Кіровоградщини» (розповідь учнів з використанням карти та слайд-шоу).

Чорний ліс – найбільше урочище на території Кіровоградської області, що розташоване на піднятому правому березі верхів'я річки Інгулець та Інгул,

на межі лісостепу та степу.

Площа його становить 7,4 тисячі гектарів. Найбільша протяжність із заходу на схід – 12 км, а з півночі на південь – 9 км.

Територія лісового масиву належить Богданівському (на заході) та Знам'янському (на сході) лісництвам. Чорний ліс порізаний великими балками. Серед них Чорноліська, що знаходиться в західній частині лісу, та Тиричина і Ухівська – на сході лісового масиву. Найменш порізана ярами та балками середня частина лісу, де знаходиться найвища над рівнем моря точка лісу (208 м).

Через західну частину лісу протікає річка Чорноліська. На території лісового масиву створено Чорноліський заказник площею 3491 га (1960) та гідрологічну пам'ятку природи болото «Чорний ліс» площею 2 га.

На північному сході лісу неподалік села Калинівка знаходиться заповідне урочище «Бочки» площею 15 га, а неподалік села Топило – пам'ятка природи «Витоки р. Інгулець».

Перший опис Чорного лісу належить ієромонаху Арсенію Іваненкову, він був опублікований у 1858 році під назвою «Чёрный лес и его окрестности». У його описі знаходимо характеристику насаджень, огляд економічних умов масиву, відомості про корисні копалини, а також навколишні села, їх населення, побут і добробут.

Чорноліський ліс ґрунтовно досліджував В.В. Докучаєв. Саме в районі лісових масивів неподалік села Водяного Знам'янського району він детально вивчав ґрунти, які під захистом лісових насаджень завжди краще зберігали вологу, забезпечуючи тим самим значно більшу врожайність сільськогосподарським культурам.

На ганок вийду – сад переді мною	Там папороть мов віяло різьбляне,
До озера збігає під укіс.	І як намисто зроблені гриби.
А позаду хати темною стіною	І ледве чутно гомін плине плавко,
Стоїть дрімучий, непроглядний ліс.	І тільки пташка тьохне де-не-де...
Там у склепіння заплелись зелене	От-от, здається, з хащі вийде мавка,
Впереміж сосни, берести, дуби,	За руку візьме й в казку поведе!..

Друга зупинка подорожі «З історії виникнення назви Чорний ліс».

Ліси з назвою Чорний ліс зустрічаються на Вінничині, у Хмельницькій області, на півдні Тернопільщини, біля Івано-Франківська. У цих іменах – відгомони древніх часів. Назви є пам'яттю поколінь. Говорять, у давні часи Чорний ліс тягнувся майже безперервно по всій Європі, закінчувався десь у Німеччині. Там і зараз великий гірський масив називається Шварцвальд. Тобто «чорний ліс».

Цю назву на Україні пов'язують з листопадними деревами. І дійсно, взимку на фоні білого снігу листяний, ліс на відміну від зеленого хвойного, має вигляд контрастно чорний. Звідси і назва «чорнолісся». Та й стовбури дубів, кленів, ясенів, лип тощо мають темну, майже чорну, кору у порівнянні з червонуватою корою хвойних дерев.

Є і друга версія, що доповнює першу, – під шатами листопадного (листяного) лісу похмурі присмерки, завжди темно, майже чорно. Ось і ліс тому

«чорний». А сама назва «чорний» звучить якось зловісно, таємниче, хвилююче, поетично.

Могутній ліс служив природі фортечним спорудженням. Північніше на слабких піщаних ґрунтах ростуть сосни та берези, до яких завжди рвалися суховії. А південніше в палючих променях сонця та у буйних вітрах виживає тільки ковила-трава. Завдяки своїй здатності згинатися під натиском бурі дуби ж стояли нерушимо. Саме тому видатний російський дослідник – ґрунтознавець В.В. Докучаєв назвав Чорний ліс «загадкою природи».

Густий туман у хащах тане, Стрибає сонце по гілках. І грибників русалки манять У даль по росяних стежках. Я крізь березову завісу Піду, де дзвонять ручаї, До сосен – патріархів лісу, Що думи думають свої.	Там замилуюся на вроду Джерельно-чистої ріки, Де мавки кинули на воду Купальські лілії-вінки. Не знаю вище насолоди, Як серед тиші й самоти У храмі вічному природи Очиститись від суєти.
---	--

Третя зупинка подорожі «Історичне минуле території Чорного лісу».

Зараз важко відшукати точні дати виникнення цього лісу. Справа в тім, що ще в XV-XVI століттях ці місця були нічийми. Північ Правобережної України давно обжита. На самому півдні, у Криму й в усті Дністра, – татари, на берегах Чорного моря будують свої фортеці турки. Вузькою смугою уздовж Дніпра пролягали шляхи козаків у Запоріжжя, на Хортицю.

Тому темні діброви Чорного лісу приваблювали багатьох не тільки прохолодою зелених наметів. Тут було порівняно безпечно, навіть татари зі своєю кіннотою не могли впіймати у лісах «живий товар».

У Чорний ліс втікали від гнобителів із Заходу і Півночі, з Поділля і Бессарабії. Тут колишні кріпаки знаходили волю. Саме з втечами кріпаків пов'язане виникнення сіл Водяного, Макарихи, Шамовки, Диківки, Чутовки, Богданівки – тепер Знам'янського району. Ліс їх ховав, ліс годував і вдягав.

У XVI-XVIII століттях Чорний ліс у межах нинішньої Кіровоградщини став володінням Запорізької Січі. Тут козаки влаштовували свої зимівники, тут жили їхні родини, адже жінкам з'являтися на Січі було заборонено.

Історія Чорного лісу останніх століть – це історія боротьби різних сил. Тут базувалися зағони Богдана Хмельницького. Тут набирали міць гайдамаки Ведмедя, Мамає. Народний ватажок Г. Голий заснував у лісі гайдамацький кіш.

У 1768 році тутешні краї охопило полум'я Коліївщини. Усі пригноблені почали сходитися в зағони М. Залізняка, Г. Саржина, В. Щербини.

Чорнолісся було могутньою підмогою для Росії, що прагнула вийти до Чорноморських берегів і закріпити там своє панування. Саме зі струнких дубів цього лісу споруджувалися кораблі для другого азовського походу Петра I.

В травневім лісі галява пахуча
Старі дуби над схилом стали в ряд,
А біля них малий терновий кущик,
Укритий з голови до п'ят.
Старі дуби за дідівським звичаєм,

Скептичним оком дивляться на світ.
– Весна? Невже? А ми й не помічаєм!
Ніде й ніколи квапитись не слід...
Та молода задирлива тернина
Ніяк не хоче згодитись на те.
І без турбот за власну поведінку
Росте щосили й захватно цвіте.

Четверта зупинка подорожі «Чорний ліс – ліс-воїн».

Чорний ліс – ліс-воїн. У роки громадянської війни в його хащах базувалися загони під командуванням П. Ткаченка, І. Діброви, П. Несмашного та інших, які прославилися у боях проти кайзерівських окупантів. Пам'ятає Чорний ліс і легендарного героя громадянської війни, командира бронепоезда А.Г. Железнякова, легендарних бійців Першої Кінної під командуванням С.М. Будьонного.

У роки Великої Вітчизняної війни в цьому лісі пролягали партизанські стежки. Тут базувалися загони, якими керував М.М. Скирда. Народні месники громили німецькі тили і штаби у м. Знам'янці та м. Кіровограді, обстрілювали ворожі обози і ешелони, здійснювали сміливі диверсії на прилеглих залізничних комунікаціях. З літа 1943 року від Знам'янки до Чигирини вже існувала стокілометрова зона партизанської діяльності, яка вийшла з-під контролю гітлерівців.

У лютому-березні 1943 року по тилах гітлерівців пройшло партизанське з'єднання Михайла Івановича Наумова. Це був важкий похід, який командир назвав «степовим рейдом». Розгром гітлерівців кіннотниками Наумова ще більше сприяв активізації партизанської боротьби. Останні свої операції партизани здійснювали наприкінці 1943 року. Разом з частинами і з'єднаннями 2-го Українського фронту вони звільняли м. Знам'янку.

Минають роки відколи відгриміли бої. Сьогодні на місці колишніх партизанських стоянок Чорного лісу встановлені монументи та меморіальні дошки, які увічнюють пам'ять про подвиги народних месників. Один із таких пам'ятників знаходиться неподалік села Водяного обабіч шосе Донецьк-Київ.

Сосна столітня на узвишші, Довкруг – зелена дітвора. Праматір лісу, сторож тиші Гілками небо підпира. Всіма опалена вітрами, Та сонце вранішнє скупе, Бува старі зігріє шрами – У дні війни тут був КП.	На мінах тиша підривалась, Осколки били по сосні. Напруга бою наливалась Звідціль по жилі дротяній. Злітали вниз команд уривки. Ще й досі в крону від землі, Мов за поранення нашивки, Ідуть обвітрені шаблі.
--	--

П'ята зупинка нашої подорожі «Незвичайні розкопки».

У 1949 році експедиція під керівництвом О.І. Тереножкіна розкопала поблизу села Богданівка Знам'янського району незвичайне поселення. Воно мало три лінії оборонних валів і ровів. Тут були знайдені як бронзові, так і залізні знаряддя праці, що свідчило про перехід місцевого населення з бронзового століття в століття залізне. Зустрічаються тут і залишки печей,

землянок, господарські ями. При розкопках могильників виявлено людські захоронення і трупоспалення (переважно в посудинах-урнах).

Основу господарства племен Чорноліської культури становило орне землеробство, хоч певне значення мало і скотарство. Були розвинуті і ремесла. Найбільш характерними речами є кам'яні свердлені сокири, вироби з кістки і рогу, бронзи. Трапляються і залізні ножі. Посуд оздоблений різноманітними штаповими і врізними орнаментами, прикрашався валиком. Племена ці жили ще в десятому столітті до нашої ери, задовго до появи скіфів. За географічним принципом знахідки і культура в цілому, що існувала тут у X-VII століттях до нашої ери, була названа Чорноліською.

Потім сюди прийшли скіфи, яких Геродот називає скіфами-орачами. У 1763 році між селами Копані і Топило, неподалік від Кучерівських байраків був розкопаний скіфський курган, так звана Лита могила (Мельгуновський курган). Під товстим шаром чорнозему в піску, з якого власне, й була в основному насипана могила, розшукали кам'яну бабу з піщаника. У західній частині кургану на глибині близько двох метрів під кам'яними плитами відкрилося сховище дорогоцінностей, які тепер можна побачити в експозиції Ермітажу. Серед цих речей – майстерно сплетений золотий ланцюжок вагою 240 грамів, золоті діадеми і пластинки, срібні оздоби й золоті бляхи, шматки золота й срібла, сорок бронзових наконечників стріл, залізний меч у золотих піхвах, прикрашених різними зображеннями урартського і асирійського стилю. Археологи віднесли розкопаний курган до VII – початку VI століття до нової ери. Це було поховання представника панівної скіфської верхівки, яке засвідчило про зв'язки тогочасного населення з країнами Середньої Азії.

Ми з лісу вийшли в степ на чорнозем,	Як метеор, століття пронеслись,
Трималися поближче до узлісся,	І хоч струхлявіли ворожі жили,
І боронилися серпами та мечем,	Там, де степи із лісом обнялись,
І рідко захищали перенісся.	Ми найгустіше землю заселили.

Шоста зупинка подорожі «Рослинний покрив Чорноліського масиву».

У Чорноліському масиві переважають дуб та граб, утворюючи дубово-грабові ліси. Граб тут, поблизу кордону із степовою зоною, знаходиться на південній межі ареалу та відзначається дещо уповільненим ростом. Менші площі в масиві займають ясенево-дубові та липово-дубові ліси, а також чисті дубові насадження. Зустрічаються клени гостролистий і польовий, в'яз, береза.

Основною породою тут, як і в лісах Кіровоградщини в цілому, є дуб. Його нерідко називають національним деревом України, оскільки дуб є однією з переважаючих порід у наших лісах. Здавна це дерево вважається втіленням міцності, сили, це – одне з найбільш довговічних дерев.

У Чорному лісі зустрічається 80 видів дуба з 600 видів, що відомі науці. Дуби займають більш 90% площ. Переважає дуб черешчатий, 6% становить ясен та інші твердолисті дерева. Лісовий масив неодноразово вирубувався, зараз у ньому дерева досягають 90-річного віку, хоча і збереглися окремі дуби 300-400-річні. За якістю високостовбурного дуба – це один з найбагатших лісів України.

На південь від Чорного лісу ліси вже не виходять на вододіли, а зростають лише в балках і мають здебільшого невелику площу.

Кремезний дубе! З тихого узлісся По каченят літаючи в комиш?
Чи ти ще й досі радісно шумиш? Широкоплечий, лицарський, відвічний,
Чи шуляки тебе не відреклися, Ти пив потугу степових криниць.

Трав'яний покрив у великих лісових масивах Кіровоградщини не відрізняється значним різноманіттям. Найчастіше в ньому переважає зірочник ланцетовидний, по днищах та нижніх частинах схилів – яглиця звичайна, а по верхніх частинах більш стрімких схилів – осока волосиста.

Часто трапляються тут інші типові мешканці широколистяних лісів. До них належать копитняк, медунка темна, купина багатоквіткова, просянка розлога, переліска багаторічна та низка інших.

Одна з дуже вишуканих і загадкових рослин – купина багатоквіткова. У народі цю рослину називають «соломоною печаткою». За легендою, цар Соломон був вражений елегантністю, вишуканістю цієї рослини і, бажаючи відзначити це, поставив на її кореневищі свою печатку. Насправді «печатка» – це округлий слід відмерлого гону.

Трапляється в цих лісах і овіяна легендами сон-трава.
Ці квіти милі та ласкаві, мені всміхаються й тобі,
Їх цвіт рясний в зелених травах – мов озерець голубі.
В народі є таке повір'я: якщо ти хочеш міцно спати,
Сходити треба в надвечір'я у ліс, щоб сон-трави нарвати.
Я не зірву вас, прощайте, без вас я бачу милі сни:
Ростіть собі та завітайте до нас наступної весни.

Дубові й особливо дубово-грабові ліси влітку затінені, темні. Але навесні вони сповнені світла та яскравих квітів. Тут, як і в степах, навесні розвиваються рослини-ефемероїди. Найчастіше зустрічаються анемона жовтецева, ряст ущільнений, проліски дволиста та сибірська, а також тюльпан дібровний.

Справжньою окрасою лісу навесні є голубі очі пролісок – дволистої та сибірської. Наукова назва роду «проліска» походить від слова, що означає «розділяти», оскільки луски її цибулини легко розділяються.

Один з найцікавіших видів, що утворює весняні килими у великих лісових масивах Кіровоградщини, – тюльпан дібровний. На території області проходить західна межа ареалу цього причорноморсько-передкавказького виду.

На території Чорного лісу виявлено 7 видів рослин, занесених до Червоної книги України. Серед них бруслина карликова, в'язіль стрункий, тюльпан дібровний, цибуля ведмежа, гніздівка звичайна, любка дволиста, коручка морозниковидна та коручка болотна.

Серед рідкісних рослин зустрічається хвощ великий (його висота – 1,5 м).
Гей, зберімся, друзі-браття, хоч би на годинку,
Тай погляньмо на сестрицю – лісову ялинку.
Кажуть, вона німувала, як Христа ховала,
Через те у домі кожнім царівною стала.
А осика затремтіла, бо дуже злякалась,
Ось такою трясучою на весь вік осталась.

Гей, погляньмо, друзі-браття, на дуба старого.
Де ще знайдеш козарлюгу міцного такого?
Люті бурі катували, блискавки шпиряли,
А він навіть після смерті іде на підвали.
Гей, згадаймо, друзі-браття, липу серцелисту.
Хто цвіте ще так духмяно і тривожно чисто?
Хто ж то чаєм-липоцвітом нас поїти буде,
Коли грудень пелехатий візьме та й застудить?
Хто ж то меду назбирає у духмяні чаші,
Щоб змогли ми лікувати всі болячки наші?
Гей, торкнімось, друзі-браття, клена молодого.
Де ще знайдеш у цім лісі красеня такого
Ми входимо у ліс, неначе в пісню,
Яку наспівано для нас давним-давно.
Від чого ж то хмеліємо: від кисню,
Який п'ємо, як чарівне вино?
Чи, може, від підсніжників духмяних,
Що ваблять ідеалом чистоти?
Можливо, від черемхових туманів,
Які спішать у хащі заповзти.
А може, нам фіалок темні очі
Бентежать юність, як вві сні цвітуть?
Чи сподіваємось, що у купальські ночі
Цвіт папороті з лісу принесуть?
Нехай сміються «любочки осінні»,
Які палають сонцем край галяв.
Народжується в мене підозріння,
Що хтось невидимий людські чуття украв,
По всіх лісах весною їх розсіяв,
Відчувши в цьому таємничу суть.
І тільки сонце в травні розімліє,
Як наші душі квітами цвітуть.

Сьома зупинка подорожі «Тварини Чорного лісу».

У Чорному лісі зустрічаються всі тварини, які водяться на Кіровоградщині, та ще й такі, яких не зустрінеш в інших лісах (уссурійські єнотовидні собаки).

Найбільш поширені зайці, дикі кабани, лисиці, косулі – європейська та сибірська. Зустрічаються лосі, плямисті олені, борсуки, куниця, їжак звичайний, різноманітні гризуни, борсуки.

Серед птахів найчисельнішими є сорока, сойка, дятли великий, строкатий, малий і середній, зозуля, горлиця звичайна.

Навесні хор лісових птахів вражає своїм різноголоссям – особливо виділяються такі, як іволга, соловейко східний, дрозди співучий і чорний, славка чорноголова. У цьому лісі також є синиця велика, зяблик, щеврик лісовий, вівсянка звичайна, вівчарик-косарик, сорокопуд-жулан.

У Чорному масиві мешкає кілька видів птахів, які в Україні відносяться до рідкісних – орел карлик, канюк степовий, балабан, голуб-синяк, пугач.

Серед ссавців, занесених до Червоної книги України, тут є борсук, горностай, нічниця ставкова і нічниця вусата. Зустрічається і вовк, занесений до Європейського червоного списку.

Уже рум'яніє калина,
Намисто в'яже у пучки.
А на поляні тополиній
Зиркнули з трав боровички.
Шукають здобичі шуліки,
Качки сховались в комиші.
Сосновий шум – найкращі ліки,
Який спочинок для душі!

Медово пахнуть пізньоцвіти,
Дзвенить, немов кришталь, роса.
Як добре, що на білім світі
Ще є незаймана краса.
Чудові в осені етюди
На фоні золота беріз.
Спасибі вам, хороші люди,
Що у степу зростили лісі.

Восьма зупинка подорожі «Загадкове озеро».

Незабутнє враження залишиться для кожного, хто хоча б раз побуває на загадковому озері Берестуватому.

«Загадкове озеро», «Чудо-озеро», «Чорноліське болото» – як тільки не називають його місцеві жителі.

Воно розкинулося в чотирьох кілометрах від села Водяного в густому, дрімучому лісі, у низинах балки Чорноліски. У довжину озеро протягнулося майже на кілометр, а в найширшому місці розливається на 100 метрів.

Багатство тутешньої флори перевершує уяву. Не віриться, що це на межі степу і лісостепу. Серед рослин зустрічаються верболоз, очерет, осока, рогіз, папороть, кропива, зозульниця, тонконіг, купина, маренка запашна, чистотіл, астрагал, медяниця, пухівка, півник болотний. Безліч дивовижних рослин-реліктів. Причому чимало з них абсолютно нетипові для цих широт.

Особливу цінність має болото, яке знаходиться на дні балки Чорноліски. Це – сфагнове болото. Такі болота є досить звичайними у лісовій зоні, значно рідше зустрічаються у лісостепу. Унікальність цього болота, яке розташоване на самому півдні лісостепової зони, полягає ще й в тому, що воно знаходиться за межами річкової долини в безпосередньому оточенні широколистяних лісів на багатих ґрунтах. Чорноліське болото є плавом на березі заростаючого озера Берестувате.

На самому озері – зелені плаваючі острови, утворення яких залишається загадкою. Багатьох цікавить, яка глибина озера. Рибалки прив'язують до мотузків камені, кидають у воду, але дно дістають не всюди. У найбільшу спеку вода в озері прогрівається лише до півметра. З Чорного лісу брали свій початок ріки Скельова, Водяна, Чортолай, Рудна та інші, від яких залишилися лише пересохлі русла-старики. А от озеро живе! Ще й живить річку Чорноліску, тепер вже єдину в цій місцині. У найбільшу спеку рівень води в озері залишається сталим. Вода в ньому чиста і холодна.

З риб водяться лише невеличкі золотисті земляні карасі, яких не зустрінеш у жодному з довколишніх ставків, та й розвести їх там неможливо. І навпаки, в озері не приживаються види, які водяться в інших степових водоймах і річках, хоч тут їм є чим житися. Не приживаються і раки.

Ведучий 1.

Хтось любить гір високих синяву,
Комусь моря до серця припадають,
А я веселу казку лісову
Чомусь з дитинства радісно кохаю.
У казці тій спить морок по кущах,
Галявин плеса, що гудуть джмелями;
Гриби на потрухлявілих пеньках,
Які пропахли теплими ночами.
Тут на осонні червень зашарівсь,
Коли забризкало сунічними дощами.
Печальний жовтень тут озолотивсь
Схололими задумливими днями.
Тут все до серця щиро промовля
Без заздрості, злорадства і користі,
Тому я в цьому лісі, як маля,
Яке прокинулось в своїй колисці.

Ведучий 2. Якщо вам доведеться побувати в Чорному лісі, не забудьте відвідати і Чорноліський ландшафтний заказник, пам'ятку природи «Витоки річки Інгулець» (район с. Топило) та заповідне урочище «Бочки».

Відвідуючи заповідне урочище «Бочки», ви познайомитесь з геологічним минулим даної території, з виходами Українського кристалічного щита, з історичним минулим даної території.

На річці Інгулець можна побачити бобрів та поспостерігати за їх роботою. розглянути роботу, яку вони виконують на річці та місцем, де вони оселяються. А на самій річці добре видно маленькі водоспади та тераси.

Відвідуючи комплексну пам'ятку природи «Витоки річки Інгулець», відшукайте точне місце витoku річки Інгулець та одне з найбільш відомих місцезнаходжень рідкісного для області хвощу великого.

Ведучий 1. Пройдіть східними частинами лісу, де досить багато ярів та балок. Навчіться орієнтуватися в густому лісі, використовуючи лісові квартали, долати різноманітні перешкоди, проводити наукові спостереження та дослідження.

Учитель. Пропоную згадати, що ж ми запам'ятали про Чорний ліс?

Вікторина

1. Яка площа Чорного лісу? (7,4 тис. га).
2. Яким лісництвом належить Чорний ліс? (Богданівському і Знам'янському).
3. Де знаходиться скіфський курган Мельгуновська Могила? (Між с. Копані та с. Топило, неподалік від Куперівських байраків Знам'янського району).
4. В якому році експедиція О. Тереножкіна відкрила поселення Чорноліської культури, що існувало в X-VII ст. до н.е.? (1949 рік).
5. До якої історичної культури належить поселення X-VII ст. до н.е., що було розкопано неподалік села Богданівка Знам'янського району?

(Чорноліської).

6. В якому році опублікований перший опис Чорного лісу? *(1858 рік).*

7. Як називається річка, що протікає в західній частині лісу? *(Чорноліска).*

8. Яка річка протікає на півночі Чорноліського масиву? *(Ингулець).*

9. Як називається заказник, створений в 1960 році в Чорному лісі?
(Чорноліський заказник).

10. Як називається заповідне урочище неподалік від села Калинівки
Знам'янського району? *(Бочки).*

11. Який лісовий масив знаходиться на північ від Чорноліського?
(Дмитрівсько-Чутівський).

12. Які породи дерев переважають в деревостані Чорного лісу? *(Дуб і граб).*

13. Яка основна порода дерев Чорноліського масиву? *(Дуб).*

14. Скільки видів дуба зустрічається в Чорному лісі? *(10 видів).*

15. Яка порода дуба в Чорному лісі переважає? *(Дуб черешчатий).*

16. Який вік найстаріших дерев Чорного лісу? *(300-400 років).*

17. В якому кварталі Богданівського лісництва можна знайти дуби і
ясени, посаджені ще в ХІХ столітті? *(114).*

18. На якому році життя зацвітає дуб? *(На 20-50 році).*

19. Чи зустрічаються в Чорному лісі ведмеді? *(Ні).*

20. Чи зустрічаються в лісі яглиця та ліщина? *(Так).*

21. Яке дерево є супутником дуба в Чорному лісі? *(Липа).*

22. В якому населеному пункті було засновано Чорноліське лісництво?
(с. Водяне).

23. Яка частина лісу найменш порізана ярами та балками? *(Середня частина).*

24. Які найбільш характерні представники тваринного світу Чорнолісся?
(Зайці, дикі кабани, лисиці, косулі, їжак, борсук, різноманітні гризуни).

25. Яка наукова назва Чорноліського озера? *(Озеро Берестувате).*

26. Яка довжина Чорноліського озера? *(До 1 км).*

27. Яка глибина озера Берестуватого? *(Велика, точно не визначено).*

28. Яку річку живить озеро Берестувате? *(Чорноліску).*

29. Які річки колись витікали з Чорного лісу? *(Скельова, Водяна, Чортолай, Рудна).*

30. Які мохи домінують на озері Берестуватому? *(Сфагнові).*

31. Які представники риб водяться в озері Берестуватому? *(Земляні карасі).*

32. Яких земноводних можна зустріти на болоті? *(Жаби).*

33. Де знаходиться озеро Берестувате? *(За 4 км на північний захід від с. Водяне).*

34. Яка висота хвоща великого, що зустрічається в Чорноліссі? *(Досягає 1,5 м).*

35. Які найбільші балки знаходяться на сході лісового масиву? *(Ухівська, Тиричина).*

36. Який представник ссавців, що зустрічається в Чорному лісі, занесений до Європейського червоного списку? *(Вовк).*

37. Які рослини Чорного лісу занесені до Червоної книги України? (*Бруслина карликова, в'язіль стрункий, гніздівка звичайна, любка дволиста, коручка морозниковидна, корячка болотна*).

38. Назвіть рідкісних птахів, що зустрічаються в Чорному лісі. (*Орел-карлик, канюк степовий, балабан, пугач, голуб-синяк*).

39. Які ссавці занесені до Червоної книги України? (*Борсук, горностай, нічниця ставкова, нічниця вусата*).

40. Скільки видів рослин, що зустрічаються в Чорному лісі, занесені до Червоної книги України? (*7 видів*).

Список використаних джерел:

1. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – Колектив авторів під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 245 с.

*Т.М. Шаповал,
учитель історії
Червонокостянтинівської
ЗШ I-III ступенів
Петрівської районної ради*

МОЄ СЕЛО – МОЯ ІСТОРІЯ ЖИВА (усний журнал для учнів 7-9 класів)

Мета: поглибити й розширити знання учнів про історичне минуле та сучасний розвиток рідного села, його жителів, трудовий і бойовий подвиг земляків; формувати пізнавальний інтерес, допитливість, навички критичного мислення; виховувати повагу до героїчного минулого України, свого краю, почуття гордості за свій народ.

Обладнання: книги Григорія Крячка «Заворожений степом», Леоніда Куценка «Вже ніколи не покаюсь»; «Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область», «Книга пам'яті України», публікації про рідний край, пошуково-дослідницькі матеріали військово-історичного музею; макет книжки з написами сторінок усного журналу.

Хід заходу

*Знов бузками пахне Петрівщина,
В садах закохано співають солов'ї,
Така вона, маленька батьківщина
В моєму серці і моїм житті.*

Григорій Крячко

I. Вступ

(На початку заходу звучить «Пісня про Червонокостянтинівку»).

Учитель.

Нема землі коханої так палко.

Як та, що в ній, що верста, то балка,
А там – байрак, а там – горби могил
І хмари – велетні, і синій небосхил.

Євген Маланюк

Ці слова наче сказані про наші навколишні села: Червонокосянтинівку, Баштине, Краснопілля, Другу Лелеківку, Новопетрівку. На жаль, уже зникли з карти Червонокосянтинівської сільської ради села: Байраки, Мишоловки, Цвіткове, Петропілля, Маріамполь. Невеличкі і великі села... Скільки їх квітучих і мальовничих на нашій рідній землі! Десятки, а іноді й сотні літ існували вони, квітчалися садами й городами, переживали голодомори й воєнні лихоліття.

Куди б не закинула нас доля – ми завжди будемо пам'ятати свою малу батьківщину, де вперше ступили босими малими ноженятами, навчилися говорити, де пройшло наше дитинство. Тому наш усний журнал «Мое село – моя історія жива» має такі сторінки: *перша* – «У минулі часи рідного села», *друга* – «Міжвоєнний період», *третья* – «У вогні і полум'ї», *четверта* – «Відбудова і сьогодні», *п'ята* – «Сторінка поезії».

Давайте разом перегорнемо його сторінки.

(Представлення гостей).

II. Сторінками усного журналу

Ведучий. Сторінка перша – «У минулі часи рідного села».

(Ведучий перегортає макет книжки, відкриває першу сторінку).

Учень 1.

Вітри історії дзижали	Мінилися й слова, і назви,
В гучних віках не раз, не два,	І там, де в степ вгризався бій,
Не раз промчали диким чвалом	Він плугом гоїв чорні язви
І гуни, й скити, й татарва.	І переорював горби.

Євген Маланюк

Учень 2. Червонокосянтинівка степове село, що розташоване на території Петрівського району Кіровоградської області. Воно знаходиться за 14 км на південній захід від райцентру, за 30 км від залізничної станції Рядова, за 120 км від обласного центру. За давніми літописами, ці території у давнину заселяли улличі, які згодом разом з іншими племенами об'єдналися у державу Київська Русь. Давніші часи краю в археологічному аспекті не вивчені, хоча Петрівщина має унікальні пам'ятки киммерійців, скіфів, трипільців та інших племен. До складу Київської держави входила лісостепова частина теперішньої області, степова ж Петрівщина залишалася «диким полем», незаселеними землями, що контролювалася кочівниками.

Учень 1.

Напували скіфи	Ми дивилися
Коней в Інгульці.	З-під кущів тисячоліть:
Мила коси	Це була з легенди
Скіфка у ріці.	Дивна мить.

Григорій Крячко

Учень 2. Після Синьоводської битви (р. Синюха) у 1362 році на чолі з литовським князем Ольгердом Київщина та Поділля переходять до складу Великого князівства Литовського, після Люблінської унії у склад Речі Посполитої. Навколишні території залишилися прикордонними.

Козацька доба нашого краю вивчена недостатньо. Але очевидним є той факт, що у XVII-XVIII ст. на території нашої теперішньої області виникають зимівники неподалік нашої місцевості: Зелений (с. Зелене Петрівського району), Совиний хутір (в районі с. Молодіжне Долинського району), Верблюзький (Новгородківський район). Від с. Дерейвка на Дніпрі до річки Жовтої, при впадінні її в Інгулець, проходила межа вольностей запорозьких і Нової Сербії. Пізніше тут з'явилися козацькі слободи Петрове, Новий Стародуб, Іскрівка та інші. У період Нової Січі (1734-1775 рр.) Петрове було великою запорозькою слободою (за 14 км від нашого села).

Учень 1. У кінці XVII – першій половині XVIII ст. були засновані село Баштине та хутір Шапошникова та ін. Вони разом з с. Петрове входили до складу Олександрійського повіту Новоросійської губернії, пізніше Катеринославського намісництва, а з 1803 року – Херсонської губернії. На основі аналізу «Результатов подворной переписи Александрійского уезда 1886» у 1886 р. на місці села Червонокостянтинівка був маєток Василя Шапошникова, тому село мало назву хутора Шапошникова. За переказами старожилів, основний маєток пана знаходився поблизу міста Новогеорґіївськ (тепер Світловодський район). Сама ж садиба розміщувалася на околиці нинішнього села, на території ферми.

Одноповерховий панський будинок був оточений чудовим садом з фруктових та декоративних дерев, горіховою алеєю. Прикрасою садиби був ставок. Поблизу нього функціонували спиртовий та цегельний заводи, млин. До цього часу жителі села знаходять міцну цеглу з клеймом «Ш» на ній (Шапошников). Частина панського саду і ставок збереглися і донині.

Учень 2. Про походження назви села учні розкажуть нам легенди.

(У своїх розповідях учні переказують легенди про походження назви села Червонокостянтинівка, яких існує декілька).

За однією легендою село назване в честь сина пана Шапошникова, але в пана були лише дочки. За іншою – назва села походить за ім'ям чи прізвищем панського управляючого. Ще інша (за М. Лепським) – від імені чи прізвища першого жителя Кості Свиностиги, і остання (за О. Коломойцем) – від імені чи прізвища землевпорядника, який після встановлення радянської влади наділяв селянам землю.

Ведучий. Сторінка друга – «Міжвоєнний період і моє село».

Учень 3.

Мій край, лягли дороги – стріли
На сині луки небокраю.
Тобою мрії свої крилю,
Тобою власну душу краю...

О, давніх літ багряне марево!
У гордїй пам'яті на мить,
Неначе грізна грива лева,
Цвітуть жовтневі ярі дні.

Валерій Гончаренко

Учень 4. Радянська влада у нашому селі та навколишніх селах встановлена у лютому 1918 року. У квітні того ж року всю Петрівщину займають австро-угорські війська, які були вигнані у листопаді цього ж року. На початку 1919 року починається відновлення радянської влади. 1919 рік був дуже складним в історії країни в цілому і нашого краю зокрема. Тут діяли численні партизанські загони батька Махна та отамана Григор'єва. Старожили навколишніх сіл Баштине, Байраки неодноразово згадували погроми Григор'єва. Остаточно радянську владу в нашій місцевості було встановлено в січні 1920 року.

З 1925 року до Костянтинівки починають переселятися жителі з Петрового. До 1929 року мешканці села жили одноосібно, у 1929 році був організований колгосп «Веселе поле». Організаторами колгоспу були П. Коломоець, Свинострига Павло, Мойса Трохим, Коляда Андрій, Марченко Яків, перший голова – Мойса Трохим Іванович. У березні 1931 року колгосп «Веселе поле» об'єднався з колгоспом «Доброволець» і одержав назву «Комсомолець». До складу вказаного колгоспу входили села: Мишоловки, Байраки, Костянтинівка.

У сусідніх селах існували свої колгоспи: «Червоний степ» (Друга Лелеківка), «Шлях до перебудови» (Петропілля) та «ХТЗ» (Перша Лелеківка). Першим трактористом села був Стець Петро. Трактор, на якому він працював, був виставлений на постаменті в Петровому біля старої «Сільгосптехніки», нині знаходиться в музеї раритетної техніки у Петрове.

Учень 3. Тяжкими наслідками для нашого краю були роки голодомору. За опитуванням старожилів, були навіть факти людоїдства, але було і милосердя.

У сусідньому селі Баштине був знайдений під час сільськогосподарських робіт у полі хлопчик. Йому дали прізвище Комунар у честь комуни, у якій працювали жителі. Назвали Степаном, бо знайшли у степу, а по батькові назвали Панасовичем у честь голови комуни. Про це свідчать старожили, зокрема Т. Майстренко. Дружина С. Комунара свідчила: «Комунара Степана Опанасовича знайшли в полі, коли жали. Тоді його хотіли забрати у притулок, та знайшлася одна жіночка, яка пожаліла дитя і вирішила його залишити у себе. Назаренко Марія на той час уже мала четверо дітей – трьох дочок і найменшого хлопчика Петра. І коли вона, тримаючи Степана, загорнутого у тоненьке біле полотно, почула, що голова сказав, що дитину треба здати у приют, їй стало жаль того немовляти, і вона вирішила залишити собі на виховання. Всі люди допомагали, чим могли. Отак і виростили того Степана...».

Жителі цього села з гордістю згадують цю родину як передовиків господарства – кращу доярку Наталю та шофера Степана.

Учень 4.

Ти кажеш, не було голодомору?
І не було голодного села?
А бачив ти в селі пусту комору,
З якої зерно вимели до тла?

Я бачив сам у ту зловісну пору
І пухлих, і померлих на шляхах.
І досі ще стоять мені в очах...
А кажеш – не було голодомору!

Дмитро Білоус

Ведучий. Сторінка третя – «У вогні і полум'ї».

(Звучать записи звуків кулеметної черги та свисту снарядів, які поступово стихають, і починає звучати пісня «Священная война»).

Учень 5.

Червнева рань солодкого спокою.
Найдовший день не народився ще,
А небо вже, розчахнута війною,
Топило землю бомбовим дощем.

Григорій Крячко

Учень 6. Мирна творча праця була перервана війною. 8 серпня 1941 року нацисти зайняли Петрово, завершилася окупація Кіровоградської області, яка тривала з серпня 1941 по березень 1944 року.

Згідно з німецьким планом «Ост», на території області були створені концентраційні табори, молодь вивозили на примусові роботи до Німеччини. Тільки з сусіднього с. Баштине 31 серпня 1943 року на примусові роботи до м. Гера було вивезено 7 хлопців і 13 дівчат 1926 року народження. Мешканка Костянтинівки К. Компанієць у свої 17 років змушена була працювати у соляних шахтах військового заводу м. Гельмштедт. На примусових роботах була жителька нашого села В. Гавриш і там, у неволі, народила доньку – В. Божовську, яка нині очолює ветеранську організацію нашого села. Село Костянтинівка фактично було повністю зруйноване, уціліла лише одна хата – землянка.

Учень 7. У вересні 1943 року радянські війська підійшли до кордонів Кіровоградської області. З 28 вересня по 3 жовтня 1943 року частини 37 армії, 4-ої і 5-ої гвардійських армій при підтримці 5 повітряної армії форсували Дніпро і почали визволення Онуфріївського та Новогеоргіївського районів. 21 жовтня 1943 року було визволено перший районний центр Кіровоградської області – Петрове.

У жовтні 1943 року безпосередньо йшли бої на Петрівщині, сюди перемістилася лінія фронту. 21 листопада 1943 року воїнами 58 гвардійської стрілецької дивізії у взаємодії з іншими військовими з'єднаннями було визволено село Першу Лелеківку. З 21 листопада 1943 року по 9 березня 1944 року тут знаходився командний пункт вказаної дивізії, йшли жорстокі оборонні бої. Про це дізнаємося з нарису про бойовий шлях 58 гв. стр. дивізії. У листах з фронту воїн-розвідник 41 окремої розвідувальної роти 58 гвардійської стрілецької дивізії В. Жирков (родом з Астраханської області) згадує теж про ці події. В одному з останніх листів з Першої Лелеківки, датованому груднем 1943 року він напише: «Ухожу к фрицу в тыл. Последний раз побывал и за повешенную сестричку с племянником, за брата напал со своей гранатой на автомашину взорвал и уничтожил при этом 15 фашистов...».

Останнього листа розвідник напише 23 грудня, йдучи у розвідку. Тяжкопораненим повернувся він з відповідального завдання, помер у військовому госпіталі Лелеківки.

Учень 5. Складно проходив процес визволення сіл Червонокостянтинівської сільської ради. З жовтня 1943 по березень 1944 року

тут проходила лінія фронту, йшли жорстокі бої. У визволенні навколишніх сіл брали участь воїни 58, 52, 80, 93, 113, 409 стрілецьких дивізій, воїни-танкісти 32, 41, 31 танкових бригад, 53, 10, 11 механізованих бригад 5 танкової армії під командуванням П. Ротмістрова, який пізніше став головним маршалом бронетанкових військ. Великою ціною давалася перемога. Так, з 14 по 20 листопада 1943 року поблизу села Мишоловки загинуло 19 офіцерів-танкістів з 32 ТБ 29 танкового корпусу 5 Гвардійської танкової армії, яка брала участь і у визволенні м. Кіровограда. Серед них: В. Паршин, В. Милованов, В. Козін, В. Титов та ін.

В. Паршин – Герой Радянського Союзу, танкіст, свій подвиг здійснив у районі села Павлове на Харківщині, підбивши сім ворожих танків, серед яких було три «тигри». Загинув герой поблизу с. Мишоловки, виконуючи відповідальне завдання – розвідку боєм. Одна з вулиць нашого села носить його ім'я. У визволенні нашої місцевості брали участь воїни 53 Знам'янської Червонопрапорної ордена Суворова механізованої бригади. 14 листопада 1943 року в один день загинуло 57 бійців цієї бригади. У складі цієї бригади воював Герой Радянського Союзу П. Купріянов, який повторив подвиг О. Матросова.

Учень 6. При визволенні навколишніх сіл відзначилися воїни 52 Шуменсько-Віденської дивізії під командуванням Л. Максимова. Вони тримали оборону поблизу с. Байраки з листопада 1943 року по березень 1944 року, зимували в окопах, траншеях, бліндажах. Ветеран цієї дивізії Іван Баріш (м. Кіровоград) згадує: «У моїй пам'яті на все життя закарбувалися бої за звільнення Петрівщини, зокрема Червонокосянтинівки. І не випадково. Понад п'ять місяців ворог з люттям приреченого оборонявся і кидався в контратаки, не бажаючи залишати багатющої української землі. Поле перед селом назвали «залізним». У тому не було перебільшення. Його покривав метал (осколки снарядів, мін, бомб). Пригадалося, як у цьому селі мені довелося ходити в розвідку «взяти язика». До речі, за нього командування нагородило мене орденом Червоної Зірки» (*газета «Трудова слава» від 16 травня 1995 року, «Присядьмо, як було»*).

У складі цієї дивізії воював наш земляк герой Радянського Союзу Булда Степан Костянтинович з Вовчанки, який був кулеметником 429 стрілецького полку і відзначився під час форсування Дністра. Про нашого земляка і про бойовий шлях цієї дивізії написав нарис ветеран дивізії Д. Балашов. При визволенні села Байраки загинув Герой Радянського Союзу Ф. Бабаченко. Подружжя Дереків, з цього ж села, ризикуючи своїм життям, заховали червоноармійців у печі, за що були розстріляні. Сини ж їх, Микола і Федір, з честю воювали на фронтах, повернулися живими і плідно працювали в мирний час.

Учень 7. Село Костянтинівку та прилягаючі села визволяли воїни 58 гвардійської стрілецької дивізії, яка входила в склад 57 стрілецького корпусу 37 Армії. На Костянтинівку просувався 175 стрілецький полк під командуванням гвардії майора Гордєєва.

Спільно з гвардійцями 178 стрілецького полку на чолі з гвардії майором Анісінім було визволено село від ворога. Було це 8 березня 1944 року. Пізніше воїни 58 ГСД брали участь у боях за визволення Польщі, Німеччини. У квітні 1945 року дивізія першою підійшла з боями до р. Ельба і зустрілася з американськими союзниками. Території наших сіл – суцільне поле бою, до цього часу механізатори «виорюють» залишки війни з так званого «залізного поля». Враховуючи той факт, що внаслідок тяжких боїв, земля була щедро залита кров'ю, були перейменовані села Костянтинівка на Червонокостянтинівку, Перша Лелеківка на Краснопілля.

У братській могилі Червонокостянтинівки (№ 455) поховано 1556 воїнів, 736 з них нещодавно були встановлені районною ветеранською організацією.

9 травня 1979 року в нашій школі був відкритий військово-історичний музей, у якому зібрані матеріали про подвиг нашого народу, про земляків-учасників війни. Сьогодні музей є центром патріотичного виховання підростаючого покоління. Частими гостями школярів є ветерани війни.

Учень 5.

Пам'яті загиблих поклонімося,
Квіти до могил їх покладем.
Все, що в 45-му здійснилося,
На віки нащадкам збережем.

Григорій Крячко

Ведучий. Сторінка четверта – «Відбудова і сьогодення».

Учень 8.

Отак й жили усі чотири роки:
Від втрат до перемог і відбудов,
Свої рівняли по загиблих кроки,
І мир жаданий в нашій дім прийшов.

Григорій Крячко

Учень 9.

Після війни потрібно було починати все спочатку. Село, яке повністю було зруйноване за роки війни, відроджувалося з труднощами. Все робили вручну, не було навіть худоби. Очолив місцевий колгосп Левченко Павло Федорович. За роки окупації господарствам місцевої сільської ради нанесено збитки в сумі 32 млн. 411 тис. 386 крб. Відроджені колгоспи сіл Петропілля, Другої Лелеківки, Краснопілля об'єдналися в 1951 році в один – імені Сталіна.

У 1953 році було перенесено сільську Раду з Другої Лелеківки до Краснопілля. В її склад входили села: Друга Лелеківка, Краснопілля, Мишоловки, Байраки, Раївка, Червонокостянтинівка. Головою сільської ради був Сиротюк Іван Юхимович. Колгоспом імені Сталіна керував Дуда Микола Степанович, з 1954 року головою став Косолапав Віктор Григорович, повний кавалер орденів Слави. У 1962 році сільська рада була переведена до Червонокостянтинівки, її очолив Трибухов Олександр Федорович. У підпорядкування Червонокостянтинівської сільської ради, крім зазначених вище сіл, увійшли ще й села Братське та Луганка (до 1981 року). У 1956 року (за іншими даними – 1962 року) колгосп імені Сталіна було перейменовано в

колгосп «Росія», упродовж 30 років його очолював Максимов Георгій Герасимович, далі – П. Мовчан, В. Плічко, А. Давидовський (двічі), О. Компанієць, Г. Черевко, нині з 2008 р. – В. Максимов.

Учень 10. На кінець 60-70-х рр. припадає період найбільшого піднесення господарства і культури села. Протягом наступних років у селі будуються: адміністративний будинок, будинок культури, дитячий садок, школа, магазини, нові ферми, відкривається швейна майстерня, поповнюється машино-тракторний парк, асфальтуються вулиці села. У 1974 році місцеві господарства, колгосп «Росія» та ім. «Ульянова» (с. Баштине) об'єднуються в один колгосп «Росія», а у 1987 році роз'єднуються. У 1975 році розпочала діяльність новозбудована школа-восьмирічка (до цього була з 1945 року початкова школа), згодом вона була реорганізована у середню школу. Перші випускники десятикласники її закінчили у 1987 році. Її директорами були: Г. Малиця, Г. Москалець, В. Сайко, І. Богун, Г. Баканьов, А. Біленко, Н. Бренчук, Г. Коннік, тепер – Н. Гавриленко. Нині у школі працює 20 учителів, навчаються 141 учень.

Учень 8. Червонокосянтинівська сільська рада є органом місцевого самоврядування територіальної громади, якій підпорядковані села: Червонокосянтинівка, Краснопілля, Баштине, Друга Лелеківка, Новопетрівка. Головами Червонокосянтинівської сільської ради були: В. Литовка, І. Онищенко, І. Гавеля, В. Держак, І. Катрук, С. Лавріненко. О. Осіпов, нині виконує обов'язки голови секретар сільської ради Н. Ушакова. Місцеве господарство СВК «Росія» спеціалізується на хліборобстві, м'ясо-молочному тваринництві. Зернову спеціалізацію мають і фермерські господарства села.

На території села діє МТФ, тракторна бригада, автогараж, ФАП, три магазини, млин, хлібопекарня, олійниця, середня школа, дитячий садок, бібліотека, закладено будівництво церкви. У 2001 році село було газифіковане. Через Червонокосянтинівку проходить автомобільний шлях обласного значення.

Учень 9. Відомими людьми села є ветерани – земляки: Заворотній Микола Іванович, Максимов Георгій Герасимович, Дудко Лазар Петрович. У період війни героєм став наш земляк Галуган Олексій Іванович, уродженець с. Баштине. Свій подвиг він здійснив при форсуванні р. Одер південніше м. Ракув. 29 січня 1945 року його рота 337 гвардійського стрілецького полку 121 стрілецької Гомельської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії першою увірвалася на околицю м. Раудтен і розчистила шлях для наступальних дій військовим з'єднанням. Гвардії старший лейтенант О.І. Галуган 10 квітня 1945 року був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Одна з вулиць с. Баштине носить його ім'я.

За мирну працю державними нагородами нагороджені: Г. Максимов, М. Заворотній, Є. Годецька та ін. Відзначені нагородами і земляки – ліквідатори аварії на ЧАЕС: А. Зуєнко, С. Кухта, І. Левченко, С. Степина, А. Тетаренко, В. Стахів, Г. Оришака. Далеко за межами села славляться майстрині – вишивальниці села: Галина Білець, Лідія Пиріг, Галина Масюк, Надія Осіпова, Марія Лебіч, Ганна Алексейчик, Тетяна Масюк, Ольга Хральченко.

Гордістю нашого краю є відомі земляки: кандидат фізико-математичних наук Х. Решотка, кандидат технічних наук С. П'ята, доктор філософських наук, професор Вервес Григорій (Петропілля). Кандидатом сільськогосподарських наук став випускник нашої школи В. Кравченко (Червонокосянтинівка).

Учень 10.

Вишнево-тополинний краю мій,
Моє пшенично-вічне шумовиння!
Відкрий мені скарби свої, відкрий,
З твого коріння – я ж твоє насіння.

Володимир Бровченко

Ведучий. Сторінка п'ята – «Сторінка поезії».

Наша рідна Петрівщина оспівана у піснях, усній народній творчості, поезії. Ці чудові слова про наш край написав Роман Попович.

(Учні, які вивчили поезії, декламують їх для класу).

Любе Петрове

Здрастуй миле моє Петрове,	Ви – слово моє і тривога,
Здрастуй, тихий мій Інгулець!	Щоденна турбота моя,
Ви – пісня моя колискова,	І рання в роботу дорога,
Ромашка моя і жовтець.	Й закоханий спів солов'я.

Ведучий. Під час демонстрації сторінок усного журналу було використано поезію нашого земляка, члена Національної спілки журналістів України, члена Кіровоградського обласного об'єднання «Степ» Григорія Крячка, який 30 років завідував відділами Петрівської районної газети «Трудова слава». Послухайте ці його поетичні рядки.

Петрівський край

Знов бузками пахне Петрівщина,
В садах закохано співають солов'ї,
Така вона, маленька батьківщина
В моєму серці і в моїм житті.
Коріння роду в ній не засихає,
Сліди віків тут не змива вода,
Поки ми є, і віра не вмирає,
Й земля правічна буде молода.
Петрівський край – і сивий, і дитинний,
І неповторний, як матусин спів.
Петрівський край – ліричний і гостинний,
Поетом названий колискою степів.

Ведучий. На початку нашого усного журналу була виконана «Пісня про Червонокосянтинівку». Слова до неї написала вчитель початкових класів нашої школи С. Круглик, музику – вчитель музики Н. Пилипчук.

Будинки всміхнуться привітно,
Протягнуть віти тополі,
Коли у село своє рідне
З дороги вертаю чужої.
Усе тут знайоме й привітне,

І сонце ласкаве тут гріє,
Коли повертаю додому –
У серце вертає надія.

Приспів:

Червонокостянтинівка –
Село моє каштанове.
І душу, й серце милує
Привітними світанками.

Як жайвір чутливо співає,
Як хлюпають радісно хвилі –
Лиш той усе це відчуває,
Хто в край закохався мій милий.
Душі променисті розливи
Зберу, ніби скарб, обережно.
А скрізь зорепадові зливи
Про простір розкажуть безмежний.

Приспів:

Ведучий. Послухайте поетичні рядки учениці нашої школи, нині – студентки V курсу філологічного факультету Криворізького державного університету Антоненко Лілії.

Моя маленька Батьківщина

Червонокостянтинівка –
Моє село привітне.
Поля багаті колосом
І небо тут блакитне.
Тут хлібороби славні
І вчителі розумні,
Тут доярки невтомні
І діти гарні й чуйні.
Це край Петрівський, зоряний,
Він рідний, не чужий.
Красою неповторний
І завжди дорогий.

Моя Петрівщина

Долина з ромашками навколо річки,
Пшеничні просторі поля,
І темні, казкові, і зоряні нічки –
Моя незрівнянна земля.
Моя Петрівщина, мій край неозорий –
Рідна серцю кохана земля.
І неба блакить, і пшеничні простори –
Все це батьківщина маленька моя.
На тій Петрівщині Інгулець синьоокий,
І тут соловейко найкраще співа.
Тут мамині руки і степ одинокий,

Від маминої посмішки мій край ожива.

Ведучий 2. Про воєнні події краю розкажуть поетичні рядки керівника військово-історичного музею Т. Шаповал.

Прошло багато уже літ

Прошло уже багато літ,
Як відгриміли в нас бої,
Давно змінився увесь світ –
Лишились спогади одні.
Про перемогу в 45-м
Ми згадуємо повсякчас, –
І не лише в дні свята
Вона живе в душі у нас.
Могили, пам'ятники, обеліски
Стоять у кожному селі.
Ми їм вклоняємось низько
І згадуємо воєнні дні.
У тім далекім 43-м
Тут лінія фронту йшла –
Протистояння на півроку,
І битва грізною була.
Танкісти знову проривались
У листопаді у ці дні,

У ході розвідки боєм
Загинув Паршин у вогні.
А Галуган – наш земляк
Згодом став героєм –
Розчистив переможний шлях
Із ротою боєм.
І лиш у березневі дні:
Дні подвигу й негоди
Солдати ворога погнали
І принесли свободу.
Земля полита щедро кров'ю
За нашу Петрівщину,
Дорого заплатили
За волю Батьківщини.
А ми, як вдячні їх нащадки,
Повинні пам'ятати
І подвиг нашого народу
Не будемо забувати.

Ведучий. Ця спроба поетичного пера належить учениці 8 класу Гринчишиній Анастасії.

Батьківщина для мене – це отчий край.
Моя рідненька! В зеленім листі – хати,
І степ широкий й ліс густий,
Який не можна забувати.

Ведучий. А ці рядки про село належать випускниці нашої школи Тороп Оксані, нині журналістці з м. Києва.

Цвіте земля

Цвіте земля вся в розмаїтті
І зелень сад мій прикраша.
Село мое! В усі століття
Воно каштанами буя.
Твої сади, твої будинки
Я пам'ятатиму повік.
В них – кожну квітку і билинку
І кожної пташини крик.

III. Заключне слово учителя. Підійшов до завершення наш усний журнал. Як бачите, наше село має багатовікову героїчну історію. Скількох видатних людей воно зростило і вивело у світ широкий? А ми, сучасне покоління, повинні зробити все для примноження кращих традицій своїх односельців. Любіть свою батьківщину, плекайте її, примножуйте успіхами і здобутками.

IV. Підсумки та завдання творчого пошуку

1. Складання сенканів про село, видатних людей.
2. Конкурс малюнка на кращий герб села.
3. Учнівські презентації.

О.І. Бикова,
*учитель історії та правознавства
комунального закладу «НВО «ЗНЗ
I-III ступенів № 16 – ДЮЦ «Лідер»
Кіровоградської міської ради
Кіровоградської області»*

ОСТАННІ ЗАПОРОЖЦІ НА ТЕРИТОРІЇ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ (краєзнавче віче для учнів 7-9 класів)

Мета і завдання: поглибити знання дітей про історію рідного краю, систематизувати краєзнавчий матеріал; удосконалити картографічні вміння учнів; підвищити рівень самосвідомості учнів; формувати патріотичні почуття, моральні якості, виховувати любов до Батьківщини; розвивати акторські здібності, креативність, ініціативність.

Обладнання: проектор, плакати, роман Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр», виставка випусків шкільного часопису «Велика Верба».

Хід заходу

I. Вступне слово

Учитель. Після відновлення української держави у 1991 році, на руїнах радянської армії постали Збройні сили України. 6 грудня воїни склали присягу на вірність Україні. Ця дата увійшла в історію Збройних сил України ще 1919 року як початок славного Зимового походу Армії УНР. Зокрема, у січні-лютому 1920 року відділи Південної (Запорізької) групи Армії пройшли територією нинішнього Кіровоградського району.

Сьогодні ми запрошуємо вас взяти участь у засіданні краєзнавчого віче та перегорнути сторінки історії сіл Кіровоградського району у 1920-х роках.

II. Засідання краєзнавчого віче.

(У заході беруть участь школярі, які перевдягнуті в історичну військову форму, з метою інсценізації уривку роману Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр». Під час дійства можливий перегляд фото картин хорунжого Теодора Грінченка «Козаки Армії УНР під час Зимового походу»).

Ведучий. Зима. З півсотнею кінноти їду в авангарді 2-го Запорізького (збірного) полку, їдемо в напрямку Холодного Яру. Поперед нас пішли вже різними шляхами наші частини. Зустрічаю знайомого старшину з двома козаками, який їде з донесенням до «дідуса» – отамана Омельяновича-Павленка. Оповідає, що під одним селом їх зустріла велика лава добре

озброєних селян з кулеметами, яка залягла на вигідній позиції, готова до бою. Він поїхав на переговори; від села теж виступила група:

Учень 1. Якої армії? Чого і куди йдете через наше село?

Учитель. Знаючи настрої населення, старшина відповів, що Запорізька група Української Армії.

Учень 1. Як же ви тут опинилися?

Ведучий. Представники «противника» запитуюче глянули на одного із своїх. Той виступив вперед:

Учень 1. Які частини? Як звуть начальників? Тільки кажіть правду, бо я сам дорошенківець...

Ведучий. Після того, як цей старшина назвав йому частини і командирів, особливо як сказав, що й його Дорошенківський полковник Литвиненко з нерозлучними кійком та люлькою веде позаду 2-й запорізький полк, «дорошенківець» радісно усміхнувся і звернувся до товаришів:

Учень 1. Наші...

Ведучий. Отаман віддав наказ знімати лаву з позиції і послати зв'язки до сусідніх сіл, щоб заспокоїлися, бо йдуть свої – українці... Кілометрів через три зустрічаю п'ять кіннотчиків на міцних невисоких «степняках». Два в місцевих, козацького крою чорних киреях, три в чорних довгих жупанах з грубого сукна, з під яких видно широкі, теж чорні штани. На всіх баранячі шапки з чорними оксамитовими верхами. У кожного рушниця, шабля, револьвер. До сідел приторочені ручні гранати. Приймаю їх спочатку за наших «чорношличників». Під'їжджають спокійно, видно, вже знають, з ким мають зустрінутися.

Учень 2. Якої частини?

Учень 3. Гайдамацького полку Холодного Яру.

Ведучий. Ця оповідь – не етнофантастика. А уривок із роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» про реальні події у наших селах у 1920-х роках. Пригляньтеся до козаків – а це ж наші прадіди. Яка постава, який гонор, який дух мілітарний! Нам є на кого рівнятися.

(На сцені з'являються учні, які знайомлять учасників краєзнавчого віче зі свідченнями щодо участі жителів Кіровоградського району в описаних подіях. Розповідь супроводжується слайд-шоу).

Учень 1. Тоді, здеятована тифом, затиснута між польською та червоною і білою російськими арміями, українська збройна сила, виявляючи надлюдську відвагу, вибилася з «трикутника смерті» під Любаром і рушила до Дніпра.

Учень 2. Українські воїни вертали до тих сіл, де в кожній сім'ї хтось загинув за волю України або служив в Армії УНР. Зокрема, у січні-лютому 1920 року відділи Південної (Запорізької) групи Армії пройшли територією нинішнього Кіровоградського району. Перед запорожцями розстелявся краєвид голих степів з рідкими селами і хуторами. Чепурненькі білі хатки під соломою

іноді змінювалися великими, часто німецького типу, будівлями, коло яких рідко було побачити сад.

Учень 3. Великою підмогою дієвій армії стали українські селяни, які доставляли продукти, іноді навіть зброю, допомагали рідному уряду як поодинці, так і зорганізувавшись у партизанські та повстанські збройні відділи. Запорізька група під час партизанського походу продиралася з боями через відступаючий денікінський та наступаючий більшовицький фронти і вийшла в кінці січня 1920 року в район сіл Володимирівки та Олексіївки, який займали українські повстанці. Старшина Запорізького полку кінноти Залізник (Юрій Горліс-Горський), який перебував у Володимирівці 27 січня 1920 року, згадує, що було це тоді добре зорганізоване й озброєне, національно свідоме село.

Учень 1. Слід зазначити, що в 1920 роках довкола Єлисавету всі села були озброєні, свідомі і самоорганізовані. Той самий сотник Залізник так описує молодих два десятки німців-повстанців з німецької колонії Старий Данціг (Крупське): «Нові козаки розмовляли, звичайно, українською мовою і мали добру рису: сміливо боролися з червоними без межі та краю».

Учень 2. Очолював усі повстанчі загони нашої місцевості отаман А. Гулий-Гуленко. Про цю безстрашну людину можна окремо писати нарис. Він був уособленням степового лідера – кмітливий, швидкий, відчайдушний, витривалий. Повстанчий відділ ішов за ним в огонь і в воду. Так, 16 квітня 1920 року під час бою за Вознесенськ отаман Гулий зі своїм загonom почав атаку.

Учень (в образі козака). Ми йшли не маючи набоїв і наполовину без рушниць, лясаючи в долоні, підтримували атаку. Запорожці на плечах у ворога вдерлися до міста і здобули собі зброю на залишених червоноармійцями складах.

(Розповідь супроводжується показом карти «Рух Південної (Запорізької) групи Армії УНР через територію нинішнього Кіровоградського району»).

Учень 1. Армія УНР рухалася в Холодний Яр. Проте отаман А. Гулий-Гуленко запросив козаків у свої села для перепочинку. Отже, запорожці відійшли від основного маршруту, зробивши відхилення на південь: 30 січня – Осикувата, Велика Северинка, 31 січня – Мала Мамайка, 2 лютого – Високі Байраки, 3 лютого – Сухі Хутори, Лозуватка (Гаївка), 4 лютого – Демешкове, Покровське, Новоандріївка, 5-6 лютого 1920 року – Червоний Яр.

Учень 2. У той час як основні сили Південної групи рушили на північ від Єлисавету, колона Дубового обійшла місто з півдня: 27 січня – Клинци, 28 січня – Покровське і рушила на Пантаївку. Загін Гулого теж обігнув місто з півдня: через Олексіївку, Первозванівку, Клинци, Покровське, Аджамку і в Суботцях 7 лютого приєднався до армії.

Учень (в образі козака). Люди радо вітали повернення запорожців. Як згадують старожили Лозуватки й Сухих Хуторів (Гаївська сільська рада),

місцеві селяни влаштовували застілля козакам, разом співали пісні, обмінювалися подарунками.

Учень 3. Козаки дбали про відродження українського культурного життя. У Гаївській громаді діяли хор, театр, просвітницькі організації, активними членами яких були і січові стрільці, що лишилися в Гаївці ще з 1918 року. Певно, відвідали запорожці і маєток відомої дворянської родини Мальчевських у Демешковому. Мальчевські – свідомі українці, просвітяни, родина, яка виплекала цілу плеяду вчителів краю.

2. Герої Зимового походу.

Учень 1. Південна група Армії УНР складалася зі Штабу Армії, Запорізької дивізії та 3-го Кінного полку.

Учень 2. Ціла низка видатних українських військових, громадських діячів у складі армії перебували у селах нинішнього Кіровоградського району:

- командуючий Армією УНР генерал-полковник Михайло Омелянович-Павленко;

- командир найкращого кінного полку Чорних Запорозжів генерал-поручник Армії УНР Петро Дяченко;

- отаман повстанців Херсонщини та Січеславщини генерал-хорунжий Армії УНР Андрій Гулий-Гуленко;

- командир 2-го Запорізького збірного полку Запорізької дивізії, герой бою за м. Вознесенськ (16.04.1920) полковник Іван Литвиненко;

- командир непереможного кінно-гірського гарматного дивізіону Олекса Алмазов;

- старшина кінноти 2-го Запорізького збірного полку, відомий письменник-мемуарист Юрій Горліс-Горський (Залізник);

- полковник Дубовий та багато інших.

Вони писали літопис шаблею, багнетом, кулею – як і личить козаку, щоб не тішився ворог безкарністю, щоб не зазіхав ворог на нашу землю та людей.

III. Заключне слово

Учитель. У сучасному переломлюються промені правди в минуле й майбутнє. Лише сучасне визначає цінність минулого і закладає добробут майбутнього. Козаки-запорозжці до останнього боролися за свободу рідної держави і зберегли кришталь честі. А ми, їхні нащадки, маємо шанувати історію.

Географія Зимового походу (Кіровоградський район)

Складено на основі матеріалів, представлених у виданнях:

- Андрій Гулий-Гуленко, отаман Херсонщини та Катеринославщини // Роман Коваль. *Повернення отаманів Гайдамацького краю.* – Київ: Діокор, 2001. – 288 с. – С. 44-46.

- Доценко О. *Зимовий похід (6.XII.1919-6.V.1920).* – Київ: вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с. – С. 66, 226.

Загалом Армія УНР рухалася у Холодний Яр. Проте отаман Гулий переконав козаків відійти від основного маршруту, зробивши відхилення на

південь для поповнення запасів зброї. У межах нинішнього Кіровоградського району Південна група Армії УНР пересувалася так:

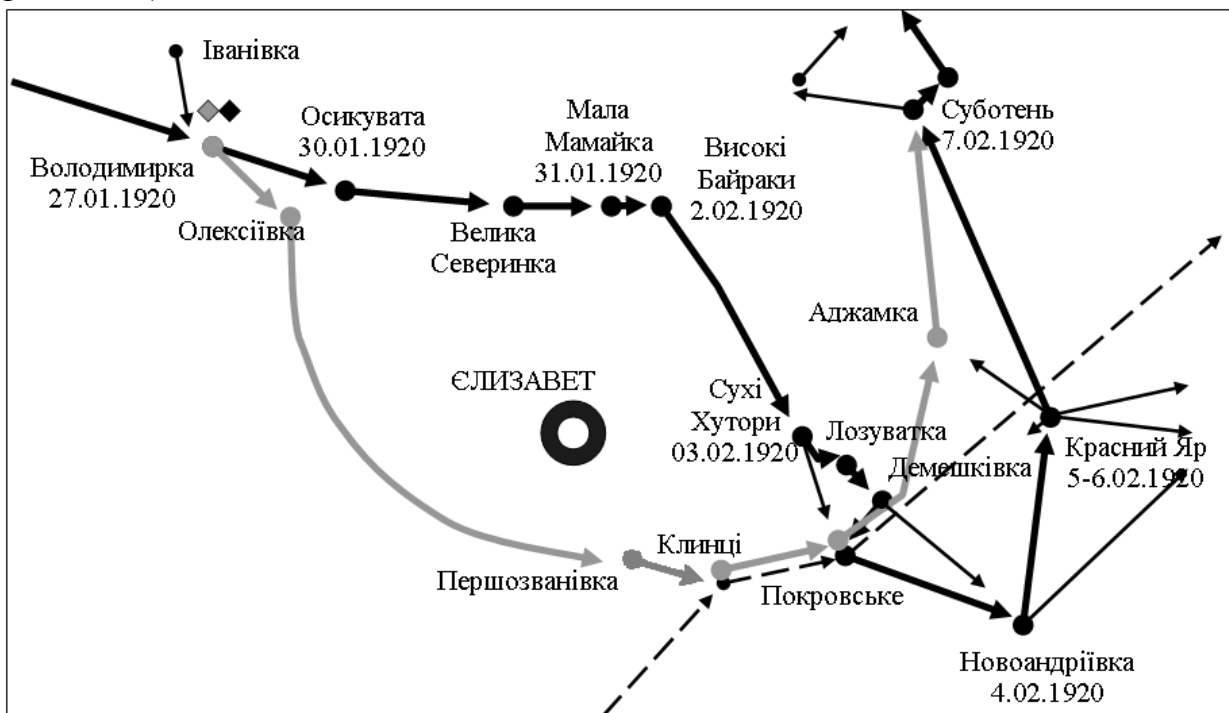
Дата 1920 року	Місце перебування Південної групи	Основні події
24 січня	Максимівка	- Большевики перебувають у с. Ларія і тероризують населення. Сутичка запорожців із большевиками. - Донесення розвідки, що район сіл Володимирівки, Олексіївки та Осикуватого перебуває під контролем українських повстанців.
25 січня		- Розвідка території. Допомога від українських повстанців отамана Гулого.
26 січня		- О 16.00: переможна сутичка з большевицькою бандою в одну роту. Старшині Богунівського полку полк. Коломийському за рішучість у час наступу висловлена подяка.
	Володимирівка	- Зустріч Штабів Армії УНР і отамана Гулого. Відпочинок.
27 січня		- Нарада штабів Армії УНР та отамана Гулого. - Рішення розвивати наступ із повстанцями Гулого в напрямку Вознесенська, щоб забезпечитися зброєю.
28 січня		- Реорганізація Запорізької дивізії у 3 кінні, один піший (Запорізький) полки та один кінно-гарматний дивізіон.
30 січня	Осикувата	-Розвідка. В Аджамці влаштовано зв'язок із 7 загonom полк. Дубового та кінно-горним дивізіоном Алмазова (колона Дубового відокремилася від групи внаслідок сутичок із денікінцями та большевиками 23 січня).
31 січня	Велика Северинка	- Розташування Запорізького кінного полку та інших відділів під загальним командуванням полк. Литвиненка. Перебування Штабу Армії УНР.
31 січня	Мала Мамайка	- Розташування 3-го кінного полку.
2 лютого	Високі Байраки	- Розвідка. Забезпечення подальшого руху Армії.
3 лютого	Сухі Хутори-Лозуватка-Демешкове-Покровське	- Перехід залізниці. - Великий привал у Сухих Хуторах.
4 лютого	Новоандріївка	- Розвідка на Красний Яр, Митрофанівку.
5 лютого	Красний Яр	- Пильна охорона і розвідка. Виставлено пости у напрямку ближчих сіл: на Аджамку, х. Богданівку, на Покровське і Клинци (для зв'язку із Гулим), на Митрофанівку, Вершино-Кам'янку і Новоандріївку.
6 лютого	Красний Яр	- 11.30: Вимарш на Суботці Костянтинівну, Вершинополе, Казарню й Коханівку. Штаб переходить у Костянтинівку.

	Аджамка	- Рух повстанських загонів отамана Гулого з Клинців-Покровського на Суботці.
7 лютого	Цибулів, Чута, Черноліска,	- Перехід залізниці.
8 лютого	Цибулів	- Сутичка козаків із большевиками.

МАПА

Рух Південної (Запорізької) групи Армії УНР
через територію нинішнього Кіровоградського району
(складено за матеріалами краєзнавчих досліджень В.О. Доценка, учителя Гаївської ЗШ Кіровоградського району)

- → - напрям руху Південної групи Армії УНР
- → - напрям руху повстанського загону отамана Гулого-Гуленка
- - - - -> - напрям руху колони полковника Дубового (відділ Південної групи Армії УНР)

Список використаних джерел:

1. Андрій Гулий-Гуленко, отаман Херсонщини та Катеринославщини // Роман Коваль. Повернення отаманів Гаїдамацького краю. – Київ: Діукор, 2001. – 288 с. – С. 44-46.
2. Горліс-Горський. Ю. Холодний Яр (документальний роман). – Київ-Львів-Дрогобич: Відродження, 2006. – 432 с. – С. 25-26.
3. Доценка О. Зимовий похід (6.XII.1919-6.V.1920). – Київ: вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с. – С. 66, 226.

І.В. Баланда,
учитель географії та біології
Дорожнинської ЗШ І-ІІІ ступенів
Вільшанської районої ради

З ЮВІЛЕЄМ, РІДНИЙ КРАЮ! **(урок-гра для учнів 8-9 класів)**

Мета і завдання: ознайомити учнів з географічним та економічним положенням Кіровоградщини; поглиблювати інтерес до історії рідного краю; виховувати в них почуття громадянської відповідальності за долю своєї Батьківщини, формувати патріотичні почуття.

Обладнання: фізична карта Кіровоградської області, фізична карта України, конверти з контурами районів області, позначки корисних копалин, картки-завдання, кросворди, квитки-запитання, бланки з текстами телеграм.

(Конкурс проходить в актовому залі школи. Біля входу – два «учні-контролери», в руках у них квитки-завдання. Кожен, хто бажає взяти участь у конкурсі, повинен, отримавши квиток у «контролерів», дати відповідь на запитання. Хто правильно відповідає – може проходити до залу. Змагаються команди 8-х класів. У командах 8-10 учнів, інші – уболівальники).

Квитки-запитання:

1. Дата утворення Кіровоградської області? *(10.01.1939 р.).*
2. Кількість населення області? *(995,2 тис.)*
3. Перші поселення людей на території області? *(IV тис. до н. е.).*
4. Яке місце за розмірами посідає Кіровоградщина серед інших областей України? *(14).*
5. Найродючіші ґрунти в області? *(Чорноземи).*
6. В яких природних зонах розташована область? *(Лісостеп, степ).*
7. На якому березі Дніпра знаходиться більша частина області? *(На правому березі Дніпра).*
8. Зі скількома областями межує Кіровоградська область? *(З шістьма).*
9. Крайня західна точка області? *(с. Котовка, Гайворонський район).*
10. Скільки міст районного підпорядкування на Кіровоградщині? *(8).*
11. Середня густина населення в області? *(49-50 чоловік).*
12. Який водовід діє на території області? *(Дніпро-Кіровоград).*
13. Скільки адміністративних районів в області? *(21).*
14. З якими областями межує Кіровоградщина на півночі? *(Черкаська, Полтавська).*
15. У межах якої височини розташована область? *(Придніпровська височина).*
16. Крайня східна точка Кіровоградщини? *(с. Куцеволівка, Онуфріївський район).*
17. Середня висота області над рівнем моря? *(150-200 м).*
18. Який тип клімату в області? *(Помірно-континентальний).*
19. До якої тектонічної структури належить територія Кіровоградщини? *(Східно-Європейська платформа, Український щит).*

20. Скільки налічується родовищ корисних копалин в області? (320).
21. Скільки міст обласного підпорядкування? (4).
22. Крайня південна точка області? (с. Юр'ївка, Бобринецький район).
23. До басейнів яких річок належать води області? (Дніпро, Південний Буг).
24. Що таке «Холодні ключі»? (Ділянка з двадцятьма двома ніколи незамерзаючими джерелами).
25. Які водосховища розташовані на території області? (Дніпродзержинське, Кременчуцьке).
26. Яким роком датований указ про будівництво фортеці святої Єлисавети? (1752 рік).
27. Географічний центр України? (Добровеличківка).
28. Найпоширеніші види куштів? (Калина, терен, бузина, глід, шипшина).
29. З якими областями межує Кіровоградська область на півдні? (Миколаївською, Одеською).
30. Найбільший лісовий масив? (Чорний ліс, Знам'янський та Олександрівський райони).
31. Які степові рослини, занесені до Червоної книги, є на території області? (Ковила, горицвіт).
32. Які горючі корисні копалини видобувають в області? (Буре вугілля, торф, горючі сланці).
33. Назвіть найбільші річки області (Південний Буг, Дніпро, Інгул, Синюха).

Ведучий 1.

Яри, туманом вранці оповиті.

Така родюча, лагідна земля,

Все це – Кіровоградщина моя!

Сьогоднішні змагання присвячуються 75-річниці утворення Кіровоградської області. Усі конкурси, які будуть запропоновані, стосуються історії, господарства, культури рідного краю.

Ведучий 2. Цей конкурс нескладний. У пригоді вам стануть карти, які ви бачите на сцені. Це «**Конкурс наймудріших**». Розгадавши слова по горизонталі і по вертикалі, ви побачите назву міста обласного підпорядкування.

Запрошую по одному представникові від кожної команди з фломастерами.

Кросворд № 1

1. Кущ, який є символом, України.
2. Область, яка межує з Кіровоградською на заході.
3. Районний центр на півдні області.
4. Найбільша річка України, що протікає на півночі області.
5. Письменник і державний діяч, ім'я якого носить Кіровоградський державний педагогічний університет.
6. Центр видобутку бурого вугілля в області.
7. Найбільше родовище Європи цієї нерудної копалини знаходиться в Заваллі.
8. Ця лікарська рослина від багатьох хвороб, але за своєю назвою вона вбиває звірів.

9. Хутір, який є пам'яткою культури, бо тут жив І.К. Тобілевич.

10. Географічний центр України.

			1.	К	А	Л	И	Н	А									
			2.	В	І	Н	Н	И	Ц	Ь	К	А						
		3.	Б	О	Б	Р	И	Н	Е	Ц	Ь							
4.	Д	Н	І	П	Р	О												
			5.	В	И	Н	Н	И	Ч	Е	Н	К	О					
			6.	О	Л	Е	К	С	А	Н	Д	Р	І	Я				
			7.	Г	Р	А	Ф	І	Т									
		8.	З	В	І	Р	О	Б	І	Й								
			9.	Н	А	Д	І	Я										
			10.	Д	О	Б	Р	О	В	Е	Л	И	Ч	К	І	В	К	А

Кросворд №2

1. Друга за чисельністю національність області.

2. Рослина, без якої не проходить новорічне свято.

3. Прізвище першого космонавта незалежної України.

4. Степова рослина, яка занесена до Червоної книги України.

5. Ліва притока Південного Бугу на території області.

6. Несприятливе явище влітку, згубне для врожаю.

7. Найпоширеніші ґрунти Кіровоградщини.

8. Місто, в якому будується Криворізький гірничозбагачувальний комбінат.

9. Паливна корисна копалина, виявлена в долинах річок Турія, Дніпро, Вись.

10. Річка, на якій розташований обласний центр.

11. Заслужений ансамбль народного танцю України, назва річки в Кіровоградській області.

			1.	Р	О	С	І	Я	Н	И		
			2.	Я	Л	И	Н	А				
3.	К	А	Д	Е	Н	Ю	К					
			4.	К	О	В	И	Л	А			
			5.	С	И	Н	Ю	Х	А			
		6.	Г	Р	А	Д						
7.	Ч	О	Р	Н	О	З	Е	М				
			8.	Д	О	Л	И	Н	С	Ь	К	А
		9.	Т	О	Р	Ф						
			10.	І	Н	Г	У	Л				
			11.	Я	Т	Р	А	Н	Ь			

Ведучий 1. Дамо можливість працювати наймудрішим, а самі продовжимо змагання.

Наступний конкурс ми назвали *«Цей таємничий світ корисних копалин»*. На столах ви бачите комплекти умовних позначок корисних копалин. Беруть участь в конкурсі по одному учаснику від кожної команди. Вам потрібно уважно прослухати запитання і швидко показати умовну позначку тієї копалини, про яку йдеться.

(Ведучий зачитує запитання, учасники показують зображення копалини).

1. Найбільше з родовищ цього мінералу знаходиться в Заваллі, де на берегах Південного Бугу розташований єдиний в Україні комбінат. *(Графіт).*

2. Бовтиська западина найбільша в Україні за покладами... *(горючих сланців).*

3. Вміст в 1 тонні руди досягає 10-14 г високопробного металу. Найбільш відомі Губівське, Сасівське, Липнязьке родовища. *(Золото).*

4. Разом з золотом найчастіше не розлучається ще один метал. Його видобувають в обласному центрі ще з 60-х років. *(Уран).*

5. З цієї копалини одержують рідкі смоли, напівкокс, горючий газ, рідке паливо. Видобуток ведеться відкритим способом. *(Буре вугілля).*

6. На цій сировині працював перший в країні Кіровоградський механічний завод з виробництва фільтруючої сировини. *(Кізельгур, трепел).*

7. Цей матеріал використовують для виготовлення фарфорових виробів, тиглів, ізоляторів. *(Каолін, біла глина).*

8. Родовища цих руд належать до Побузької тектонічної зони глибинних розломів. *(Нікель).*

9. Він використовується для виробництва цінних сортів паперу, обробки тканин, шкіри, у косметичці та медицині, виробництві кіноплівки, грамплатівок. *(Озокерит, гірський віск).*

10. Він був використаний при оформленні Московського державного університету, висотного будинку на Хрещатику, пам'ятника Невідомому солдату в Москві тощо *(Червоний граніт).*

Ведучий 2. Ми вдячні видобувачам мінеральних ресурсів, на які так багата область. Але не тільки підземними скарбами може пишатися наша земля.

Пишатися ми можемо земляками,
Що славлять рідну землю на весь світ.
Нехай роки становляться віками,
Не згасне зірок тих яскравих слід!

Як усі зрозуміли, мова піде про наших славетних земляків. Давайте пригадаємо їхні імена. Але пригадаємо граючи.

Гра «Кожен крок – відома постать». А правила такі: треба зробити десять кроків, на кожен називаючи прізвища будь-якого уславленого земляка. Ось так, наприклад *(ведучий робить крок і називає: «Нейгауз», наступний крок – і водночас «Карпенко-Карий», ще крок – Осьмьоркін і т. п.).* Якщо крок зроблено, а прізвище не названо, гравець вибуває з гри.

Ведучий 1. Стомилися, перехвилювалися команди. Тепер ви відпочиваєте всі, навіть наймудріші, які вже закінчили розгадування кросвордів.

А ми зараз попрацюємо над кросвордами та з уболівальниками *(один з ведучих перевіряє правильність розгадування кросвордів, другий проводить гру з уболівальниками).*

Це невеличка розминка для втомленого мозку. Пропонується уболівальникам пригадати географічні назви області: річок, міст, сіл, озер... Команда уболівальників одного класу починає, а команда другого класу

продовжує, називаючи слово, що починається на останню літеру попереднього слова. Той, хто не зможе назвати чергову назву, вважається, що програв. Наприклад: Кіровоград – Долинська – Андрусівка... Назви часто закінчуються на літеру «А», то можна називати на передостанню.

(Триває гра з глядачами та уболівальниками).

Ведучий 2. У нас підготовлено ще декілька турів змагань. Усі знають, що за розмірами території область посідає 14-е місце серед областей України. І всі знають, що до складу області входить... скільки районів? Так, дійсно 21! Якщо ви так добре це запам'ятали, значить легко і швидко впораєтеся з наступним завданням.

Вийдіть по одному учаснику на сцену. На столах лежать конверти, в яких знаходиться карта, розрізана на адміністративні райони. Швидко і правильно складіть всі райони, щоб одержати контури Кіровоградської області. Під час виконання завдання спостерігачі слідкують за правильністю і швидкістю виконання роботи. Хто перший із гравців складе контури правильно, той визнається переможцем цього виду змагання.

Ведучий 1. Найскладніший з усіх конкурсів – *«Турнір спритних»*.

Запрошуємо по три учасники від кожної команди, які знають, що таке північ і як визначити південь, тобто вміють орієнтуватися. *(Ведуча задає одну із сторін горизонту, наприклад, південний захід. По одному учаснику від команди стають так, як показує ведуча – обличчям на пд.зх.)*

Завдання для першої пари учасників – показати, де знаходиться с. Котівка Гайворонського району. Пояснити, що це за точка.

Друга пара учасників одержує завдання – північний схід. В якій стороні знаходиться с. Юр'ївка Бобринецького району *(треба швидко показати інші сторони горизонту)*.

Для решти учасників сторона горизонту – південний схід.

В якій стороні знаходиться Київ?

Ведучий 2. Поки ми розважалися, до школи завітав листоноша і приніс дві цікаві телеграми. Ось вони. Я прочитав текст, але нічого не зрозумів. Прошу по одному гравцеві від команд на допомогу. *(Проводиться конкурс «Пошта»)*.

Текст у телеграмі є, а ось адреса відсутня. Допоможіть за текстом знайти адресата.

Телеграма 1

«Засновником парку був онук декабриста Давидова – Микола Львович Давидов. Тільки тут ви побачите п'ять ландшафтних пейзажів, вражаючий рослинний світ – 800 видів рослин, серед яких – залізне дерево з Африки, кавове дерево, гірський горіх тощо. За своїм багатством видового складу цей парк один з найбільших в Європі та Азії».

Назвіть цей парк і його адресу! *(Дендропарк «Веселі Боковеньки, Долинський район)*.

Телеграма 2

«У цій місцевості здавна жили знахарі, які лікували багато різних хвороб, купаючи хворих у місцевих джерелах. У 1954 році пробурили свердловину, з якої вдарила вода, насичена різними сполуками. А в 1968 році на радонових

джерелах була збудована лікарня, куди і до цих пір приїзять сотні людей на лікування».

Де знаходяться ці чудові родонові джерела? (*Знам'янка*).

Ведучий 1. Дякуємо помічникам, які допомогли знайти адреси географічних об'єктів. І наостанок пропонуємо, невеличкий бліц-турнір для уболівальників. Я буду ставити запитання, а від вас чекаю швидкої і правильної відповіді.

1. Які назви мало наше місто раніше? (*Єлисаветград, Зінов'євськ, Кірово*).

2. Яку широту і довготу має будь-яка точка області? (*пн. ш., сх. д.*).

3. Як визначити правий та лівий береги Інгулу? (*Стати за течією*).

4. Яка крамниця в Кіровограді знаходиться на перетині паралелі і меридіана? (Будь-яка, бо паралель – напрям із зх. на сх., а меридіан – з пн. на півд.).

5. Які театри є в місті Кіровограді? (*Кіровоградський обласний академічний український музично-драматичний театр імені Марка Лукича Кропивницького, ляльковий театр*).

6. Назвіть друге за кількістю населення місто області? (*Олександрія*).

7. Назви яких географічних об'єктів області походять від чоловічих імен? (*Села Васине, Власівка, Андріївка, Миколаївка, Антонове...*).

8. Які пам'ятники встановлено в обласному центрі останнім часом? (*Олександрю Пашутіну, Володимирі Винниченку, Ігорю Тамму, Генріху Нейгаузу*).

9. Які екологічні проблеми треба вирішити в області? (*Забруднення атмосферного повітря, водойм, забруднення і скорочення орних земель*).

*А.М. Мельник,
учитель географії
Аджамської ЗШ I-III ступенів
Кіровоградської районної
державної адміністрації,
переможець обласного конкурсу
«Учитель року»*

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (урок-експедиція для учнів 8-9 класів)

Мета: формувати уявлення учнів про особливості географічного положення Кіровоградщини та своєї місцевості на карті України, Європи, геологічну будову, рельєф та корисні копалини; розвивати навички роботи в групах із статистичними матеріалами та різними джерелами географічної інформації краєзнавчого значення.

Обладнання: фізичні карти України та Кіровоградської області, словники-довідники геологічних термінів, маршрутні карти-завдання, видання

«Кіровоградщина. Історія та сучасність центру України» (автори: Б. Кузик, В. Білошапка), супутникова фотографія села Аджамка та карта села, ілюстративні матеріали.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель.

В світі є краї багаті,
Та дорожчий той, де в хаті
Слухав ти пісні матусі,
Де живуть твої всі друзі,
Де спинався ти на ноги,
І куди тебе дороги
Знов ведуть, немов до Риму,

Де душа твоя незримо
Вже давно перебуває, –
Кращих бо країв немає ...
Для одних – то сиві гори,
Для онаких – синє море,
А для нас, синів козацьких,
Спів степів Кіровоградських!

Безумовно, ви здогадалися, нашу роботу присвятимо вивченню рідної Кіровоградщини – «степової перлини» України, де все надзвичайно знайоме і близьке кожному з нас. Оглянемося довкола – і ще раз переконаємося, що рідна домівка, вулиця, село, район – це те, без чого не існує Батьківщина. А щоб краще зрозуміти значення свого краю, звернемося до його історії.

Історична довідка. Тепер уже далекого 1939 року на карті України з'явилася Кіровоградська область. Вона стала спадщиною південної Київщини та північної Херсонщини, східного Поділля та західної Катеринославщини, ще й невеличкої частинки Полтавщини. Цей край став місцем, який подарував світові багато славетних вчених, громадських діячів, письменників, поетів, непересічних талановитих особистостей, нині відомих всьому світу. Досить згадати Івана Карпенка-Карого і Василя Сухомлинського, Юрія Яновського і Георгія Флоровського, Володимира Винниченка і Григорія Зінов'єва, Марка Кропивницького і Юрія Олешу.

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. Для того, щоб дізнатися якнайбільше про Кіровоградську область, згадаємо вже знайомий вам матеріал, який і допоможе нам у роботі.

- За яким планом оцінюють географічне положення певної території?
- Що таке «географічні координати»? В яких широтах та довготах простягається Україна?
- Скільки геологічних ер та періодів пройшла у своєму розвитку Земля?
- Які сліди цього розвитку залишилися в центральній частині України?
- Що таке «рельєф»? Які типи рельєфу переважають в центральній частині України?
- Як класифікують корисні копалини за способом утворення та за господарським використанням?

Учитель. А тепер ці знання використаємо для оцінки географічного положення, особливостей геологічної будови, рельєфу та корисних копалин нашої області.

III. Основна частина уроку

Учитель. Вивчення будь-якої території найдостовірніше, якщо його проводять безпосередньо на місцевості. Ми матимемо таку можливість під час

дослідження свого рідного села. А познайомитися з усією областю ми спробуємо сьогодні, відправившись у заочну експедицію. І, оскільки ми спробуємо одночасно досліджувати всю територію, то створимо в класі 3 групи. Кожна отримає маршрутний лист-завдання. Через 10 хвилин ви проінформуєте інші групи про результати ваших досліджень.

Розпочнемо ж нашу експедицію спільним засіданням груп, на якому маємо визначити особливості географічного положення області, Кіровоградського району та села Аджамка.

Маршрутний лист.

1. Визначіть положення Кіровоградської області та свого села на карті Європи та України.

2. Знайдіть на карті та запишіть крайні точки області.

3. Яку протяжність має область із заходу на схід, з півночі на південь. Якою є ця відстань від нашого населеного пункту?

4. З якими областями межує Кіровоградщина? З якими районами межує Кіровоградський район?

5. Оцініть положення області щодо водних об'єктів.

6. Зробіть висновок про значення географічного положення області, району та свого села.

(Учні працюють з картами України та Кіровоградської області. Відповідають на питання, які записані на першому маршрутному листі, та наносять крайні точки, сусідні області, географічний центр України на картосхеми Кіровоградської області).

Очікувана інформація:

Кіровоградська область займає площу 24,6 тис. кв. км. Це – 4,07 % території України або 11-е місце серед інших областей. Розташована Кіровоградщина в центральній частині України, у межиріччі Дніпра та Південного Бугу. На півночі межує з Черкаською, на північному-сході – з Полтавською, на сході й південному сході – з Дніпропетровською, на півдні – з Миколаївською, на південному заході – з Одеською, на заході – з Вінницькою областями. У Добровеличківському районі за 105 км на захід від обласного центру розташований географічний центр України – смт Добровеличківка (48°21' пн. ш та 31°10' сх. д.) Протяжність області зі сходу на захід – понад 300 км, а з півночі на південь – майже 150 км. Крайні точки Кіровоградщини розташовані поблизу таких населених пунктів: північна – смт Власівка, південна – с. Юр'ївка Веселівської сільської ради Бобринецького району, західна – с. Котовка Гайворонського району, східна – с. Куцеволівка Онуфрієвського району. Відстань від Кіровограда до Києва залізницею – 392 км, шосейними дорогами – 317 км. Сприятливими факторами географічного розташування області є безпосереднє сусідство з розвинутим в промисловому відношенні Придніпров'ям, наявність густої мережі транзитних залізниць та автомагістралей, газопроводів та нафтопроводів, вихід до Дніпра. Кіровоградщина лежить у межах двох природних зон – лісостепової та степової. Агрокліматичні та агрогрунтові умови сприятливі для розвитку сільського господарства.

Кіровоградський район розташований в центральній частині області і є

приміським районом міста Кіровограда. Межує на північному сході зі Знам'янським районом, на півночі – з Олександрівським, на північному заході – з Новомиргородським, на півдні – з Компаніївським, на сході – з Новгородківським, на заході – з Маловісківським, на південному заході – з Новоукраїнським. Крайні точки району: північна – с. Оситняжка, південна – с. Федорівка, західна – с. Олено-Косогорівка, східна – с. Медерове. Загальна площа району – 1,6 тис. кв. км.

Наше село знаходиться в східній частині району на відстані 27 км від обласного центру (*див. супутникову фотографію села*).

Підсумок роботи.

Поглянь на карту України,
Там в центрі видна іздала
Багата, щедра, моя рідна
Кіровоградщини земля!

Що в центрі України – правда щира,
Добровеличківка це підтвердила.
Стоїть поважно камінь при дорозі
Серед степів у верболозі.

Проїдеш з заходу на схід –
Залишиш в триста кілометрів слід.
А з Власівки до Юр'ївки пройдеши,
То в половину менше ти знайдеш.

Черкащина – північний наш сусід,
А Полтавщина та Дніпропетровщина – на схід.
Одеська й Миколаївська до моря простяглися,
А гайворонці з вінничанами зустрілися.

На сході області Дніпро тече
І виручає нас його «плече».
Немов артерії від серця, водоводи
Несуть з Дніпра на правий берег води.

До моря з області далеко.
Вона – «перлина степова».
Їй ніжну і хвилясту пісню
Зелене море заспіва.

На придніпровських сивих кручах
Та на долинах річкових
Лежить і мріє наша область,
Чекає подвигів нових.

Учитель. А тепер до роботи приступають експедиції.
І експедиція має дослідити особливості геологічної будови.

Маршрутний лист № 1.

Робота з картами атласу.

1. За геологічною картою визначити:

- які тектонічні структури лежать в основі території Кіровоградської області;

- породи якого віку найпоширеніші на території області;

- які породи приурочені до основних тектонічних структур.

2. Перегляньте фотографії відслонень. Проаналізуйте характер їх залягання. Як пояснити таку будову? Що ви спостерігали у відслоненнях та піщаному кар'єрі на території нашого села?

3. Використайте джерела додаткової інформації (Б. Кузик, В. Білошапка. Кіровоградщина. Історія та сучасність центру України. І том, с. 14) та підготуйте дані про потужність осадкових відкладів, будову кристалічного фундаменту.

4. Поясніть геологічні терміни: «денудаційна поверхня», «процеси вивітрювання», «лесові породи», «алювій».

5. Зробіть висновок про унікальність та господарське значення геологічних відкладів.

Очікувана інформація:

У геоструктурному відношенні Кіровоградська область лежить у межах центральної частини Українського кристалічного щита – Кіровоградського тектонічного блоку і Білоцерківсько-Одеського тектонічного блоку.

Кристалічний фундамент утворений протерозойськими метаморфізованими породами (гранітами, гнейсами, сланцями), зібраними в лінійні складки, та їхніми продуктами вивітрювання. Відслонюються ці породи лише в річкових долинах. Осадочний чохол потужністю від кількох до 150 м залягає на денудаційній поверхні фундаменту. На всій території в його будові беруть участь кайнозойські, лише на крайньому північному заході – також мезозойські відклади. Палеоген представлений пісками, бурим вугіллям, глинами, мергелями, неоген – піщано-глинистими відкладами полтавської і балтської свит. Повсюдно поширені нижньоантропогенові червоно-бурі глини. Антропогенові відклади на плато представлені лесами, у річкових долинах – давнім і сучасним алювієм.

Кіровоградський район розмістився на потужному шарі порід докембрійського походження, вкритий товщами осадкових порід від 5 до 50 метрів. Виходи кристалічних порід зустрічаються в долинах річок, на схилах балок та ярів.

На території нашого села на південній його околиці є унікальна геологічна пам'ятка – значний вихід докембрійських порід на поверхню в долині р. Аджамки.

II експедиція має дослідити особливості рельєфу.

Маршрутний лист № 2.

1. Робота з атласами:

- визначити положення області щодо крупних одиниць рельєфу;

- оцінити абсолютні висоти в різних частинах області, знайти точку з максимальною та мінімальною висотами;

- чим пояснюється наявність балкового рельєфу? Необхідно показати його на карті;

- чи спостерігається вплив річок на формування рельєфу області?

2. Перегляньте фотографії різних куточків Кіровоградщини. Що ви можете сказати про особливості рельєфу?

3. Які особливі риси має рельєф Кіровоградського району та нашого села?

4. Поясніть географічні терміни: «абсолютна висота», «відносна висота», «карстові форми рельєфу», «аккумуляція».

5. Зробіть висновок про особливості та значення рельєфу Кіровоградщини, свого району та села.

Очікувана інформація:

Область лежить в межах Придніпровської височини. Поверхня її – хвиляста рівнина заввишки 150-250 м (найвища точка – 269 м – у верхів'ї р. Чорний Ташлик, мінімальна – 39 м – у заплаві Інгулу). Характерне чергування вододільних плато з глибоко врізаними долинами річок. Розвинута яружно-балкова сітка. Найбільше розчленована північно-східна частина області (Дніпровсько-Інгулецьке межиріччя), де густина ярів і балок досягає 1 км на 1 кв. км. У цій частині області поширені також водно-льодовикові форми рельєфу у вигляді прохідних долин. Льодовик вкривав північну частину Кіровоградщини, його південна межа проходила приблизно по лінії Верхівка (Черкаська область) – Бірки – Омельгород – Триліси – Федорівка – Іванівці – Федірки – Янів – Миронівка – Талова Балка – Іванівка – Лозуватка (Онуфріївський район). Річкові долини та балки добре вироблені. У місцях, де на поверхню виходять кристалічні породи Українського щита, вони мають скельні круті схили, спостерігається чергування розширених ділянок (2-3 км) та вузьких, каньйоноподібних. У річищах трапляються перекати і пороги.

На території Кіровоградського району розміщена хвиляста лесова рівнина. Найвища точка над рівнем моря – могила Шрейтилева (217 м). Вона знаходиться на північний захід від с. Федорівки.

Село Аджамка лежить в долині р. Аджамки та р. Чорної на висотах 150-160 м над рівнем моря.

III експедиція має дослідити мінерально-сировинну базу.

Маршрутний лист № 3

1. Робота з атласами:

- які види корисних копалин поширені на території Кіровоградщини?

- в якій частині переважають осадкові, які, чому?

- де розміщені рудні, які, чому?

- родовища яких корисних копалин розробляються в нашому районі?

2. Проаналізуйте таблицю «Мінерально-сировинна база Кіровоградщини». Визначте кількість родовищ за окремими видами корисних копалин, що розробляються на сьогоднішній день, їх балансові запаси та об'єми видобутку.

3. Уточніть місце нашого району в загальному видобутку мінеральної сировини.

4. Поясніть терміни: «консервування родовищ», «стратегічна сировина», «експорт», «перспективні родовища».

Очікувана інформація:

Надра Кіровоградщини багаті на корисні копалини. Тут залягають значні поклади бурого вугілля (частина Дніпровського буровугільного басейну), розвідано понад 30 родовищ. Є родовища горючих сланців (Бовтиське родовище), торфу. На сході області – поклади залізної руди, в тому числі залізистих кварцитів (Криворізький залізорудний басейн), на Побужжі – нікелево-хромові руди, а також графіт (Заваллівське родовище). Є золотоносні породи. Поширені різні будівельні матеріали (сірий і рожевий граніт, габро, лабрадорит, кварцит, мергель, вогнетривкі й цегельно-черепичні глини, каолін, пісковики, будівельні й склянисті піски тощо), трепел, амфіболіти.

У межах Кіровоградського району утворилися великі родовища вторинного каоліну, урану, граніту, золотої руди та інших рідкісних металів. Вторинний каолін видобувається з 1930 року. Гранітні блоки та пиляні плити Крупського родовища користуються великим попитом не тільки на території України, а й за кордоном. Крім них на території району залягають крейда, вогнетривкі глини, будівельні піски.

(Після виконання поставлених завдань члени експедиції звітують про результати досліджень. Інші учні заповнюють ці дані у свої картки).

IV. Підсумкове узагальнення

Учитель. Перегляньте ще раз виконані вами завдання.

- Чи можемо ми сьогодні стверджувати, що зручне розташування та природні ресурси – це та основа для Кіровоградщини, яка сприятиме швидкому піднесенню її економічного процвітання? Доведіть свою думку.

(Відповіді учнів).

Цікаві матеріали до нашої теми зібрані в обласному краєзнавчому музеї. Його виставки та експозиції узагальнюють роботи видатних учених-краєзнавців, містять колекції унікальних знахідок геологів, палеонтологів, ґрунтознавців, біологів, зоологів. Ми обов'язково познайомимося з ними, і тоді ви ще раз переконаєтеся в особливості, неповторності та значних багатствах рідної Кіровоградщини.

У світі є краї багаті	І з гордістю ми говоримо,
Природою щедро наділені.	А в серці надію плекаємо,
Та землі Кіровоградщини	Що будем найкращою областю
Також ресурсами не обділені.	В слов'янському щедрому краї.

V. Творче завдання

- Підготувати повідомлення за заповненими на уроці схемами.
- Відшукати в матеріалах періодичної преси інформацію, що доповнить вивчену на уроці тему.
- Систематизувати у вигляді опорної схеми матеріали про положення, рельєф та корисні копалини свого села.

Список використаних джерел:

1. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – Колектив авторів під заг. ред. д.б.н. Т.Л. Андрієнко. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 245 с.
2. Кузик Б.М., Білошапка В.В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України : В 2 т. / Б.М. Кузик, В.В. Білошапка. – Дніпропетровськ : АРТ-

ПРЕС, 2005.

3. Маринич О.М. Географічна енциклопедія України : В 3-х т. / О.М. Маринич. – Т. 2. – К. : «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990.

С.П. Гнатенко,
учитель історії та правознавства
Новоукраїнської гімназії № 7
Новоукраїнської районної ради

ЛЮБОВ МОЯ БЕЗКРАЯ, ЕЛЛАДО СТЕПОВА
(віртуальна екскурсія визначними місцями рідного краю
для учнів 8-9 класів)

Мета уроку: познайомити учнів з пам'ятками історії та видатними особистостями Кіровоградщини; виховувати у дітей любов до рідного краю, почуття гідності та патріотизму, гуманне ставлення до спадщини українського народу, викликати бажання вивчати, берегти і примножувати багатство рідного краю.

Обладнання: мультимедійний проектор, екран, ноутбук.

Рекомендації щодо проведення уроку:

Урок проводиться у вигляді віртуальної екскурсії, де екскурсоводом може бути сам учитель або діти, які виконують роль гідів на окремих «оглядових майданчиках». До уроку розроблена відповідна мультимедійна презентація, яку можна переглянути та завантажити на сайті науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я КОІППО імені Василя Сухомлинського (<http://koippo414.at.ua>).

Хід заходу

I. Організаційний момент

II. Вступне слово вчителя

СТЕПОВА ЕЛЛАДА

Повіє вітер з Понту. Скитський степ
Прокинеться, зітхне, і буйна тирса
Зеленим морем знов на нім зросте,
І побіжать зелені хвилі.
Ширша за синє море встане широчінь.

І при балках оселі завітчав
Вишневий цвіт, розквітлий снігом сонця, –
Твій шлюбний цвіт – та срібная парча...
І чорні очі ваблять крізь віконця.

О земле вічна, ти – одна на світі! –
На небі – глибочіє древня синь,
Внизу – прозора велетенська тінь
Від хмар, що жене південний вітер.

Ой, вийди в сад, що бджолами бренить,
Поглянь: земля справляє з сонцем шлюби!
Та вдарить час. Мов меч, упаде мить,
І нікому тоді оборонить
Твою весну від вихору і згуби.

Євген Маланюк

Наш край – обдарована Богом земля. Відомий письменник Євген Маланюк називав Кіровоградщину Степовою Елладою, де безкраї поля з налитими колосами пшениці сягають горизонту.

Ця земля подарувала світу таких видатних письменників, як

В. Винниченко, Ю. Яновський, Є. Маланюк, композитора Ю. Мейтуса. Саме на Кіровоградщині завдяки братам Тобілевичам та М. Кропивницькому виник перший український професійний театр...

Славиться наш край таємничими місцями. Тут є Чорне озеро, оповите віковими легендами. Монастирище – комплекс доісторичних мегалітичних споруд, де кам'яні ансамблі вражають своїми розмірами, а призначення їх і досі достеменно невідоме. У безкраїх полях видніються кургани та хрести на козацьких могилах як символи зв'язку сучасників з героїчним минулим нашого краю.

Природа милує око і милозвучними струмками в каскадах, і багатую флорою та фауною Степового природного заповідника, а місцеві чорноземи славляться на весь світ та демонструються як еталон в Паризькому музеї мір та ваг. Сьогодні ми здійснимо віртуальну екскурсію наймальовничішими та найцікавішими куточками нашої області.

III. Засвоєння нових знань

Учитель. Починаємо нашу екскурсію з першої експозиції «Символіка Кіровоградської області».

1. Символіка Кіровоградської області.

Опис герба Кіровоградщини

У червоному щиті золотий степовий (скіфський) орел із повернутою вправо головою; над щитом прямокутна синя хоругва з жовтим тризубом, оздоблена по периметру жовтою лиштвою й охоплена декоративними гілками; обабіч щит, обрамований золотим колоссям, знизу – дубовим листям, перевитими синьою стрічкою, закріпленою знизу золотим сувоєм, на стрічці подано золотими літерами девіз: «З добром до людей».

Автори герба – В. Кривенко та К. Шляховий, автор девізу – В. Сибірцев.

Найдавнішим відомим державним утворенням, до складу якого входили землі сучасної Кіровоградщини, була Велика Скіфія, яка існувала на території степової та лісостепової зон України з VII по III ст. до н. е. біля с. Кучерівки (нині Знам'янського району) в 1763 році при розкопках Литої Могили (Мельгуновського кургану) виявлено поховання вождя одного зі скіфських племен кінця VII – початку VI ст. до н. е. При цьому знайдено золоті прикраси із зображенням степового орла, використані як символ при розробці варіантів герба. При стилізації зображення орла збережено всі основні риси археологічної знахідки.

Значення символів

Орел вважається символом мужності та великодушності, проникливості та справедливості, сили і влади. У дохристиянських уявленнях співвідноситься з небом і світлом (сонцем). У християнській символіці передає ідею вічності праведного життя. В обох випадках знак орла є емблемою духовності. Золотий орел у символах Кіровоградської області символізує рідну землю, спадковість від минулих поколінь та духовне відродження нащадків.

Синя хоругва з тризубом вказує на належність області до України. Золоте пшеничне колосся підкреслює багатство хліборобського краю, золоте дубове листя – могутність і витривалість. Синій, жовтий і червоний (малиновий) кольори у пропорі підкреслюють давні козацькі традиції краю та багатство землі степової України.

10 січня 2014 року виповниться 75 років з дня створення Кіровоградської

області. Вона налічує 21 район; 12 міст, із яких 4 – міста обласного значення 8 – міста районного значення; 27 селищ міського типу; 19 селищ; 984 села.

2. Подорож визначними місцями Кіровоградщини.

З історії заснування фортеці святої Єлисавети

(Про історію заснування фортеці святої Єлисавети можна переглянути фільм авторського колективу під керівництвом Ю. Митрофаненка «Історія фортеці святої Єлисавети в українському контексті. Петро Калнишевський». Фільм можна переглянути та завантажити на сайті науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я КОІППО імені Василя Сухомлинського (<http://koippro414.at.ua>).

Цікавими стежками рідної Новоукраїнщини

Учень 1. Символіка Новоукраїнського району тісно пов'язана з прадавнім минулим краю. Ексампей. Священні шляхи. Таку назву мала в часи Великої Скіфії територія між сучасним Кіровоградом та річкою Синюхою. Саме тут, у сакральному центрі Великої Скіфії, за свідченнями давньогрецького історика Геродота, було головне святилище скіфів, від якого в усі кінці держави розходилися Священні Шляхи.

В околицях сучасного села Рівне Новоукраїнського району Кіровоградської області, біля витоку річки Ексампею (Чорний Ташлик), стояв гігантський бронзовий казан – символ величчя і непереможності Скіфії. Його Геродот вважав одним із найбільших див світу (діаметр – 2,5 м, маса – 2 тонни). Казан був виплавлений із наконечників стріл, які скіфи здали за наказом царя Арата (Аріанта) (5 ст. до н.е.) з метою перепису населення, що в цілому склало близько 2 млн чоловік.

Саме тому логічним є зображення на гербі району золотого скіфського казана на синьому фоні. На казані в три ряди зображені солярні (сонячні) знаки, скіфський орнамент, подібний до давньогрецької літери «альфа», що асоціюється з ім'ям скіфського царя Аріанта. На прапорі зображені дві восьмипроменеві зірки, які були одними із головних елементів козацької символіки; сонячне коло та курган як характерна прикмета Новоукраїнського степу. Ці знаки нагадують про належність території до Запорозької Січі. Поєднання жовтої та синьої барв символіки співпадає з кольорами національної символіки України.

Учень 2. (Повідомлення про Глодоський скарб).

Історія відкриття «Глодоського скарбу» датується 9 червня 1961 р. Саме того дня Володя Чухрій, десятикласник із села Глодоси (Кіровоградщина), повертаючись із колгоспного поля, де він допомагав матері сапати буряки, раптом побачив над головою степового орла, який «пкірував», тримаючи в дзьобі впольованого ховрашка. Хлопець нагнувся за грудкою, щоб кинути нею у птаха – і несподівано... провалився в землю. Грунт осипався, і перед очима Володі, наче в казці, відкрився скарб: ланцюжки, рештки зброї, стремена, фрагменти посуду, обривки тканини... Зібравши все, що ховала земля, Володя Чухрій поніс скарб додому, склав у решето й заховав у погребі під діжкою з квашениною. А в школі розповів про знахідку вчителю. Той вислухав і порадив написати листа в Кіровоград, директору обласного історико-краєзнавчого музею. Володя так і зробив, але поки лист ішов до адресата, події у Глодосах почали розгортатися майже за законами детективу.

Чутка про скарб швидко поширилася, і зрозуміло, що чимало цікавих і

собі кинулося на берег Сухого Ташлика – а раптом щось іще залишилося в землі?! Довідався про знахідку й дільничний міліціонер капітан Солодєєв. Прийшов до Чухріїв – і батько Володі, з'ясувавши, що скарб потрапив на «тимчасове зберігання» в льох, передав його служителяві порядку; мовляв, той знає, що в таких випадках слід робити.

А тим часом почав «працювати» Володин лист. Директор музею О. Ноземцева, отримавши сенсаційну звістку, вирушила на місце події, в Глодоси. Проте скарб несподівано зник. Довелося їхати до першого секретаря Хмельівського райкому партії Чередника, який в свою чергу звернувся за допомогою до КДБ.

Володимир Чухрій пам'ятає, що обласне управління цієї спецслужби тоді очолював полковник Калюжний, земляк, сам родом із Глодос. Приїхали до дільничного додому, але той розвів руками: звідки мені було знати, що то скарб, а не якісь бляшки? Залишив на подвір'ї, а діти, бавлячись, десь порозтягували.

Допомогла техніка. Коли солдат із металошукачем у руці сів перепочити під хатою, де жив капітан Солодєєв, пролунав «писк» – прилад подав сигнал. Відірвали дошку під дахом, і звідти витягли загорнутий у холошу старих ватяних штанів той самий «глодоський скарб».

Настала розв'язка: знахідка перекочувала в Київ; археологи цілий місяць вивчали річковий берег; про скарб написали дослідження. Що ж до капітана Солодєєва, то було слідство і був суд – дільничий отримав п'ять років ув'язнення...

Вчені встановили, що це було поховання дуже багатого і знатного вождя кінця VII ст. або початку VIII ст. н.е. Обрядова специфіка дає можливість припущення слов'янської приналежності похованого. Скроневі підвіски й нагрудні прикраси, браслети і персні, деталі піхов кинджала й меча, прикраси вузди – і все це золоте й срібне диво було створене майстрами-ювелірами мало не півтора тисячоліття тому!

Зберігаються прикраси у музеї історичних коштовностей України, який розміщується на території Києво-Печерської лаври. В експозиції виставлено найкоштовнішу частину скарбу, загалом же він, згідно з описом фахівців, налічує понад двісті предметів. Серед них майже сто золотих предметів масою 2,583 кг та сімдесят срібних масою 1,026 кг.

Учень 3. *(Повідомлення про трипільські поселення на території Новоархангельського району).*

Поблизу села Небелівка Новоархангельського району вчені-археологи розкопали й дослідили поселення та храм з вівтарем часів трипільської культури. Дослідження 2009 року спільною українсько-британською археологічною експедицією показали, що воно існувало наприкінці V – на початку IV тис. до н.е. і в цей час було найбільшим за розмірами населеним пунктом на території Європи, його площа сягає понад 300 га. Тоді було розкопано рештки одного наземного житла, знайдено фрагмент посудини із намальованим зображенням людини. У липні-серпні 2012 року українсько-британською експедицією на чолі з ученим-археологом Михайлом Відейком та британським вченим Джоном Чапменом було досліджено залишки трипільського храму – споруди розмірами близько 20 x 60 x 8 м. Основа конструкції двоповерхової споруди була виготовлена з дерева, потім обмазана глиною.

Учень 4. *(Повідомлення про історію битви на Синіх Водах).*

У 2012 році відзначалася 650-річчя перемоги у Синьоводській битві. Скупі джерела (відомо до десятка літописних списків, у яких побіжно згадується про битву) дають лише загальну картину цієї події. З них випливає, що на річці Сині Води поблизу фортеці Торговиця (нині село Торговиця на річці Синюха у Кіровоградській області) великий князь литовський Ольгерд (1345–1377) на чолі війська литовців, білорусів та українців у 1362 році розбив військо трьох татарських мурз – Кутлуг-бея, Хаджи-бея та Димитрій. Ця битва поклала початок звільненню руських земель від монголо-татар. Після неї Велике князівство Литовське включило до свого складу більшість українських князівств, у тому числі Київське, та розширило свої кордони аж до Чорного моря і стало найбільшою державою в тогочасній Європі.

Докладний опис Синьоводської битви міститься лише в хроніці польського історика Мацея Стрийковського (XVI століття): «Ольгерд, уклавши на два роки угоду про мир із пруськими та ліфляндськими хрестоносцями, відправився у похід в Дикі Поля проти татар. З ним вирушили також чотири його племінники, сини новгородського князя Коріата, княжичі Олександр, Костянтин, Юрій та Федір. І коли вони, минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води, то побачили в полі велику татарську орду... Один загін вів султан Кутлубах, другий очолював Качибей-Керей, а третім командував султан Дімейтер. Ольгерд, побачивши, що татари готові до бою, вишикував своїх у шість вигнутих загонів, по-різному їх з боків та на чоло розсадивши, так щоб татари, як задумали, не могли їх оточити у звичайних сутичках та заподіяти шкоди стрілами. Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом із луків, сталося кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А литва з русинами враз з шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини та змішали їм танці півколом, а інші, особливо новгородці з Коріатовичами, із самострілів зі стрілами наскочили з боків і довгими списами скидали їх із сідел, наче вітер снопи в бурю. Не змігши довше витримати лобового натиску литви, татари почали мішатися та перелякані тікати в розлогі поля. На побоїщі залишилися вбиті три їхні царки: Кутлубах, Качибей (від імені якого назване Качибейським солоне озеро в Диких Полях дорогою до Очакова) і султан Дімейтер та разом з ними дуже багато мурз і уланів...»

Під час відвоювання українських земель Ольгерд і його прибічники проявили політичну мудрість. Вони здобули довіру місцевого населення, намагаючись не ставити себе вище від місцевих феодалів, шанувати місцеві звичаї та культурні надбання українського народу, навіть більше – вони цілком свідомо переймали його культуру, намагалися використати її здобутки в усіх сферах життя.

3. Видатні особистості краю.

Учень 5. Багата наша земля талановитими людьми. Прославляють нашу батьківщину письменники і драматурги, художники та музиканти, конструктори, вчені та навіть астронавти. Так, уродженець Єлисаветграда, Володимир Винниченко, відомий далеко за межами України прозаїк, драматург, художник та громадський діяч, народився 26 липня 1880 року в селянській родині. Його літературна спадщина – золотий фонд України. Він автор першого українського фантастичного роману «Сонячна машина»

(написаний у 1922-1924 рр.). Появу перших його творів вітали Іван Франко і Леся Українка. 1902 рік, в «Киевской старине» з'являється його перше оповідання «Краса і сила». М. Жулинський підкреслював: «Жоден український письменник першої третини ХХ ст. не мав такої величезної слави, такої читацької популярності, такої кількості видань своїх творів, як Володимир Винниченко». Помер геній слова 6 березня 1951 року в Мужені, Франція, перебуваючи в вимушеній еміграції на тлі сталінської агресії в Радянському Союзі.

Іншим не менш відомим літератором, вихідцем з Кіровоградщини був Євген Маланюк. Народився майбутній письменник, поет, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик 1 лютого 1897 року в селищі Архангород, яке розташувалося над річкою Синюхою (тепер місто Новоархангельськ). Творча спадщина поета, визнаного за українського класика, розмаїта ідейно та тематично. Збірки поезій та есе були видані у багатьох містах Європи й Америки. Помер Є. Маланюк 16 лютого 1968 року у Нью-Йорку, похований на кладовищі в Саут-Баунд-Бруці в Нью-Джерсі. Уже після смерті письменника у мюнхенському видавництві «Сучасність» з'явилася впорядкована ним самим збірка поезій «Перстень і посох» (1972), що стала його лебединою піснею.

Щорічно відбувається нагородження літераторів Кіровоградської області премією імені Євгена Маланюка за високохудожні твори, спрямовані на ствердження гуманістичних ідеалів, збагачення історичної спадщини народу, державотворення та демократизацію суспільства.

Ще однією видатною постаттю нашого краю є Василь Сухомлинський, який народився 28 вересня 1918 року в с. Василівці (нині Онуфріївський район Кіровоградської області). Вже у 17 років він став вчителем заочної школи недалеко від рідного села. Все своє життя пропрацювавши педагогом, він цілеспрямовано формував у кожного вихованця вміння бути маленьким філософом, осмислювати світ через красу природи. Василь Олександрович написав 48 монографій, понад 600 статей, 1500 оповідань і казок для дітей. Його книги виходили і виходять масовими тиражами в багатьох країнах світу (Росії, Німеччині, Японії, США, Канаді, Китаї та ін.). Він став визнаним класиком педагогіки ХХ ст. Помер Василь Сухомлинський 2 вересня 1970 року на 51 році життя.

Учень 6. Славиться наш край і музичними талантами. Відомий український радянський композитор, народний артист України Юлій Мейтус народився 28 січня 1903 року в Єлисаветграді. Митець вважається фундатором української радянської опери, він є автором 17 різноманітних за жанрами опер, також значне місце в його творчості займає вокальна музика – написав близько 300 романсів на слова Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка, В. Сосюри, А. Малишка, П. Тичини, Д. Павличка, О. Пушкіна та інших. Багато інструментальних та хорових творів написано для дітей. 2 квітня 1997 року в Києві Юлій Мейтус помер. У 1999 році на честь композитора названа одна з вулиць Києва.

Український професійний театр було засновано 1882 р. в Єлисаветграді за сприяння родини Тобілевичів та Марка Кропивницького. Після довгих років боротьби корифеїв українці одержали можливість ставити вистави українською мовою. При всіх обмеженнях і умовностях (перед кожною українською

виставою мусила відбутися російська) цей крок міністерства внутрішніх справ все-таки легалізував український театр. Скрізь, де українські актори давали вистави, вони мали незмінний успіх.

Відома Кіровоградщина і художниками. Олександр Осмьоркін народився у Єлисаветграді 8 грудня 1892 р. У ранніх роботах художника (переважно натюрмортах) домінують кубістичні мотиви й предметна зосередженість («Натюрморт з бандурою», 1920; «Натюрморт з черепом», 1921), а в пізніших полотнах митця панівною стає саме кольорова експресія, при тому, що час від часу художник творить реалістичні полотна. За вільний стиль творчості митець зазнає серйозних утисків від влади, йому було заборонено приймати замовлення, продавати свої твори, проти нього розпочато судовий процес, який затягнувся до 1952 року. Помер О. Осмьоркін 25 червня 1953 року. Похований на Ваганьковському цвинтарі в Москві.

Петро Павлович Оссовський – народний художник СРСР, лауреат Державної премії СРСР, лауреат міжнародної премії ім. М. Шолохова, дійсний член Російської Академії мистецтв, народився у с. Мала Виска на Кіровоградщині 18 травня 1925 року. І хоча у Малій Висці прожив лише шість перших років, саме її вважає своєю «землею обітваною», адже, за словами художника, вона – «моя Вкраїна – Україна». Петро Павлович Оссовський вважається основоположником так званого «суворого стилю» в мистецтві, для якого характерні декоративність, узагальнення форми, відсутність нюансів та монументальність. Для творчості художника також характерна робота серіями. Широко відомі його цикли, присвячені Кубі, Мексиці, Чехії, Словаччині, Псковській землі, Московському Кремлю та інші. Нині художник живе і працює в Москві.

Учень 7. Багата Кіровоградська земля й іншими талантами. Так, Левко Мацієвич – український корабельний інженер, суднобудівник, автор проектів кораблів, підводних човнів, протимінних заслонів, морських аеропланів тощо, перший український авіатор, громадський і політичний діяч, народився 13 січня 1877 року в с. Олександрівка Чигиринського повіту Київської губернії (нині Кіровоградська область). Загинув в авіакатастрофі під час показового польоту у Санкт-Петербурзі на Всеросійському святі повітроплавання 7 жовтня 1910 року.

Перший український космонавт також родом з Кіровоградської області. Попов Леонід Іванович, двічі Герой Радянського Союзу, народився 31 серпня 1945 року в місті Олександрія Кіровоградської області. Здійснив 3 космічних польоти. Космонавту в його рідному місті Олександрія було встановлено пам'ятник на площі, названий в його честь. Леонід Іванович зараз мешкає в місті Москва.

Уродженцем нашої області є Юрій Іванович Маленченко, який народився 22 грудня 1961 року у Світловодську. У космосі побував чотири рази. Інструктор-космонавт-випробувач 1-го класу Роскосмосу, 308-й космонавт в світі, 78-й космонавт Російської Федерації. Герой Російської Федерації та Національний Герой Казахстану. Любов до своєї професії покликала Юрія Івановича навіть одружитися в космосі.

4. Природні чудеса Кіровоградщини.

Учитель. Далі ми помандруємо унікальними куточками нашого краю, які зачаровують своєю красою та загадковістю. Урочище «Каскади», Козацький

степ, урочище «Монастирище» та Чорний ліс потрапили до переліку ста природних чудес України.

Учень 8. *(Розповідає про урочище «Каскади»)*. В околицях Злинки Маловисківського району – екзотичний куточок первісної природи, що радує відвідувачів справжніми водоспадами, які шумно збігають між величезних гранітних брил. Час утворення цього ландшафту біля 2 мільярдів років тому, коли на планеті тільки почали формуватися континенти, активно діяли вулкани і мов величезні коржі затвердівали потоки лави, а в теплих водах зароджувалися перші живі організми. За словами очевидців, що раніше відвідували ці місця, на стінах гранітних брил і печер, нині затоплених, можна було побачити загадкові знаки і письмена, які можливо були виконані скіфськими жерцями. Можливо, тут було одне із скіфських святилищ.

Учень 9. *(Розповідає про унікальність Петрівських степів)*. «Козацький степ» репрезентує малозбережені на теренах держави рослинність степів та представників тваринного світу. Серед мальовничих степів Кіровоградщини часто можна побачити кургани кочовиків та кам'яні хрести на козацьких могилах. Так, біля села Савівка Петрівського району Кіровоградської області стоїть один із таких христів. Напис на ньому засвідчує, що «тут поживає Раб Божий Сава Самодрига Капітан Військ Запоріжжя, представився 1783 року». У селі Аврамівка біля Кіровограда на великому пагорбі посеред села стоїть інший кам'яний хрест, датований 1794 роком. Старожили згадують, що ніби тут похований козак, якого було виселено із Чернігівщини за непокору царській владі. Також хрести, датовані кінцем XVII – поч. XVIII ст., збереглися біля містечка Бобринець, сіл Іскрівка, Трояново, Плетений Ташлик. Ці мовчазні свідки історії нагадують нам про героїчне минуле наших предків.

Учень 10. *(Розповідає про Чорний ліс та Чорне озеро)*. Біля Знам'янки в Чорному лісі розташоване унікальне озеро, глибину якого досі виміряти не вдалося. І влітку, і взимку вода в Чорному озері, яке насправді називається Берестувате, абсолютно холодна. Головна «пам'ятка» водойми – золотий карась, який нібито тут водиться. Кажуть, ця риба сліпа, а тому, хто її зловить або хоча б побачить, відкриється шлях до скарбів, похованих на самому дні. І ще один феномен озера – так звані плаваючі острови. Це невеликі ділянки суші з травою і деревами, вони постійно мігрують і міняють своє місце розташування. На них цвітуть орхідеї, яких, до речі, немає більше ніде в степовій Україні.

Озеро має і свої легенди. Про турецького агу, який втікаючи від козаків, загубив у озері золоту карету, та про хана Керім-Гірея, котрий після спустошливого походу на Україну 1768 р. спішно відступав після невдалої спроби захопити фортецю святої Єлизавети і нібито втопив у озері частину награваних скарбів.

Учень 11. *(Розповідає про красу та унікальність заповідника Монастирище)*.

На березі Інгулу між селами Інгульське та Завуטרівка в Устинівському районі, розташований ландшафтний комплекс Монастирище, який є дохристиянською культовою спорудою. Тут можна побачити жертovníки з язичницькими символами на каменях. Це місце тепер називають «кіровоградським Стоунхенджем». Територія вимощена величезними прямокутними кам'яними блоками і за формою нагадує зрізану піраміду з

плоским верхнім майданчиком. Особливо вражають розміри кам'яних блоків. У центрі урочища – велика овальна скеля висотою 13, довжиною 50 та шириною 20 метрів. Мешканці навколишніх сіл вважають це місце магічним і вірять у цілющу силу прадавніх каменів.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Учитель. Отже, ми сьогодні побували у наймальовничіших куточках Кіровоградщини, познайомились з талановитими земляками.

V. Творче завдання

Створити експозицію у вигляді фотографій «З любов'ю до рідної землі», присвячену своїй батьківщині.

Н.В. Армашова,

*учитель історії та правознавства
Новоградівської ЗШ I-III ступенів
Бобринецької районної ради*

СТЕПОВА ПЕРЛИНА УКРАЇНИ *(краєзнавче турне для учнів 8-11 класів)*

Мета: поглибити знання учнів з історії Кіровоградщини; виховувати інтерес до історичного минулого рідного краю, сприяти формуванню почуття патріотизму.

Обладнання: карта України, карта Кіровоградської області; портрети видатних діячів краю, книжкова виставка «Краю рідний, Кіровоградщино моя!»; екран, проектор.

Хід заняття

I. Вступне слово

II. Організаційний момент

У краєзнавчому турне беруть участь дві команди. Подорож здійснюється станціями за допомогою різного виду транспорту. На станціях командам пропонуються конкурсні змагання. За кожну правильну відповідь команди отримують символічну зернину із колоска. З них складають колосок – символ області.

Допомагають здійснювати подорож муза Кліо (муза історії) та муза Мельпомена (муза театру).

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель.

Степи, степи, звичайне диво віку...

Тут пісню щастя ми куєм дзвінку.

Хліб і до хліба – є всього без ліку.

Хвала тобі за труд, степовику!

Я славлю вас, степи кіровоградські,

Співуче гроно міст моїх і сіл,

Бо в цих краях по-дружньому, по-братськи

Для друзів хліб і сіль – усе!

Під музику пісні «Зелене жито, зелене» виходять з хлібом-сіллю музи і запрошують команди до мандрівки.

Муза Клію.

У степах моїх здавен іще існує
Одвертої гостинності закон:
Господар стріне, щедро нагодує,
І хлібом-сіллю щедро почастує.

Муза Мельпомена.

А ви, учасники, на знак подяки
За щедрість, за сердечність, і за щирість,
Мандруючи степами Кіровоградщини,
Знання свої найкращі покажіть!

IV. Хід краєзнавчого турне

Муза Клію.

«Якого ми роду? Де наше коріння?» –
Сьогодні ми чуємо скрізь.
Міркують дорослі, питає дитина:
«У кого такі ми вдались?»

Муза Мельпомена. Відповіді на ці питання ми знайдемо на першій станції «*Географічній*», яка повідає нам історію України.

Територія України – це 603,7 тис. кв. км. Обійти її дуже важко, тому ми будемо подорожувати літаком.

Муза Клію.

Я знаю – хто копав оцей ставок,
Я знаю – хто садив оцей садок.
Тепер – сягнуло вглиб міцних дерев коріння
І плесом дивиться у всесвіт Україна.

1. Який давньогрецький історик подає розповіді про населення України? В якій праці? (*Геродот, «Історія греко-перських воєн»*).

2. Одного разу, ще коли на тому місці, де тепер Київ, були ліси й поля, прийшли туди три рідних брати та їхня сестра. Стали вони над Дніпром і найстарший сказав: «Ось тут зложимо оселю для себе і для тих купців, що сюди будуть приїжджати». Про яку легенду йде мова? (*Брати Кий, Щек, Хорив, сестра Либідь, засновники Києва*).

3. У якому році хрестилась Русь? За якого князя? (*988 р., князь Володимир*).

4. Якого князя на Русі звали Мудрим? (*Ярослава, сина Володимира*).

5. Історія кожного народу має свій соціальний символ і ототожнюється із життєдіяльністю його найхарактернішого прошарку, який вважається ознакою нації. Скажімо, для США – ковбої, Японії – самураї, Польщі – шляхта, а для України? (*Козаки*).

6. Що означає слово «козак»? (*Вільна людина*).

7. Назвіть козацькі клейноди? (*Булава, бунчук, пірнач, хорогва, литаври*).

8. Перший кошовий отаман Запорізької Січі? (*Дмитро Вишневецький – Байда*).

9. Гетьман, очільник національно-визвольної війни? (*Б. Хмельницький*).

10. Які події сталися у 4 липня 1775 році на Україні? (*Ліквідація Запорізької Січі за наказом російської імператриці Катерини II, арешт кошового отамана Петра Калнишевського*).

11. Коли було проголошено незалежність України? (*24 серпня 1991 року*).

12. Хто став Президентом України в 1991 році? (*Леонід Кравчук*).

13. Скільки областей входить до складу України? (*24 області*).

14. Коли було створено Кіровоградську область? (*10 січня 1939 року*).

Муза Клію. 10 січня 1939 року – знаменна дата в житті нашого краю. 75 років тому з 31 району Миколаївської, Одеської, Київської, Полтавської та Дніпропетровської областей була створена Кіровоградська область. Сьогоднішнє краєзнавче турне ми присвячуємо ювілейній даті рідного краю.

Муза Мельпомена.

Мій чудовий край кіровоградський!

Степ і степ – нема йому кінця.

Вітерець, неначе хлопець хвацький,

Гладить жовті коси пшеницям...

Золотий, кіровоградський краю,

Батьківщини частка степова!

Я для тебе в пісню заплітаю

Свої щирі і прості слова.

Муза Клію. *Вправа «Лото».* Завдання командам: на швидкість скласти територію України з областей.

Муза Клію.

Степ дорогами весь помережаний,

А над ним – журавлі, журавлі...

Їдете ви – молоді і збентежені,

Як господарі цієї землі.

Муза Мельпомена.

І нема в світі більшого щастя,

І ріднішого краю нема.

Над роздоллям, безмежно хвилястим,

Ранок крила свої підійма.

Муза Клію. Я думаю, що ви зрозуміли – наступна *станція «Степова»*.

І мандрувати будемо верхи на коні.

1. В яких природних зонах розташована область? (*Степ, лісостеп*).

2. Зі скількома областями межує Кіровоградська область? (*Із шістьма*).

3. Скільки міст районного підпорядкування на Кіровоградщині? (*12*).

4. Скільки міст обласного підпорядкування? (*4*).

5. Скільки адміністративних районів в області? (*21*).

6. Географічний центр України. (*Добровеличківка*).

7. Яка площа області? (*24,6 тис. км², 4,1 % від території України*).

8. Скільки селищ міського типу в області? (*27*).

Муза Мельпомена. *Вправа «Лото».* Завдання командам: на швидкість скласти територію області із районів.

Муза Клію.

За чорним урвищем байраків,

Там, де з кульбаб десант летить,

Суцвіттям полум'яних маків
Кіровоградський степ палахкотить.
Не віриться, що десь вода є, –
Пашить земля, як у вогні.
І степовий орел кружляє
В голубуватій вишині.

Муза Мельпомена.

Пекельна доля! З віку-роду
Орел не пробує води.
Лише б відчути прохолоду –
І він вгамується тоді.
Його могутні дужі крила
Ведуть з вітрами смертний бій.
Але орел перемагає
Ніколи не програє він двобій.
Отак і серця ваші в непокої, -
Щоб творчий дух в них не погас,
Хай будуть впертості такої,
Як цей незламний гордий птах.

Муза Клію. Золотий степовий орел на червоному полі зображений на гербі Кіровоградської області. У геральдиці орел вважається символом мужності та великодушності, проникливості та справедливості, сили і влади, у дохристиянських уявленнях співвідноситься з небом і світлом (сонцем), а в християнській символіці передає ідею вічності праведного життя. В обох випадках знак орла – емблема, що символізує рідну землю, спадковість її від пращурів, духовне відродження нащадків.

Муза Мельпомена. Чому саме символ орла використано в геральдиці Кіровоградської області? Найдавнішим відомим державним утворенням, до якого входили землі сучасної Кіровоградщини, була Скіфія. Біля с. Кучерівки (Знам'янський район) було виявлено поховання вождя одного із скіфських племен кінця VII – початку VI ст. до н. е. При цьому знайдено золоті прикраси з зображенням фігури степового орла. Це і було використано під час створення герба Кіровоградської області.

Муза Клію. Відповідно є зображення жовтого орла і на прапорі нашої області. Прапор являє собою прямокутне полотнище зі співвідношенням сторін 2 : 3, що складається з двох вертикальних рівновеликих смуг: малинової та жовтої.

Муза Мельпомена. Подорож продовжується.

Ми на *станції «Геральдичній»*. Проїдемося автомобілем районами області. На екрані демонструються їх символи, а команди по черзі називають до якого району вони відносяться та значення використаної геральдики.

Муза Мельпомена.

На цій землі, мов сонце у росинці,
Що сходить у душі моїй щодня,
Зріднилися болгари, молдавани,
Росіяни й українці, –
І тут мій рід, родина і рідня.

Муза Клію. Кіровоградщина – край багатонаціональний, тут мешкають представники 98 національностей і народностей. Діють громадські організації національних меншин – росіян, поляків, болгар, німців, татар, євреїв, вірмен, азербайджанців, ромів та молдаван.

Муза Мельпомена. Зрозуміло – на нас чекає *станція «Національна»*.

Подорожуємо поїздом.

1. Назвіть національності, які проживають на території нашої області (*росіяни, білоруси, молдавани, болгары, євреї, поляки, серби, греки...*).

2. В яких селах проживають болгары на Кіровоградщині? (*Вільшанка, Велика Виска, ...*).

3. Які російські поселення ви знаєте? (*Клинці, Покровка, Калинівка, Верблюжка, Злинка, Піщаний Брід, ...*).

4. В яких селах найбільше проживають молдавани? (*Панчево, Мартоноша*).

5. Назвіть населений пункт Бобринецького району, який був створений білорусами. (*Новогомельське*).

6. Назвіть село Новоградівської територіальної громади, засноване росіянами. (*Новосамара*).

Муза Клію. Завдання командам: на швидкість серед 21 району Кіровоградської області знайти Бобринецький район за площею і населенням.

Муза Мельпомена.

Річок багато на землі.

То, власне, й не річки, а річенята.

Не річенята навіть – ручаята –

До того вже вузькі та малі.

На їхніх невисоких берегах,

В долинах, що привітно зеленіють,

Дощі такі духмяні трави сіють...

І вдячні їм у кожному селі

За неглибоку – не змілілу воду,

За прохолоду і вербову вроду.

Муза Клію. Річки Кіровоградщини належать до басейнів Дніпра і Південного Бугу. Усього в області 438 річок загальною довжиною 5558 км, у тому числі довжиною понад 10 км – 120, понад 25 км – 45. Є ще 1074 річечки і струмочки загальною довжиною 2595 км.

Муза Мельпомена. Чергова *станція «Природничо-ландшафтна»*. Мандруємо катером.

Муза Клію. Завдання для команд: вставити пропущені назви річок у віршах.

1. Стоїть до сонця й неба близько,

Де повертає вліво.... (*Вись*),

Маленьке місто Мала Виска,

Що було селищем колись.

Ігор Тарасенко

2. Про Дніпро пісні складають люди,

Про (*Ингул*) мій кажуть жартома:

Та у ньому ж по коліна всюди,

Навіть риби путньої нема.
І між хвильок губиться розмова.
Тільки вітер свисне в комишах...
А ... (*Ингул*) – ні слова, ні півслова –
Мовчки груди міста прикраша.
Та коли вогні засвітить вечір,
Спустить місяць над водою снасть.
Він тягар човнів візьме на плечі
Ще й лілей закоханим подасть.

Валерій Юр'єв

3. Крізь синю ... (*Синюху*) – червоне каміння
Червоне – каміння, а синя – вона.
Росте до ... (*Синюхи*) вербове коріння,
Бо знає: в ... (*Синюсі*) вода чарівна.
4. Там, де ... (*Ятрань*) круто в'ється,
Де по каміннях біжить,
Там дівчина, а як зветься –
Козак знає та мовчить.
5. За ... (*Тясмином*) гуркочуть поїзди...
А їм, щоб помахать крилом – рукою,
Сади, Кіровоградщини сади,
Біжать навстріч веселою юрбою.

Леонід Тендюк

6. Река ... (*Сугокля*) уходить в камыш,
Бумажный кораблик плывет по реке,
Ребенок стоит на песке золотом.
В руках его яблуко и стрекоза.

Арсений Тарковский

Муза Клію. Під час подорожі катером річками Кіровоградщини до наших рук потрапили пляшки з описами мальовничих природних пам'яток нашого краю. *Завдання командам: назвати, що це за природні пам'ятки та їх місцезнаходження (запитання супроводжується мультимедійною презентацією).*

1. Кам'яні піраміди серед реліктового степу, які мають схожість зі Стоундхенджем – однією із найвідоміших у світі доісторичних пам'яток в англійському графстві Уїлтшир, віднесених до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Цікаве розташування каменів, не зважаючи на їх величину, багатьох наводить на думку, що до них, як і до Стоундхенджа, доклала рук людина. Зокрема, є у цій місцевості своєрідний коридор із каменів. Якщо затриматися тут до вечора, то можна спостерігати, як між двома каменями сідає сонце.

(Монастирище, ландшафтний заказник загальнодержавного значення, площею 15,3 га, крайній південь Кіровоградської області, Устинівський район).

2. Парк, створений в кінці XIX ст. Вважається одним із кращих зразків садово-паркового мистецтва того періоду. На площі 109 га розміщено вражаючий рослинний світ – 800 видів рослин, зокрема серед них: залізне

дерево з Африки, кавове дерево, гірський горіх тощо. За своїм багатством видового складу цей парк один із найбільших в Європі та Азії.

(Парк «Веселі Боковеньки», Долинський район. Заснований Миколою Львовичем Давидовим у 1893 році. М.Л. Давидов – онук декабриста, походив із дворянської сім'ї середнього достатку. Ще студентом він уважно вивчав садово-паркове мистецтво. Створити свій унікальний парк – це була мета його життя).

Муза Мельпомена. У нашому краєзнавчому турне настав час перепочинку. Відпочинемо з піснею, як робили це наші земляки з давніх-давен.

Гарно вийти у степ серед ночі	Над рікою замріяні скелі,
В Бобринецькій моїй стороні,	Тихо дивляться в воду зірки.
І послухать, як поле шепоче	Деся лунають частівки веселі,
Щось до болу знайоме мені.	То співають мої земляки.

Муза Клію. Гарно сказав поетичними рядками про те, що наш край пісенний, уродженець Бобринецької землі Іван Червоніщенко. На Єлисаветградщині народилось багато популярних пісень: «Там, де Ятрань круто в'ється», «Ой під вишнею, під черешнею...» та ін.

У своєрідний спосіб український народ «помстився» руйнівнику Січі генералу Петру Текелії. Після виходу у відставку він жив у Новомиргороді. У похилому віці одружився на юній красуні, страшенно ревнував її, ні на крок не відпускаючи від себе. Він і став «героєм» пісні «Ой під вишнею, під черешнею...». *(Виконується пісня «Ой під вишнею, під черешнею...»).*

Муза Клію. Історія рідного краю – перше, що повинен знати кожен його мешканець. Особливо, якщо вона має багате минуле. А Кіровоградщина багата талановитими людьми, історичними пам'ятками, визначними подіями.

Муза Мельпомена. Пропонуємо вам прокататися на диліжансі *станцією «Історичною»*. На шляху треба буде давати відповіді на *вікторину «Мій край, моя історія жива»*.

1. Що за фортеця була побудована на території нашого краю? Причина її заснування. *(1754 р., фортеця Святої Єлисавети, захист південних рубежів Російської імперії).*

2. Яким роком датований указ про будівництво фортеці? *(1752 р.)*

3. Які назви мало місто Кіровоград в різні часи? *(Єлисаветград, Зінов'євськ, Кірово).*

4. Чим славне селище Цвітне Кіровоградської області? *(Квітнянська кераміка, особлива глина для кераміки).*

5. Яке штучне водосховище знаходиться в Кіровоградській області? *(Кременчуцьке, м. Світловодськ).*

6. Перші поселення людей на території області. *(IV тис. до н.е.).*

7. Що вам відомо про Чорний шлях? *(в 1475 році Кримське ханство стає васалом Туреччини, нападає на Україну. Цей шлях проходив через південно-східні райони кіровоградської області).*

8. В якому році відмічалось сторіччя кіровоградського трамваю? *(у 1997 році).*

9. Хто з відомих військових діячів побував у фортеці Святої Єлисавети? *(Суворов, Кутузов, Потьомкін).*

10. Коли було засновано завод Ельворті? *(у 1874 році).*

Муза Клію.

Пишатися ми можем земляками,
Що славлять рідну землю на весь світ.
Нехай роки становляться віками
Не згасне зірок тих яскравих слід!

Муза Мельпомена. Давайте пригадаємо імена славетних земляків, подорожуючи *станцією «Зірковою»*. Допоможе нам у цьому світова інформаційна мережа – Інтернет. Вам будуть зустрічатися лише короткі відомості про людей, які прославили Кіровоградщину, ваше завдання – впізнати особу і назвати її.

1. Наш земляк, видатний педагог, автор книги «Серце віддаю дітям». (*Сухомлинський Василь Олександрович*).

2. Архітектор. Народився в м. Єлисаветграді. Власник майстерні з іконопису та позолоти, у якій писалися ікони для Успенського собору м. Кіровограда та Вознесенського собору м. Бобринця. (*Паученко Яків Васильович*).

3. Піаніст, педагог. Народився в м. Єлисаветграді. Професор Московської консерваторії. Засновник піаністичної школи. (*Нейгауз Генріх Густавович*).

4. Письменник, художник, політичний і державний діяч. Народився у м. Єлисаветграді. Автор першого українського фантастичного роману «Сонячна машина». Член української Центральної Ради, голова Генерального Секретаріату. (*Винниченко Володимир Кирилович*).

5. Політичний діяч, публіцист, мислитель. Народився в с. Янівка Бобринецького району. Один із керівників Жовтневого збройного повстання. Займав посади наркома з іноземних справ, військових справ, голова Реввійськради республіки, один із творців Червоної Армії.

Після поразки у боротьбі за лідерство із Сталіним був висланий за кордон, де критикував сталінський режим. Убитий у Мексиці агентом НКВС іспанцем Рамоном Меркадером. (*Троцький Лев Давидович – справжнє ім'я Лейба Бронштейн*).

6. Прозаїк і літературознавець. Народився в м. Бобринці. Автор повісті «Степи полинові», «Степівчани»; романів «Білі банкетти», «Сиве покоління»; науково-популярної розвідки «Марко Кропивницький і його рідний край» та ін. (*Смоленчук Микола Кузьмович*).

Муза Мельпомена. Час безжальний до пам'яток історії, які передають і створюють неповторність кіровоградського краю. Цікаво було б дізнатися про історію тих споруд, що попри все уціліли та «відраховують» свій вік століттями.

Муза Клію. Так, дійсно, Кіровоградщина багата пам'ятками. Варто відзначити, що по кількості пам'яток серед районів області лідирує Бобринеччина. Згідно з переліком пам'яток містобудування, архітектури, садово-паркового мистецтва національного й місцевого значення, що розміщуються на території області, на Бобринеччині знаходиться 36 об'єктів. 33 з них – у Бобринці, а три – в селах.

Наприклад, у сусідніх Долинському та Устинівському районах відповідно 11 та 2 пам'ятки, в Компаніївському – 7, Гайворонському – 25, Голованівському – 9.

Муза Мельпомена. Ознайомитися ближче із пам'ятками архітектури ми зможемо *на станції «Фасади старих будівель»*, подорожуючи велосипедом.

Завдання командам: за фотографією визначити споруду та її історію.

1. Свято-Миколаївська церква, м. Бобринець.

2. Вознесенський собор, м. Бобринець.

3. Будівля обласного краєзнавчого музею, м. Кіровоград.

4. Жіноча гімназія (нині старий корпус КДПУ імені Володимира Винниченка), м. Кіровоград.

Муза Клію. Подорож наша закінчується. Підійшли ми до останньої *станції «Домашньої»*. Оскільки Кіровоградщина – край театральний, пропонуємо вам продемонструвати свої театральні таланти шляхом інсценізації легенд, переказів та повір'їв нашого краю.

Муза Мельпомена.

Важка професія в актора:

Радій, хоча б у тебе й горе,

Заплакати хочеться? Співай!

Про власні болі забувай.

Муза Клію. Пропонуємо командам із отриманих зернин скласти золоте пшеничне колосся, яке в оздобленні герба підкреслює багатство нашого хліборобського краю.

В якій команди буде колосок із більшої кількості зернин, та команда – переможець. (*Визначення переможця*).

Муза Мельпомена. Ну що ж, достойно ми з вами пройшли славними дорогами і стежками нашої історії, шукали по зернині відомості про героїчне минуле нашого краю – «Степової перлини України». Пригадали те важливе, що не помічаємо і забуваємо в повсякденному житті, те, що для нас зберегли наші батьки, дідуся й бабусі.

Муза Клію.

Гарячий степ і вечір.

І високий сплеск звіддалека:

Птаха – пісня, посвист молодечий!

Знає вся замурзана малеча –

З поля повертаються батьки.

Доки вони з поля повертались,

Куряву здіймаючи в путі,

Як же вони славно наспівались,

Насміялись там і назітхались,

Смачно набалакалися в гурті.

Муза Клію.

Мудрі реактивними дивами,

Чешемо зухвало навпрошки.

Та озветься докором за нами

Пісня, що замулена віками, –

З поля повертаються батьки.

Виконується пісня «Це край, де я родилась і живу» (супроводжується слайд-шоу «Заповідні стежки Новоградівки»).

Муза Мельпомена.

Їм за нами зараз не угнатись,

Лайнери – це вам не ті воли.

Та нема коли нам наспіватись,

Та нема коли нам насміятись,

І нема наплакатись коли.

Як не поспішаєм, не встигає,

Набираєм круто висоту.

А важливе щось не помічаєм,

Ні калини, ані молочаю –

Спробуй роздивитись на льоту!

Список використаних джерел:

1. Базилевський В. Обираю тривогу / В. Базилевський. – Дніпропетровськ: «Промінь», 1982.
2. Базилевський В. Світлом єдиним. / В. Базилевський. – Дніпропетровськ: «Промінь», 1983.
3. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2006 рік» / В. Босько. – Кіровоград: Центрально-українське видавництво, 2005.
4. Із степів полинових (фольклорні записи М. Смоленчука). – Кіровоград: ЦУВ, 2006.
5. Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб.: [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровоград. обл.]; / за ред.: І.А.Козир. – Кіровоград: Імекс-ЛТД.
6. Кузик Б., Білошапка В. Кіровоградщина. Історія та сучасність центру України / Б. Кузик, В. Білошапка. – Дніпропетровськ: АРТ-Прес, 2005. – т. 1.
7. Край на межі лісостепу і степу (природно-заповідні та ландшафтні куточки Кіровоградщини) – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007.
8. Нагнибіда М. Вам присвячую / М. Нагнибіда. – К.: Радянський письменник, 1975.
9. Символіка адміністративних районів та міст обласного значення Кіровоградщини / під ред. В. Кривенка та В. Сибірцева. – Кіровоград: РА «Антураж А», 2004.

*С.М. Філіпова, учитель історії,
В.І. Панкевич, учитель географії
НВК «Знам'янська ЗШ І-ІІІ ступенів
№ 2 – ліцей» Знам'янської міської ради*

НАШ КРАЙ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ *(інтегрований урок для учнів 9 класу)*

Мета і завдання: ознайомити учнів із сторінками історії рідного краю; формувати вміння і навички щодо використання музейних експонатів; розвивати в учнів навички роботи з візуальними історичними джерелами, сприяти організації самостійної пошукової роботи; розвивати пізнавальні інтереси, інтелектуально-творчий потенціал учнів, соціальну та полікультурну компетентності; виховувати патріотичні почуття та любов до історії рідного краю, його визначних людей, шанобливе ставлення до пам'яток історії, пам'яток архітектури.

Обладнання: музейні експонати, фізична карта України, карта Кіровоградської області, карта м. Знам'янки.

Хід уроку

*Треба добре знати свій край, бо рідна
земля – все одно, що велика сім'я,
а земляки – все одно, що родичі.*

С. Русова

I. Організаційний момент

Учитель географії. Сьогодні ми з вами будемо обговорювати тему, яка близька і знайома кожному. Мова йтиме про малу Батьківщину, про місто в якому ви народилися, де проходять найкращі роки – роки дитинства.

Учитель історії. Мине час, кожен обере свою дорогу в житті. Але де б ви не були, в якому куточку планети не проживали, назавжди залишитесь знам'янцями і будете з гордістю та легким сумом згадувати наше затишне місто, вулицю з розлогими липами, стару, але таку затишну і рідну школу, в якій ви не тільки отримували знання, а й вчилися бути Людьми, Громадянами. Для того, щоб налаштуватися на роботу, ми пропонуємо вам взяти участь у краєзнавчій вікторині, яку підготували учні.

II. Актуалізація знань, умінь, навичок

Краєзнавча вікторина.

1. Яку назву в давнину мали річки Дніпро та Південний Буг (за Геродотом)? (*Борисфен і Гіпаніс*).

2. До складу яких козацьких паланок входила територія області? (*Кодацької, Буго-Гардівської, Інгульської*).

3. Назвіть місця зосередження гайдамацьких загонів на території краю (*Чорний та Чутівський ліси*).

4. Скільки в області міст? (*12, 4 обласного підпорядкування*).

5. Які населені пункти області було засновано російськими старообрядцями? (*Знам'янка, Плоске, Калинівка, Золотарівка, Злинка, Червоний Яр, Зибкове та ін.*)

6. Яке містечко нашого краю мало магдебурзьке право? (*Крилов*).

7. Коли і з якою метою було розпочато будівництво фортеці св. Єлисавети? (*У 1754 році для укріплення південних кордонів Росії, боротьби з турками і татарами та запорозькими козаками*).

8. Яка гідрологічна пам'ятка державного значення є на території нашого району? (*Чорне озеро*).

9. Коли відкрився рух поїздів по залізниці, що проходила через Єлисаветград? (*У 1868 році*).

10. Які породи дерев поширені в Чорному лісі? (*Дуб, клен, в'яз, граб, ясен, липа*).

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель історії. На сьогоднішньому уроці ми з вами познайомимося із сторінками історії рідного краю наприкінці XIX на початку XX століття, використовуючи музейні експонати нашого шкільного та міського краєзнавчого музеїв.

Учитель географії. Упродовж уроку неможливо розкрити всі події, які відбувалися на Знам'янщині в цей період. Тому ми зупинимося на найголовніших, на нашу думку, які мали важливе значення для нашого міста.

IV. Основна частина уроку

1. Географічне положення м. Знам'янки.

Учитель географії. Місто Знам'янку часто називають «Перлиною Чорного лісу» або «Чорноліською столицею». Ці слова, мабуть, найяскравіше характеризують географічне положення нашого міста.

Давайте подивимося на географічну карту і проаналізуємо географічне

положення Знам'янки.

- Що означає термін «географічне положення»?

(Це означає, що ми визначаємо в якій частині України, Кіровоградської області розташований населений пункт, які географічні об'єкти розташовані поряд, які форми рельєфу, гідрологічні об'єкти).

Знайомлячись з географічним положенням, ми будемо заповнювати «Паспорт міста».

(Приклад учнівського виступу).

Знам'янка – місто обласного підпорядкування, розташоване в центральній частині України (у північно-східній частині Кіровоградської області, за 40 кілометрів від обласного центру, на вододілі басейнів річок Інгул, Інгулець та Тясмин). Місто займає площу в 1480 га, населення міста становить 34,8 тис. чол. Абсолютні висоти в районі міста сягають показника 197 м над рівнем Балтійського моря.

Сьогодні Знам'янка – це місто сплетіння залізниць, ворота півдня України. Це перехрестя залізничних магістралей, які прямують з півночі на південь (Київ-Миколаїв), з півночі на південний схід (Київ-Дніпропетровськ), із сходу на захід (Кременчук-Кіровоград).

Автомобільні артерії України теж проходять через Знам'янку: міжнародна траса Київ-Луганськ-Ізваріно, а також автошляхи Донецьк-Київ, Кишинів-Волгоград. Отже, життєдайні артерії нашої держави перетинаються саме тут у Знам'янці.

Одним з показників географічного положення є географічні координати. За допомогою карти Кіровоградської області визначте географічні координати Знам'янки (48°43' пн. ш.; 32°40' сх.д.).

Висновок: місто Знам'янка займає вигідне географічне положення.

2. Заснування залізничної станції Знам'янка.

Учитель історії. У кожного населеного пункту є те, чим він відрізняється серед інших. Є така візитна картка і в міста Знам'янки – це Чорний ліс та залізниця. Гудки локомотивів та блимання залізничних світлофорів створюють особливий ритм життя міста, а Чорний ліс оберігає його від вітрів і спеки.

Учень 1. Знам'янка виникла ще в 1730 році як розкольніцька слобода. Це було невелике селище, жителі якого займались, головним чином, теслярним, токарним, меблевим ремеслами. Однак роком заснування Знам'янки як населеного пункту вважається 1869 рік, коли відкрився рух поїздів на залізниці Одеса – Харків. Того року на галявині Чорного лісу, через яку пролягала ділянка Єлисаветград – Крюків, завершилося спорудження вокзалу та конторських приміщень. Назву свою станція дістала від села Знам'янки, що розташоване за три кілометри від неї. У серпні 1873 року було відкрито рух поїздів на дільниці Знам'янка – Миколаїв, а ще через три роки – до Фастова. Отак з роками невеличка залізнична станція Знам'янка перетворювалася на залізничний вузол. Одночасно з будівництвом станції на землях, заснованих переселенцями з сусідніх сіл та з інших повітів, виникло невеличке поселення залізничників – Осипове.

Учень 2. У 1886 році тут було 24 приватні будинки, землянка, 6 торговельних підприємств. На той час у селищі мешкали 143 чол. На межі XIX – XX ст. на південь від станції виникло ще поселення Ліницьке

(Наталіївка). Розширення залізничного вузла в наступні роки зумовило швидке зростання населення пристанційних селищ. У 1913 році в Осиповому та Ліницькому налічувалось близько 6 тисяч чоловік.

Неврожаї і голод на початку 90-х років різко збільшили приплив заробітчан. Так, лише з 17 квітня по 20 травня 1892 року на станції було зареєстровано 6015 осіб, котрі шукали роботу. Значна кількість людей просила милостиню. Ці факти зазначені у земській хроніці. Тяжкими були і умови життя працюючих. Заробітки були малими, до того їх не виплачували. Казенні квартири були лише в начальника станції, колійників, обхідників та телеграфістів, іншим доводилося жити в землянках. Знам'янка була важливим центром переміщення на південь робочого люду, які шукали роботу.

Напередодні першої світової війни, у зв'язку із загальним економічним поживаленням у країні, зросло і значення Знам'янки як вузлової станції. У селищі виникли десятки магазинів бакалійних, мануфактурних, галантерейних, а також капітальні будівлі та різні споруди залізничного господарства.

3. Знам'янка – залізничний вузол.

Учитель географії. Завдяки зручному географічному положенню в центральній частині України виникає залізнична станція.

Якою була станція Знам'янка наприкінці ХІХ на початку ХХ ст.? Якою станція є сьогодні? Про це ми дізнаємося із звіту пошукової групи.

Учень 3. Тривалий час Знам'янка була станцією третього класу. Її депо спочатку нараховувало лише 4 паровози. У грудні 1883 року тут завершено спорудження нового приміщення. Відтоді в ньому було 29 паровозів і працювало 92 осіб. Ці відомості ми отримали, відвідавши музей локомотивного депо. У музеї є експонати, що розповідають про заснування локомотивного депо, а також знаряддя праці того часу, макети паровозів різного часу. Чільне місце в музеї займають експонати про людей, які працювали на залізниці.

Учень 4. Звіт про нашу екскурсію ми представили у вигляді стіннівки. А також підготували відповіді на питання: Що таке транспортна система, транспортний вузол? Які завдання виконує транспортна система?

Учитель географії. Працюючи над міні проектом, учні отримали завдання зібрати інформацію про проходження через станцію Знам'янка пасажирських та вантажних потягів. Ось про що вони дізналися.

Учень 5. Ми відвідали залізничний вокзал і з розкладу руху потягів дізналися, що щоденно через станцію проходить 30 пасажирських потягів. У середньому один потяг складається з 15 вагонів: плацкартних – 10 на 68 місць у кожному і 5 купейних на 32 місця. Таким чином, маючи цю інформацію ми можемо вирахувати пасажирооборот станції Знам'янка за добу, а знаючи ці дані можемо порахувати пасажирооборот станції за рік.

Учень 6. Зустрівшись з диспетчером станції Знам'янка ми дізналися, що через Знам'янку проходять не лише пасажирські потяги, а й вантажні. Щодоби через станцію проходить 60 вантажних потягів, в кожному – 65 вагонів, кожен вагон перевозить близько 60 тонн вантажу. Тож яким є вантажообіг станції за добу? А за рік?

Учитель географії. На нашу думку представлені цифри відображають значення станції Знам'янка в транспортній системі України. Учні досліджували також місце Знам'янки в Європейській транспортній системі. Вони готові

презентувати результати своїх досліджень.

Учень 7. Через Знам'янку проходить міжнародний транспортний (залізничний) коридор, який має назву «Критський № 9 «Європа-Азія». Критським його називають за місцем проведення Панєвропейської конференції міністрів транспорту, що відбулася в березні 1994 року під егідою ЄС – острів Крит. Цей транспортний коридор проходить містами Гданськ – Варшава – Люблін – Яготин – Ковель – Рівне – Фастів – Шевченково – Знам'янка – Дніпропетровськ – Чаплине – Дебальцеве – Довжанська – Ростов-на-Дону – Північний Кавказ – Баку – паромна переправа через Каспійське море до країн Середньої Азії.

Учень 8. У міському краєзнавчому музеї ми знайшли документ, який свідчить про те, що ще в далекому 1910 році існував проект під назвою «Великий індійський путь. Из Лондона в Бомбей в 7 суток». У документі, зокрема, зазначається: *«Русские и английские общественные круги живо заинтересовались проектом соединения Европы с Индией железнодорожным путем через Россию и Персию. В Англии к этому проекту, исходящему из России, правительственные и общественные круги относятся с большим вниманием... Для англичан этот проект выгоден во всех отношениях, в виду того что с проведением этой дороги будет создано непрерывное железнодорожное сообщение Лондон – Бомбей... При осуществлении великого индийского пути путешествие из Лондона в Бомбей через Баку – Решт – Пушки (Кушка) продолжалось бы 7-8 суток в зависимости от скорости движения на новых дорогах».*

Коли ми уважно розглянули карту проекту, то на ній ми знайшли і нашу залізничну станцію – Знам'янку. У цьому ви можете пересвідчитися, познайомившись з копією даного унікального документа.

Учитель історії. Уявляєте собі, що ще в далекому 1910 році наше місто могло б стати містом європейського значення. Хто знає, яким би воно було нині. Але на заваді здійснення цього проекту стала Перша світова війна, а далі Громадянська війна і про нього забули. Лише музейні експонати нині нагадують нам про них.

5. Формування населеного пункту зі своєю інфраструктурою. Видатні особистості міста.

Учитель історії. Історія кожного міста складається із цікавих сторінок життя окремих людей, які тут жили, творили добро, пізнавали хвилини щастя, кохали, страждали. І сьогодні ми вас познайомимо з двома цікавими історіями.

Учень 9. З історії заснування нашої школи.

Кожна школа має своє минуле. Історія нашої школи сягає в далекий 1898 рік. З початкової школи вона виросла у фабрично-заводську семилітку, згодом у десятилітку, а далі – середня політехнічна школа, одна з двох шкіл в Україні, що стала експериментальною школою союзного значення.

Перший музейний експонат є своєрідним вступом і ніби повертає відвідувачів у далекі часи кінця XIX – початку XX століття. Понад 90 років зберігалися у сімейному архіві родини Акімових свідоцтва про закінчення Знам'янського двокласного училища Міністерства Народної Освіти у 1913 та 1916 роках. В училищі вивчалися такі предмети: Закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, історія, географія, креслення, співи, каліграфія.

З цікавістю вдивляємося в обличчя учнів першого піонерського загону, який був створений у 1922 році при Знам'янській залізничній семирічній школі № 1 імені Карла Маркса. На фото в центрі організатор загону, ідейний керівник від партійного та комсомольського осередків Колодій Костянтин Іванович, нижче біля нього сидить піонервожата загону Бутейко Ганна. Одним з найцінніших є фото, датоване 1912 роком, де зображені учні Знам'янського двокласного училища Міністерства Народної Освіти (дев'ять дівчаток та один хлопчик). Можна припустити, що це діти залізничної еліти міста.

Учень 10. Будинок Лисенка.

Сьогодні ми вас познайомимо з історією одного будинку, де в другій половині XIX – на початку XX століття бували видатні особистості. У 1883 році на галявині Чорного лісу був збудований перший корпус залізничної лікарні. Заснував лікарню Василь Григораш, перших хворих прийняв Андрій Віталійович Лисенко, який в 1884 році був призначений головним лікарем. Приїхав він до Знам'янки, разом зі своєю сім'єю (дружиною Оленою Миколаївною та дітьми: синами Юрієм (Георгієм), Віталієм, В'ячеславом та донькою Наталією) з Миколаєва, де останнім часом працював ординатором морського госпіталю. Сім'я Лисенків поселилася в будинку на території лікарні. Цей будинок зберігся і до сьогодні, в місті всі його називають будинком Лисенка. В ньому проживають сім'ї сучасних лікарів залізничної лікарні.

30 квітня 1892 року в Знам'янці почав діяти лікувально-продовольчий пункт за ініціативою земського санітарного лікаря Єлисаветградського повіту Миколи Івановича Тезякова. Його працівники реєстрували заробітчаків, здійснювали санітарний нагляд над ними, надавали амбулаторну допомогу хворим, відали видачею дешевих обідів. З цим будинком пов'язано перебування в нашому місті багатьох відомих людей. В його стінах виконувалися твори написані видатним композитором та рідним братом головного лікаря – Миколою Віталійовичем Лисенком, який часто гостював у Знам'янці. Також в ці роки тут можна було почути і побачити Миколу Васильовича Левитського – відомого кооператора, Станіслава-Корвіна Шимановського, батька Кароля Шимановського, Єгора Степановича Красицького – нащадка Тараса Григоровича Шевченка та прадіда відомого краєзнавця, Почесного громадянина міста, випускника нашої школи – Шкоди В'ячеслава Євгеновича, Леонілу Барановську – співачку Московської опери, яка певний час проживала у Єлисаветграді. Майже кожного тижня з вікон будинку лунала чарівна музика, ставилися аматорські спектаклі.

У 1898 році за порадою і завдяки підтримці Михайла Петровича Старицького Андрій Віталійович Лисенко організував з робітників станції депо аматорський музично-драматичний гурток. Одним з перших його спектаклів була п'єса Старицького «Не судилось», роль Катрі виконувала дочка Лисенка – Наталія. Тут провів своє дитинство і син Юрій, який згодом працював у театрі разом з Марією Заньковецькою, Панасом Саксаганським та іншими акторами.

V. Закріплення та корекція вивченого матеріалу

(Учні по черзі діляться своїми думками та враженнями, починаючи свою відповідь словами: мені сподобалось..., мене вразило..., я вперше дізнався... тощо. Паспорт міста).

VI. Підсумки уроку

Заключне слово учителів. На уроці ми з вами познайомилися з окремими експонатами шкільного музею, пам'ятками місцевого значення, які допомагають нам пізнавати історію рідного краю, нашої малої Батьківщини, а також вивчати та берегти історико-культурну спадщину України.

Адже народна мудрість свідчить: «Без минулого, немає майбутнього».

VII. Творче завдання

1. Написати короткий історичний нарис про місто другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

2. Відвідати міський краєзнавчий музей і описати один з його експонатів.

В.М. Соколова,

учитель української мови

та літератури

комунального закладу

«НВК «СЗНЗ І-ІІІ ступенів № 26 –

ДНЗ – ДЮЦ «Зорецвіт»

Кіровоградської міської ради

Кіровоградської області»

МОЯ БАТЬКІВЩИНА

(поетична мандрівка для учнів 9-11 класів)

Мета: познайомити учнів із фрагментами історії Кіровоградщини та безпосередньо з цікавими куточками міста Кіровограда, видатними постатями краю; розвивати пізнавальний інтерес до історії рідного краю; формувати ідеали високоморальних чеснот та виховувати почуття патріотизму, громадянської гідності, любові до рідної землі, пошани до її величної історії.

Обладнання та наочність: державна символіка Кіровоградщини, комплект кольорових слайдів (або відеоматеріали) «Моє місто»; мапа області та міста; репродукції картин В. Винниченка та І. Стороженка-Гаркавенка «Пушки везуть»; буклет «Почесні громадяни краю»; портрети корифеїв українського театру, а також В. Винниченка, Є. Маланюка, А. Тарковського, Ф. Ліста, О. Фета, В. Близнеця, Ю. Олеші, Дон-Амінадо, Ю. Яновського, інших видатних постатей, пов'язаних із Кіровоградщиною; фонограма пісні «Батьківщина» (музика Г. Татарченка, слова А. Матвійчука).

Методичні рекомендації: відповідно до теми розповіді на кожній із «Зупинок» уявної мандрівки на екрані дошки змінюються тематичні заставки, слайди, фотографії, картографічні малюнки та портрети.

*Ти все пізнала, степова кринице,
І ранки в росах, і вогні заграви,
Пітьму ночей і сполохи зірниць,
Недолю, долю, чорні дні і славу.
Із тебе Всесвіт черпав у долоні
Свою наснагу, предковичну силу:*

*Родючим щоб було земельне лоно,
Щоб вінця повнілись і нива колосилась.
Спитаєте – де ж та криниця-мрія?
В зеленім долі, в центрі України.
Анатолій Гай.*

Хід уроку

Перед початком уроку звучить пісня «Батьківщина» (музика Г. Татарченка, слова А. Матвійчука).

Учителя. Вітчизну не вибирають. Долею дарована нам кіровоградська земля із чудовою природою і талановитими людьми.

Золото степів, золото душі, золоті руки, золоті серця... Все це – про географічне серце України – Кіровоградщину. І не випадково у гербі нашої степової столиці так багато золотої фарби. В описі герба про це говориться так: «Золоте поле символізує багатство та родючість земель, на яких стоїть місто Кіровоград». Але чого все це варте без відданої любові тисяч людських сердець, які єдиним золотим сонцем зігрівають, леліють і возвеличують землю, котра проростає з їхніх душ, землю, яку за цього життя нам випала честь називати своєю Батьківщиною.

Тож на сьогоднішньому уроці спробуймо здійснити уявну подорож містом, яке є сердечним центром нашого краю. Серед нас знаходяться екскурсводи, котрі, можливо, будуть супроводжувати делегації, що прибудуть на святкування 75-річчя утворення нашої області.

На лазуровій стрічці міста Кіровограда – надпис «З миром і добром». Тож нехай народяться в думках і душах усіх, хто пізнаватиме наш край, саме такі почуття.

Отож, шановні наші екскурсводи, надаємо вам слово та разом із вами вирушаємо в мандрівку, а допомагатиме нам Анатолій Гай – поет нашого краю. Збірка його творів називається «Криниця в центрі України», а кожен вірш має тематичну присвяту різним куточкам обласного центру. Так що маємо на уроці сьогодні ще й поетичного гіда.

Зоря світанкова на обрій зійшла.

На Кучманський шлях

Срібні роси розсипала.

Неначе у казку мене повела

І вранішній сон оживила билинами.

Анатолій Гай

Зупинка перша «Дикий степ».

1-й екскурсвод. Перенесімося уявою на тисячі років тому... Дикий степ... Ковила... Свище вітер...

Саме тут, у наших краях, на території сучасної Кіровоградщини був розташований легендарний Ексампей – священний шлях Скіфії (який згодом козаки назовуть Кучманським). Про цей шлях писав ще Геродот.

Заселення території сучасної Кіровоградщини почалося ще за доби палеоліту (20-15 тис. років тому). З того часу кожна з епох представлена на теренах краю. Біля села Володимирівка Новоархангельського району знайдено сліди одного із найбільших трипільських поселень. На території Знаменського району знаходиться один із найбагатших царських курганів – Лита Могила.

(Саме його розкопки у 1763 році започаткували розвиток археології в Україні). Залишили сліди про своє перебування у нашому краї сармати і готи, гуни й авари, хазари, угри та печеніги.

З I тисячоліття н. е. в нашій краї назавжди утверджуються слов'яни.

Зупинка друга «Становлення».

2-й екскурсовод.

Ось тут в степах, що над Інгулом,
На зламі долі і сторіч неслися коні мідним гулом
Врубались шаблі в дику січ.
Списи ламались, лати гнулися,
Лунали зойки навкруги,
І прарусини і монголи
Кістями встеляли береги.
І знов бої, і знов недоля,
Зла смерть збира свої жнива.
Отак в борні кувалась воля.
Священна воля степова.

Анатолій Гай

З XV століття у наших краях починає осідати козацтво. У постійних сутичках із Кримським ханством й Османською імперією, польськими магнатами і місцевим панством формувалися його державотворчі устремління. На межі Кіровоградської та Дніпропетровської областей, в урочищі Княжі Байраки, відбулася Жовтоводська битва, яка поклала початок великої війни українського народу за своє національне й соціальне визволення під проводом Богдана Хмельницького.

Прошли роки... Настала черга
Козацтву волю визволять,
Іти на Січ в кривавім герці,
В степах дозорами стоять.

З усіх-усюд до ланки-ланка
В ланцюг збивались козаки.
І Буго-Гардівська паланка
Вела на бій свої полки.

Анатолій Гай

Зупинка третя «Фортеця».

3-й екскурсовод. XVIII століття... На степовій території нашого краю розселяються українські, російські селяни, вихідці із Балкан: серби, греки, болгары. А у 1752-1754 рр. було засновано фортецю святої Єлисавети – форпост у боротьбі проти Туреччини. У фортеці перебували російські видатні полководці Михайло Кутузов та Олександр Суворов, із козацької старшини Петро Калнишевський, видатний медик Микола Пирогов.

З цього часу степовий край тепер уже Єлисаветградщини перестає бути Диким полем, оскільки отримав осердя-фортецю, навколо якої згодом виникло місто Єлисаветград. Місто, яке і до сьогоднішнього часу вважається степовою столицею України.

Зоря світанкова
Не раз ще зійде
Над Кучманським шляхом,
Над росами чистими.

Мелодія слави
В степах забринить
Розкриленим птахом
І новими піснями.

Анатолій Гай

Учитель. А зараз пропоную до вашої уваги поетичний калейдоскоп

римованих замальовок нашого міста, зроблених нашим гідом, поетом Анатолієм Гаєм. Спробуємо пізнати ці місця.

(Звучить вірш на фоні музичного супроводу).

Місто закоханих мрій

Виріс ти фортечним острівцем
Поруч із степами предковічними.
І стоїш робочим і бійцем
Світлими осяяний зірницями.
Як я люблю своє місто –
місто закоханих мрій.
Парки твої тінисті,
Хлюпіт Інгульських хвиль.
Сквери твої і школи
Зграйками дітвори,
Вербі і осокори,
Храми і куполи.

Хай роки у сиву даль летять,
Новими квітують поколіннями:
Та для нас ти завжди місто-сад,
Вбраний історичними перлинами.
Думський проїзд, Банна площа,
В іскринках вогнів Плац-парад.
Османський базар, кінна пошта,
Пасаж, Гранд-Отель, Літній сад.
Пряма, як стріла, Двірцева,
Зимовий і літній театр,
Зупинка трамваю кінцева,
Ельворті і Сад-Марат.

Зупинка четверта «Театр».

4-й екскурсовод.

Кіровоград – степів ясна окраса,
Налитий сонцем вщерть, як виноград,
Якщо його не бачив ти ні разу,
То завітай у наше місто-сад.

Г. Щербина

Саме так, сьогодні, у пишному вересні, наше місто схоже на розкішний сад. І саме у місті Єлисаветграді, в одному з його наймальовничіших куточків, зароджувалася мистецька слава України. Театр корифеїв... Унікальне в світовій культурі явище. Тут, у степовій столиці України, у 1882 році виникла перша професійна українська сцена. Лише один «женьшеньовий кущ» нашої нації, – як визначив Олесь Гончар, – брати Тобілевичі – Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський та сестра Марія Садовська-Барілотті, – виплеканий цим театром, може поставити його в ряд справжніх див. А це ж – Марко Кропивницький, Марія Заньковецька, Михайло Старицький.

Враховуючи значущість та визнання діяльності театру Корифеїв для української культури, його великий внесок у розбудову театральних традицій України, у жовтні 2012 року урочисто відзначено 130-річчя Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М.Л. Кропивницького. Того ж року завершено ремонтно-реставраційні роботи у ньому.

Сьогодні репертуар театру складають вистави, серед яких – постановки за творами українських та зарубіжних класиків, а також сучасних драматургів.

Саме Кіровоградщина щороку приймає на своїй землі свято «Вересневі самоцвіти», під час якого Україна вклоняється колисці театрального мистецтва.

Зупинка п'ята «Про тих, хто залишив у місті серце».

5-й екскурсовод. Завдяки високому рівню культури, освіти та духовності у місті зросло багато яскравих, талановитих особистостей.

У Єлисаветграді пройшли дитячі роки видатних музикантів світового рівня: піаніста Генріха Нейгауза, артистки Ксенії Ерделі, композиторів Кароля Шимановського, Юлія Мейтуса. У церкві Покрови Пресвятої Богородиці молився перед своїми останніми концертами (1847 рік) видатний угорський музикант і композитор Ференц Ліст.

Ніби в коштовнім намисті
Вічний і молодий.
Ти приїзди в наше місто,
Чари його осягни,
Ніжні мелодії Ліста
В серці своїм збережи.

Анатолій Гай

Під свій покров прийняв Єлисаветград з 1845 по 1854 роки ад'ютанта командира полку, великого російського поета Афанасія Фета. Саме в Єлисаветграді були написані його найсильніші ліричні твори, і в нашому краї він зустрів та трагічно втратив своє найвеличніше кохання.

З нашого міста беруть витoki коріння родини Тарковських: поета Арсенія та кінорежисера Андрія. Родичі Тарковських сьогодні є частими гостями музею Тарковських, створеного на базі Кіровоградського колегіуму.

Хай роки у сиву даль летять,
Новими квітують поколіннями:
Та для нас ти назавжди місто-сад,
Вбраний історичними перлинами.

Анатолій Гай

6-й екскурсовод. Вольні шляхи краю, свіжий вітер, безкрає небо і духовна аура відкритого серед степів, народили величного Володимира Винниченка, який став першим Головою Директорії Української Народної Республіки. Тут плекався його талант письменника, політика, громадського діяча, художника. Тут зростала і мужніла його бентежна душа правдолюбця та правдошукача. Нині В. Винниченка знає увесь світ і шанує його землю.

Із нашої серцевини України, з містечка Архангорода, що в нашому краї, вийшов сильний тілом і душею степовик із відомим степовим ім'ям – Євген Маланюк. Це він, велетень скіфських степів Єлисаветградщини, зробив цю землю відомою і званою аж за океаном.

А хто ж не читав про козацьких степовиків Половців у романі Ю. Яновського «Вершники». Хто не милувався сильними постатями неславних братів, які не змогли «милувати згоду», аби не було «переводу козацькому роду». І тільки елисаветградці вгадають рідні й близькі до щему описи степу під Компаніївкою, що неподалік сучасного Кіровограда. Так міг сильно писати лише той, хто народився на цій землі, на ній виріс, з неї наснажився. Ним був наш Юрій Яновський.

Віктор Близнець, Іван Микитенко, Віктор Шкловський, Юрій Олеша, Дон-Амінадо, Дмитро Чижевський – це неповний перелік письменників – вихідців з нашого краю. Але це, воістину, окраса не лише вітчизняної культури.

Як славно, що наша Батьківщина має таке велике значення у загальноєвропейському контексті. Цим пишаємося ми, юні представники духу

степовиків України.

Де б по світах вас доля не носила,
Вертайтеся до рідної криниці
З Америки, Канади, Ізраїлю,
З Австралії, Німеччини і Ніцци.
Прилиньте з вирію і на зорі раненько
До отчого порогу доторкніться,
Де вас сповила вперше рідна ненька,
Де вас чекає степова криниця;
В житті у кожного лише одна криниця.

Анатолій Гай

Учитель. І нагода зібратися буде. Наша область святкуватиме 75-річний ювілей. Зараз уже розроблено заходи по відзначенню ювілейного свята. Здійснено багато відкриттів, проведено немало досліджень, наприклад, мені цікаве ось таке: архітектурним відомством часів 40-50 років XIX ст. було визнано архітектурну забудову Єлисаветграда найкращою в Європі.

Подібні архітектурні забудови були лише в нових містах – Філадельфії, Одесі, Катеринославі, Новому Амстердамі (Нью-Йорк) та... Єлисаветграді. Як бачите, це для нашої мандрівки новий шлях, який можна назвати «Вулицями міста». Але урок закінчується і час, відведений на екскурсію, також.

Хочу зробити висновок разом із вами, повернувшись до епіграфа нашого уроку та питання мети нашої мандрівки.

- Чому для кожної людини велике значення має його Батьківщина? (*Учні висловлюють свої думки*).

Підсумки уроку

Учитель. Гортаючи сторінки історії Кіровоградщини, усвідомлюємо причетність своїх пращурів до подій загальнодержавного значення, пишаємося земляками, які творили регіональну історію, вчимося бути патріотами. Адже патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України.

Бути патріотом – означає духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об'єктивно їй притаманна, приєднатися до неї розумом і почуттями. Водночас патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисливо радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання своєї долі з її долею.

Учень.

Із степу всі ми вийшли,
Люде,
І в степ підем, як прийде час,
Для когось оберегом будем,
А хтось і не згадає нас.
Та все дарма.
От тільки б поле
Не перестало колосить
І ще якби козацька воля
Не забувалась ні на мить.

Якщо вже Бог нам посилає
Благословення із небес,
Нехай державність нас єднає,
Нехай єднає рідний степ.

Анатолій Гай

Список використаних джерел:

1. Блакитні вежі: хрестоматія творів письменників Приінгульського краю у двох томах. – Кіровоград: Мавік, 2011. – Т. 1: Поезія.
2. Гай А. Криниця в центрі України. – Київ, 1997.
3. Исторический очерк г. Елисаветграда / по изданию 1897 года /. – Кіровоград, 1992.

О.В. Голик, Л.В. Осаулець,

*учителі української мови та літератури
комунального закладу «НВО «ЗНЗ I-III
ступенів № 20 – ДЮЦ «Сузір'я»
Кіровоградської міської ради
Кіровоградської області»*

МИНУЛЕ. СУЧАСНЕ. МАЙБУТНЄ *(усний журнал для учнів 9-11 класів)*

Мета: ознайомити учнів з історією Кіровоградщини від найдавнішого часу до наших днів; формувати свідому громадянську позицію; виховувати любов до рідної землі – Кіровоградщини.

Обладнання: карта України, карта Кіровоградської області, символіка Кіровоградщини, виставка книжок, тлумачні словники.

*Шануймо славу прадідів своїх,
Шануймо сьогодення і минуле,
Історії священний оберіг
І затишну оселю над Інгулом.*
В. Шурапов

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

(Забезпечення емоційної готовності до уроку).

Вправа «Обмін побажаннями».

II. Основна частина уроку

Вправа «Візитка».

Між широким Дніпром і Південним Бугом розкинулася щедра земля Кіровоградщини. Дві могутні ріки обіймають її, а перетинають десятки рік і річечок, що, мов разки намиста, розсипані по всьому краю – Біанка, Синюха, Ятрань, Інгул, Сугоклея...

У степовій тиші бережуть свої таємниці мовчазні кам'яні баби. Вони бачили спустошливі набіги кочівників, невтішні сльози полонянок, зблиски

козацьких шабелъ. Багато козаків полягло серед ковилового степу, та жива й понині козацька слава й козацька звитяга, оспівані у піснях та думах.

Нападали на наш край і литовські феодалі, і турецько-татарські орди, і німецько-фашистські окупанти. Скільки славних імен пов'язано з цим краєм!

Вправа «Незакінчене речення».

Кіровоградщина – це...

Орієнтовні відповіді: перлина степу, географічний центр України, рідна земля, родючі чорноземи, степова Еллада, щедра земля українська, житниця України.

«Чи знаєте ви що Кіровоградщина – ...»

...край машинобудівників і хліборобів, працьовитих та гостинних людей, які створюють сучасні машини й технології, плекають високі врожаї;

...край унікальних чорноземів, що демонструються як еталонні в Паризькому музеї мір та ваги.

Сторінка перша. «Історична».

- Що ви знаєте про заселення сучасної Кіровоградщини? *(Воно почалося ще за доби палеоліту (20-15 тис. років тому). З того часу кожна із епох представлена на теренах краю. Біля села Володимирівки Новоархангельського району знайдено сліди одного з найбільших трипільських поселень, яке нараховувало понад 200 наземних будівель).*

- Хто з античних істориків згадував про наш край? *(Геродот вважав, що саме тут розташований легендарний Ексампей – священні шляхи Скіфії. Найдавніші відомості про Кіровоградщину зустрічаються також у творах Страбона, Птолемея тощо).*

- Хто залишив сліди про своє перебування в нашому краї? *(Сармати, готи, гуни, авари, угри, хазари, печеніги).*

- Що ви знаєте про утвердження на нашій території слов'ян? *(Вони назавжди оселилися тут з I тис. н.е. як частка антського союзу племен, а згодом Київської держави).*

- Чи спокійним було життя покордоння? *(Ні. Тут постійно відбувалися військові сутички, ряд визначних битв і серед них – перемога литовсько-українських військ під керівництвом князя Ольгерда над татарськими ордами на Синіх Водах (1362 рік).*

- З якого століття в наших степах починає осідати козацтво? *(XV століття).*

- Як формувалися його державотворчі устремління? *(У постійних сутичках із Кримським ханством й Османською імперією, польськими магнатами і місцевим панством).*

- Які знамениті козацькі битви відбувалися на території сучасної Кіровоградщини? *(Марка Жмайла біля села Таборище (1625 р.); Павла Бута та Карпа Скидана (1637-1638 рр.); на межі нинішньої Кіровоградської та Дніпропетровської області в урочищі Княжі Байраки відбувалася Жовтоводська битва (1648 р.), яка поклала початок великої війни українського народу за своє національне й соціальне визволення під проводом Богдана Хмельницького).*

- У якому році і з якою метою було засновано фортецю святої Єлисавети? (У 1752-1754 рр. – як форпост у боротьбі проти Туреччини, а згодом і запорізького козацтва, коли на землях Буго-Гардівської паланки російський уряд розселяв українських, російських селян, а також вихідців із Балкан).

- Розкажіть про розвиток економіки краю. (З відміною військових поселень у середині ХІХ ст. економіка розвивається інтенсивніше. Єлисаветград з'єднується залізницею із Одесою, Харковом та Києвом. Виникають підприємства переробної та харчової промисловості).

- Чим був відомий Єлисаветград на межі ХІХ-ХХ ст.? (Високим рівнем розвитку освіти, музичної та театральної культури).

- Як наші земляки боролися за незалежність України під час національно-визвольних змагань 1917-1920-х рр.? (Жертвна відвага тисяч безіменних героїв Канізького повстання та Холодноярської республіки, діяльність Володимира Винниченка на посту голови уряду Української держави).

- Назвіть дату утворення Кіровоградської області. (10 січня 1939 року).

- Що вам відомо про суворі випробування наших земляків під час Другої світової війни. (Кіровоградщина втратила 92 тисячі 860 чоловік; в оборонних та наступальних боях загинуло 152 тис. 155 осіб; 135 наших воїнів-земляків удостоєно звання Героя Радянського Союзу).

Поетична хвилинка.

Гуркотіли навали ворожі,
І кривавим ставав небосхил.
Ніби чую я поклик сторожі
На вершинах прадавніх могил.

Де гриміли бої в чистім полі,
Дозрівають хлібів колоски.
Пошануймося в праці
Дорогії мої земляки.

Такі чудові рядки написав наш земляк, поет з Новоукраїнського району О. Антоненко.

Сторінка друга. «Географічна».

Територія Кіровоградської області становить 24,6 тис. кв. км (4,1% загальної території України), населення – 995,2 тис. чол.

В області 21 адміністративний район, 12 міст, з яких 4 обласного значення, 27 селищ міського типу, 19 селищ, 984 сільських населених пунктів. Міське населення складає 62 %. В області проживають представники понад 30 національностей: українці – 85,3%, росіяни – 11,7% та інші.

Кіровоградщина лежить у межах двох фізико-географічних зон – степової і лісостепової.

- Яка, на вашу думку, зона найбільша? (Степова).

- Кліматичні та агрогрунтові умови області сприяють для розвитку сільського господарства. Назвіть їх. (Міркування учнів).

- Які корисні копалини має багата Кіровоградська земля? (Буре вугілля, рудна сировина (залізо, нікель), сировина для атомної енергетики (уран), нерудні корисні копалини, золото, мідь, хром, вольфрам, олово, вісмут, свинець, берилій, сурма, тантал, ніобій тощо).

Сторінка третя. «Промислова».

- Чим відома Кіровоградська область в Україні та за її межами? (Виробництвом посівної, зернозбиральної техніки, мостових електричних

кранів, буровугільних брикетів, нікелю, графіту, гірського воску, декоративного граніту тощо).

- Яка основна спеціалізація області? (Сільськогосподарська).

- Назвіть великі промислові комплекси та підприємства. (ПАТ «Червона зірка», «Гідросила», ПАТ «НВП «Радій», «Олександрівугілля», «Кіровоградграніт», ТОВ «Побузький феронікелевий комбінат», Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат окислених руд у м. Долинській, «Кіровоградолія», «Кіровоградліс», «Птахокомбінат «Ятрань», «Імперія С» тощо).

Сторінка четверта. «Агропромислова».

- Що є найбільшим багатством Кіровоградщини? (Унікальні родючі чорноземи).

- Чим здавна славиться область? (Сільськогосподарським виробництвом).

«Це цікаво!»

Загальна площа сільськогосподарських угідь складає 2043,1 тис. га, у тому числі орні землі – 1771,6 тис. га.

Сільське господарство області – різногалузеве. Чільне місце посідає рослинництво. Перевага надається вирощуванню зернових культур – пшениці, ячменю, круп'яних та бобових, а також технічних культур – соняшнику, сої, ріпаку, цукрових буряків.

Більш третини виробництва валового продукту припадає на тваринницьку галузь. Головним напрямком є виробництво молока та м'яса.

За вагомі трудові здобутки 150 працівників Кіровоградської області удостоєні урядових відзнак.

- Що ви знаєте про переробну галузь агропромислового комплексу Кіровоградщини? (Харчова, борошномельно-круп'яна, комбікормова промисловість тощо).

Сторінка п'ята. «Культурна».

Культура – це та перлина, яку з давніх-давен плекала наша степова Кіровоградщина. Поясніть, чому нашу область називають серцем української культури? (Вона є колыскою нашого професійного українського театру, заснованого корифеями – М. Кропивницьким, І. Тобілевичем, М. Старицьким, П. Саксаганським, М. Садовським, М. Садовською-Барілотті, М. Заньковецькою. Найвідоміший в області пам'ятник природи, історії та культури – заповідник-музей «Хутір Надія», де жив та плідно працював відомий український драматург та театральний діяч І.К. Карпенко-Карий. Візитною картою області стали Академічний театр музики, пісні і танцю «Зоряни»; народна артистка України Антоніна Червінська; народний хореографічний ансамбль «Пролісок»; Кіровоградський муніципальний камерний хор під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України Ю. Любовича; Кіровоградський академічний обласний музично-драматичний театр імені М.Л. Кропивницького; Кіровоградський академічний обласний театр ляльок та багато інших).

Сторінка шоста. «Спортивна».

Золоті сторінки вписали в історію українського спорту атлети Кіровоградщини. За останні роки вони домоглися значних успіхів на змаганнях

різного рівня. А на найголовніших із них – Олімпійських іграх у Сіднеї 2000 року посланці Кіровоградщини велосипедист О. Симоненко та гімнаст Р. Мезенцев вибороли срібні медалі. На XI Параолімпійських іграх Ю. Андрюшин завоював золоту медаль і встановив світовий рекорд у плаванні, А. Цуканов став срібним призером з футболу. Титул чемпіонки світу і Європи з пауерліфтингу неодноразово діставався О. Жуковій. Щорічно з'являються все нові переможці і призери світових та європейських чемпіонатів і першостей, майстрів спорту міжнародного класу.

Сторінка сьома. «Вітальна».

- Якою ви побачили Кіровоградщину, прочитавши усний журнал?

Колективна робота.

К – креативна, культурна

І – історична, інформаційна

Р – розумна, розвинена

О - освічена

В – відома, весела, волелюбна

О – оптимістична, освітянська

Г – гостинна, гарна, геніальна

Р – родинна, радісна

А - аналітична

Д – духовна, душевна, добра

Щ – щира, щаслива

И -

Н - найрідніша, натхненна

А – аграрна

Складіть вітання-побажання Кіровоградщині з нагоди її чудового ювілею – 75-річчя від дня створення, використовуючи дієслова: «Жити. Рости. Міцніти. Цвісти. Розвиватися. Красуватися. На добро сподіватися».

«Поетичний віночок».

(Учні читають вірші поетів рідного краю, написані на різнокольорових квітах, прикріплюють їх на дошці у формі віночка. Посередині слово – «Кіровоградщина»).

Олександрійський район

Степи Олександрійщини, де ночі дивозоряні.

Де люди працьовиті – нащадки козаків.

Земля моя заквітчана та з піснею повінчана,

Ти гордість моя й слава, і край моїх батьків.

Г. Клименко

Олександрівський район

Понад Тясмином, понад Тясмином,

Там, де верби, схилившись стоять,

Олександрівські, Олександрівські,

Олександрівські зорі горять.

О. Ястреб

Світловодський район

Рідні ці простори.
Тут мої джерела:
Світловодськ і море,
Наддніпрянські села.

В. Сідун

Онуфріївський район

Довкруг чаруюча земля,
Небес ясна блакить...

А. Загравенко

Петрівський район

Петрівський край і сивий, і дитинний,
І неповторний, як матусин спів.
Петрівський край і вічний, і гостинний,
Поетом названий колискою степів.

Г. Крячко

Бобринецький район

Гарно вийти у степ серед ночі
В Бобринецькій моїй стороні
І послухать, як поле шепоче
Щось до болю знайоме мені.

І. Червоніщенко

Кіровоградський район

Нема землі коханої так палко,
Як та, що в ній, що не верста, то балка.
А там – байрак, а там – горби могил
І хмари-велетні, і синій небосхил.

Є. Маланюк

Устинівський район

Де батьківська хата –
Там сонця багато...

К. Горчар

Новомиргородський район

В добрім догляді поля і городи,
І левади, й розкішні сади.
Де ще легше зведеться твій подих,
Де такої нап'єшся води.

А. Загравенко

Новоархангельський район

І врожаїтись стали поля,
Поселявся козацький наш рід,

Українська прадавня земля,
Де Синюхи протоптаний слід.

В. Сідун

Новгородківський район

Ти йдеш, Новгородко, моя степовичко,
В шерензі по повній, трудовій.
За волю козацьку і за Україну
Готова на труд і на бій.

А. Кайдан

Маловисківський район

... Де Смоліно, Мануїлівка і Виска,
Де Кільтень тиха та Велика Вись,
Тут дум високих вічна зірка блиска,
Тут праця й пісня у вінок сплелись.

Г. Красний, Г. Перебийніс

Компаніївський район

Розгулялася хлібами
Компаніївська земля.
Лине пісня над полями,
Пізнаю її здаля.

М. Житній

Знам'янський район

В шумі каштанів і кленів
Вгадую миле ім'я.
Добре, що ти є у мене,
Знам'янка люба моя.

А. Загравенко

Долинський район

Чебрецями, материнкою
Дні осінні відцвіли,
І над тихою Долинкою
Дикі бджоли відгули.

О. Довгий

Добровеличківський район

У самому центрі України
Стоїш, моє рідне село.
Від праці людської, від сонця проміння,
Як писанка, ти розцвіло.

С. Стеценко

Вільшанський район

Є на білому світі
Багато Вільшанок,
Та болгарська Вільшанка
На світі одна.

М. Солодченко

Голованівський район

Там, де Ятрань круто в'ється,
З-під каменя б'є вода...

З української народної пісні

Ульяновський район
Цвіт яблуневих садів,
Колос достиглих хлібів –
Дивні серпанки.
Де ще такі є поля,
Де ще така є земля,
Рідна Ульяновщина моя!

А. Ізовіта

Гайворонський район
Люблю тебе,
Щедра прибузька земля,
І буду любити завжди.

Н. Лесьєв-Лесь

III. Підсумок уроку

Вправа «Незакінчене речення».

Через нашу землю пролягли стежки, якими ходив у дитинстві великий поет і національний пророк – ... (*Тарас Шевченко*).

Саме тут засяяли таланти засновників українського професійного театру ... (*Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Панаса Саксаганського, Марії Заньковецької тощо*).

Наша земля дала класичній літературі письменника і державного діяча ... (*Володимира Винниченка*), неосяжного мрійника ... (*Юрія Яновського*), талановитих поетів ... (*Євгена Маланюка, Юрія Дарягана, Арсена Тарковського, Валерія Гончаренка*), філософа ... (*Дмитра Чижевського*).

Яскраву сторінку в історії вітчизняної і світової педагогіки вписав наш земляк, видатний педагог ... (*Василь Сухомлинський*).

Заключне слово учителя. Ось і закінчується наш урок. Сподіваюся, ви зрозуміли, якою була Кіровоградщина вчора, якою є сьогодні, і буде у майбутньому.

Вивчайте свій край, бо, як сказав Григорій Сковорода, «пізнай свій край... себе, свій народ, свою землю – і ти побачиш свій шлях у життя».

Гідно цінуйте цю часточку щедрої української землі, ім'я якій – Кіровоградщина.

IV. Творче завдання

1. Скласти список джерел та інформації про рідний край.
2. Скласти довідник краєзнавців рідного краю.
3. Скласти розповідь на тему «Моє відкриття рідного краю».

Список використаних джерел:

1. Безсмола Т.І., Кузик Б.М. Стежинами рідного краю : [навч. посіб.] – Д. : АРТ-ПРЕС, 2008. – 342 с.
2. Кіровоградщина. Історія рідного краю : навч. посіб. : [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровоград. обл.]; / за ред. : І.А.Козир. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 304 с.
3. Коваль А.П. Знайомі незнайомці : Походження назв поселень України : [наук.-попул. вид.]. – К. : Либідь, 2001. – 304 с.

4. Кузик Б.М., Білошапка В.В. Кіровоградщина : історія та сучасність центру України: В 2 т. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2005. – Т.1. – 496 с.

5. Матівос Ю.М. Місто на сивому Інгулі : – [історико-публіцистичний нарис]. – Кіровоград: ТОВ «Діаграма», 2004. – 296 с.

***В.О. Кизименко,**
методист комунального закладу
«Кіровоградський обласний центр
дитячої та юнацької творчості»*

КІРОВОГРАД – МІСТО СЮРПРИЗІВ *(гра на місцевості для учнів 9-11 класів)*

Мета: ознайомити з історичними та культурними пам'ятками міста Кіровограда; популяризувати краєзнавчі знання; розвивати пізнавальний інтерес дітей; виховувати шанобливе ставлення до культурної спадщини.

Методичні рекомендації щодо організації гри на місцевості

1. Розробити Положення про гру за такими розділами: мета, місце проведення, дата і час проведення, керівництво та суддівство, форма проведення, довжина маршруту. Принцип формування команд, склад команд, необхідне спорядження, умови проведення, підбиття підсумків, нагородження.

2. Визначити на місцевості контрольні пункти для груп.

3. Установити відстані між контрольними пунктами, орієнтовний час проходження усієї дистанції та час проходження між пунктами.

4. Окреслити завдання: теоретичні та практичні питання, питання-маркери.

5. Підготувати відповіді на завдання.

6. Розробити карту-схему місцевості, на якій позначити вулиці, місця або кімнати будівлі, нанести контрольні пункти (для кожної команди вказується свій маршрут) та маршрут групи (від 1 до 20 пунктів).

7. Написати краєзнавчу довідку про кожний контрольний пункт, що допомагає учасникам відповісти на теоретичні питання.

8. Підготувати сценарій відкриття та закриття гри (до 15 хвилин).

9. Розробити маршрутну книжку, яка складається: з назви команди, її складу (прізвище, ім'я, підпис про інструктаж з техніки безпеки), бланка для відповідей, схеми маршруту, детального маршруту групи. Організатор гри у кожну маршрутну книжку заносить окремий маршрут, починаючи з першого пункту до 20-го для кожної команди, кожна команда йде на свій пункт, стартовий інтервал між командами 15-30 секунд.

10. Підготувати суддівську документацію: протоколи реєстрації, жеребкування учасників та підсумковий протокол з додатками.

11. Організувати інструктивно-методичне заняття з учасниками, роз'яснити завдання гри, провести жеребкування команд та інструктаж учасників з техніки безпеки.

12. Провести інструктивно-методичне заняття із спостерігачами

(працюють на маршруті разом з командами) та з контролерами (знаходяться на кожному контрольному пункті, якщо це необхідно).

13. Підготувати спорядження для гри (конверти з номерами; номерки для жеребкування; списки спостерігачів-консультантів та контролерів; комплекти документів для команд, коротку краєзнавчу довідку, маршрутну книжку з описом маршруту, карту-схему з нанесеними пунктами, завдання до пунктів, протоколи, секундомір, грамоти, подарунки).

14. Визначити запасний варіант проведення гри (на випадок несприятливої погоди), наприклад, у багатоповерховій будівлі. Підготувати для цього варіанта всю необхідну документацію та спорядження.

15. Провести нагородження переможців та учасників гри.

Положення про гру на місцевості «Кіровоград – місто сюрпризів»

Мета: популяризація краєзнавчих знань, розвиток творчо-пізнавального потенціалу дітей, знайомство з історичними та культурними пам'ятками міста Кіровограда.

Місце проведення: центральна частина міста Кіровограда.

Керівництво та суддіство: здійснюється оргкомітетом.

Маршрут: орієнтовно 3-5 км.

Склад команд: 6-12 чоловік (під керівництвом педагога).

Умови гри: команда заздалегідь отримує інструктаж, пакет документів:

а) карту-схему із зображенням контрольних пунктів; б) маршрутний лист, бланк для реєстрації на кожному пункті та бланк відповідей на завдання; в) завдання; г) краєзнавчу довідку. Групи проходять запропонований маршрут по черзі, знаходячи контрольні пункти, виконуючи необхідні завдання. При цьому встановлюється час – 3 години. Контрольний пункт вважається «взятим», якщо виконані всі завдання на цьому пункті.

Члени команди повинні мати ручки, олівці, годинники.

Підбиття підсумків: виграє та команда, яка знайде максимальну кількість контрольних пунктів, виконає завдання та за мінімальний час прийде до фінішу.

На маршруті категорично забороняється: порушувати правила дорожнього руху; порушувати громадський порядок.

Члени кожної команди при проходженні вступного інструктажу з техніки безпеки повинні розписатися у маршрутній книжці.

Краєзнавча довідка

Кіровоград – це місто, в якому жили і творили видатні архітектори, політики, культурні діячі XVIII, XIX, XX століть, кожен із яких доклав чимало зусиль, щоб місто було красивим та привітним. Багата історія нашого міста, його культурна спадщина; старовинні пам'ятки, архітектурні ансамблі – мовчазні свідки подій нашої різноманітної історії.

1. Фортеця святої Єлисавети (вулиця Ушакова).

Фортеця святої Єлисавети – це місце, що тісно пов'язане із заснуванням м. Єлисаветграда (Кіровоград). Укріплення фортеці мали форму шестикутника, який був оточений валами, що завершувалися стіною з трьома баштами та встановленою важкою артилерією на них. Фортеця відіграла важливу роль під час російсько-турецької війни 1768-1774 років. Після укладання Кючук-

Кайнарджийського миру (1774 р.) кордони Росії відсунулися на південь і фортеця втратила своє стратегічне значення. У 1784 році Катерина II видає указ, який перетворює фортецю у внутрішнє місто – Єлисаветград.

За період існування фортеці у ній побували видатні російські полководці О. Суворов і М. Кутузов, про що свідчать пам'ятні дошки на стінах лікарні: «В крепости Елизаветы в 1773-1794 годах пребывал великий русский полководец М.И. Кутузов» та «В крепости Елизаветы в 1786 и 1792 годах пребывал великий русский полководец А.В. Суворов».

Голенищев-Кутузов Михайло Іларіонович (1745-1813 рр.) – російський полководець і дипломат, генерал-фельдмаршал, Герой Вітчизняної війни 1812 року, перший повний кавалер ордена Святого Георгія.

Суворов Олександр Васильович (1729-1800 рр.) – граф Римницький (1789 р.), князь Італійський (р. 1799), відомий російський полководець. Один із засновників російської військової справи, генералісимус (1799 р.) російських наземних та морських сил, генерал-фельдмаршал австрійських та сардинських військ. За все життя не зазнав жодної прямої поразки. Кавалер всіх російських та багатьох іноземних військових орденів.

Під час Кримської війни (1853-1856 рр.) у фортеці розміщувався госпіталь, у якому певний час працював Пирогов Микола Іванович (1810-1881 рр.), відомий російський та український хірург, анатом і педагог. Засновник топографічної анатомії людини, як самостійної дисципліни, основоположник військово-польової хірургії, започаткував використання анестезії, член-кореспондент Петербурзької академії наук.

Нині на території фортеці на місці колишнього військового поселення розміщена перша міська лікарня.

2. Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого (вулиця Тобілевича).

Музей розташований у меморіальному будинку, в якому у період 1872-1883 років мешкав з родиною Іван Карпенко-Карий (справжнє прізвище – Тобілевич Іван Карпович) (1845-1907 рр.) – видатний український драматург і театральний діяч, український письменник, актор, брат Миколи Садовського та Панаса Саксаганського. Псевдонім «Карпенко-Карий» поєднує в собі ім'я батька та улюбленого літературного персонажа Гната Карого – героя п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля».

Садиба Тобілевичів була справжнім осередком мистецького та громадсько-політичного життя міста – тут бували видатні діячі української культури Микола Лисенко, Марко Кропивницький, Марія Заньковецька, Микола Аркас, Михайло Старицький, Петро Ніщинський, Микола Федоровський, Дмитро Пильчиков, Євген Чикаленко, Олександр Тарковський (батько Арсенія Тарковського), Олександр Русов та Софія Русова.

3. Будинок, де народився Генріх Нейгауз (вулиця Калініна).

Генріх Густавович Нейгауз (1888-1964 рр.) – видатний піаніст, педагог і публіцист. Наприкінці XIX століття його батько Густав Нейгауз відкрив музичну школу у Єлисаветграді, випускники якої стали відомими музикантами та композиторами.

На будинку, де народився Генріх Нейгауз, встановлено меморіальну дошку.

4. Пам'ятник Єлисаветградському трамваю (вулиця Дворцова).

Перший проект побудови кінного трамвая у Єлисаветграді з'явився у 1887 році. Регулярний рух вагонів електричного трамвая розпочався 13 липня 1897 року від вокзалу нинішніми вулицями Фрунзе, Дворцовою, Великою Перспективною і Великою Пермською до пивзаводу Зельцера. Офіційно електричний трамвай у місті було відкрито 26 липня 1897 року.

У 1940 році довжина колій становила 16,2 км, у депо налічувалося 29 вагонів, діяла одна тягова підстанція та один трамвайний парк. Працювали трамваї на маршрутах: «Вокзал – Пивзавод Зельцера», «Центр – Кущівка», «Вулиця Леніна – Новомиколаївка», «Пивзавод Зельцера – Міський сад».

Трамвайна система зруйнована під час Великої Вітчизняної війни.

У 1997 році на вулиці Леніна (Дворцова) на честь 100-річчя трамвайного руху встановлено пам'ятник.

5. Кіровоградський академічний обласний український музично-драматичний театр імені М. Л. Кропивницького (вулиця Дворцова).

Приміщення театру споруджено у Єлисаветграді у 1867 році на кошти інженера-полковника Г.В. Трамбицького.

У цьому ж приміщенні в 1882 році було створено перший український професійний театр. Його засновником та організатором став Марко Лукич Кропивницький (1840-1910 рр.) Він був не лише актор, а й режисер, драматург, композитор, виконавець музичних творів, художник, педагог та організатор театральної справи.

Першою виставою, що була поставлена на великій сцені (27 жовтня 1882 року), стала «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

Саме тут почали свій творчий шлях корифеї українського професійного театру І. Карпенко-Карий, М. Садовський, П. Саксаганський. А початок театральних традицій було закладено ще в 30-х роках ХІХ ст., коли у Єлисаветград приїжджали знамениті трупі Штейна та Жураховського.

Сьогодні спадкоємці корифеїв демонструють своє мистецтво більш, ніж у ста містах України, Росії, Башкирії, Татарії, Осетії, Молдови, Прибалтики, Білорусії. За роки незалежності театр взяв участь майже у тридцяти престижних театральних фестивалях, у тому числі семи міжнародних.

Враховуючи великий внесок у розбудову театральних традицій України, значущість та визнання діяльності театру для української культури, у жовтні 2012 року урочисто відзначено 130-річчя Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені М.Л. Кропивницького. Того ж року завершено ремонтно-реставраційні роботи у ньому.

6. Військове містечко (вулиця Орджонікідзе).

Комплекс архітектурних споруд (штабний корпус Юнкерського Кавалерійського училища, дворцовий корпус, ансамбль споруд військового училища та манеж), який став адміністративним центром військових поселень Новоросії. Церемонію закладення палацу та штабних будівель здійснив сам імператор Микола І, який перебував у Єлисаветграді на маневрах.

Автор проекту – одеський архітектор Шумилін, виконавець – архітектор Верлен. Вони зробили багато для того, щоб подолати надмірну стриманість стилю і за рахунок піднесення деталей – карнизу, консолей під вікнами, а також

за допомогою контрастного червоно-білого кольорового рішення досягти декоративного ефекту.

На вулиці Орджонікідзе є меморіальна дошка Петру Кириловичу Кошовому (1904-1976 рр.) – радянському воєначальнику, маршалу Радянського Союзу (1968 р.), двічі Герою Радянського Союзу (16.05.1944 р., 19.04.1945 р.). Він народився в місті Олександрія в селянській сім'ї, що походила з українського козачого роду кошових отаманів. У 1920 році вступив в Червону Армію. У 1927 році закінчив кавалерійську школу і служив на командних і штабних постах. На параді Перемоги командував зведеним полком Третього Білоруського фронту. Найвища посада, яку займав Петро Кошовий, – головнокомандувач Групи радянських військ в Німеччині (1965-1969 рр.).

7. Машинобудівний коледж Кіровоградського національного технічного університету (вулиця Фрунзе).

Машинобудівний коледж продовжує славні традиції технічної освіти, започатковані у Єлисаветградському земському реальному училищі, де наприкінці XIX – початку XX ст. викладали та проводили наукову діяльність видатні вчені, серед яких: основоположник слов'янської філології професор В. Григорович; історик і археолог В. Ястребов; вчений і дослідник природи Г. Блізнін; талановиті художники: П. Крестоносцев, Ф. Козачинський, А. Ольшанський, П. Сорока, П. Криштальов, М. Нікольський.

Єлисаветградське земське реальне училище стало Alma mater для багатьох видатних єлисаветградців. Його випускниками є відомі письменники, художники, актори, музиканти. Серед них: видатні актори М. Садовський, П. Саксаганський, Г. Юра; композитор і диригент К. Шимановський; відомі художники О. Осмьоркін, З. Рибак, П. Покаржевський; видатний поет Є. Маланюк; письменник Ю. Яновський; академік П. Проскура; декілька поколінь учнів з династії відомого військового – генерала Емануеля; династія громадських діячів і благодійників Ерделі.

Перед закладом встановлено пам'ятник Віктору Івановичу Григоровичу (1815-1876 рр.) – російському славісту українського походження, палеографу, педагогу, члену-кореспонденту Петербурзької АН, члену багатьох іноземних наукових товариств.

8. Завод «Червона Зірка» (вулиця Орджонікідзе).

Завод «Червона Зірка» є одним з найстаріших підприємств з випуску сільгоспмашин. Заснований у 1874 році англійцями-братами Робертом і Томасом Ельворті. У 1877 році був побудований перший виробничий корпус, в якому розпочато виготовлення сівалок та інших машин. Розгорнулося активне будівництво заводу. У вісімдесяті роки дев'ятнадцятого століття завод Ельворті (так називався завод до 1922 року), був першим і єдиним не тільки в Російській імперії, а й у всій Європі. У дореволюційний період завод, окрім сівалок, випускав молотарки, олійниці та інші с/г машини. Завод інтенсивно розширювався, нарощував потужності.

Наприкінці 1917 року на заводі працювало понад 7 тисяч осіб. Націоналізований завод Ельворті в квітні 1919 року. Вже до 1925 року завод виготовив в 2,5 рази більше машин, ніж у 1913 році. У 1927-28 роках завод почав експортувати сівалки в країни ближнього Сходу.

На заводі в 1929 році створена перша в СРСР тракторна сівалка Т-1 для

посіву зернових. На Міжнародній виставці в Лібаві в 1929 році сівалка Т-1 була нагороджена великою Золотою медаллю, а в 1937 році на Міжнародній виставці в Парижі сівалка Т-7 також удостоєна «Гран-прі».

У серпні 1941 року завод був евакуйований до Пензенської області, де в примітивних приміщеннях недобудованого цукрового заводу, в землянках і просто неба розгорнув роботи з виробництва мін і снарядів.

Після визволення Кіровограда почалося відновлення заводу «Червона Зірка», повернулася з евакуації невелика група фахівців, кадрових робітників. На відновлювальних роботах були в основному жінки, підлітки, школярі. Зруйновано було більше 84 % всіх виробничих площ, і тим не менш до кінця 1944 року було виготовлено 262 кінні сівалки. У 1945 році виготовлено 1500 сівалок і велика кількість боєприпасів.

До 1950 року завод в основному було відновлено, з виробництва сільгоспмашин він перевершив довоєнний рівень. За перше десятиліття після війни спеціальним конструкторським бюро заводу, технічними службами були створені 45 найменувань посівних машин. Випуск їх щорічно збільшувався і в 1955 році склав 78428 штук.

У 1962 році завод виготовив і поставив селу 64746 кукурудзяних сівалок – це в 5,5 разів більше, ніж у 1959 році. У 1965 році завод випустив 55680 зернових сівалок та припинив випуск кукурудзяних сівалок. Це вимагало значної перебудови виробництва та витрат, але колектив заводу забезпечував працівників сільського господарства посівною технікою своєчасно.

У 1966 році завод виготовив 108877 штук сівалок. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 червня 1966 року за успішне виконання завдань семирічного плану, розробку конструкцій і освоєння виробництва нових машин завод «Червона Зірка» був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. У кінці 60-х років і 70-і роки завод значно розширюється, побудовано та введено в експлуатацію нові виробничі корпуси, що дозволило створити потужності з виробництва нових зернових сівалок.

У 80-і роки завод випускав близько 90 тис. сучасних сівалок на рік.

До 1991 року завод мав у своєму розпорядженні потужності з випуску 90-100 тис. сівалок на рік. Основна продукція заводу – посівні машини. У колишньому Радянському Союзі завод «Червона Зірка» забезпечував випуск: зернових сівалок – більше 50 % загальносоюзного випуску, а кукурудзяні, бурякові і овочеві сівалки – 100 %.

Усього за післявоєнні роки з конвеєрів заводу зійшли: у липні 1961 року – мільйонна, у вересні 1971 року – двохмільйонна, а в липні 1983 року – трьохмільйонна сівалки.

У 1991-98 роках заводом розроблені конструкції 12 нових високопродуктивних посівних машин та іншої с/г техніки.

У 1993 році Виробниче Об'єднання «Червона Зірка» перетворено у Відкрите Акціонерне Товариство з виробництва с/г техніки «Червона Зірка», а з 2003 року стало новою віхою в історії торгової марки.

На честь 130-річчя від заснування підприємства біля музею заводу відкрито пам'ятник засновникам заводу – англійським підприємцям-братам Роберту і Томасу Ельворті (автори: скульптор М. Олійник, архітектор В. Кривенко).

9. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (вулиця Шевченка).

У 90-х роках XIX ст. міський архітектор О.Л. Лишневський збудував жіночу гімназію на 700-1000 учениць. Це величний будинок з надзвичайно репрезентативним фасадом. З ним контрастує скромність та строгість оформлення інтер'єрів.

У буремні роки української національної революції гостро постала потреба підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для нової української школи. Улітку та восени 1918 року діячі Єлисаветградського міського земства і товариства «Просвіта» почали вимагати від уряду гетьмана Павла Скоропадського рішення про відкриття у місті Єлисаветграді педагогічного навчального закладу. Але дієві спроби реалізації цих планів було зроблено лише за часів наступного українського уряду завдяки значній підтримці нашого земляка, голови Директорії Володимира Кириловича Винниченка (1880-1951 рр.), ім'я якого присвоєно педуніверситету за часів незалежності України (за радянських часів – імені О.С. Пушкіна, пам'ятник якому встановлено на гранітному постаменті біля одного з навчальних корпусів закладу).

Володимир Винниченко – український прозаїк, драматург, художник, а також політичний та державний діяч. Його літературна спадщина – золотий фонд України. Він – автор першого українського фантастичного роману «Сонячна машина» (написаний у 1922-1924 рр.), де вказано: «Присвячую моїй сонячній Україні». Появу перших його творів вітали Іван Франко і Леся Українка.

У 1909 році Михайло Коцюбинський писав: «Кого у нас читають? Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки річ торкається літератури? Про Винниченка. Кого купують? Знов Винниченка». «Серед млявої тонко-аристократичної та малосилої або ординарно шаблонової та безталанної генерації сучасних українських письменників, – писав Франко в рецензії на збірку оповідань Винниченка «Краса і сила» (1906), – раптом виринуло щось дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом як саме життя, всуміш, українське, московське, калічене й чисте, як срібло...»

7 вересня 2010 року на відреставрованій площі перед старим корпусом педагогічного університету урочисто відкрито перший в Україні пам'ятник Володимиру Винниченку.

10. Обласний будинок офіцерів (в експлуатації військової частини МНС України, вулиця Шевченка).

Саме в цьому будинку на вулиці Петрівській існувала в період 1885-1920 рр. Єлисаветградська чоловіча гімназія – навчальний заклад – повна (8-річна) гімназія.

27 серпня 1888 року російський імператор Олександр III з родиною, будучи в Єлисаветграді, відвідав цей заклад, який відіграв значну роль у культурному й освітньому житті міста наприкінці XIX – на початку XX століття, мала славні традиції й відома низкою видатних учнів та випускників, серед яких: Лангемак Георгій Еріхович (вчений, один з піонерів ракетної техніки і один з основних авторів реактивного міномета «Катюша». Увів у науковий обіг термін «космонавтика»); Тамм Ігор Євгенович (фізик-

теоретик, начальник сектора конструкторського бюро №11 (Арзамас-16), академік Академії наук СРСР, лауреат Нобелівської та інших премій); Винниченко Володимир Кирилович; Мейтус Юлій Сергійович; Гольденберг (Арго) Абрам Маркович; Гомберг Мозес; Завадовський Борис Михайлович; Івашкевич Ярослав; Канделакі Володимир Аркадійович та інші.

11. Арсен Тарковський та меморіальна дошка на його честь (вулиця Арсенія Тарковського).

Арсеній Олександрович Тарковський (1907-1989 рр.) – російський поет і перекладач зі східних мов, прибічник класичного стилю в російській поезії. Народився в родині з польським шляхетським корінням у місті Єлисаветграді. Його батько – відомий поет, письменник, журналіст, громадський діяч Олександр Тарковський.

Арсеній відвідував елисаветградську гімназію та навчався у музичній школі Густава Нейгауза (батько Генріха Нейгауза). Ще в дитинстві разом із батьком і братом відвідував поетичні вечори приїжджих знаменитостей: Ігоря Северянина, Костянтина Бальмонта, Федора Сологуба.

Син Арсенія Тарковського – відомий кінорежисер Андрій Тарковський.

На честь поета-земляка названа одна з вулиць міста.

12. Обласний краєзнавчий музей (вулиця Дворцова).

Найбільше зібрання матеріалів і документів з історії, етнографії і культури Кіровоградщини. Створений на основі колекції історико-географічного музею Єлисаветградського земського реального училища (почав свою діяльність 1883 року) на кошти місцевого купця першої гільдії Барського у стилі модерн, інтер'єри виконані у стилі бароко. Автор проекту архітектор Олександр Лишневський. Є архітектурно-художньою цінністю стилю модерн індивідуальної забудови міста кінця ХІХ – початку ХХ століть.

На початку ХХІ століття у фондах Кіровоградського краєзнавчого музею налічувалося близько 80 тисяч пам'яток з історії, археології, етнографії та природи краю від найдавніших часів до сучасності. Серед них найбільша в Україні колекція скіфських кам'яних баб, яка складається з шести екземплярів. У складі музею діють: філія – музей-заповідник І.Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія»; на правах відділу – меморіальний музей М.Кропивницького.

13. Музична школа імені Генріха Нейгауза (вулиця Держинського).

У кінці ХІХ століття композитор та музикант Густав Нейгауз відкрив у місті першу музичну школу. З неї вийшли відомі музиканти та композитори: Фелікс Блуменфельд, Ярослав Івашкевич, Юлій Мейтус, Генріх Нейгауз, Наталія Нейгауз, Віра Розумовська, Кароль Шимановський.

У будинку, де розташована музична школа, народився і проживав до 1923 року видатний композитор, народний артист України Юлій Сергійович Мейтус (1903-1997 рр.). Зараз тут розміщені Кіровоградська дитяча музична школа № 1 імені Г.Г. Нейгауза та музей Генріха Густавовича Нейгауза.

14. Будівля Кіровоградської міської ради (вулиця Велика Перспективна).

Остання третина ХІХ – початок ХХ століття – саме цей час став «золотою добою» Єлисаветграда. Більшість цього часу припало на урядування в місті міського голови Олександра Пашутіна.

Олександр Миколайович Пашутін (1846-1906 рр.) – елісаветградський міський голова (1878-1905 рр.), Почесний громадянин міста. Відомий як автор оглядової монографії «Історичний нарис Єлісаветграда».

Перед будівлею Кіровоградської міськради встановлено пам'ятник О.М. Пашутіну, який урочисто відкрито під час святкування Дня міста 19 вересня 2009 року (автори проекту: архітектор В. Кривенко, скульптор Л. Яремчук).

15. Кіровоградський обласний художній музей (вулиця Велика Перспективна).

Значне мистецьке зібрання в місті і регіоні, розташоване в історичній будівлі (колишній Пасаж) у самому середмісті. Будинок, у якому міститься музей (від 1991 року) був побудований на рубежі XIX-XX століть на замовлення купця І. Шполянського і являє один з яскравих прикладів початкового періоду стилю модерн. Його інтер'єр має високу художню цінність.

Історія створення художнього музею в місті Єлісаветграді розпочалася наприкінці XIX століття, коли 1870 року представники передової місцевої інтелігенції вперше поставили питання про створення такого закладу. Однак лише в 1921 році було створено картинну галерею, яка в 1924 році ввійшла до складу природничо-історичного музею.

Фонди Кіровоградського обласного художнього музею здебільшого укомплектовані за рахунок експонатів, що надійшли із Державного Ермітажу (Санкт-Петербург), Державної Третьяковської галереї, Київського Музею російського мистецтва та Державного музею українського мистецтва, Дирекції художніх виставок України, а також робіт, що були передані пізніше відомими художниками-уродженцями міста і області. Зібрання обласного художнього музею на сьогодні перевищує 4 тисячі предметів основного фонду.

Музей має 5 виставкових зал, серед яких стаціонарними є:

- «Сакральне мистецтво» – рідкісне зібрання ікон;
- «Західноєвропейське та російське мистецтво XVIII – початку XX століть» – тут є також твори художників, що проживали в Україні. Серед картин розділу, зокрема «Шторм» К. Костанді, «Захід сонця» О. Саврасова, етюд «Оголений натурник» М. Реріха;

- «Художники-земляки» – у залі представлені роботи художників, які народилися на Єлісаветградщині (Кіровоградщині) та чия творчість пов'язана з роздумами та спогадами про свою «малу Батьківщину». Експозиція розповідає про процес розвитку образотворчого мистецтва у регіоні, тих людей, що стояли у витоків цього процесу та про сучасних художників, які гідно продовжили справу своїх попередників – О. Осмьоркіна, П. Кодьєва, Ф. Козачинського, Н. Нюренберга, П. Покаржевського, О. Фойницького, Б. Вінтенка, Ю. Луцкевича, М. Надєждіна, В. Федорова.

У музеї діє картинна галерея Петра Оссовського «Світ і Вітчизна», де представлено 53 полотна художника-земляка Петра Павловича Оссовського, що є результатом багаторічної праці митця. Зокрема, в експозиції представлені серії робіт «Чехія та Словаччина», «Болгарія», «Польща», «Сказання про Байкал», «Слов'янські портрети», «Мати і Батько», «Куба», «Мексика».

Запитання до гри на місцевості «Кіровоград – місто сюрпризів»

Усі відповіді необхідно надавати письмово.

1. Фортеця святої Єлисавети

1.1. Цей полководець у свій час бував в Єлисаветградській фортеці, написав свою роботу «Наука перемагати» і говорив: «Тяжело в учении – легко в бою», «Я бывал при дворе, но не придворным, а Эзопом и Лафонтеном. Шутками и эзоповым языком говорил я правду, будя сонливых; угомнял буйных врагов Отечества». У блокадному Ленінграді під час Великої Вітчизняної війни усі скульптури та пам'ятники були зариті у землю, вкриті захисними футлярами та замасковані. І тільки один з них залишили на бойовому посту як символ стійкості слов'янського духу. Кому встановлено цей пам'ятник? (*О.В. Суворов*).

1.2. Відомий російський полководець, Верховний головнокомандуючий всіма російськими арміями з липня 1812 року. У 1785 р. у званні генерал-майора його було призначено командиром Бузького егерського корпусу, штаб якого знаходився у фортеці Святої Єлисавети. Останній раз у своєму житті він побував у Єлисаветграді у 1794 р. Тоді закінчився термін його перебування на посаді надзвичайного посла Російської імперії в Туреччині і він був відкликаний до Петербурга. Його шлях зі Стамбула (Константинополя) до Петербурга пролягав через Єлисаветград. Назвіть цього полководця. (*М.І. Кутузов*).

1.3. Зараз на території колишньої фортеці святої Єлисавети розташована лікарня, а під час Кримської війни 1853-1856 рр. тут був госпіталь, де проводив операції цей відомий хірург, погруддя якому встановлено на території лікарні. Хто це? (*М.І. Пирогов*).

2. Кіровоградський міський літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого

2.1. Театральний псевдонім І. К. Тобілевича:

- а) Квітка-Основ'яненко;
- б) *Карпенко-Карий*.

2.2. У якому творі український кобзар Т.Г. Шевченко згадує про свій приїзд в Єлисаветград («Во времена самой нелепой моей юности, мне тогда было 13 лет, чумаковал тогда с покойным отцом»):

- а) «Молодой поэт»;
- б) «*Наймичка*».

2.3. На якій вулиці розташований музей? (*вул. І.К. Тобілевича*).

3. Будинок, де народився Генріх Нейгауз

3.1. Який позашкільний навчальний заклад знаходиться на вулиці, де народився Г. Нейгауз? (*Обласний центр дитячої та юнацької творчості*).

3.2. Старовинний, український народний музичний інструмент:

- а) *кобза*;
- б) скрипка,

3.3. У якому році народився Г. Нейгауз? (*1888 р.*).

4. Пам'ятник єлисаветградському трамваю

4.1. Який вид транспорту вперше з'явився на вулицях Єлисаветграда у 1897 року. (*Трамвай*).

4.2. На міському гербі, який можна побачити на дошці Пошани, щитотримачі – алегоричні фігури двох птахів, які вказують на легендарну особу

козака, з ім'ям якого пов'язана легенда: «тяжко поранений ватажок загону запорожців поселився на березі річки Інгул і від його роду утворилось поселення, яке і зараз є частиною Кіровограда»:

а) *Лелека*;

б) *Орел*.

4.3. Яку назву донедавна мала вулиця, на якій розташований пам'ятник Єлисаветградському трамваю? (*вул. Леніна*).

5. Кіровоградський академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М.Л. Кропивницького.

5.1. Хто засновник Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру? (*М.Л. Кропивницький*).

5.2. Кожен рік восени в області на території музею-заповідника «Хутір Надія» проходить велике літературне театралізоване свято мистецтв:

а) *«Вересневі самоцвіти»*;

б) *«Молоді таланти України»*.

5.3. Скільки років прожив засновник театру? (*70 років*).

6. Військове містечко.

6.1. Двічі Герой Радянського Союзу, наш земляк, головнокомандувач Групи радянських військ в Німеччині (1965-1969 рр.):

а) генерал-майор авіації *О.Ю. Мазуренко*;

б) *маршал П.К. Кошовий*.

6.2. Хто з імператорів був у Єлисаветграді? (*Микола I; Олександр II*).

6.3. Який парк знаходиться поряд? (*Парк Ковалівський*).

7. Машинобудівний коледж Кіровоградського національного технічного університету.

7.1. Перед головним корпусом встановлено погруддя відомому вченому. Назвіть його. (*В. Григорович*).

7.2. Хто з відомих художників закінчив Єлисаветградське земське реальне училище? (*П. Оссовський*).

7.3. Назвіть героя Вітчизняної війни 1812 року, члени родини якого мають відношення до коледжу? (*Генерал Емануель*).

8. Завод «Червона Зірка».

8.1. Яка продукція заводу «Червона Зірка» отримала золоту медаль і Гран-прі на міжнародній виставці:

а) *тракторна сівалка*;

б) *друкарська машинка*.

8.2. Пам'ятник цим двом братам встановлено біля музею заводу:

а) *брати Орвіл та Уїлбур Райт*;

б) *брати Роберт і Томас Ельворті*.

8.3. Яким орденом нагороджено завод у 1966 році? (*Орденем Трудового Червоного Прапора*).

9. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

9.1. Письменник і державний діяч, ім'я якого носить Кіровоградський державний педагогічний університет?

а) *О. Пушкін*;

б) *В. Винниченко*.

9.2. Поет Аполлон Григор'єв писав про свого сучасника, що він – «последний [пропуск] и первый великий поэт новой великой литературы». Напишіть пропущене слово, яке має пряме відношення до творчості цієї людини (так називається відома поетична збірка). Можливо вам допоможе вулиця, на якій знаходиться КДПУ. (*Кобзар*).

9.3. Кому встановлено бюст біля семиповерхового корпусу КДПУ? (*О. Пушкін*).

10. Обласний будинок офіцерів.

10.1. Найвідоміший заповіт залишив після себе шведський винахідник, зокрема динаміту, – 30000000 крон для заснування премії, названої його ім'ям. Ми не просимо назвати що це за премія, а назвіть того, хто навчався в Єлисаветграді і отримав її у 1958 році. (*І. Тамм*).

10.2. У 2014 році ми святкуватимемо 70-ти річчя визволення області від німецько-фашистських загарбників, а в якому місяці?

а) серпень;

б) березень.

10.3. Назвіть найвідоміших учнів Єлисаветградської чоловічої гімназії. (*І. Тамм, В. Винниченко, Г. Лангемак*).

11. Арсен Тарковський. Меморіальна дошка.

11.1. Напишіть назву будь-якого фільму сина Арсена Тарковського? («*Дзеркало*»).

11.2. На якій вулиці розташована меморіальна дошка? (*А. Тарковського*).

11.3. Автор творів «Школа», «Далекі країни», «Доля барабанщика», «Тимур і його команда» свою автобіографічну повість назвав «Обыкновенная биография». А його ім'ям названа обласна дитяча бібліотека по вулиці Т. Шевченка:

а) А. Тарковський;

б) А. Гайдар.

12. Обласний краєзнавчий музей.

12.1. Ліворуч і праворуч від вхідних дверей обласного краєзнавчого музею бачимо барельєф птаха. А символом якої гри він є? (*Що? Де? Коли?*).

12.2. У Бовтищі (Кіровоградська область) знаходиться родовий маєток Миколи Раєвського (героя Вітчизняної війни 1812 року). Дружив з ним і гостював у нього відомий поет, про якого є анекдот: «Стрілятися Пушкіну потрібно було з (пропуск). Тоді хоча б один з великих поетів залишився живим». Напишіть прізвище цього поета. (*Ю.М. Лермонтов*).

12.3. Він ріс без рідних людей, але у нього було багато друзів. Одного з них у чорному мраморі ви можете побачити біля краєзнавчого музею і кінотеатру «Зоряний». А як звали його наймудрішого друга? (*Удав Каа*).

13. Музична школа імені Генрхія Нейгауза.

13.1. Хто народився у будинку по вул. Держинського, 65, де розташована музична школа імені Генрхія Нейгауза? (*Ю. Мейтус*).

13.2. Назвіть музичний інструмент, на якому грав музикант, якому Б. Пастернак присвятив свій вірш «Баллада»:

«Удар, другой, пассаж – и сразу

В шаров молочный ореол

Шопена траурная фраза

Всплывает, как больной орел...
 Полет – сказанье об Икаре,
 Но тихо с круг ползет подзол
 И глух, как каторжник на Каре,
 Недвижный Днепр,
 Ночной Подол.

Вам в дар баллада эта, Гарри»? (Генріх Нейгауз).

14. Будівля Кіровоградської міської ради, пам'ятник О.М. Пашутіну.

14.1. Що має бути метою життя? («Служіння громаді має бути метою життя»).

14.2. На гербі Кіровоградської області символом духовного відродження є:

- а) степовий скіфський орел;
- б) золоте дубове листя.

14.3. У вересні 2013 року відбудуться святкові заходи, присвячені 95-річчю від дня народження відомого педагога Кіровоградщини, ім'ям якого названо обласний інститут післядипломної педагогічної освіти:

- а) В. Сухомлинського;
- б) А. Макаренка.

15. Кіровоградський обласний художній музей.

15.1. Як художник він займає одне з найпочесніших місць в українському образотворчому мистецтві. Він прекрасно володів всіма відомими тоді засобами графічного зображення. Обдарований від природи рано відчув тягу до малювання. Ще змалку крейда і вуглинка були для нього неабиякою радістю. Малював ними стіни, лави, стіл... Малював у хаті і надворі, вдома і в гостях... Якось прийшла сестра Катерина з панщини і не впізнала своєї хати: візерунками розмальовані стіни, долівка і навіть призьба. Хлопець любив зображувати птахів, звірів, людей.

Вкажіть прізвище митця, який певний час жив у Петербурзі, а про свій приїзд до Єлисаветграда згадував у творі «Наймичка». (Т. Шевченко).

15.2. Нерудна корисна копалина Кіровоградської області, яка застосовується для виготовлення олівця:

- а) крейда;
- б) графіт.

15.3. Музей якого художника знаходиться у Кіровограді?

- а) І. Айвазовського;
- б) О. Осмьоркіна.

Гра на місцевості «Кіровоград – місто сюрпризів» Маршрут команди _____

№ зп.	Залікові пункти	1 питання	2 питання	3 питання
1.	Фортеця св. Єлисавети			
2.	Міський літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого			
3.	Будинок, де народився Генріх Нейгауз			

4.	Пам'ятник Єлисаветградському трамваю			
5.	Кіровоградський обласний академічний український музично-драматичний театр імені М.Л. Кропивницького			
6.	Військове містечко			
7.	Машинобудівний коледж КНТУ			
8.	Завод «Червона Зірка»			
9.	Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка			
10.	Обласний Будинок офіцерів			
11.	А. Тарковський. Меморіальна дошка			
12.	Обласний краєзнавчий музей			
13.	Музична школа Г. Нейгауза			
14.	Міська рада, пам'ятник О. Пашутіну			
15.	Обласний художній музей			
Сума балів				

Список використаних джерел:

1. Босий П., Кизименко П., Тупчієнко М. Історія. Єлисаветград. – К., 2002.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К., 1972.
3. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини. – К., 2003.
4. Матівос І., Сандул В. Кіровоград. – Дніпропетровськ, 1981.

***В.М. Сокол,**
педагог-організатор
Красносільської ЗШ I-III ступенів
Олександрівської районної
державної адміністрації*

НАШЕ СЕЛО В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (урок-дослідження для учнів 9-11 класів)

Мета: охарактеризувати події, що відбувалися в нашому краї в роки війни; ознайомити учнів із життєвим шляхом І. Кожедуба, Д. Крижанівського та С. Німенка, пов'язаних з історією села Красносілля, та їхнім внеском у боротьбу проти фашистських загарбників; розповісти про героїзм мешканців нашого краю; виховувати патріотичні почуття, любов та повагу до рідного краю.

На урок запрошено гостей: Чорного Олександра Васильовича – доцента

кафедри історії України КДПУ імені Володимира Винниченка, уродження с. Красносілля, який проводить дослідження з історії нашого села, та Сироїжка Василя Миколайовича – голову ветеранської ради с. Красносілля.

Хід уроку

Учитель. З розбудовою нового демократичного суспільства в Україні зростає актуальність осмислення її минулого, того важкого і неоднозначного шляху, який пройшла держава протягом своєї історії. Важливою частиною цього шляху є Друга світова війна як один із найскладніших, найтрагічніших і водночас найгероїчніших періодів історії України. Цей період залишив відбиток на історичному минулому і нашого села – села Красносілля.

Представлення гостей заходу – О.В. Чорного та В.М. Сироїжка.

О.В. Чорний. Друга світова війна стала найтрагічнішою подією ХХ століття. У ній брали участь понад 60 держав, на території яких мешкало 80% населення планети. Україна в цьому конфлікті, за приблизними підрахунками, втратила більше 3 млн. осіб на фронтах, 5,5 млн. – у зоні окупації, а 10 млн. залишилися без житла. Під час війни в Україні було зруйновано сотні населених пунктів, не обминуло лихо й наше село.

Красносілля часів війни згадується у військовій мемуарній літературі, у роботах краєзнавців і науковців, у контексті історії партизанського руху та діяльності підпільних організацій в умовах окупації. Є спогади очевидців тих років, зокрема, З.І. Верко, В. Горченко, Н.О. Касищевої, В.С. Чорної та І.В. Чорного, О.К. Андресвої, Н.М. Бевз, Т.В. Андреевої.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу. СРСР спробував окупувати Фінляндію. У ході війни з фінами загинуло 11 красносільців. Не повернулися додому М.Я. Білокриницький, П.Я. Головка, І.Е. Кононенко, І.М. Карпенко, О.Ф. Кузенний, І.Н. Омельченко, С.Ф. Пергатий, Г.К. Сінійчук, Я.К. Сінійчук, П.О. Соколов та Ф.А. Холявко. Сім'ї згаданих солдатів першими відчули горе, яке через півтора року охопить усе село.

22 червня 1941 року о четвертій годині ранку без оголошення війни німецькі війська порушили кордон СРСР, розпочалася війна. Про страшне лихо жителі села дізналися з промови Левітана по радіо. Селом потяглися колони машин і підвод, якими нашвидкоруч евакуювали з прифронтових районів державне і колгоспне майно. З наближенням фронту через Красносілля почали перегонити великі стада худоби, у селі з'явилися біженці. У цей же час районний військкомат мобілізував до лав Червоної Армії кілька десятків юнаків і чоловіків, яких було відправлено на фронт.

5 серпня 1941 року до Красносілля вступили німецькі військові частини. Ось як це згадує мешканець м. Кривого Рогу, а тодішній житель села Михайло Шуліка, якому на той час виповнилося 15 років: «Того дня ми ще з кількома хлопчиками пасли корів за селом. Німецька колона з двох бронемашин і півтора десятка мотоциклістів рухалася на село з боку залізничної станції Цибулево. Раптом колону атакували три наші літаки, але атака була невдалою, бо відразу ж один літак підбили, і він почав падати, а інші полетіли далі. Пілоту майже вдалося вирівняти машину, і він спробував її посадити, але від удару об землю літак розбився. Пілот загинув, а кулеметник залишився живим і, ховаючись,

побіг до лісу. Перша німецька колона розповзлася по селу, а згодом увесь шлях заповнився німецькими військами. Почалася окупація. На постій у кожну хату було розквартировано по 2-3 німецьких солдати».

Вступивши до Красносілля, окупанти зайняли для своїх потреб сільські школи, будинок сільради, клуб, бібліотеку та лікарню. У Морозовій школі оселився рейхскомендант села майор Шмідт. Двоповерхову школу пристосували для солдатського постю, а одноповерховий корпус молодших класів при ній – під конюшні. Клуб і будинок сільської ради розділили між собою комендатура, жандармерія й сільська управа. У Гутницькій, окрім управи, на деякий час на території школи німцями було створено невеликий концентраційний табір, де, за словами Н.О. Касищевої, утримували більше 100 радянських солдатів, які потрапили у полон неподалік села. Табір діяв близько двох місяців, а потім був розформований, а в'язні вивезені.

За спогадами односельчан, перші місяці окупації були надзвичайно тяжкими. Перші дні солдати вели себе доволі спокійно, щоб завоювати прихильність жителів.

Люди не змогли звикнути до нового порядку, їм було важко відпрацьовувати встановлену кількість годин на день у громадському господарстві, багатьох карали нагайкою за спробу ухилитися від роботи.

12 жителів села (активісти-комуністи), які були залишені в селі для проведення відповідної роботи, за доносом одного з поліцаїв вночі 4 жовтня 1941 року були заарештовані і звинувачені у зв'язку з партизанами.

Цієї ж ночі був арештований двома поліцаями і В.М. Андреев. Уранці 5 жовтня 1941 року до нього навідалися дружина Оксана Карпівна і дочка Тамара для того, щоб передати продукти. На очах усіх родичів жандарми виводили арештованих по дві особи, садили їх у машину і відвозили за село на розстріл.

Із спогадів Тамари Василівни: «Батько передачі не взяв, коли виводили з приміщення в машину, а тільки показав пальцем на чоло, пояснюючи цим, що везуть на розстріл».

Отже, протримавши всього одну ніч під вартою, жандарми разом з поліцаями розстріляли цих людей у садку місцевого колгоспу. Трупі були скинуті до силосної ями. Це був перший терористичний акт стосовно мешканців села.

Після закінчення війни вони були перепоховані в братській могилі разом із воїнами, які загинули під час звільнення села.

Ще тяжчим для красносільців був 1942 рік. На початку року нова влада шляхом агітації стала запрошувати людей на роботу до Німеччини на добровільних засадах. Бажаючих не виявилось. Тоді у центрі села з'явилася відозва районного гебітскомісара приблизно такого змісту: «Українці! Народжені 1927 року закликаються до виконання трудового обов'язку. Вся молодь мусить з'явитися на біржу праці у встановлені дні. Хто її не виконає – каторжна тюрма, а в особливих випадках – покарання смертю». Спочатку молодих людей провадили на біржу праці до Єлизаветградки, а потім відправляли до Кам'янки, а далі – до Німеччини або Австрії.

Після такого розгортання подій багато чоловіків і юнаків подалося до лісу в Гутницьку, де почав збиратися невеликий партизанський загін, який у

1943 році нарахував близько 200 осіб. Це були переважно жителі навколишніх сіл – Красносілля, Гутницької, Цвітного. Починаючи з середини 1942 року, німецького гарнізону у с. Гутницька не було. Німецькі солдати лише зрідка відвідували цей населений пункт. На в'їзді до села стояла табличка німецькою мовою «Обережно, партизани!». У період їхньої відсутності село контролювали партизани. Згодом вони влилися до партизанського загону імені К. Ворошилова, яким командував І.Д. Діброва.

Партизани, котрі дислокувалися у Чорному лісі поряд із с. Гутницька, впродовж 1941-1943 рр. у масштабних бойових акціях участі не брали, їхня діяльність зводилася до збору інформації про ворога в регіоні. Окрім того, вони знищували невеликі групи німецьких солдатів, перешкоджали відправленню молоді до Німеччини, поширювали серед населення інформацію про те, що відбувалося на фронті, а також чинили розправи над поліцаями.

У квітні 1943 року у с. Красносілля партизани схопили кількох поліцаїв і розстріляли за селом. Після цього німецький гарнізон спільно з жандармерією с. Красносілля вчинив каральну акцію, у ході якої було захоплено і розстріляно чотирьох партизанів – Григорія Гошка, Федора Калініченка, Василя Семейна та Василя Шутя. Крім того, у період із 1943 до початку 1944 року німці стратили ще 6 осіб, яких підозрювали в співробітництві з учасниками руху Опору. У серпні 1943 року були розстріляні Параска Сокіл, Віра Дібрівна, її донька Галина, Дмитро Білий, а на початку січня 1944 року у Кіровограді був закатований розвідник партизанського загону Дикий Василь Олександрович, якого німці схопили у селі Красносіллі.

У відповідь на дії окупантів партизани продовжували здійснювати напади на невеликі групи німців. Відомо, що 8 листопада 1943 року бійці із загону І. Діброви напали на німецький гарнізон у селі, у ході бою загинуло 20 німецьких солдатів.

Восени 1943 року зв'язківець Хоренженко Толя, якому на той час було 11 років (нині Анатолій Федосійович проживає в місті Києві, 1932 р.н.), отримав завдання повідомити, коли бричка Шмідта буде стояти біля його постю (школа Морозова). Час від часу Шмідт ночував у свого «земляка-директора» з «фатерлянда» в Цибулівському лісопильному заводі. Він розумів, що йому можуть «віддячити» за його «витівки» протягом окупації, адже їх було занадто багато.

І ось такий час настав. Переодягнена в німецьку форму група партизан уночі схопила його, прив'язала до брички і повезла в ліс, де перебував партизанський загін. Так «закінчив» свою кар'єру комендант Шмідт.

Після захоплення Києва і плацдармів на правому березі Дніпра Ставка Верховного Головнокомандування поставила перед командуванням 2-го Українського фронту завдання розгромити ворога в районі Кіровограда, відрізавши йому шлях відходу на захід.

На ділянці фронту в напрямку села рухалася 53 армія під командуванням генерала-лейтенанта І.М. Моногарова.

У її складі наступала 375-а Уральська стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора П.Д. Говоруненка, бійці якої й звільнили Красносілля.

У звільненні села брали участь 1241-й та 1245-й стрілецькі полки під

командуванням О.М. Парамошкіна та підполковника М.І. Надьожкіна.

Красносілля звільнилося від окупантів. Після звільнення до села прибув польовий військкомат, який розпочав призивну роботу. Частина дорослого населення була призвана на службу і відразу направлена в діючу армію.

Поряд з Красносіллям лінія фронту після 6 грудня 1943 року була непорушною більше місяця. Увесь цей час відбувалися бої на передовій лінії оборони, яка проходила поряд із селом. Протягом цього часу в боях за село загинуло 101 солдат дивізії (з них імена 32 невідомі) та 20 партизан. У бою під Гутницькою смерть зустріло 36 воїнів, імена 10 з них не встановлені. Крім того, під Красносіллям загинуло 87 необстріляних новобранців із села, які відразу були кинуті на передові позиції околиць села.

Бої поряд із селом тривали до початку січня 1944 року. Очевидці подій стверджують, що північна і північно-західна частини населеного пункту кілька разів переходила із рук у руки. Увесь час, доки точилися бої за село, багато красносільчан (в основному жінки та діти), рятуючись від смерті, переховувалися в Гутницькій, яка не піддавалася обстрілам.

У цей же час на околиці села було облаштовано польовий аеродром, на який 29 січня 1944 року прибула окрема ескадрилья 240-го винищувального авіаполку під командуванням старшого лейтенанта Івана Микитовича Кожедуба, уже на той час відомого радянського аса, на рахунку якого було 20 збитих літаків під час 146 бойових вильотів. Відомо, що перше звання Героя Радянського Союзу він отримав 4 лютого 1944 року у боях за Корсунь-Шевченківський, на п'ятий день перебування ескадрилії на аеродромі в Красносіллі. Перебуваючи в селі, І.М. Кожедуб проживав на квартирі С. Найденка. За його спогадами, на ушанованого пілота приходило подивитися багато односельців, деякі навіть відвідували його по кілька разів.

В.М. Сироїжко. За даними архівних документів та фотоархівами, красносільці брали участь в обороні Брестської фортеці, Выборга, Ленінграда, Москви, Сталінграда, у Корсунь-Шевченківській, Львівсько-Сандомирській наступальних операціях, у боях за звільнення країн Східної Європи та поході проти Квантунської армії в серпні 1945 року.

Уродженець села, заступник командира 825-го штурмового авіаполку 15-ої повітряної армії майор Степан Олексійович Німенко 18 серпня 1945 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Усього на фронтах Другої світової війни воювали 508 жителів сіл Красносілля й Гутницька. 217 з них нагороджені орденами й медалями, 80 осіб перебували в партизанському загоні імені К. Ворошилова, з яких 20 загинули під час звільнення с. Красносілля.

На фронтах загинуло 354 мешканці, з них 122 в боях (11 з них у період радянсько-фінської війни), 87 чоловік загинуло необстріляними новобранцями під Красносіллям, 145 односельчан зникли безвісти.

На вшанування пам'яті загиблих у селі встановлено меморіальний пам'ятник односельчанам та облаштовано братську могилу воїнів-визволителів і партизанів. Кожного року учні нашої школи разом із жителями села збираються тут, щоб згадати про славних воїнів, які віддали своє життя за перемогу.

Учень 1.

Гула, стогнала і ревла земля,
Сивіли в горі мати і кохана.
В огні була Вкраїнонька моя –
Була війна жорстока, Вітчизняна.

Живі і мертві, мертві і живі
Герої наші – воїни-солдати.
Ми знаємо: у тій страшній війні
Змогли, либонь, ви ворога здолати.

Учень 2. Кожедуб Іван Микитович – командир ескадрильї 240-го винищувального авіаполку. Народився 8 червня 1920 року в селі Ображіївка (нині Шостківського району Сумської області) в сім'ї селянина. Закінчив хіміко-технологічний технікум і Шостківський аероклуб.

У Червоній Армії з 1940 року. У 1941 році закінчив Чугуївську військову авіаційну школу, служив у ній інструктором.

Після початку війни разом з авіашколою був евакуйований в Середню Азію (м. Чимкент). У листопаді 1942 року І. Кожедуб був відправлений у 240-й винищувальний авіаційний полк 302-ї винищувальної авіаційної дивізії, який формувався в Іваново. У березні 1943 року в складі дивізії вилетів на Воронежський фронт.

Перше звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» Кожедуб отримав 4 лютого 1944 року за 146 бойових вильотів і 20 збитих літаків противника.

Другої медалі «Золота Зірка» заступник командира 176-го гвардійського винищувального авіаційного полку (302-га винищувальна авіаційна дивізія, 16 та повітряна армія, 1-й Білоруський фронт) гвардії капітан І.М. Кожедуб удостоєний Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 19 серпня 1944 року за 256 бойових вильотів і 48 особисто збитих літаків противника.

Наприкінці війни Іван Кожедуб, на той час – гвардії майор, літав на Ла-7, здійснив 330 бойових вильотів, у 120 повітряних боях збив 62 літаки противника. Третю медаль «Золота Зірка» Кожедуб отримав 18 серпня 1945 року за високу військову майстерність, особисту мужність і відвагу, проявлену на фронтах війни. Він був відмінним стрільком і віддавав перевагу відкривати вогонь на дистанції 200-300 метрів, дуже рідко приближаючись на меншу дистанцію.

У 1985 році І.М. Кожедубу присвоєно військове звання «Маршал авіації».

Учень 3. Німенко Степан Олексійович – уродженець села Красносілля отримав звання Героя Радянського Союзу в 1945 році. З 15 років жив у Москві, працював учнем пекаря. У 1935 році став курсантом Об'єднаної військової школи ім. ЦВК, а в 1935 році закінчив Борисоглібську військову школу льотчиків. Служив на Ленінградському фронті командиром ланки. Воював на Брянському і 2-му Прибалтійському фронтах як командир ескадрильї, заступник командира авіаполку з льотної підготовки, командир авіаполку. Протягом року його полк здійснив 1500 бойових вильотів. Після війни служив у Закавказькому військовому окрузі, у 1948-1956 рр.

У нагородному листі Степана Олексійовича зазначено: «На своєму бойовому рахунку майор Німенко має знищеної живої сили і техніки противника: 8 танків, 36 автомашин, 19 гармат, 11 вагонів, 2 паровози, 13 дзотів, склад з пальним, 3 склади з боеприпасами, 7 мінометних точок, понад 1500 солдат і офіцерів противника».

Учень 4. Ще один наш герой, уродженець хутора Рексина Дмитро

Євдокимович Крижанівський. В архіві Міністерства Оборони СРСР знайдено документ, де описується подвиг старшого сержанта Дмитра Крижанівського. У липні 1944 року розгорілися бої у селі Шерпени біля річки Дністра. Фашисти намагалися захопити цей плацдарм і планували контрудар. Щоб дізнатися про силу ворога, радянським військам необхідно було взяти полоненого. Але так як німці вночі не спали, то здійснити цей задум можна було лише вдень. Між траншеями гітлерівців було лише 100 метрів. Пройти цю рівну територію, яка наскрізь прострілювалася щільною стіною ворожого вогню було практично неможливо. Пробиралися трьома групами. Лівofлангову групу очолив старший сержант Дмитро Крижанівський. Як тільки було подано сигнал атаки, Крижанівський першим кинувся до ворожих траншей. За ним – вся група. І раптом...наче з під землі застрочив ворожий кулемет. Гітлерівці розвертали його в бік основної групи радянських воїнів. Другої кулеметної черги він уже не чув. Останніми зусиллями волі Крижанівський накрив своїм тілом ворожий кулемет і дав можливість товаришам підійти до ворожих траншей. Операція закінчилася успішно. Група взяла двох полонених і відійшла у своє розташування.

Д.Є. Крижанівського поховали на березі Дністра біля с. Шерпени.

Учитель. Дорогою ціною заплатив український народ за участь у найстрашнішій за всю світову історію війні 1941-1945 рр. Не щезне в пам'яті людській, не йде в забуття великий подвиг і велика трагедія нашого народу – його битва, його перемога над фашистами.

Давно відлунали канонади грізних боїв. І тільки все світле, героїчне і людяне на довгі віки зберігає пам'ять народна. І ми теж будемо пам'ятати про своїх героїв.

Список використаних джерел:

1. Чорний О. Село Красносілля в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. – Випуск III. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2009. – С. 156-171.

*В.М. Іванов, М.В. Іванов,
учителі історії
ЗШ I-III ступенів с. Хащувате
Гайворонського району*

ТРИПІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЙВОРОНЩИНИ (уявна подорож для учнів 10 класу)

Мета: узагальнити та систематизувати знання учнів з теми «Дослідження Трипільських поселень на території Гайворонщини»; з'ясувати історичне значення пам'яток та стан їхнього збереження; розвивати вміння працювати з картою, використовувати літературні джерела, комп'ютерні технології, експонати, документи; розвивати вміння аналізувати, порівнювати; виховувати почуття патріотизму, причетності до творення історії рідного краю, поваги до історичної спадщини народу; почуття гордості за рідний край.

Обладнання: карта Гайворонського району (загальна та за кількістю груп); набір карток із запитаннями для експертних груп, набір круглих паперових фішок (за кількістю поселень Трипільської культури на території Гайворонщини – 17); скринька із 17-ма конвертами, в яких розміщені картинки-фото у вигляді пазлів; довідкова література (книги краєзнавців, дослідників Трипільської культури), комп'ютери (фото артефактів – керамічний комплекс, електронна версія енциклопедії Трипільської цивілізації); виставка артефактів, знайдених під час екскурсій на поселення; картки з планом аналізу пам'яток (по одній на пару учнів); глина для ліплення, роздруківки карток «Трипільські знаки-обереги з тлумаченням значень» (з розрахунку на пару учнів); шнури, гребінці, палички; клей, папір, ручки; презентація «Трипільська культура на території Гайворонщини»; аркуші паперу, вирізані у вигляді язиків полум'я (в розрахунку на кожного учня).

Хід уроку

I. Організація класу

II. Вступне слово учителя

З маленьких джерел Небайдужості народжується могутня всенародна ріка Вічної Пам'яті, бо немає в історії чогось малого та незначущого. Навіть невеличка інформація, зібрана та записана учнями, студентами, вчителями, усіма небайдужими громадянами, стає вагомою і значущою для незалежного українського народу, що віками жив у невіданні й забутті. Настав час прокинутися, подивитися у вічі часу та історичному минулому, віднайти коріння, докопатися до істини, зібрати воєдино уривки складної суперечливої інформації і відродити історію кожного села, містечка, хутора, свого рідного краю, створити правдивий життєпис єдиної свободолюбивої та нескореної України!

Ми з вами вже долучилися до великої справи відродження історичного минулого. Здійснювали дослідження пам'яток Трипільської культури на території Гайворонського району. Проводили конференції і зустрічі в бібліотеках села та району. Організовували фотовиставки в приміщенні школи с. Хашуватого. Створили презентації на теми «Історія села Хашувате», «Трипільська культура на території Гайворонщини», «Гайворонщина в роки Другої світової війни». Поповнили Народний краєзнавчий музей новими експонатами (фотографії, книги-саморобки, реферати). Створили експозицію «Керамічний пояс Гайворонщини», брали участь в обласному історико-географічному конкурсі «Моя Кіровоградщина – перлина скіфського степу», представивши на розгляд журі роботу на тему «Давня історія та археологія Гайворонщини».

Ми намагалися критично ставитися до інтерпретацій історії рідного краю, прагнули вдосконалити свої вміння, щоб поповнити багаж знань, дошукатись істини. З цією метою під час дослідження використовували інтерактивні технології, брали інтерв'ю у старожилів, записували легенди та розповіді. У процесі дослідження виникали деякі труднощі. Не сприяла роботі відсутність потрібної літератури з висвітлення питань про пам'ятки району.

Нема нічого неважливого й незначущого в історії рідного краю. І починати його вивчення слід з витоків, першооснов. Саме тому наш найперший

урок присвячений найдавнішій і найцікавішій добі – Трипільлю. Сьогодні ми здійснимо уявну подорож вже відомими стежинами, відкриємо нове й незвідане, підіб'ємо підсумки і складемо плани на новий навчальний рік.

III. Актуалізація знань учнів

1. Розминка «Картографи».

Учні працюють у групах. У кожній групі є карта Гайворонського району і набір круглих паперових фішок (за кількістю поселень Трипільської культури на території Гайворонщини). Потрібно розмістити фішки на карті в тих місцях, де розташовані поселення, пронумерувати і підписати назви.

Кожна група представляє на розгляд свій варіант. Здійснюється аналіз роботи, виправлення недоліків, якщо такі є.

2. Мозковий штурм.

Учитель. Пригадайте все, що ви знаєте про добу Трипільля на території Гайворонщини:

- природні умови;
- побут та господарське життя;
- суспільний устрій та духовна культура.

IV. Усвідомлення матеріалу.

1. Гра «Скринька Пандори».

Учні працюють у парах. Потрібно дістати зі скриньки конверт із завданням (у конвертах – зображення поселень, розрізані на 10-14 частин). Слід скласти цілісну картинку-фото із пазлів, назвати зображене на ній поселення і охарактеризувати його за планом. Можна користуватися довідковою літературою (книги краєзнавців, дослідників Трипільської культури), мультимедійними даними (фотографії артефактів – керамічний комплекс, електронна версія енциклопедії Трипільської цивілізації).

План аналізу пам'ятки

1. Назва поселення.
2. Географічне положення.
3. Коротка характеристика.
 - а) до якого етапу належить;
 - б) площа поселення;
 - в) керамічний комплекс;
 - г) останні знахідки (артефакти) на території даного поселення.
4. Унікальність, значення.
5. Стан збереження пам'ятки.

Після закінчення роботи кожна пара презентує свій проект дослідження.

2. Гра «Голос сивої давнини». (З використанням стратегії вільного письма та елементів театральної педагогіки).

Учні працюють у групах. Представники (по одному з кожної групи) підходять до столу, на якому розміщена виставка знайденого на поселеннях матеріалу; з заплющеними очима обирають одну з решток і повертаються в групи. Завдання: розглянути артефакт, уявити те, решткою чого він міг бути, написати про це невеличке оповідання від імені предмета. Написане оповідання слід проілюструвати та інсценізувати.

Наприклад:

Що я? Непримітний на перший погляд шматочок глини... А були ж часи!

Колись я був чудовим горщиком. Округлі боки, оздоблені дивовижним орнаментом: барботином, канелюром, рустом. Ох, скільки таємничості в тих малюнках! Ось – наше світило Сонце, а ось – нескінченний Всесвіт, дорога Життя, Колос-годувальник. Чого тільки нема на мені.

Чудове життя було. Щодня теплі руки зігрівали мене, носилися зі мною, наповнювали зерном (водою). Я був важливий і незамінний у господарстві...

V. Рефлексія

1. Практична робота з елементами релаксації «Все в твоїх руках».

Існує така притча:

Бог зліпив із глини людину, і залишився в нього невикористаний шматок.

– Що ще тобі зліпити? – запитав Бог.

– Зліпи мені щастя, – попросила людина.

Нічого не відповів Бог, тільки поклав людині в долоню решту глини.

- Як ви гадаєте, яким чином дана притча стосується нашого уроку?

(Відповіді учнів).

- Для трипільців створення та прикрашання посуду було своєрідним магичним ритуалом. Елементи орнаменту, знаки, символізували найважливіші об'єкти життя та й сам посуд часто слугував оберегом, що приносить щастя.

(Учитель роздає шматочки глини учням. У кожній парі учнів на столах є роздруковані картки «Трипільські знаки-обереги з тлумаченням значень», гребінець, шнур, паличка для нанесення візерунків).

У вас в руках шматочки глини. Виліпіть з них свій невеличкий горщик щастя. Прикрасьте його Трипільським орнаментом. Залиште на згадку про нашу подорож і як талісман-оберіг.

Притча, яку я вам розповів, стосується безпосередньо вас. Усе у ваших руках: доля Землі, майбутнє України, Кіровоградщини, Гайворонщини, маленької батьківщини, де народилися і вирости. Від того, яке ви оберете життя: чи бути «Іванами Безрідними», чи знати, вивчати і поважати історію краю, залежить не лише ваше майбутнє, а й доля багатьох наступних поколінь. Втрачене сьогодні вже не повернеться ніколи. Запам'ятайте це.

2. Перегляд презентації «Трипільська культура на території Гайворонщини».

3. Висновки про значення Трипільської спадщини для сучасності.

VI. Підсумки уроку

Побажання «Трипільське вогнище».

Учні записують на аркушах паперу, вирізаних у вигляді язиків полум'я, побажання щодо наступного вивчення Трипільської спадщини на території Гайворонщини. Прикріплюють аркуші на дошці, викладаючи їх у вигляді вогнища – символу світла, тепла, очищення, єднання, дружби.

Примітка: до уроку запропоновано додатки та мультимедійну презентацію, які можна переглянути та завантажити на сайті науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я КОІППО імені Василя Сухомлинського (<http://koippo414.at.ua>).

Список використаних джерел:

1. Брайченко О., Бокій Н., Куценко Л. До джерел історії краю. – Кіровоград, 1994.

2. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий

вік / Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2007.

3. Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К.: Наш час, 2008.

4. Круц В. Поселення-гіганти трипільської культури в межиріччі Південного Бугу й Дніпра // Трипільська цивілізація у спадщині України. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2003.

5. Пересунчак О. Із глибини тисячоліть / Гайворонські вісті. – 2005. – № 80. – С. 4.

Ю.С. Митрофаненко,

учитель історії

Первозванівської ЗШ I-III ступенів

Кіровоградської районної

державної адміністрації

**«НАРОДНЕ ПОВСТАННЯ» В ЄЛИСАВЕТГРАДІ 1918 РОКУ –
ІСТОРИЧНА ОСНОВА ПОВІСТІ Ю. ЯНОВСЬКОГО «БАЙГОРОД»
(інтегрований урок з історії України та української літератури
для учнів 10 класу)**

Мета: визначити історичну достовірність подій повісті Ю. Яновського «Байгород»; виховувати інтерес до історії рідного краю; формувати почуття місцевого патріотизму; виробляти вміння співставляти дані з історичних джерел та художньої літератури.

Хід уроку

I. Мотивація

Учитель української літератури. Повість Юрія Яновського «Байгород» не така відома як його роман «Вершники» або «Чотири шаблі». Уперше її було надруковано в журналі «Вапліте» в 1927 році. Події, описані в творі, відбуваються на території міста Єлисаветград. Важливим є той факт, що майбутньому письменнику довелося брати у них безпосередню участь, зокрема, у цьому творі є такі рядки: «Поле, моє поле! Місто моє. Ти найпрекрасніша на світі дівчина. Ти лежиш на затишних берегах. Бажання стискають моє серце. Твої ноги пахнуть травою, і, впавши на твої груди, я відчуваю найбільшу насолоду в світі». Відчуваєте енергетику цих рядків, відчуваєте патріотизм до малої Батьківщини! Тож нехай слова відомого земляка надихнуть вас на розв'язання проблеми уроку: відтворити історичні події, у романтичному стилі зображені письменником у повісті «Байгород».

(Учителі пропонують учням пригадати, що їм відомо про Ю. Яновського. Застосовується метод «мозковий штурм»).

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель історії (розповідає учням про єлисаветградські сторінки біографії відомого письменника).

Юнацькі роки письменника збіглися з періодом жорстокої, тривалої боротьби за владу. На той час Ю. Яновський мешкав у Єлисаветграді. До

речі, будинок, в якому жив письменник, зберігся до наших днів, про що нагадує меморіальна дошка. Народився майбутній митець у 1902 році в с. Нечаївці (нині Кіровоградська область). У 1909 році переїхав до Єлисаветграда, в якому проживав та навчався до 1922 року.

Історію міста, яке стало рідним для письменника, можна умовно поділити на два періоди: до і після епохи революцій, яка розпочалася в 1917 році. Єлисаветград дореволюційний – затишне повітове містечко Херсонської губернії. «Місто відзначається великим благоустроєм. Воно має широкі мощені вулиці, бульвари з тополь та білих акацій, сквери, парки, добре оснащений водогін, освітлення, телефони, трамвайне сполучення. Найкраща вулиця – Велика Перспективна». Такі враження про Єлисаветград ми можемо знайти на сторінках «Полного географического описания нашего отечества», під редакцією П. Семенова-Тян-Шанського. Населення міста на 1897 рік становило 61,5 тис. чоловік. Єлисаветград мав до десяти православних храмів, міську та земську лікарні, 40 навчальних закладів, кілька училищ, 4 ярмарки, друкарні, бібліотеки, театр». Підприємства міста давали значний прибуток – 10 млн. карбованців.

У такому Єлисаветграді пройшло дитинство Ю. Яновського. Освіту він здобував у земському реальному училищі. У різні роки в ньому навчалися такі видатні особистості, як М. Садовський, П. Саксаганський, О. Тарковський, Г. Юра, Г. Нейгауз, К. Шимановський, Є. Маланюк. У 1919 році майбутній письменник закінчить цей заклад з золотою медаллю. *(Учням демонструються фотографії Ю. Яновського – учня реального училища, а також фотографії приміщення цієї споруди, зроблені на початку та в кінці ХХ століття).*

У 1917 році в Росії розпочалася епоха революцій, яка наклала свій відбиток на долю людей, міст, сіл, країн. Змінився Єлисаветград. Зі степового оазиса він перетворився на арену жорстокої боротьби за владу; за втілення різноманітних концепцій державного устрою. У буремну епоху місто, за словами Ю. Яновського, «загубило свою спокійну метушливість». За словами інших дослідників, стало «нещасливим містом», перетворилося на «степову столицю громадянської війни».

Учитель історії *(пропонує учням попрацювати в парах і пригадати, що їм відомо про події в місті у 1917-1920 рр.).*

Учитель української літератури. Письменник був живим свідком всього, що відбувалося на вулицях рідного міста в 1917-1919 рр. М. Бажан назве його «ошелешеним споглядачем» карколомних подій. У 1918-1919 рр. Ю. Яновському судилося стати безпосереднім учасником подій. У 1918 році в Єлисаветграді розпочалася епідемія чуми, і хлопець записався до складу добровільної санітарної дружини.

Учитель історії *(зачитує уривок зі спогадів сестри письменника):* «З хвилюванням перечитую повість «Байгород». Письменник описав те, що відбувалося на наших очах. Повстання революційно настроєних городян. Отаманша Маруся – опецькувата, зла, опухла від пиятики. Бої на вулицях міста. І саме місто. Багато чого побаченого, пережитого не ввійшло в повість: письменник ретельно добирав факти».

Досліднику-краєзнавцю В. Кобзарю поталанило зустрітися з С.О. Тюріним – дитячим другом Ю. Яновського. Розмова торкнулася сюжету повісті. Тюрін, згадуючи про події тих років, підкреслив, що основну картину письменник змалював реально. Проте багато деталей та епізодів повісті є художнім вимислом письменника.

Учитель історії (*просить учнів відповісти на питання*). Про яку подію, згадується в повісті?

Учитель української літератури. Повернемося до повісті «Байгород». Ю. Яновський достатньо точно окреслив район боїв. Він перераховує назви вулиць, де тривали сутички, назви споруд, що стали своєрідним форпостами. Залізничний вокзал, Ярмарочна площа, «корпуси величезного заводу», Балка, єврейське кладовище... Їх легко можна знайти на карті міста початку ХХ століття, вони зустрічаються в спогадах інших свідків. До сторінок повісті, яка, до речі, є чудовим матеріалом для виховання патріотизму та любові до рідного міста, доведеться звертатися доволі часто. Це дозволить відчувати атмосферу міста, яке бореться з ворогом, зрозуміти настрій бійців, з'ясувати їх ставлення до виконання свого громадянського обов'язку. Повість надала нам можливість поспостерігати за подіями очима одного з безпосередніх учасників подій.

Доцільно розповісти про саму повість. Вона була написана Ю. Яновським у 1927 році під час його перебування в Одесі, у романтичному стилі притаманному його творчості. «Байгород» має дві сюжетні лінії, які переплітаються одна з одною. Перша – кохання Лізи та головного героя – Кіхани, юнака, якого В. Панченко порівняв із самим Ю. Яновським: «Юрій Яновський схожий на Кіхану – заглибленого в хмари фантазій романтичного юнака, якому хочеться бути сильним, благородним лицарем».

Друга – повстання байгородців проти анархістів під проводом Марусі, яке закінчується перемогою жителів міста. Кіхана є активним учасником подій і гине як герой.

Учитель історії. Зазначимо, що події, які відбулися в Єлисаветграді взимку 1918 року та стали історичною основою повісті «Байгород», були відомі далеко за межами міста. Інформація про бої єлисаветградців та никифоровців отримала широкий резонанс. Зокрема, згадки про них ми знаходимо у В. Антонова-Овсієнка, Н. Махна, журналіста часів громадянської війни В. Амфітеатрова-Кадашева. Головком більшовицьких військ на Україні М. Муравйов під особистим контролем тримав ситуацію, яка склалась в Єлисаветграді наприкінці лютого 1918 року. Двічі більшовики влаштовували судові процеси проти М. Никифорової в 1918 та 1919 роках, і щоразу проти неї висувалися звинувачення в пограбуванні Єлисаветграда. З представників мистецьких кіл, які пережили буремні роки в Єлисаветграді, про Марусю згадував не лише Ю. Яновський, а й А. Тарковський, М. Цетлін.

І досі містом поширюються легенди про загадкову отаманшу Марусю. Сучасні дослідники особистості М. Никифорової та її ролі в революційних подіях також не обійшли увагою єлисаветградський період життя, оспіваного Ю. Яновським. Це стосується, зокрема, істориків-краєзнавців: В. Боська, Ф. Шепеля, В. Постолатія, П. Кизименка. «Народне повстання» – така назва

подій кінця лютого 1918 року в архівних матеріалах Єлисаветградської міської управи, в місцевій та одеській пресі.

Отже, маємо достатній обсяг інформації про події, які відбулися в Єлисаветграді взимку 1918 року, аби відтворити реальну картину, а також надати можливість сучасникам та безпосереднім учасникам висловити своє ставлення до них.

Учитель української літератури. Спочатку запропонуємо літературну версію Ю. Яновського. Незважаючи на те, що автор допускає елементи художнього вимислу (і це цілком зрозуміло), знавці літературної спадщини Ю. Яновського (В. Панченко, С. Плачинда, В. Кобзар) також підтримують версію про те, що сюжетом для повісті є реальні історичні події. Заслухаємо доповідь, підготовлену вашими однокласниками.

Учениця. Події повісті розгортаються навесні одного з революційних років. У місті панувало безвладдя, тому воно відразу потрапило під контроль анархістів на чолі з отаманшею Марусею, які перебували в ньому протягом тижня. Вони наклали на Байгород контрибуцію, дозволили торгівлю, грабували крамниці та склепи. Міські жителі були незадоволені діями анархістів. Під час зустрічі обох сторін на заводі (заводі Ельворті) спалахнув конфлікт. Байгородці почали вимагати припинення свавільної політики анархістів. У відповідь розлючена Маруся почала стріляти. По дорозі до приміщення залізничного вокзалу (місце-резиденція анархістів) у бік Марусі, яка їхала в автомобілі, пролунало кілька пострілів, одна з куль поранила її в руку. Ввечері вулицями міста просуватиметься панцирник і обстрілюватиме будинки.

Наступного дня Байгород повстав. Бої точилися просто на вулицях: у районі залізничного вокзалу, Ярмаркової площі, Єврейського кладовища, Вокзальної вулиці, Поштової площі. Проти анархістів билосся все місто: від старого до малого. Однак ядро повстанців становили, за Ю. Яновським, «справжні байгородці: робітники, люди околиць, гетто». У перший день запеклих боїв анархістів було вибито з міста. Маруся дістала поранення. Байгород святкував перемогу. Хоча поряд зі справжніми героями вистачало мародерів.

Уранці наступного дня Маруся поновила наступ, але знову зазнала невдачі. На подальші активні дії сил в анархістів більше не було. Цього разу перемога байгородців була остаточною та переконливою. Такими зобразив події письменник – безпосередній свідок та учасник подій.

Учитель історії. Під час уроку «Наш край у 1917-1920 рр.» ми згадували про події «Народного повстання», на цьому уроці ми розглянемо їх більш ґрунтовно. Отже, що являло собою те «народне повстання», яке докладно змалював один з найталановитіших його учасників? Звернемося до історичних фактів (джерельна база тих подій достатньо широка: архівні документи, мемуари, матеріали преси, аналіз подій істориками та сучасниками), використовуючи при цьому художній текст Ю. Яновського, який дозволить краще відчутти атмосферу міста під час повстання.

Більшовицька влада встановилася в Єлисаветграді в кінці січня 1918 року не без допомоги загону анархістів М. Никифорової (Марусі). Комендантом міста було призначено більшовика Беленкевича, який видав наказ для

мешканців Єлисаветграда: негайно здати зброю. Кожен, хто не виконає наказу, оголошувався поза законом. Місцеві жителі відмовилися підкоритися і змусили самого коменданта тікати з міста: він намагався силою відібрати зброю, але наштотхнувся на рішучий опір єлисаветградців. Один з учасників тих подій згадував: «Нас оголосили «поза законом» за те, що ми не хотіли здавати зброї, а ми цією зброєю відновили закон і врятували місто від беззаконня». Це був перший етап повстання.

Після вигнання Беленкевича в Єлисаветграді було створено комітет із захисту міста, основу якого складали меншовики та есери. Однак більшовики не змирилися з втратою Єлисаветграда й за наказом самого М. Муравйова до міста було направлено загін анархістки М. Никифорової із завданням поновити радянську владу. Розпочинається другий етап «народного повстання» – захист міста від анархістів, союзників більшовиків. Єлисаветградці вважали їх зграєю злочинців, «летючими гастролерами, що користуються з моменту». Ю. Яновський, передаючи ставлення єлисаветградців до «небажаних гостей», напише: «Місто без влади – кожному ласий шматок... Маруся замахнулася рукою на Байгород... Ми, байгородці, ніколи не любили тимчасової влади... А згадаючи, що ми – місто чималеньке звише півсотні тисяч, легко поставити крапку: так, кожна така влада мала з нами клопіт». Настрій захисників міста був рішучим:

«Робітники, молодь і люди похилого віку заявили, що вони будуть захищатися до останнього набою, що вони відійшли від політики, але не бажають підкорятися злочинцям», – писала газета «Голос Юга» про настрої жителів міста. Ю. Яновський: «Все підготовлено. Гніт повстання тліє і шипить. Кров нудьгує в тілах, що мають сьогодні нехотя пролити її в землю».

24 лютого 1918 року Марусі вдалося увійти до міста. В Єлисаветграді розгорнулися вуличні бої з використанням панцирників, гранат, артилерії, кулеметів. Найбільш гострими були сутички в центрі міста та в районі залізничного вокзалу. Під натиском жителів міста анархісти залишили Єлисаветград. Ось як писала про перший день боїв тодішня преса: «Це були дні, коли, здавалося, стерлися всі непорозуміння, кудись далеко відійшли всі минулі рахунки, забута була колишня ворожнеча, всі відчули себе рівними, потягнулися до свободи від загрози та насильства, під гнітом яких протікало все життя міста останнім часом. Люди, які приїжджали до міста, і знали про перипетії повстання, надзвичайно дивувалися мужності єлисаветградців. Тодішні публіцисти назвали єлисаветградські бої «найкращими сторінками історії міста».

Проте наступного дня бої поновилися з новою силою. М. Никифорова продовжила наступ на місто. Захищаючись, Єлисаветград перетворився на військовий табір. Усі бажаючі отримували зброю, створювалися палатки милосердя та санітарні дружини. У своєму розпорядженні жителі міста мали чимало зброї, важку й легку артилерію, кулемети і навіть три аероплани. Місто виявило неабияку солідарність, патріотизм. Ю. Яновський називає учасників повстання справжніми байгородцями – це, насамперед, робітники, люди околиць і гетто. Крім них, анархістам протистояли міліціонери, вояки 8-го авіадивізіону, червоногвардійці, охоронці квартальних комітетів, ченці,

волонтери, студенти, юнкери, міщани, гімназисти. Економічні конкуренти-пивовари підприємці Зельцер та Макєєв постачали на фронт спирт, хліб, ковбаси. Жінки випікали пиріжки для бійців. В аптеці Шосса влаштували перев'язний пункт. Почуття патріотизму об'єднало всіх. Своєрідним форпостом міста стала Петропавловська церква (нині район вулиці Полтавської), неподалік від якої проходила умовна лінія фронту.

Учитель української літератури. Атмосферу в місті сповна дозволяють відчувати рядки Ю. Яновського: «Місто відразу загубило свою спокійну метушливість. По всіх дворах почалася стрілянина. Стерлися грані між малим та старим, жіночим і чоловічим, розумним і дурним. Дитина радила батькові, куди стріляти. Юнак, що вважав за кощунство торкнутися грудей коханої гімназистки, тепер сміливо запрягав її в патронташ без патронів і застібав гімнастерку на її тугих грудях, не відчуваючи електрики. У цю пору чоловік одягав на голову бриля, а на ноги калоші, а решта його одягу не могла виходити за межі гвинтівки, мінімальної кількості патронів і войовничо насуплених брів. Всі б уважали його за пристойно одягненого, а сам він хіба помітив би відсутність носової хустки. Такої ніжності до збройного чоловіка нам не доводилося бачити ні до цього, ні після цього. **Бо тут не на якомусь міфічному фронті, а на рідних вулицях за очевидну справу клали голови, кров перед очима захопленого з їхнього героїства міста.**»

Зрозуміти Єлисаветград-Байгород у ті дні дозволяють також порівняння письменника. До повстання місто подібне до прекрасної дівчини. Байгород, стривожений наступом Марусі, – осине гніздо. Місто на Інгулі, яке підготувалося до повстання, – тигр, що готується до стрибка. Участь в боях самого письменника змальовує С. Плачинда: «Ю. Яновський носить поранених на важких нарах до лікарні. Це не легко. Адже їм шістнадцятирічним хлопцям доводиться тягнути поранених через десятки кварталів. Та й кулі свистять над головами. А поранений плаче, стікає кров'ю. Треба поспішати».

Другий день боїв закінчився відступом анархістів. Ю. Яновський пише: «Все місто наче охопив демон безуму. Воно то танцює, то сміється, скаче, обнімається і будує рожеві фортуни!» Однак, підсумовуючи результат другого дня боїв, письменник зазначає: «Перемоги ще не має, бо випустили з міста ешелон ворога».

Учитель історії. Уранці наступного дня – знову бої. Лише 26 лютого їх було припинено, завдяки прибуттю в місто бронепоезда червоного матроса Полупанова. Єлисаветград вистояв. Анархісти відступили. Наслідки тривалого збройного зіткнення були важкими для міста, яке вперше по-справжньому відчувало смак громадянської війни. Під час боїв з анархістами загинуло 86 мешканців, 147 дістали поранення. Вік загиблих коливався від 4 до 60 років. Єлисаветград зазнав значних зруйнувань. Єлисаветградці дуже пишалися перемогою, здобутою об'єднаними зусиллями всіх мешканців. «Це повстання народне викликало красу душі людської і заробило Єлисаветграду історичну славу поборника закону та правопорядку», – писала газета «Голос Юга». Преса пояснювала перемогу фактом походження міщан від сміливих прикордонників, а також присутністю в місті значної кількості власників, яким було що захищати.

Учитель української літератури. У Ю. Яновського свій погляд на перемогу: «Організоване місто переможе всіх. Єдність і дисципліна подолають». А крім цього, була ще одна вагома причина – «особливе почуття до кожного каменя на землі нашого дитинства».

Учитель історії. Місто тривалий час шанувало пам'ять про «народне повстання». Учасникам боїв планувалося встановити пам'ятник біля Знам'янської церкви (нині там тубдиспансер) за рахунок добровільних пожертвувань. Проводився збір коштів на потреби загиблих та постраждалих під час боїв. Для живих учасників подій, а також родин загиблих та поранених проводилися благодійні концерти, вистави, циркові програми, кіносеанси.

1 травня 1918 року відбулося вшанування пам'яті загиблих в боях з анархістами. Один з учасників мітингу запропонував перейменувати Кавалерійську площу на площу Перемоги. Усі учасники боїв отримали посвідчення. Після перемоги над анархістами елисаветградцям вдалося поповнити запаси одягу, взуття та їжі, які зберігалися в кинутих Никифоровцями ешелонах.

Отже, повість Ю. Яновського «Байгород» – справжня ода захисникам Єлисаветграда епохи буремних років та заповіт нащадкам любити, плекати, захищати рідне місто, піклуватися та дбати про нього.

Повідомлення учня. Окрім Ю. Яновського, про події «Народного повстання» згадували також російські поети М. Цетлін та А. Тарковський. Майбутньому російському поету М. Цетліну також довелося перебувати в Єлисаветграді та стати свідком боїв з анархістами. Як згадку про ті буремні події він залишив віршовані рядки:

«Всем телом слившись с броневой машиной
Увешенной лентами крест-накрест патронов
Боевых для пулемета она промчалась
Словно триумфатор по Елисаветграда улицам пустым.
Никифорова гимназистка в прошлом мне показалась
Жанной Д'Арк тогда, летящей с лилиями к Орлеану.
Рвет ветер яростный над нею чёрный стяг.
Ей дали бой у города и я вернул
Украденные накануне ленты, нужные для обороны.
Хоть мне ещё тринадцать не сравнялось,
Но я считал себя участником сраженья и был суров как гражданин Кале,
В борьбе за безопасность и спасенье родного города».

Арсенію Тарковському довелося навіть зустрітися з М. Никифоровою, про що він розповів у своїх спогадах: «За столом сиділа знаменита у тутешніх містах отаманша Маруся. Середнього зросту, русяве з попелинкою волосся, пенсне на ланцюжку, в'ялий рот. Вона вилаяла бійців за те, що затримали хлопця, а потім пригостила цукеркою, погладила по голові і сказала : «Гарний хлопчик». Далі грізна отаманша відпустила нас додому, наказавши солдатам принести записку від батьків».

Учитель української літератури. Пропоную ще раз згадати рядки Ю. Яновського: «Поле, моє поле! Місто моє! Ти найпрекрасніша на світі дівчина. Ти лежиш на затишних берегах. Бажання стискують моє серце. Твої

ноги пахнуть травою, і, впавши на твої груди, я відчуваю найбільшу насолоду в світі».

III. Рефлексія

(Учням пропонується відповісти на запитання)

1. Що нового ви дізналися про історію рідного краю на уроці?
2. Якими є художні особливості повісті «Байгород»?
3. Які історичні події стали основою літературного твору?
4. Наскільки достовірно зображені в повісті історичні події?
5. Де і коли ви зможете скористатися знаннями, отриманими на уроці?

Список використаних джерел:

1. Гусейнов Г. Господні зерна. Т.8. – Кривий Ріг, 2005.
2. Гусейнов Г. Піщаний брід та його околиці. – Д., 2007.
3. Митрофаненко Ю. «Народне повстання» 1918 року в Єлисаветграді – історична основа повісті Ю. Яновського «Байгород» // Вежа. – 2006. – Ч. 18.
4. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. – Кіровоград, 2002.
5. Чоп В. Маруся Никифорова. – Запорожжє, 1998.
6. Яновський Ю. Чотири шаблі – К., 1990.

В.І. Жванко,

*учитель світової літератури
Попельнастівської ЗШ I-III ступенів
Олександрійської районної ради,
лауреат обласної краєзнавчої премії
імені Володимира Ястребова*

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ ІВАНА КОЛЬЧИБИ

(година спілкування для учнів 10-11 класів)

Мета і завдання: поглибити і конкретизувати знання дітей про війну 1941-1945 років, зокрема про життя сільських дітей на окупованій Кіровоградщині; викликати повагу до мужності і наполегливості їх в навчанні та подоланні побутових проблем; сприяти формуванню мотивації до самовиховання.

Обладнання: фотографії або Інтернет-зображення щоденника Івана Кольчиби, його шкільних зошитів, рукописів віршів, документальні фото і відеозображення військових подій, матеріалів шкільних музеїв, кімнат бойової слави.

Методичний коментар

До проведення уроку бажано залучити двох учнів, які прочитають текст «від автора» і від Івана Кольчиби. На уроці можна використати фотографію однієї зі сторінок рукописного щоденника, зошита, віршів Івана Кольчиби, які можна завантажити за адресою: www.porelpnaste.net.ua, де вибрати в меню «Шкільне життя» – «Щоденник Івана Кольчиби».

Іншим варіантом проведення цього уроку може бути створення слайд-

фільму, для якого використати документальні фотографії із зображеннями військових подій та епізодів із життя громадян на окупованій території. Фонограмою цього слайд-фільму може бути виразне, акторське читання «від імені автора» на фоні відповідної музики або таких звуків, як: вітер, дощ, постріли, голоси птахів, сторожових собак тощо... Подібна робота потребує більше часу і може бути виконана тільки групою зацікавлених, креативних учнів, але емоційний вплив і виховний ефект у цьому випадку може бути більш значним.

Хід заняття

Учитель. Узимку 2010 року відбулося знайомство з унікальним рукописом Івана Кольчиби. Його дружина, Дерун Надія Ільківна, 1924 р.н., усе життя зберігала його в належному стані. Рукопис передано до оприлюднення родиною Данилко Лариси Олександрівни, 1965 р.н. Мова йде про цілий комплекс різноманітних матеріалів, що належали Івану Андрійовичу Кольчибі, 1925 р.н., жителю села Попельнастого, Олександрійського району, Кіровоградської області.

Перш за все це унікальний особистий щоденник. У збереженій частині записи охоплюють період з 25 жовтня 1941 року по 23 березня 1942 року, тобто перші місяці війни. Щоденник надзвичайно емоційно віддзеркалює почуття попельнастівського десятикласника, шкільні справи, окупаційний побут, стосунки з батьками, друзями та односельцями, мрії про майбутнє.

Також збереглися віршовані і прозові твори, писані Іваном з 1936 по 1941 рік, його табелі успішності, протокол класних зборів та лист з київського видавництва, куди він відсилав свої твори. З щоденникових записів стає відомо, що в окупованому селі працювала школа, бібліотека, пошта, контора, колгосп. Правда вже на інших хазяйнів, з Заходу...

Учень 1. Молодь продовжувала збиратися вечорами, співали, танцювали, закохувалися, ревнували, одружувалися... Сам Іван майже щодня грав на гітарі та мандоліні, настроював музичні інструменти своїм знайомим, вчився грати на скрипці. Загорівся власноруч зробити скрипку, і таки зробив її. За спогадами сестри – Кіяшко Євдокії Овдіївни, 1921 р.н., «Іван на фронт пішов зі скрипкою». Крім навчання, майже щодня перебуваючи у школі, Іван грав у шахи. І все це відбувалося, незважаючи на відсутність палива в хаті, роботи щодо прибирання городу, походи до млина, тривалий конфлікт з батьками, окупаційний режим...

Учитель. На жаль, доля не була прихильна до Івана. Після звільнення села в січні 1943 року, у зв'язку з досягненням призовного віку, він був мобілізований на службу до Червоної Армії, де служив у 813 стрілецькому полку. 18 лютого 1944 року Іван Кольчиба загинув в бою в селі Запол'є, Плюського району, що на території Псковської області. Подаємо перші сторінки щоденника, зберігаючи авторську орфографію.

Учень 1.

25-26-27/Х-41 р. Іде дощ. Чорні, похмурі дні. Радості немає. Продовжую начате. Був у школі, опитували німмову. Поставила «Відмінно». Особливостей

ніяких.

28/X-41 р. Іде дощ. Холодний, осінній морок виповзає із ярів. Сумно. В присмерку хати вічні, вкорінілі в долю сім'ї клопоти і спори. Немає радості, привітного слова. Великі краплини, що капають густо із стріхи здаються великими сльозами, чорні думи пливуть ні за що не зачипаючись, як хмари по небі. Намочені дощем падають пожовклі листки, вкривають жовтими коврами в гаях і садах землю. І як часом серед неба розірветься чорна пелена хмар і заблещить синьо-голуба височінь, тоді все привітно, ніби щасливим променем просвічує п'тьму, серце і думки. Пожовклі сади, поля здаються золотими, краплини, що спадають, ніби грудочки щирого срібла. Був у школі, учнів не було. Школу розігнали. І тепер втрачені всі надії, знищено основну ділянку сподіванок на майбутнє.

Учень 2.

29/X-41 р. Був у школі. Сьогодні – радісний день. Сьогодні мені повернено втрачене. Прориваючись через фронт, я залишив свої справи в Т.Н.П., а сьогодні вона принесла їх мені. Погода – без змін. Іде дощ, туман, хмари.

30/X-41 р. Був у школі. Все без змін. Грав у шахмати. Є чутки, що будуть викладатися усі дисципліни, за винятком історії. Увечері, прекрасна година. Вийшов місяць, освітив блідим лицем своїм долини, поля. Освітлені простори показувались синюватими. Невтерпів, вийшов надвір. Переклав німмову, прочитав геологію. І потім пішов. Був у Н.І. Вертавсь, співав пісню...»

Учитель. Текст щоденника писано на сторінках колгоспної облікової книги. Записи виконано синіми чорнилами, ручкою з металевим пером. 12 листів формату А-4, густо помережені сіткою з типографським набором:

«Колгоспний облік. Затверджено РНК СРСР 31.1.1939 р.»

«Відомість натуральних і грошових видач»

«Назва та одиниця виміру, ціна, кількість, сума, дебет, кредит, вироблено трудоднів, нараховано по трудоднях, належить до утрим., раніше видані аванси, належить до видачі».

І поверх цього всього сповідь юнака з Попельнастого.

Учень 1.

30/X-41 р. Ось недавно я ще бажав завжди гурту, багато говорити, сміятись, хоч виставлені сьогодні питання стояли ще і раніше. А сьогодні особливо воно стало різко. І що мені робити – не знаю. Попробую прорватись із цього кільця, вишукати можливе і вийти в світ, побачити щастя, а якщо невдасться – кінець моєму житті. Я не витримаю, сили більше немає. А давати себе принижувати, попуститись, щоб гади робили наді мною, що захочуть – ніколи. Краще смерть. Життя, його блажені інтереси, відрізані саме найкуціше. Раніше я мав змогу чути пісні, грати і співати, радіти, спостерігати падіння пожовклого листя, чути осінню мелодію. А тепер мені просто боляче на серці. І часто-густо постає питання: «Чому так?» Чому таким руслом тече моє життя? Чи я не розумію всіх питань його? Чи може не вмю розв'язувати, і глибоко-глибоко розуміти їх? Незнаю. Але попробую. Може десь завалалось щастя в козака.

Особливою трудностю являється пережити зиму, а потім, під сонцем весни полинуть, пошукати. І саме в цей холод, при таких тяжких умовах мені треба так багато зробити. Просто не знаю, що далі діять. Мені треба багато працювати по ночам, але немає чим світить. Тепер холод. Топити хату нічим. Мало і мало шансів на перемогу. Але, поборюся!»

Учень 2.

24/X-41 р. Дообід писав вірш, читав. Після обід – у школі. Особливостей немає ніяких. Йдучи додому бачив Н.Д., вірш подвигається вперед дуже повільно, неясні образи ще й мені самому.

31/X-41 р. Зійшло сонце. Позолочені простори забреніли піснями, полилась мелодія шелесту падаючих пожовклих листків. В просторах синього неба кричали журавлі, поспішаючи на південь.

В 10 годин я відправився в школу. Мав на меті пограти в шахмати. Але директор послав мене в Холодіївку. Їхав степом. Зеленіли широкі українські посіви, передавали свої думи вітром могила могилі. На одній з них сидів ворон і жалібно крякав. Повернувся назад, побув на 2-х уроках і пішов додому.

Вечором заспівали української пісні десь на кутку дівчата, полилась вона мелодійно переливаючись. Підстроїв мандоліну, пішов, граючи. Н. була там. Ішов додому не дуже веселий. Залишилось нерозв'язане одне хоч і неважливе питання. Але мене дивує фальш людей, їх упертість.

Сумно дивився на землю блідолиций місяць. В синій глибині неба ясно горіли, блимаючи, зорі. По березі покотився сивий туман, обгортаючи верховіття осик, груш та верб. Та ось він своїм крилом махнув, обгорнув хати, вулицю, одинокий бересток і мене. Поплив і поплив над полями все густіючи.

Учень 1.

1/XI-41 р. Туманом заслані простори, наповнені осіннім мороком яри, долини. Плачуть гіркими сльозами віття дерев, лежить прибитий до землі лист. Осінь. Пролетіли радісне і нерадісне літо, одцвіло щасливе, радісне дитинство. Подихне вітер і пожене валами сірий, туман, пожене перекотиполе чи зірвану від землі кураїну. Обгорнені сірою пеленою туману могили, лани і їх силуети (могил) здаються сизими, зажурено посивілими. На їх шумлять посохлі трави, сідають там чорні круки, співає свою пісню вітер.

Буду йти в школу. Прийшов у школу дуже рано. Начались заняття. С.І. читав газету «Український голос». Зацікавився я, вирішив одно і думаю писати. Надворі робилося щось незвичайне. Насували чорні, чорні хмари, спускались все нижче і нижче. І раптом хлинув дощ. Великі, світлі, мов щирі сльози, краплини цокотіли по шибках, обливали віти дерев. Холодні, прозорі струмені побігли по траві, стежками.

Прийшов додому. Повечеряв. Субота. Підти пошукати правди божої – грязь, немає як. Вітер гасає по кручі, рве гілля, свистить, шумить по бур'янах. Розрізані, відірвані один від другого вали чорних хмар, закривають небо, зорі, місяць. А він, блідолиций там сяє десь за хмарами, освітлює синю глибіню просторів, золотить ті хмари звідти. А звідси – чорна намокша земля, темна і непривітна осіння ніч, переповнена завиванням вітру.

Учень 2.

2/XI-41 р. Неділя. Дообід обходив Шамилівку, приніс із млина мішок, виніс із города пшінку. Пообідав і пішов у центр села, надіючись зв'язатися з Кіровоградом. «Пісня про минуле» уже в конверті, готова для відправки, та не працює почта.

Увечері пішов гулять. Світив місяць, сяяли зорі, брєніли пісні по всіх кутках села. Довго стояв, думаючи розв'язуючи питання. Думки про себе, про все взагалі летіли птахами, далеко далеко.

3/XI-41 р. Дообід носив пшінку. Читав «Микола Джеря».

6/XI-41 р. Ось уже три дні як не берусь я за щоденник. Пролетіли ці дні швидко. Я прочитав «Шхуна Колумб», писати вірш не пробував. Сьогодні йде дощ. Я в школі, мокрий, змерз. Учнів усього 6 чоловік...»

Учитель. Читаючи щоденник Кольчиби, дивуюсь. Скільки планів та мрій! Яка енергія всупереч військовому лиху. Як багато може встигнути юнак за своє, таке коротке життя!

А скільки віршів було б ним ще написано, та скільки пісень почули б люди в селі від Івана, якби не війна. Якби не та війна...

(Звучить повільна музика, змінюються на екрані кадри військової хроніки).

Учитель. Час нашого заняття швидко пролетів, тож необхідно підбивати підсумки. *(Обмін думками та враженнями від уроку).*

- Діти, розкажіть про свої почуття і враження, які ви пережили під час прослуховування сторінок щоденника вашого однолітка.

- Що вас особливо вразило, схвилювало?

- Як би ви вчинили або діяли, якби опинилися в подібних обставинах?

- Як ви думаєте, чи корисно вести особистий щоденник?

- Особистий щоденник для себе, і відкритий щоденник в Інтернеті, чим схожі, і чим відмінні вони?

- Чи має силу написане слово? Поштові листи, щоденникові записи, документи з домашнього архіву? Чи має ваша сім'я архів?

Список використаних джерел:

1. Жванко В.І. Мій берег. Матеріали до історії села Попельнасте. – Кіровоград: Центр.-укр. вид-во, 2011. – С. 47-49.

2. Попельнасте – давні козацькі шляхи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.popelnaste.net.ua

КІРОВОГРАДЩИНІ – 75

**Розробки уроків і позакласних заходів
для проведення Першого уроку
в 2013/2014 навчальному році**

Комп'ютерна верстка С. Пляка

Підписано до друку 04.07.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Тираж 200 прим. Зам №